

ગુજરાતના ઇતિહાસનો સાર.

હાલ ગુજરાતમાં સાહેબ લોકનું રાજ્ય છે. તેની પહેલાં મરહાત્તું રાજ્ય હતું. તે પહેલાં મુસલમાનોનું રાજ્ય હતું; વળી, તે પહેલાં રજપૂતોનું રાજ્ય હતું. તે વખતે ગુજરાતની રાજધાની દારકામાં હતી, અને ત્યાં થી કૃષ્ણ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાર પછી ગુજરાતની રાજધાની વલ્લભીપુરમાં થતી.

વલ્લભિપુર—ગોહલવાડમાં ચમારડીના પહાડ છે. તેના પડમાં વળા નામે ગામ છે; ત્યાં પહેલાં વલ્લભિપુર નામે એક શહેર હતું; એ શહેરનાં ખડેર વળા ગામની પાસે પીલુડીઓ ઉગેલી છે તેમાં છે, તે ખડેર એકદમ નજરે પડે તેમ નથી, પરંતુ તેની નજીકમાં ધેસો નામે વેડેળો છે; તેના વડે ચોમાસામાં એ શહેરનાં ખડેર તથા પાયા જોવામાં આવે છે; ત્યાં પહેલાં રજપૂત રાજાઓની રાજધાની હતી. તેમના રાજ્યની કિલ્લી હદ હતી, તે જણાતી નથી. ઈ.સ. ૧૪૪ થી ૩૪૪ સુધીની કાંઈક હકીકત માલુમ પડે છે; તે હકીકત પરથી જણાય છે કે, વલ્લભીપુરની ગાદીએ ૧૮ રાજા ચલા. તેમાંના છેલ્લા પાંચ શિલાદિત્ય નામથી પ્રખ્યાત છે. ચૌથી છેલ્લો શિલાદિત્ય શિવભક્ત ને વેદધર્મી હતો.

વલ્લભિપુરના નાશવિશે ભુદીભુડી વાતો—(૧) જ્યારે ચૌથી છેલ્લો શિલાદિત્ય રાજા, વલ્લભિપુરમાં રાજ્ય કરતો હતો ત્યાં મારવાડના પાલી શહેરથી કાકુ કરીને એક વેપારી આવ્યો હતો, તે વેપારમાં ધણો પૈસો કમાયો. એક દલાડો તેની વિકરી રત્ન જડીત કાંસકીથી માથું ઝાળતી હતી; તે શિલાદિત્યની કુંવરીના જોવામાં

આપી, તે લેવા કુવરીએ પાતાના આપને કાકુ પાસે મોકલ્યા. કંબુસ કાકુએ આપી નહિ, માટે તે શિલાદિત્યે જળરાધથી લીધે આ જળરાધના કારણથી કાકુ મહેચ્છના રાજ્યમાં (સિધિયન લોકના રાજા પાસે) ગયો. અને ત્યાંના રાજાને કહ્યું કે, જે તમે વલ્લભિપુરનો નાશ કરો, તો હું તમને એક લાખ મહેરો આપુ, તે વાત રાજાએ કબુલ કરી, ને વલ્લભિપુર ઉપર ચડાઈ કરી, તેમાં શિલાદિત્ય મરાયો, અને મહેચ્છ રાજાએ વલ્લભિપુરનો નાશ કર્યો.

(૨) વળી, વલ્લભિપુરવિષે એક એવી ગપ છે કે, ત્યાં ધુન્ડીમલ નામે એક સાધુ આવ્યો. તેની સાથે એક એકો હતો. તે એકો દર-રોજ ગામમાં લોટ માગવા જાય, પણ તેને કોઈ આપે નહિ. માટે તે દરરોજ લોકડાંનો બારો વેચી તેનો લોટ લાવતો હતો; પણ તેને કોઈ રોટલા કરી આપતું નહિ. ફક્ત એક કુંબારણુ કરી આપતી હતી, બારાથી એલાના માથાના વાળ ધસાઈ ગયા; તે એક દહાડો ધુન્ડીમ-મલના જેવામાં આવ્યા; ત્યારે તેણે એલાને વાળ ધસાવાનું કારણ પૂ-છ્યું; એટલે એકે સર્વે વાત કહી. પછી ધુન્ડીમને એલાને કહ્યું કે, બ-ચ્ચા આજ હું લોટ માગવા જઈશ. તે પ્રમાણે તે માગવા ગયો, પણ કુંબારણુ સિવાય કોઈએ આપ્યો નહિ; તેથી તેણે એલા પાસે જઈ કહ્યું કે, બચ્ચા, કુંબારણુને કહી આવ, કે તારી સર્વે માલમતા લઈ બહાર નીકળ, કેમકે, “આજ આ શહેરનો છેલ્લો દિવસ છે” પછી કુંબારણુ શહેર બહાર નીકળી, એટલે ધુન્ડીમને કહ્યું કે “આ શહેર ઉંધુ વળજે, ને તેનો પૈસો ધુળ મળજે” એટલે ઝટવારમાં વલ્લભિપુર ઘટાઈ ગયું.

પંચાસર—વલ્લભિપુરનો નાશ થયા પછી, ગુજરાતની રાજધા-ની પંચાસરમાં થઈ, એ પંચાસર કચ્છના નાના રણની થડમાં, ઝી-

છે; ત્યાં સોમનાથ પાટણના આવડા રાજા રાજ્ય કરતા.

આવડા નામ શાથી પડ્યું—બોજ નામે રાજા ઉજ્જવનમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેના વંશમાં જયશિખર નામે રાજા થયો. તે વખતથીજ પરમાર જાતની અટક બદલાઈને આવડા જાતની અટક શરૂ થઈ કેટલાક વહીવંત્રા કહે છે કે, જયશિખરના આપદાદા આમુંડા દેવીની સેવા કરતા, તે ઉપરથી દેવીએ પોતાની માદગીરી માટે આવડા નામ આપ્યું છે, વળી, જૂનાં પુસ્તકો ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓ પોતાની પાસે હમેશાં ચઢાવેલાં આપ રાખતા; તેપરથી આવડા રજપૂત નામ પડ્યું.

આવડાવંશની વંશાવળી.

આવડાવંશ—૬૦ સં ૬૬૬ થી ૯૪૨ સુધી ૨૭૬ વર્ષ આદ્યો.

જયશિખરી ૬૯૬—૭૪૬—૧૦	ભૂવડ... ૮૬૬—૮૯૫—૨૯
વનરાજ ... ૭૪૬—૮૦૬—૬૦	વિરસિંહ... ૮૯૫—૯૨૦—૨૫
ગોમરાજ... ૮૦૬—૮૪૨—૩૬	રત્નાદિત્ય... ૯૨૦—૯૩૫—૧૫
ક્ષેમરાજ ... ૮૪૨—૮૬૬—૨૪	સામતસિંહ ૯૩૫—૯૪૨— ૭

જયશિખરી—૬૯૬—૭૪૬—૬૦ સં ૬૯૬ માં પંચાસર માં જયશિખર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના રાજ્યમાં શકર નામે એક કવિ હતો. તે એક વખતે કમ્પાણીમાં ગયો, તે વખતે ત્યાં સોમંદ્રી કે ચૌલુક્ય વંશનો ભૂવડ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેના દરબારમાં જઈ કવિએ જયશિખરની કીર્તિનાં તથા ગુજરાતની જમીનનાં અને લોકનાં વખાણ કર્યાં. તેપરથી ભૂવડને ગુજરાત જીતવાની લાલચ થઈ, માટે તેણે પોતાના સરદાર મીરને ગુજરાત જીતવા મોકલ્યો, પણ તેને જયશિખરના સાળા સુરપાળે હ-

રાવ્યો; એટલે ભુવડ જાતે લડવા આવ્યો; અને આવન ૧૮

માં પંચાસરને ઘેરે ધાવ્યો, છેવટે ભુવડના બાટ સેનાપતિએ ૫
આસરના કિશ્કામાં બાંધ્યું પાડ્યું.

મહારાજ જયશિખરની રાણીને બાળક અવતરવાનું હતું. મા
ટે તેણે પોતાના સાળા સુરપાળને કહ્યું કે તું તારી જેનને જલદીથી
નિર્ભય જગ્યાએ મુકી આવ; કારણ કે એને જો પુત્ર થશે તો મારું
વેર વાળશે, એ પ્રમાણે શીખામણ આપી રૂપસુંદરી સાથે સુરપાળ
ને મોકલ્યો. પછી પોતે તથા પોતાના લડવૈયાએ ભુવડ સામે લડાઈ
કરી, પણ પોતાના લડવૈયા ખુટવાથી તથા પોતે રણમાં પડવાથી
પંચાસર ભૂવડને હાથ ગયું. ભુવડે કમ્બ અને સોરહના રાજાને તા-
બેદાર કર્યા. અને બીજા માડણિક રાજાઓ પાસે અમુક ખંડણી ઠ-
રાવી, પછી પોતાના છતેલા મુલકનો વહીવટ કરવાને ગુજરાતમાં
એક પ્રધાન મુક્યો.

ભૂવડના દરબારમાં સૌજ નેહા હતા. તેમાંનો દરેક પુરુષ વ-
ખતે હાત્તર હાત્તર માણસનો ધાણ કાઢી નાંખતો (મારી નાંખતો)
એ જોહાનાં નામ.

દોહરો.

અંદ હંદ એટ વેદ વીર

મિંદ સિંધુ ગિરિ ધીર

સાગત ધીમત ધનવી પદ

બીમ મહારથી ગીર

વનરાજ—૭૪૬—૮૦૬—સુરપાળ પોતાની એન રૂપસુંદરી
ને મુદીને પાછો આવતો હતો. એવામાં એણે પોતાના બનેલીના મ-
રણની વાત માંગળી. તેણે અગત્ય પોતાની બેનને મોં દેખાડતાં

૧૧, માટે તે ગિરવારની ગુફાઓ તરફ ગયો. હવે, વનમાં રૂપ
સુદર્શીની સેવા આફરી કાઢી બહો બિલ્ડીએ કરી. ઈંડો સંખરપના
વૈશાખ સુદી પૂનગને દિવસે જન્મશિખરનો રાણીને કુંવર સોપડ્યો.
એ કુંવર છ માસનો થયો, એવામાં એક દાદો વગડામાં ઝાડે પા-
રણું બાંધીને, તેમાં તે કુંવરને સુવારેલા હતો. તે વખતે શોભય-
જીસુરી નામે જૈન સાધુ ત્યાં રાખતે જતો હતો. તેણે પેલું પારણું
જોયું, તો તેમાં રાજ કુંવર દોડો. તેથી તેને તથા રૂપસુદર્શીને તે
પોતાને આપસરે લઇ ગયો.

વનરાજનો જન્મ વનમાં થયો, માટે જૈન સાધુએ તેનું નામ
વનરાજ પાડ્યું.

કુંવર જંગ જંગ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ રગતો તરફ
તેનું મન જવા લાગ્યું. એક વખત એક ડોસો બેડો બેડો ઉઘતો
હતો, તેવામાં વનરાજે તેના મોંમાં દેડકાનું બચ્ચું ખાલી દાધું. એ
દેડે ડોસો જરાડા પાડ્યા મડ્યો; વળી, તેના પેટમાં પેંડું બચ્ચું
કૂદા કૂદ કરે તેથી અકળાઇને તે પેટ કુટવા લાગ્યો. એવામાં બી-
લડા આવી પહોંચ્યાં, તેમણે પેલા ડોરાને ઉલટી કરાવી એટલે દેડ-
કું નીકળી ગયું.

રૂપસુદર્શી વનરાજને ઉખાણી શીખવતી હતી. રૂપસુદર્શી વન-
રાજને કહે કે, “ હાથીના પગે તાળાં દઇ આપો, ત્યારે વનરાજ
કહે કે હાથી ધન ધન આમે, પાતાળ ખાણી કહે. પાતાળ ખાણી
કાળાં, હાથાને પગે તાળાં ” વનરાજ કહે છે કે, “ જમે જમે ખણ
જામરો નહિ, કાટે જનોઇ ખણ આગણ નહિ ” રૂપસુદર્શી કહે છે
એ તો રેંટીઓ. વનરાજના બીજા બાઇજાએ વનરાજને વનુલા કહી
ને બોલાવતા હતા.

જે છોકરાઓ તરફ વનુખા દોષ તે છોકરાઓ માથું
રેતા નહિ વનુખાએ એક કહાડો પોતાના કાનિયાના છોકરાને જ
ક્યાં, તે ક્યાં કે, આપણે વનોડા મામના છોકરાને હરાવવા જોઈ-
એ ? તેથી સર્વે છોકરા જટ તૈયાર થયા. કેટલાક છોકરાએ ઢેડના
છોકરાને રજૂસીંગુ ડુંકરા તેડી આણ્યા. પછી, ધીનતીન, ધીનતીન
તાસાં વગડાયતા વનોડા તરફ ગયા; વનોડાના જખરા છોકરા વન-
નાજ સામે લડવા આવ્યા, પણ તેઓ વનરાજના મારથી હારી ના-
શી ગયા.

વનરાજ ચાદ વરસનો થયો, ત્યારે પોતાના મામા સુરપાળ-
ની જોડે ખારવટુ કરવા લાગ્યો, ભૂવડે ગુજરાતની ઉપજ પોતાની
કુંવરી મીનળદેવીને આપી હતી. એક વખત મીનળદેવીનાં માથુસ
તે ઉપજ તથા કાઠીઆવાડી ઘોડા લઈ સ્વદેશ ગતાં હતાં તેમને
વનરાજે લુટ્યાં. અને તે લૂટવડે ૪૦ સ. ૭૪૬ એઠમે સંવત ૮૦૨
માં સરસ્વતી નદીને તીરે અણહીલપુર પાટણુ નામે શહેર વસાવ્યું,
અને ત્યાં રાજગાદી કરી.

શ્રી દેવી નામે વાણિયણે વનરાજને જમાડ્યો, તથા તેની સેવા
ચાકરી કરી, તેથી વનરાજે તે બાળને એવું વચન આપ્યું કે, જ્યાં
રે હું રાજ થઇશ ત્યારે તારે હાથે તિલક કરાવશ. અણહિલ નામે
બરવાડે વનરાજને જ્યાં આવવાના રસ્તા બતાવ્યા, માટે પોતાની
રાવધાનીનું નામ તેણે અણહિલપુર પાટણુ પાડ્યું. આંપો નામે એક
વાણીઆએ વનરાજને રૂપિયા ધીસાં, માટે વનરાજે તેને પ્રધાનવટુ
આપ્યું. એ આંપાએ આંપાનેર વસાવેલું કહેવાય છે. એ શહેર પા-
વાગદની તળેટી પાસે છે, લોકો એવું કહે છે કે આંપાનેરની વસ્તી
મૂડીને અમદાવાદમાં આવી. એ વાત સાચી છે; કારણ કે, અમ-

૧ કડીઆની નાતમાં પાટણવાડી અને આંપાનેરી એવા બે પ્રકાર છે, તેમાંના આંપાનેરી કડિયા આંપાનેરથી આવેલા કહેવાય છે. પાટણ વસાવ્યા પછી વનરાજે ૬૦ વરસ રાજ્ય કર્યું, તેનું અને ૧૧૦ વરસની ઉંમરે મોત થયું.

ચોગરાજ—૮૦૬-૮૪૨-વનરાજ પછી તેનો દિકરો ચોગરાજ ગાદીએ બેઠો, તે શરૂ ને ચતુર હતો. એણે પોતાનું રાજ્ય છોડીને વધાર્યું ને રૈયતને સુખી કરી. આ રાજાના વખતમાં કેઈ પરદેશી વેપારીનાં વહાણ સોમનાથ ખંડે આવ્યાં. તે વહાણ ચોગરાજની મનાઇ છતાં, તેના દિકરા ક્ષેમરાજે હુટ્યાં ખાટે તેણે ક્ષેમરાજને ઠપકો દીધો, અને કહ્યું કે, રાજાનું કામ રૈયતનું રક્ષણ કરવાનું છે. પણ લૂંટવાનું મથી. આ ઉપરથી જણાય છે કે, એ પ્રમાણીક હતો. એણે કૃષ્ણની ભક્તિનો એક મંથ બનાવ્યો હતો, વળી, તે તીરફકવાના કામમાં પણ બહાદુર હતો, એનું મોત ૪૦ સં ૮૪૨ માં થયું, તેથી તેની પાછળ તેનો દીકરો ક્ષેમરાજ ગાદીએ બેઠો.

ક્ષેમરાજ—૮૪૨-૮૬૬-ચોગરાજ પછી તેનો દીકરો ક્ષેમરાજ ગાદીએ બેઠો, એ સ્વભાવનો તોરો હતો, તેથી એને સગાં વહાણાં બેઠે બનવું નહોતું. તેમ છતાં તેણે રાજ્ય અને ઉપજમાં વધારો કર્યો, તે ૨૫ વરસ રાજ કરી ૪૦ સં ૮૬૬માં મરણ પામ્યો. તેની પાછળ તેનો દીકરો ભૂવડ અબુલિલવાડની ગાદીએ બેઠો.

ભૂવડ—૮૬૬-૮૯૫-ક્ષેમરાજ પછી તેનો દિકરો ભૂવડ ગાદીએ બેઠો. એનું બીજું નામ પીથુ હતું, તેના વખતમાં જાડા ભડાઈ ટંકા થયા નહિ. તેથી રાજ્યમાં સલાહ શાંતિ હતી. એ ૪૦ સં ૮૯૫ માં મરણ પામ્યો તેથી એની પાછળ એનો દીકરો વીરસિંહ અબુલિલવાડની ગાદીએ બેઠો.

નિરસિંહ—૭૯૫-૯૨૦—જુવડ પછી તેનો દિકરો

ગાદીએ બેઠો, એના વખતમાં લડાઈ ટટા વધી પડ્યા. એક દહાડે એણે જંગલી લોક સામે લડાઈ કરી, તેમાં તે છૂત પામ્યો અને બદાદુર નામે પ્રધાન હતો, તે પ્રધાનની ઓથથી, તે કોઈ દહાડો દ્વાર પામ્યો નથી. ઇ. સ. ૯૨૦માં એનું મોત થયું, તેથી એની પાછળ એનો દિકરો રત્નાદિત્ય અણ્ણદિલવાડની ગાદીએ બેઠો.

રત્નાદિત્ય—૯૨૦-૯૩૫—વીરસિંહની પાછળ રત્નાદિત્ય માલોએ બેઠો. એનામાં લડાઈના કેટલાક ભરકરો ગુણો હતા. તે પોતાનું વચન ખાળવામાં નેહી હતો. મુસલમાની ઇતિહાસમાં એનું નામ રેશાદત છે, એણે પોતાના રાજ્યમાંથી લુચ્ચા, જુહા અને ઠગારને કાઢી મુઘલા તેથી રૈયત સુખી થઈ ઇ. સ. ૯૩૫ માં એનું મોત થયું, તેથી તેની પાછળ તેનો દીકરો સામતસિંહ અણ્ણદિલવાડની ગાદીએ બેઠો.

સામતસિંહ—૯૩૫ થી ૯૪૨—રત્નાદિત્ય પછી એનો દીકરો સામતસિંહ ગાદીએ બેઠો એ આવડા વંશનો છેલ્લો રાજા હતો. દારૂના નિસામાં તે હમેશાં અદ્યુર રહેતો, અને લડાઈના કામમાં નખજો હતો. વળી “હમણાં બોલે ને કડી કુરે” ફરી બોલે” એવા એનામાં દુર્ગુણો હતા, એક વખતે એણે દારૂના ધેનમાં પોતાનું રાજ્ય પોતાના બાણેજ મુળરાજને આપ્યું; પરંતુ નિશાની સહેજત ઉતર્યા પછી તેણે પોતાના બાણેજ પાસેથી રાજ્ય પાછું માગ્યું, તેથી મુળરાજ તેને મારી નાખ્યો. તે આવડા વંશની આખર આણી.

સોલંકી વંશ ઉત્પત્તિ.

જયશિખરની સામે લડનાર કલ્યાણી નગરનો જુવડ રાજા ૯-

૧૧ છઠી પેઢીએ જીવનારીત્વ કરીને એક રાજ્ય થયો. તેને ત્રણ બંકરા હતા. એકનું નામ રાજ, બીજાનું નામ બીજ. અને ત્રીજાનું નામ હંડક હતું. એ ત્રણ ગાદીઓ સોમનાથની જગ્યા કરી સામત-સિંહના દરબારમાં આવ્યા. તેમાંનો રાજ નામે છોકરો, આવડાવંશના સામતસિંહની બેન લીલાદેવી વેરે પરણ્યો. તેને મુળરાજ નામે છોકરો થયો. એ છોકરાનો જન્મ મુળ નક્ષત્રમાં થયો, માટે એનું નામ મુળરાજ પાડ્યું. એણે પોતાના મામા સામતસિંહને મારીને આવડા વંશનો અંત આણ્યો ને પોતે આવડારજપુત્રોની ગાદીએ બેઠો.

સોલંકીવંશની વંશાવળી.

મુળરાજ.....૯૪૨-૯૬૭-૫૫	સિદ્ધરાજ.....૧૦૯૪-૧૧૪૩-૪૯
ચામુંડ.....૯૬૭-૧૦૧૦-૧૩	કુમારપાળ ... ૧૧૪૩-૧૧૭૪-૩૧
વલ્લભસેન ૧૦૧૦-૧૦૧૦-૦	અન્નેપાળ.....૧૧૭૪-૧૧૭૭-૩
કુલભસેન.૧૦૧૦-૧૦૨૨-૧૨	પાળમુળરાજ. ૧૧૭૭-૧૧૭૯-૨
બીમદેવ...૧૦૨૨-૧૦૭૨-૫૦	ભેળોબીમદેવ. ૧૧૭૯-૧૨૪૨-૬૩
કરણ.....૧૦૭૨-૧૦૯૪-૨૨	ત્રિભુવનપાળ...૧૨૪૨-૧૨૪૪-૨

મુળરાજ—૯૪૨—૯૬૭—એણે પોતાના મામાને મારીને શાસન મેળવ્યું. એના વખતના ચાર પનાવ જાણવા લાયક છે ૧. ભો અજમેર અને તૈમંગણના રાજા જોડે લડાઇ. ૨ જો સોરઠના રાજા, ચંદ્રોપુ જોડે લડાઇ. ૩ જો લાટ દેશ ઉપર ચડાઇ. એથી ખર્ચનાં ઠાગો.

(૧) જ્યારે અણહિલવાડની ગાદીએ મુળરાજ સોલંકી બેઠો, ત્યારે તેનાપર અજમેરનો રાજા સાખણરાવ ચોઢાણ ચડી આવ્યો, તેમજ તૈમંગણના રાજા તૈલપદેવનો પાર્ષ નામે સરદાર ચડી આ-

ઓ. મુળરાજે અજમેરના રાજાને ધન આપી પાછો વાળ્યો.
આપને લડાઈમાં માર્યો.

(૨) મુજરાતના ખંડીઆ રાજાઓએ મુળરાજની આવૃત્તિ મા-
ની નહિ, તેમાંનો સોરઠનો રાજા મહરીપુ, સોગતાધની જાત્રાએ જ-
નાર લોકોને લુંટવા લાગ્યો; માટે મુળરાજે તથા તેના પ્રધાન જ-
થુકે અને ખેરાળના રાજા જોહસે એના ઉપર ચડાઈ કરી. મહરીપુ-
ની મદદે કચ્છનો રાજા લાખો આવ્યો; ધનુ દિવસ લડાઈ ચાલી,
તેમાં લાખો મરાયો અને મહરીપુને હરાવી નસાડ્યો.

(૩) પહેલાં ગરબ પાસે લાટ નામે દેશ હતો ત્યાંના રાજા
હાપરે મુળરાજને અપસુકનવાળો હાથી આપ્યો, માટે મુળરાજે પો-
તાના છોકરા ચામુડને તેની સામે લડવા મોકલ્યો તેમાં લાટ દેશનો
રાજા મરાયો.

(૪) મુળરાજ ધડપણમાં મોસાળીઆંના પાપથી પરતાયો, મા-
ટે તે પાપનો નાશ કરવાના ઉપાય કરવા લાગ્યો. તેણે સિદ્ધપુરમાં
‘દક્ષગાળાનું દહેરું ચણાવવા માંડ્યું’, પણ તે તેના વળતમાં પુરૂ થ-
ઈ નહિ; વળી તેણે ‘બ્રાહ્મણોને ધન્યાં ગાગ દાનમાં આપ્યાં, તેમાં
કશ બ્રાહ્મણોને સીંદોર ગાગ આપ્યું’ ને છ બ્રાહ્મણોને ખંજાત આ-
પ્યું, તેમજ જીભ બ્રાહ્મણોને સિદ્ધપુર અને સીંદોરની પાસેનાં મા-
ત્રો આપ્યાં, હમર ‘બ્રાહ્મણોએ રાજાનું દાન લીધું’, માટે તેઓ એ
દીવ સદસ્ય કહેવાયા, ને એક બ્રાહ્મણની ટોળાએ ન લીધું’, માટે
તે ટોળીના એકીય ટોળકીયા કહેવાય છે, એમ એણે ઉત્તરના ‘બ્રાહ્મ-
ણોને દાન આપી મુજરાતમાં વસાવ્યા. પછી મુળરાજ પોતાના છો-
કરા ચામુડને રાજ્ય સોંપી જાત્રા કરવા ગયો.

ચામુડ—૯૬૭-૧૦૧૦—એ નળજો અને પીળા મહેરાનો હ.

તો. સુંદર લગડાં પહેરવાનો એને ધણા શાખ હતો. પોતાના ખાખ માં સારાં સારાં જાડો વાવેનો, એણે વાવ અને તળાવો બંધાવી શોધેને સુખી થયા; અને હવે તથા કીર્તિમાં વધારો કર્યો. ફક્ત ૧૩ વરસ રાજપાટ ભોગવ્યું, પછી પોતાના મોટા કુંવર વલ્લભસેનને રાજ્ય આપી પોતે કાશીએ જતો હતો. રસ્તામાં માળવાના રાજાએ એનું અપમાન કર્યું, માટે એનો દિકરો વલ્લભસેન માળવાના રાજાને હરાવવા જતો હતો, એણે એકદમ શીતળાના રોગથી રસ્તામાં તે મરણ પામ્યો; તેથી આમુંડે પોતાના નાના દીકરા દુલ્લભસેનનો ગાદી સોંપી; ને પોતે શુક્રમતિય જત્રા કરવા ગયો.

વલ્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૨૨—એ શરીરે ઠીંગણો હતો, એને આખે શરીરે તણ હતા. આમુંડે જત્રાએ જવાનું હતું, માટે એને ગાદી મળી, એના ખાખ આમુંડું માળવાના રાજાએ અપમાન કર્યું, માટે એ માળવાના રાજા સામે લડવા જતો હતો, પરંતુ એને રસ્તામાં શીતળાનો રોગ થયો. તેથી તે એકદમ મરણ પામ્યો. એની પાછળ એનો બાઇ દુલ્લભસેન ગાદીએ બેઠો.

દુલ્લભસેન—૧૦૧૦-૧૦૨૨—નાનપણમાં વલ્લભસેન અને દુલ્લભસેન બેઠે બેઠે પાક વાંચતા હતા; અને એ બંને બાઇ કહી લડતા નહિ. દુલ્લભસેન શરો ને મહાદુર હતો. એણે આશુહિસવાડમાં દુલ્લભ સરોવર બંધાવ્યું હતું. વળી, જનાવરોપર ક્યાબાવ રાખેનો, પોતાની એન માટે એણે સ્વયંવર રચ્યો હતો, તેમાં તેની બેને મારવાડના રાજા મહેન્દ્રને વરગળા પહેરાવી. દુલ્લભસેનને શીતળાની બકિત ધણી વધાલી આગતી. થોડા દિવસ પછી એનું મન વેરાન આવ્યું થયું, તેથી તેણે પોતાના નાના બાઇ નાગરાજના કુંવર બીમદેવને રાજ્ય સોંપ્યું, ને પોતે જત્રા કરવા ગયો.

બીમદેવ—૧૦૨૧ થી ૧૦૭૨—એના વખતમાં ચાર બન્યા
જાયા (૧) સોમનાથ ઉપર મહમદ ગીજનીની ચડાઈ (૨) માળવાના
રાજા ભોજ ઉપર ચડાઈ (૩) અજમેરના રાજા વિશળદેવનો ગુજરા-
ત ઉપર ચડાઈ (૪) સિંધને ચઢીના રાજાપર ચડાઈ.

(૧) ગીજનીના સુક્તતાન મહમદે ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં સોમના-
થ ઉપર ચડાઈ કરી, તે વખતે ત્યાંના ભોડાએ એ દિવસ સુધી મ-
હમદ સામે લડાઈ કરી. એવામાં ત્રીજે દિવસે દુલ્હાસેન અને બીમ-
દેવ ભડવા આવ્યા, પણ બીમદેવની દ્વાર મળી, તેથી તે પોતાના કં-
ચકોટ નામે ધડમાં બરાયો મહમદે સોમનાથની મૂર્તિના ચાર કડકા
કર્યા તેમાંનો એક કડકો પોતાની ગસીદનાં પગથીઆમાં જડાવ્યો, તે
બીજો પોતાના મહેસના ફરવાળમાં જડાવ્યો, ત્રીજાનો એ મહે તથા
મહીને મોકલાવી દીધા. પછી તે કંચકોટ બચી બીમને પડવા મ-
યો, પણ તે પકડાયો નહિ તેથી મહમુદ કચ્છના રજૂન રત્ને પોતા-
ને દેશ જવા નીકળ્યો, પરંતુ રસ્તામાં જૂલો પડવાથી તેના ફાજ હે-
રાન થઈ.

(૨) માળવાના રાજા ભોજે પોતાના કુલચંદ નામે સેનાપતિને
ગુજરાત છતવા મોકલ્યો. તેથી બીમદેવ ભોજ ઉપર મુસ્સે થયો ને
કાશીના રાજા કરજીની મદદ લઈ માળવા પર ચડાઈ કરી, એવામાં
ભોજનું મોત થયું. તેના મોત પાછળ કરજે ધારા નગરીના બંડાર
લૂંટ્યો, પણ તેમાંથી બીમને ભાગ આપ્યો નહિ, તેથી જાને જાણ
વચ્ચે લડાઈ આવી છેવટે કરજે બીમને માળવાની ઉપજ આપવાની
કબુલાત આપી.

(૩) સોમનાથની મૂર્તિના કડકા લઈ, મહમુદ પોતાને દેશ જતો
હોય ત્યારે અજમેરના રાજા વિશળદેવે એને આતર્યો તે વખતે બી-

મહેવ વિશળદેવની મદદે આવ્યો નહિ, માટે વિશળદેવે બીમદેવ ઉપર અડાધ કરી હરાવ્યો, ને કેટલુંક ખન લઈ મયો વળી, જે ઠેકાણે એ હતો તે ઠેકાણે વિશળનમર વસાવવા દેવાની બીમદેવ પાસે કબુલાત લીધી.

(૪) અંદીનો રાજા કરણ તથા સિંધનો રાજા હકુમ બીમદેવને પન્નવતા હતા માટે તે જાનેને હરાવી નરમ પાડ્યા.

બીમદેવના વખતમાં વીગળશા નામે બહુ પૈસાદાર આવક વાળ્યો હતો તેણે કુંવારિયા, આરાધુર અને દેસવાડામાં સુંદર કહેરાં જાંધાવ્યાં બીગ બાણુ મારવામાં દોસિયાર હતો તેથી એને બીગબાણાવળી કહેછે. એ સડાઇમાં અતુર ને શરો હતો એના રાજ્યમાં એક રીઝા જોહી થતી તેથી લોક ચુખી હતા. એને શ્વેમરાજ, કરણને, મુળરાજ નામે ત્રણ દીકરા હતા તેમાંના શ્વેમરાજને ગાદી સોંપી, પોતે જનક કરવા તૈયાર થયો પણ શ્વેમરાજને જતના કરવાનું મન થયું, તેથી બીમદેવે પોતાના પાટવી દીકરા કરણને ગાદી સોંપી ને પોતે પાટવી કુંવર સાથે જતનાએ નીકળ્યો.

કરણ—૧૦૭૨—૧૦૮૪ ધંધુકા, આશાવળ મહેવાસ વખેરના બીલ રાજ્યએને વશ કરવાને કારણ મથતો હતો. વડકાથી એક ગાઉ ઉપર આશામસી નામે ગામ છે, ત્યાંનો રાજા આશાબીલ જન્મ્યો હતો. તેના ઉપર કરણે અડાધ કરી, આશા એક લાખ કામઠી સાથે વઢવા આવ્યો. પરંતુ તેને કારી થા વામચાથી તેનું મરણ થયું; આશાબીલનું નામ રાખવાને કરણે આશાગ્રામ વસાવ્યું; તે હાલ આસારવા કહેવાય છે. વળી, હાલ અમદાવાદ છે, તેને હામે પહેલાં એક નગરી હતી તે કરણે વસાયેલી કહેવાય છે; અને તેનું નામ કરણાવતી હતું. તેમજ કરણે જંધાનેડું કરણસાગર તથાવ હાલ

કોકરીયું કહેવાય છે. વળી, કાચરપદેવીનું, કરણેધરનું, કરણમેરનું મંદીર કરણે બંધાવ્યાં હતાં.

અંદુરુચ્ચ રાજ્ય જયકેશીની કુંવરી મીનજદેવીની છત્રી કરણના જોવામાં આવી; તેથી કરણે જયકેશીના દરવાજામાં ગાથ મોકલ્યું; જયકેશીએ પોતાની કુંવરી કરણવેરે પરણાવી, પણ તે કદરપાં ગાલુમ પડનાથી કરણ નિરાશ થયો. પછળથી કરણને ગાલુમ પડ્યું કે, એ કૃષાળી નથી, પણ ગુણવાન છે; વળી, તે કુંવરી ગામનવિદ્યામાં હોંશિયાર હતી, તેમજ શેતરંજની મંજુદાની સોગટાંખાણની અને બીજી રમતોમાં પણ હોંશિયાર ગાલુમ પડી. તેથી તે કરણને વહાલી લાગી. ત્યારપછી થોડે માસે એ બાઇને કુંવર સોંપડ્યો તેનું નામ મીનજદેવીએ સિદ્ધરાજ પાડ્યું.

સિદ્ધરાજ જયસિંહ—૧૦૯૪—૧૧૪૩ એના વખતમાં ખં આ બનાવ બન્યા. (૧) વાપનો સિદ્ધાર (૨) મિનજદેવીનો દારબાર (૩) મશાવમાંની મડાઈ (૪) સેરઠના રાજ સાથે લડાઈ (૫) રાજ્યમાં વધારો.

(૧) સિદ્ધરાજ પોતાના સ્વારો સાથે ઝાડીમાં ફરવા જતો હતો. તેવામાં એક વાઘેજ અને તેનું બચ્ચું તેના જોવામાં આવ્યું; વાપની મંખને લીધે તેઓના ઘોડા હાંફભેર નાહ્યા; આગળ જતાં તેઓને ધણી મહેનતે ઉભા રાખ્યા; પછી સિદ્ધરાજ તથા તેના સિપાઈઓ એક મોટા ઝાડ ઉપર ચઢ્યા ને જુવે છે, તો બે મોટા વાપ, વાઘેજ પાસે લટકતા જોયા, તેઓ વાઘેજના વર થવાને લટકતા હોય એમ જણાવ્યું. પછી તે બંને ખુબ લડી મરણ પામ્યા. પછી વાઘેજ અને તેના બચ્ચા ઉપર સિપાઈઓએ માર ચલાવ્યો; પ્રથમ સિદ્ધરાજે બચ્ચાને એક તીર ફેંકી મારી નાંખ્યું. પછી સિપાઈઓ-

એ વધેજીને મારી નાંખી.

(૨) સિદ્ધરાજ નાની ઉમરનો હોવાથી તેની મા મીનળદેવીને ઘોડી સુદત કારભાર કરવો પડ્યો. એ જાણને રાજકારભાર ચલાવવામાં સામન્ત અને મંજુલા નામે વાણીઆઓએ ધણી સારી મદદ આપી હતી. મીનળદેવીએ ધોળકામાં મલાવ તલાવ અને બીરમગામમાં મુનસર તલાવ બંધાવ્યાં. વળી તેણે સોમનાથ અને શુકલ તિથેની જાત્રાએ જનારનો કર માફ કર્યો.

(૩) સિદ્ધરાજ સોમનાથની જાત્રાએ ગયો હતો. તેવામાં માળવાના રાજા યશોવર્માએ અણ્ણુદિલવાડ ઉપર ચડાઇ કરી; તેને સામન્ત અને મંજુલા નામે પ્રધાનોએ ધન આપી પાછો કાઢ્યો; આ વાત સિદ્ધરાજને ગમી નહિ; તેથી માળવા ઉપર ચડાઇ કરી. સિદ્ધરાજને આવતો જોઇ યશોવર્માએ પોતાનો કિલ્લો બંધ કર્યો. બાર વરસ સુધી તે બંને વચ્ચે લડાઇ ચાલી. અને યશોવર્મા ભોંયરામાં સંતાઈ પેડો. તેનું ભોંયર સિદ્ધરાજના ફૂનરાએ વાસાથી શોધી કાઢ્યું, તેથી યશોવર્મા પકડાઈ ગયો; તેને સિદ્ધરાજે કંદ કર્યો. સિદ્ધરાજે પાટણમાં સદ્ભલિંગ નામે તળાવ બંધાવ્યું હતું.

(૪) સોરઠની પાસેના ગંઝેવડી ગામનો કુંભાર વગડામાં દર-તો હતો, તે વખતે ત્યાં ટીપાં ટીપાં કરીને રહતી, એક નાની છોડી તેના જોવામાં આવી, એ છોડી સિંધના રાજાની કુંવરો હતી. તેને એ રાજાએ વહેવને લીધે વગડામાં મૂકી હતી. કુંભારે તેને ઓઠી કરી તેનું નામ રાણકદેવી પાડ્યું. અને તેનું લગ્ન સિદ્ધરાજે રૂંદે કર્યું; પરંતુ તેને સોરઠનો રાજા ખેંગાર પરણી ગયો, તેથી સિદ્ધરાજે સોરઠની રાજધાની જુનાગઢ ઉપર ચડાઈ કરી; ને ખેંગાર તથા તેના બે જાળકને મારી નાંખ્યા. હવે તેણે રાણકદેવીને પરણી

માનો મનસૂચો ક્યો. પણ તે વદવાણુ નજીક સતી થઇ. એ ઠેકાણે કાલ એક દેરી છે; તે સતીની દેરી કહેવાય છે.

(૫) સિદ્ધરાજ, ઠેકાણે ઠેકાણે કૂચા, વાવ, તલાવ, વગેરે બાંધાવી રૂંચતને રાજી કરી. તેમજ ગૂજરાતનો અધુરો મુકેસો રૂદ્રમાળો એણે પુરો કર્યો. એણે ૬૨૭, સોવઠ વગેરે દેશો જીતી રાજ્યમાં ઉમેરો કર્યો. તેમજ અચલેશ્વર અને ચંદ્રાવતીના રાજાને તાબેદાર કરાવ્યા. કોલ્હાપુરનો રાજા તેનાથી ડરતો હતો. અને માળવામાં તેની દુવાઈ ફરતી હતી.

કુમારપાળ—૧૧૪૩ થી ૧૧૭૪—ક્ષેમરાજના ઊકરાતું નામ દેવપ્રસાદ, અને દેવપ્રસાદના ઊકરાતું નામ ત્રિભોવનપાળ હતું. ત્રિભોવનપાળને ત્રણ ઊકરા ને એ ઊકરાઓ હતી. ઊકરાનાં નામ મહીપાળ, કીર્તિપાળ અને કુમારપાળ હતાં ને ઊકરાઓનાં નામ પ્રેમદેવી ને દેવજદેવી હતાં. પ્રેમદેવીનું સગન સિદ્ધરાજના સાગદ કહાનદેવ વેરે થયું હતું. કુમારપાળ નીચ કુળનો હતો, ગાંઠે સિદ્ધરાજનો એના ઉપર જાવ નહોતો. એવામાં એક જ્ઞેશાએ સિદ્ધરાજને કહ્યું કે, તારી પાછળ કુમારપાળ ગાદીના ધણી થશે, તેથી સિદ્ધરાજે તેને મારી નાંખવાનો નિચાર કર્યો, પણ કુમારપાળ પોતાના ગિજા કદયાનને ઘેર જતો રહ્યો. ને ત્યાંની નાશીને અશ્વિંગ કુમારની વાસણ પકવવાની બઢીમાં સંતાઈ ગયો. પછી ત્યાંથી નાશીને એક ખેડુત હુડા ટાહોતો હતો, તેની પાસે ગયો; ખેડુતે તેને વાડે ઝીંડવાના કાંટાના દગલામાં સંતાડ્યો; પછી ત્યાંની નાશીને ખાખાતમાં હેમાચાર્ય જૈન પાસે ગયો. તે જૈને તેને કહ્યું કે તને થોડા દિવસમાં મારી મળશે, એવામાં સિદ્ધરાજનું મોત થયું, તેથી તેણે પોતાના અનેવી કહાનદેવી મહાદેવી રાજ્ય મેળવ્યું; તે વેળા એની ઉંમર ૫૦

પરસની હતી.

એના વખતમાં ત્રણ બનાવ બન્યા. (૧) નાગોરના રાજા સામે લડાઈ (૨) માળવાના રાજા સામે લડાઈ (૩) કોકણના રાજા સામે લડાઈ.

(૧) ઉદયાન મંત્રીને વાહદ નામે ઊકારો હતો, તેણે નાગોરના રાજા આગળે કુમારપાળ સામે ઉસક્યો, તેથી લડાઈ થઈ, તેમાં કુમારપાળે આગળના મોમાં એક તીર ખાધું. તેથી તે હાથી ઉપરથી ધમાક લઈને હેઠે પડ્યો; ને મરણ પામ્યો. પછી કુમારપાળ તેની દીકરી જલનાને પરણી લાવ્યો.

(૨) કુમારપાળે વિજય સામંત અને કૃષ્ણામન નામના બે સરદારને માળવાના રાજા વલ્લાલ સામે લડવા મોકલ્યો, પરંતુ તે બે કુટીને વશાલને મળી ગયા. તેથી કુમારપાળ જાતે લડવા ગયો. ને વલ્લાલને હરાવ્યો.

(૩) કુમારપાળ પાસે એક માગણે, કોકણના રાજા મલિકાવર્તુનનાં વખાણ કર્યો, તેથી કુમારપાળે ઉદયાન મંત્રીના દીકરા આમ્રબટને મલિકાવર્તુન સામે લડવા મોકલ્યો; તેમાં આમ્રબટ હાર્યો, તેથી તેને ધણી ફોજ આપી ખીજવાર લડવા મોકલ્યો, તેમાં મલિકાવર્તુન માર્યો ગયો. પછી આમ્રબટે તેની રાજધાની લૂટી, તેમાંથી તેને મણો પૈસો મળ્યો.

કુમારપાળે અભિંગ કુમારને તથા હુડા ટાહોનાર બેટાને મોટી નોકરીઓ આપી, પોતે જૈન ધર્મ પાળતો હતો, અને તે ધર્મનાં પુસ્તકોનો ફેલાવો કરવા મહેનત કરતો હતો. વળી તેણે પારસનામનાં હોરાં બનાવ્યાં. ને સોમનાથનું દેહેર સુધાર્યું; એવામાં એના ગુરુ હેમાચાર્ય ૮૪ વરસની ઉંમરે ગુજરી ગયા, થોડા માસ પછી કુ-

મારપાળને રક્તપિત્તનો રોગ થયો, તેથી તે મરણ પામ્યો. એને પુત્ર નહોતો, તેથી એની પાછળ એનો ભત્રીજો અન્નેપાળ ગાદીએ બેઠો.

અન્નેપાળ—૧૧૭૪ થી ૧૧૭૭—એ કુમારપાળના ભાઈ મહીપાળનો દીકરો હતો. પોતે શીવ ધર્મ પાળતો હતો, અને ખીજા-એને એ ધર્મ પણાવવા મહેનત કરતો, એનો વજીર કપરડી, શ્રાવક ધર્મ પાળતો હતો, માટે તેને તેણે ધિક્કિકતા તેલની કડાઈમાં નાંખ્યો; તેમજ હેમાચાર્યના શિષ્ય રામચંદ્રજીને ખુબ માર માર્યો, તેથી રામચંદ્રજી પોતાની જીભ કપડી મુક્યો. વળી તેણે ઉદ્યાન વજીરના દીકરા આમ્મભટ્ટને મારી નાંખ્યો, ને શ્રાવકોનાં ધણાં દહેરાં તોડી પાડ્યાં. એવામાં વિન્નલદેવ નામે મહેલના યોગીઆએ તેની છાતીમાં કટાર મારી, તેથી તેનું મોત થયું.

મુળરાજ ખીજો—૧૧૭૭ થી ૧૧૭૯—એને બાળમુળરાજ અથવા ખીજો મુળરાજ કહે છે. એ કુમારપાળનો દીકરો હતો, કુમારપાળના મોત વખતે તે બાળક હતો એને બાળપણમાં રાજ્ય પદ મળ્યું, તેથી એનું નામ બાળમુળરાજ પડ્યું. એના કાકાની મદદવડે એની મા નામદેવી રાજ્યકારભાર કરવા લાગી. એવામાં મહમદ ઉર્દૂ શાહબુદ્દીન ઘેરી ચઢી આવ્યો. તેને બાળરાજના કાકા બીમદેવે હરાવી નસાડ્યો. બાળરાજને બાળામાં લઈ તેની મા નામદેવી ગાદસડ ગઢ ઉપર બેસી લડાઈ જતી હતી. અને લડવા માટે પોતાની ફાજને ઉસકેરતી હતી. બાળરાજના મરણ પાછળ એનો કાકા બીમદેવ મુળરાજની ગાદીએ બેઠો.

હીમદેવ ખીજો—૧૧૭૯ થી ૧૨૪૨-૪૩ એ ચઢાઉ અને અવિમારી હતો, માટે એને ભોલોબીમ કહે છે. એના વખતમાં જા-

જુલા લાયક બે બનાવ બન્યા. (૧) પૃથુરાજ ચોહાણ સાથે લડાઈ.
(૨) શાહજુદીન ઘોરી સાથે લડાઈ.

(૧) આપ્પુના રાજા જોતસી પરમારને ઇચ્છની નામે કુંવરી હતી. એનું લગ્ન અજમેરના રાજા સોમેશ્વરના દીકરા પૃથુરાજ વેરે થયું, પરંતુ તેને બોળાબીમે પરણવાનો વિચાર કર્યો, તેથી જોતસી પરમારે ઇચ્છનીને અજમેર મોકલી દીધી. ઇચ્છનીને લેવા માટે બીમે અજમેરપર ચડાઈ કરી; ને સોમેશ્વરને મારી નાંખ્યો. આપનું વેર લેવાને પૃથુરાજે બીમદેવ ઉપર ચડાઈ કરી, ને તેને હરાવ્યો.

(૨) શાહજુદીન ઘોરીના સરદાર કુતબુદીને ગુજરાતપર ચડાઈ કરી, ને બીમદેવને હરાવ્યો; પણ પાછળથી બીમે તેને તથા તેના લશ્કરને ધાયલ કર્યું, એવામાં ઘોરીની મદદે લશ્કર આવી પહોંચ્યું. તેથી બીમને નાશવું પડ્યું; તેવામાં જ્યોતસિંહ સોલંકીને હાથ કારનાર આવ્યો; પણ પાછળથી બીમે પોતાનું રાજ્ય પાછું લીધું.

ત્રિભુવનપાળા—૧૨૪૨ થી ૧૨૪૪—એના વખતમાં વાઘેલા રજપૂતોનું જોર વધી પડ્યું. ઘોળકાના રાજા વિશળદેવે ત્રિભુવનપાળાને ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો; ને પોતે ગુજરાતની ગાદીને ધણી થયો.

વાઘેલાવંશનો આરંભ.

અણહિલવાડના સોલંકી રાજા નળા પડ્યા. ત્યારે તેમના કુળના વાઘેલા રજપૂતો જોરવાર થયા. તેમાંના અણ્ણરાજ વાઘેલે બોળાબીમને સારી મદદ આપી હતી; માટે બીમે તેના છોકરા લવણપ્રસાદને પ્રધાનતરી જગા આપી; પણ પાછળથી પ્રધાન અને રાજા વચ્ચે તકસાર થઈ, તેથી લવણપ્રસાદે જાળવો કરી ઘોળકામાં ગાદી સ્થાપી. લવણપ્રસાદને વિરધવળ નામે છોકરો હતો.

તે છોકરાએ જાણાત અને ગાધરા છતી રાજ્ય વધાર્યું. એને વસ્તુ-
પાળ અને તેજપાળ નામે બે ચતુર કારભારી હતા; ઈ. સ. ૧૨૩૯
કે ૪૦ માં વિરધવળતું મોત થયું; તે વખતે તેને વિરમદેવ અને વિ-
શળદેવ નામે બે કુંવર હતા; વિરમદેવને પોતાના બાપ તથા કાર-
ભારીઓ જોડે બનતું નહોતું, તેથી એને વિરમગામમાં રાખ્યો હ-
તો. જ્યારે વિરધવળતું મરણ થયું ત્યારે વીરમદેવે ગાદીનો દાવો
કર્યો, એટલા માટે વસ્તુપાળે તેને ભારી નાખ્યો; તે તેના બાઈ વિ-
શળદેવને ગાદી આપી.

વિશળદેવ—૧૨૪૪ થી ૧૨૬૬-એણે ત્રિભુવન સોલંકીને
ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો, અને પોતે ગુજરાતની ગાદીનો ધણી થયો,
કર્ણાટકના રાજાએ પોતાની કુંવરી માટે સ્વયંવર રચ્યો, તેમાં તે
કુંવરીએ વિશળદેવ મહારાજને વરમાળા પહેરાવી. વિશળદેવે વિશ-
લનગર ને વિજાપુર વસાવ્યાં, તેમજ ઉભોઇનો કિલ્લો બંધાવ્યો, એ
ના વખતમાં દુકાળ પડ્યો તેથી લોકો કષ્ટાગ્રી હતા, માટે વિશળદે-
વે તેમને અનાજ આપી શાંત પાડ્યા. વળી, એણે મહમુદે ભાગી
નાખેલાં દેહેરાં સમરાવ્યાં; એના તાબામાં ખોજ, હોરમઝ, ઈમા-
દીગ વગેરે મુસલમાની પંથના લોકો હતા.

અર્જુનદેવ—૧૨૬૫ થી ૧૨૭૫-એના વખતમાં કારભારી-
ઓનું જોર વધી પડ્યું, તે રાજાએનો અમલ ઉતરતો થયો. અ-
ર્જુનદેવ પાછળ સારંગદેવ ગાદીએ બેઠો, તે વખતે રચત ખરાજ
દાસતમાં આવી પડી.

કરણધેલો—૧૨૭૯ થી ૧૩૦૪-કુમારપાળ અને સિદ્ધરાજે
મેળવેલું રાજ્ય આ રાજાના વખતમાં નાશ પામ્યું. કરણ ચતુર કાર-
ભારીઓની શીખામણુ આનનો નહિ, તે પોતે પોતાના વિચાર મ-

હડી રાખતો, તેથી ભોષા એને કરણધેત્રો કહે છે. એના વખતમાં માધવ ને કેશવ નામે એ કારભારીઓ હતા; તેમાંના માધવ નામે કારભારીની સ્ત્રી રૂપસુંદરી બધી રૂપવાન હતી, એના રૂપ જોવી સ્ત્રી ગુજરાતમાં બીજી કાંઈ નહોતી, તે સ્ત્રીને લેવા માટે કરણનું મન લલચાયું, તેથી તેણે તેના બધી માધવને કચ્છમાં ઘોડા ખરી દવા મોકલ્યો. પછી કેશવને ગારી તે સ્ત્રીને પોતે પરણ્યો. માધવ કચ્છમાંથી ઘોડા લઈને આવ્યો, ત્યારે કેશવના મરણના તથા પોતાની સ્ત્રીને લઈ ગયાના સમાચાર તેણે જાણ્યા; તેથી માધવ ક્રોધાયમાન થઈ અલાહિદીન પાસે દીલી ગયો; ને તેણે અલાહિદીનને કહ્યું કે, ગુજરાતનો રાજા કરણ રૈયતપર જીલ્લો કરે છે, માટે આપ, એનું રાજ્ય જીતી લો. આ સાંભળતાંજ અલાહિદીને પોતાના બાઈ અલીદેવી તથા વડા વજીર નસરતખાંનને, ગુજરાત જીતવા મોકલ્યા, અલાહિદીના સરકર આગળ કરણનું સરકર ચટ-જી થઈ જાય, તેમ હતું. તોપણ એટલું થોડું સરકર ખદાદુર લાડક હતું, આખરે કરણને હારી ખાગલાણના કિલ્લામાં નાશી જવું પડ્યું; ને તેની કૌભારણી મુસલમાનોને હાથ પકડાઈ તેને મુસલમાનોએ દિલ્લી મોકલી દીધી.

ત્યાં અલાહિદીન તેની વેરે પરણ્યો. હવે કરણ પાસે ખાગલાણના કિલ્લામાં કૌભારેવીની એ કુવરાંઓ હતી, તેમાંની મોટી કનકદેવી ગુજરી ગઈ હતી. અને નાની દેવળદેવી જીવતી હતી, એનું લગ્ન દેવગીરીના રાજા સંકળદેવ વેરે થયું હતું. કૌભારેવીએ અલાહિદીનને કહ્યું કે, મારી દીકરી દેવળદેવીને કરણ પાસેથી લાવી આપો; તેથી અલાહિદીને કાટુર નામે સેનાપતિને હુકમ કર્યો. કાટુરે તે કુવરાંને અલાહિદીન પાસે આણી, એની જોડે અ-

લાહિરીનો હોકરો ખીજરખાં પરણ્યો; આખરે કરણના રાજ્યની પા
ખાવીખી થઇ ગઇ, ને તે રખડી રવડીને મુઝો.

વાઘેલા વંશની વંશાવળી

વિરાળદેવ ૧૨૪૪-૧૨૬૨-૧૮ | અર્જુનદેવ ૧૨૬૨-૧૨૭૫-૧૩
સારંગદેવ ૧૨૭૫-૧૨૭૯-૪ | કરણદેવ ૧૨૭૯-૧૩૦૪-૨૫

લડાઇઓ

- ૬૬૬ માં ભુવડે જયશીખરને હરાવ્યો.
૭૪૨ માં મુળરાજે તૈલપદેવના સરદાર બાર્ષને માર્યો.
૭૪૪ માં " મહરિપુત્રે હરાવ્યો.
૧૦૨૪ માં મહમુદ ગીજનીએ બીમદેવને હરાવ્યો.
૧૦૨૬ માં વિરાળદેવે " "
૧૧૧૨ માં સિદ્ધરાજે મશાવર્માને હરાવ્યો.
૧૧૨૫ માં " રાવળે મારને માર્યો.
૧૧૪૪ માં કુમારપાળે આનરાજને માર્યો.
૧૧૭૦ માં આમલટે મલીકાજીનને હરાવ્યો.
૧૧૭૮ માં ભોળાબીમે શાહપુદીનને હરાવ્યો.
૧૧૯૨ માં " સોમેશ્વરને હરાવ્યો.
૧૧૯૩ માં પૃથુરાજે ભોળાબીમને હરાવ્યો.
૧૧૯૪ માં કૃતપુદીને " "
૧૩૩૪ માં અલાઉદ્દીને કરણ વાઘેલાને હરાવ્યો.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ રાણીઓ.

કૃષ્ણદેવી—એ વનરાજની મા હતી. એ ગર્ભવંતી હતી, માટે જયશીખરે એના બાધ સુરપાળ સાથે એને વનમાં પહોંચાડી દીધી.

લીલાદેવી—એ મૂળરાજ સોલંકીનો મા હતી. એ પ્રસવ વેદનાથી ગરણુ પામી હતી, તે વખતે એના પેટમાંથી મૂળરાજને કાઢી લીધો હતો.

મીનળદેવી—એ સિદ્ધરાજ જયસિંહની મા થાય. એણે ધોળકામાં મલાવ અને વીરમ ગામમાં મુતસર તલાવ બંધાવ્યાં છે.

રાણકદેવી—એ સિંધના રાજાની કુંવરી હતી; પણ એ રાજાએ એને ખોટા વહેમથી વગડામાં મુકી દીધી; પછી એ મંજેવડી ગામના હડમત નામના કુમારને હાથ આવી; તેણે તેને મોટી કરી, પછી તેનું લગ્ન સિદ્ધરાજ વેરે કર્યું, પણ તેને જોર જીત્યો એ ગાર પરણી ગયો.

ઝલનાદેવી—એ આન રાજાની કુંવરી હતી, અને તે કુમારપાળ વેરે પરણી હતી.

નાયકાદેવી—એ બાળમૂળરાજની મા હતી મૂળરાજ નાની ઉંમરનો હોવાથી એણે રાજ્ય કારભાર કરવા માંડ્યો, પણ એવામાં શાહમુદ્દીન ગોરી ચઢી આવ્યો; તેની સામે લડવાને આ બાધ લશ્કરને શરૂ ચલાવતી હતી.

કમળાદેવી—એ કરણ વાઘેલાની રાણી હતી, એ જોર જીત્યો એણે અલાઉદ્દીન ખુત્બા દિલ્હી લઈ જઈ પરણ્યો.

દેવળદેવી—એ કરણ ઘેલાની કુંવરી હતી. એને જોરજીત્યો મળી મુસલમાનો દિલ્હી લઈ ગયા, પછી એને અલ્લાઉદ્દીનના પાટવી શાહમુદ્દા વેરે પરણાવી.

અખ્યાત પુરુષો

સુરપાળ—એ વનરાજનો માનો હતો, એણે બૂવડના સરદાર મીરને દરાવી નસાડ્યો.

શંકર—એ બાટ હતો, એણે જયશિખરની કીર્તિનાં વખાણ બૂવડ પાસે કર્યાં, તેથી બૂવડે ગુજરાતપર ચડાઇ કરી.

શિવગુણીસુરી—એ જૈન સાધુ હતો, એણે વનરાજને હિંચે.

બૂવડ—એણે જયશિખરને લડાઇમાં માર્યો.

રાજ—એ સામતસિંહની બેન લીલાદેવી વેરે પરણ્યો હતો.

ખાર્ય—એ તૈલગંજના રાજનો સરદાર હતો.

લાખો—કચ્છનો રાજ હતો, એણે અહરિપુને મદદ આપી, માટે એને મૂળરાજે માર્યો.

અહરિપુ—એ સૌરઠનો રાજ હતો.

વિમળશા—એ ધનાઢ્ય શાહુકાર હતો; એણે સુંદર દહેરાં બાંધાવ્યાં.

વિશાળદેવ—એ અજમેરનો રાજ હતો. એણે ગુજરાતના રાજ બીમ ઉપર ચડાઇ કરી હતી.

રાખેગાર—રાણકદેવી માટે એણે સિદ્ધરાજ જોડે લડાઈ કરી, પણ તેમાં તે મરાયો.

ઉઘાન—એણે કુમારપાળને મદદ આપી હતી.

આન—એ નાગોરનો રાજ હતો, એણે કુમારપાળ ઉપર ચડાઇ કરી હતી.

આઝલ—એ કુમારપાળનો સરદાર હતો.

કહાનદેવ—એ કુમારપાળનો બનેલી હતો.

હિમાચાર્ય—એ કુમારપાળનો ગુરુ હતો.

જેતસીપરમાર—આણુનો રાજ હતો.

સોમેશ્વર—એ ભોળા બીમ સાથે સદતાં ગરાયો.

આર્જુનરાજ—એ ભોળાબીમનો કારભારી હતો.

પ્રથુરાજ—એ સોમેશ્વરનો દીકરો હતો, એણે ભોળાબીમને તથા શાહબુદ્દીનને હરાવ્યા હતા.

વસ્તુપાળ } એ બંને બાદ વિરધવળના કારભારી હતા.
અને તેજપાળ }

માધવ—એણે ગુજરાત છતવાને અસાહીનને તેડી આપ્યો.

કેશવ—એ માધવનો બાદ હતો. એને મુસલમાનો સરકારે મારી નાંખ્યો.

શાહબુદ્દીન—એ કાબુકનો પાદશાહ હતો. એણે હિંદુસ્તાન ઉપર નવ સ્વારીઓ કરી હતી.

કુતબુદ્દીન—એ શાહબુદ્દીન ગોરીનો ગુલામ હતો.

અલીશખાં—એ અસાહીનનો બાદ હતો.

નસરતખાં—એ અસાહીનનો સરદાર હતો.

ગુજરાતમાં મુસલમાનોના અમલ વખતે હિંદુની હાલત.

જ્યારે કરણ વાઘેલા પાસેથી અસાહીને ગુજરાત છત્તુ, ત્યારે કરણના તાબેદાર રાગ્નઓએ મુસલમાનો સામે બળવા કર્યા; તે વખતે ગુજરાતમાં અસાહીન તરફથી અલીશખાં, સલિદદિનાર, કામ-બુદ્દીન, આદમદવાઝ, અને કસ્તુરખાં નામે સૂચ્યા હતા. એમની રાજધાનીનું શહેર તે વખતે પાટણ હતું; એ સૂચ્યાઓના વખતમાં દેશ તળી ખરાબ હાલત હતી; તેઓ હિંદુઓને પટાળતા અને તેમનાં કહેરાં લોડીને તેણા પથરાવતી મસાદો બાંધતા, દાખા વેરે, મહા મહા કામ કરાવતા.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર પાદશાહ

બ્યારે મહમદ તખલખ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે ઇ. સ. ૧૩૬૧ માં બહરખાં નામે સૂબાએ ગુજરાતમાં પાદશાહ નામ ધારણ કર્યું; તે ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં સ્વતંત્ર થયો.

ગુજરાતમાં થએલા મુસલમાન પાદશાહોની વંશાવળી.

મહમદશાહ (૧) ૧૪૦૩-૧૪૦૭	મુજફ્ફરશાહ (૨) ૧૫૧૩-૧૫૨૬
મુજફ્ફરશાહ (૧) ૧૪૦૭-૧૪૧૧	સિકંદરશાહ ૧૫૨૬-૧૫૨૯
અહમદશાહ (૧) ૧૪૧૧-૧૪૪૧	મહમદશાહ (૪) ૧૫૨૯-૧૫૨૯
મહમદશાહ (૨) ૧૪૪૧-૧૪૫૧	બહાદુરશાહ ૧૫૨૯-૧૫૩૬
કુતુબશાહ ૧૪૫૧-૧૪૫૬	મહમુદશાહ (૫) ૧૫૩૬-૧૫૫૪
દાઉદશાહ ૧૪૫૬-૧૪૫૬	અહમદશાહ ૧૫૫૪-૧૫૬૧
મહમદશાહ (૩) ૧૪૫૬-૧૫૧૩	મુજફ્ફરશાહ ૧૫૬૧-૧૫૭૩

મહમદશાહ ૧ સે ૧૪૦૩ થી ૧૪૦૭ ઇ. સ. ૧૪૦૩ માં બહરખાં નામે સૂબા દિલ્હીના પાદશાહથી સ્વતંત્ર થયો. અને પોતાના દીકરા તાતારખાને નાશરૂદ્દીન મહમદશાહ નામ ધારણ કરાવી ગાદીએ બેસાડયે, પણ તે ૧૪૦૭ માં મરણ પામ્યો; તેવારે બહરખાં મુજફ્ફરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

મુજફ્ફરશાહ ૧ સે ૧૪૦૭ થી ૧૪૧૧ અને ઇંદરના રાજ રામમલ્લએ ખડખી આપવાની ના પાડી, માટે મુજફ્ફરશાહે તેમ ઉપર અડાઇ કરી તેને નગાળ્યો. અને સોગભાચનું દેહેરું લેતડી, તેના પથરા મસીદો બાંધવામાં વાપર્યા, એ વખતે ગુજરાતની રાજધાની પાંટણમાં હતી.

અહમદશાહ ૧ સે ૧૪૧૧ થી ૧૪૪૧ એણે આસાવળવા રાજ આશા બીસને કરાવ્યો. તે તેના શહેરમાં પોતાની રાજધાની

હૂરી. તે શેહેરનું નામ ઇ. સ. ૧૪૧૪ માં ચેતાના નામપરથી અ-
હમદાવાદ પાડયું; તે હાલ અમદાવાદ કહેવાય છે. ઇડરના રાવની
નમતો રાખવાતે આ પાદશાહે હાયમતીને તીરે કિલ્લો બાંધ્યો; તેને
હાલ અમનગર કહે છે; પણ તેનું ખરું નામ અહમદનગર છે. આ
પાદશાહે માળવા, આંધાનેર, પુઢીકોટા, નાદોદ, ઇડર, વગેરેનો રા-
જા પાસેથી ખંડણી લીધી; તેમજ તેમની કન્યાઓને પણ જ્વેર
જુવનમયી લીધી; માટે ગરાશીઆ, કાકોર, અને બીજા સરદારો આ
રવટે નીકળી ગામે લૂંટતા અને મુસલમાનોને પજવતા હતા.

મહમદશાહ ૨ એ—૧૪૪૧ થી ૧૪૫૧ એ મહમદશાહનો
શાહનદો હતો, એનું લગ્ન ઇડરના રાવની કુંવરી જેરે મધ્ય ઉપર;
એના વખતમાં વાગડોદ રાજા ખંડણી આપતો નહોતો, માટે એ-
ને તેણેહરાવ્યો વળી તેણે આંધાનેરના રાવળ ગ્રામમાંસને પાવાગદ-
માં ધેર્યો, તેવામાં રાવળની મદદે માળવાનો પાદશાહ ચડી આવ્યો.
તેનાથી અહમદશાહ ડરી ગયો; માટે તેના આશીર્યે તેને જેર છ્દ
મારી નાંખ્યો, ને તેના દિકરા કુતુબશાહને માદી સોંપી.

કુતુબશાહ—૧૪૫૧ થી ૧૪૫૬ એના વખતમાં માળવાની
દેશ સરખેજ સુધી આવી, તેને પાદશાહે નસાડી મુકી. વળી એણે
ગીરાં બાંતાણીના વર કુબાને હરાવ્યો.

હાઉદશાહ—૧૪૫૬ થી ૧૪૫૯ એનામાં સરભાર કરવાની
શક્તિ નહોતી, માટે એને હેઠણે એનો ભાઇ મહમદ ત્રીજો માદી-
એ બેઠો.

મહમદ ત્રીજો (બેગડો) ૧૪૫૯ થી ૧૫૧૩, એ માદીએ
બેઠો, ત્યારે એની ઉંમર ૧૪ વરસની હતી. એણે જુનાગઢ અને આં-
ધાનેર નામે બે મઠ જીત્યા તેપરથી તે બેગડો કહેવાયો, બેગડાએ
જુનાગઢના માંડવિક રાજાને હરાવી તેને મુસલમાન કર્યો. અને તેણે

ખાનગીમાં નામ પાડી તેને અમદાવાદમાં આપ્યો; ત્યાં તે ગરબા
ખામ્યો, તેની કપરે પાણી દાસ કદોહની દુકાનમાં છે. આ પાદસાહ-
ના વખતમાં નરસિંહ મહેતા પ્રખ્યાત ભક્તમાં ગણાયો; એમણે
દ્વારકામાં રામને મારી નાખ્યો. અને ત્યાંની મુર્તિઓ બાગી નાખી,
એ મુર્તિઓના ટુકડા મસીદ અશ્વમયમાં વાપર્યા, વળી એણે આમા-
નેરતું રાજ્ય ખાસ કર્યું; હરિમાધવ પુટારાને સગ્ન કરી, એણે દેશની
આળાઈ વધારી, સિંધ, કચ્છ અને માળવાના હાકેમેને નમાવ્યા;
એણે ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં મહેમદવાદ વસાવ્યું.

મુજફ્ફરશાહ બીજો—૧૫૧૩-૧૫૨૬ એના વખતમાં હજરના રાવ,
બીમદેને તથા ચિતોડના રાણા રામે લૂટ ચલાવી; ને પાદસાહને હેરાન
કર્ષો. મેદનીરાય નામે વહુરે માળવાના પાદસાહને કળંગ કર્યો, મારે
માળવાના પાદસાહે મુજફ્ફરશાહની મદદ માગી, તેમજ મેદનીરાયે મે-
વોડના રાણા સંગની મદદ માગી. આ બેક વચ્ચે બારે લડાઈ થઈ
લી; તેમાં મેદનીરાયની હાર થઈ. મુજફ્ફરશાહને સિંહદર, મહમુદ આ-
ને બહાદુર નામે ઓકરા હતા.

સિંહદરશાહ—૧૫૨૬ થી ૧૫૨૯—એ બીજા મુજફ્ફરનો
શાહબદો હતો, બાધઓની ફાટફુટને લીધે એને અંગીરેએ મારી
નાખ્યો.

મહમુદ બીજો—૧૫૨૯ થી ૧૫૨૯—એ મુજફ્ફરનો બીજો
શાહબદો હતો, એને એના બાધ બાહાદુરશાહે મારીએમી ઉઠાડી
મર્યા.

બહાદુરશાહ—૧૫૨૯ થી ૧૫૩૬ એણે અહમદ નગર હુ-
ટ્યું, તથા માળવાનું રાજ્ય તાણે કર્યું, ચિતોડના રાણા પાસેથી ખ-
જૂની લીધી. ચિતોડના રાણાએ હુમાયુને મદદે ખોલાવ્યો, હુમાયુએ
મુજફ્ફર તાણે કર્યું. પણ એવમાં એના રાજમાં શિરશાહ આદલાઈ

ખાલુ ક્યો; માટે તે સમાવના મેને ખાલુ રસ્તુ પડ્યું આવી તક
જેમને બહાદુરશાહે પોતાનું ગુજરાત જીતી લીધું. એના વખતમાં
વેપાર વાસ્તે દીરંગીઓ દીવ સુધી આવ્યા. પણ તેમને પાદ-
શાહે પાછા મદયા; માટે દિરંગીઓએ પાદશાહને મારી દરિયામાં
ફેંકી દીધા.

મહમદશાહ પાંચમો (સતીખખાં)—૧૫૩૬—૧૫૫૪ એ
નાની ઉમરમાં માદીએ બેઠા. તેથી કારભાર માટે સરદારો માંહોમાંહે
લદયા; પણ તે ખખખાને મહમદશાહે તામે ક્યો; એણે કાળી, ઠાકાર-
મ વજેરના ખખખા પુત્રી લીધા; માટે હુમરપુર, વાંસવાડા, જાલાવા-
ડ, મહીકાંદા, હડર, રાજપીપળા, વજેરના રાજાઓ, તેતી સમા પા-
યા; તેમને મારી નાંખવાનો પાદશાહે વિચાર કર્યો. વળી, હિંદુઓને
ધોડે બેસવાની, તમા સહિત કપડાં બહુરવાળી, ને તહેવારની ના પાડી,
જોવામાં એના પુરાન નામે નોકરે એને મારી નાંખ્યો.

મહમદશાહ ૨ એ—૧૫૦૪-૧૫૬૧ એ મહમદશાહના હુ-
કુખનો હતો. એને અમીરાએ માદીએ બેસાડ્યો, પછી કારભાર મા-
ટે અમીરા માંહોમાંહે લદયા, તેમાં પાદશાહ જોદખાતખાં નામે અ-
મીરને કબજો થયો; પાછળથી પાદશાહે જોદખાતખાંથી સ્વનંત થ-
વાનું બાંધું; તેથી તેને મારી નાંખી, ૧૫૬૧ તીજ મુજદરને માદી
સોંપી.

મુજદરશાહ ૩ એ—૧૪૬૧ થી ૧૪૭૩ આ પાદશાહમાં
રાજ્ય સંજ્ઞાપવાની શકિત નહોતી, તેથી ધણીસુખા સ્વનંત થયા. આ
સુખાને પણ કરવાને મુજદરે અકબરને બોલ્યો; અકબર બહોળસ્ત
હશે મુજદરને પકડી આપે જમી દેનો, તેવળાં કરને આપણેત કરી
મુજદર મરણ પામ્યો.

આયકવાડ મહારાજની વંશાવળી.

પિલાણ ૧૭૩૧-૧૭૩૨

દામાણ ૧૭૩૨-૧૭૬૬

શિયાણીવતી ૧૭૬૬-૧૭૮૪

દત્તેસિદ્ધ

માનાણ ૧૭૮૪-૧૭૯૨

ગેવિંદરાવ ૧૭૯૨-૧૮૦૦

આણંદરાવ ૧૮૦૦-૧૮૧૬

શિયાણરાવ(૨) ૧૮૧૬-૧૮૪૭

ગણપતરાવ ૧૮૪૭-૧૮૫૬

ખંડેરાવ ૧૮૫૬-૧૮૭૧

મલ્હારરાવ ૧૮૭૧-૧૮૭૫

શિયાણરાવ(૩) ૧૮૭૫થી હાલછે.

આયકવાડ વંશની ઉત્પત્તિ.

આણંદરાવ પેશ્વાએ પોતાના તાબાના મોકરોને સાયકી પ્રમાણે હોદા આપવા માંડ્યા. તેમાં રાણોણ સિંધ્યાને ઉચ્છનનું રાજ્ય, મલ્હારરાવ હોલકરને ઇદોરનું રાજ્ય, બોંસલાને નાગપુરનું રાજ્ય, અને આયકવાડ વંશના પિલાણને મહોદરાનું રાજ્ય સોંપ્યું.

પિલાણ ૧૭૩૧-૧૭૩૨ દામાણમાં બાપ જાડેજીને પીલાણ નામે છેકરો હતો; તેને દશે પાદરીઓ નામે બાઈબંધ હતો; તેણે દુસેનુદીન આળી પાસેથી મહોદરાનું રાજ્ય લેવા પીલાણને ખેલાવ્યો, પછી પીલાણએ આળીને દરાવી પોતાની સંજ્ઞાની વડોદરામાં કરી પીલાણએ કાકોરા પાસેથી સોનગઢ કબજો કર્યું; અને આડાસ, ફાંજલપુર, ને અડાસજ આગળ સુસંગમાને નરમ પાડ્યા. તે વખતે અમદાવાદમાં શીરબુદલખા નામે દિલ્હીના પાદશાહનો સુબો હતો; તેની જોડે પીલાણએ સલાહના કરાવ કર્યા. આ કરાવની ખબર દિલ્હીના પાદશાહે જાણી; તેથી તેણે બેધપુરના સમ્રાટ અમરસિંહને ગુજરાત પર મોકલ્યો; તેણે આળીને પીલાણને કાકોરા આગળ મારી નાખ્યા.

દામાણ - ૧૭૩૨-૧૭૬૬ એ પિલાણનો દીકરો હતો. એના વખતમાં કંધાણએ તથા હોલકરે ગુજરાતમાં લૂંટ ચલાવી. દિ-

હતીના પાદશાહ તરફથી ગુજરાતમાં જુમામર્દખાં નામે સૂચો હતો. તેની પાસેથી દામાજીએ ગુજરાત પડાવી લીધું; ત્યારથી ગુજરાતમાં ગાયકવાડનો અમલ જામ્યો. ૧૭૫૭ માં અમદાવાદ ગાયકવાડના કબજામાં આવ્યું. એવામાં જુમામર્દખાં પાખીએ ખંડ ઉઠાવ્યું. માટે પિલાજીએ પાટણ, વિજયપુર, વડનગર વિસનગર, વગેરે મહાસાહસી લડી લીધા.

શિયાળરાવની વતી ફતેસિંહ—૧૭૬૯-૧૭૮૪ દામાજી મરણ પાછળ ગાદીને માટે તેના કુવરો વઢી પડ્યા, પણ પેલાએ મોટા કુવરને ગાદીએ બેસાડ્યો; ને તે નાતો હોવાથી કારણે માટે ફતેસિંહને નીમ્બો ત્યાર પછી રઘુનાથરાવ પેલાએ ગોવીંદરાવને ગાદી આપી ગાદીએ બેસાડ્યો પણ એવામાં ભાઈઓ લડો પડ્યા. ને તે લડાઈનું સમાધાન ઇંગ્લેન્ડે કર્યું, તેથી ઇંગ્લેન્ડને બરખા મળ્યું.

માનાજી—૧૭૮૪-૧૭૯૨ એના વખતમાં જાણુલા લાયક ખીના ખની નથી.

ગોવીંદરાવ—૧૭૬૨-૧૮૦૦ એણે ઠહીના જાગીરદાર મહારાવરાવની ખંડણી બંધ કરી; તેથી બંડ ઉઠ્યું, તે મુશ્કેલીથી સમજ્યા આ વખતે પેલા તરફથી અમદાવાદમાં સેલુકર નામે સૂચો હતો; તેણે રૈયત પાસેથી ઘણો પૈસો ઉઘરાવ્યો; તેથી ગોવીંદરાવે ઇંગ્લેન્ડની મદદથી તેને પકડ્યો. પેલા પાસેથી ગોવીંદરાવે ગુજરાતનો ખંડ જામરો પાંચ લાખ રૂપીએ લીધો.

આણંદરાવ—૧૮૦૦-૧૮૧૬ ગોવીંદરાવને છ પુત્ર હતા તેમાં માંના પાટવી કુવર આણંદરાવને ગાદી મળી. એના વખતમાં એના પિત્રાધ ભાઈ કાનોજી તથા મહારાવરાવે બંડ કર્યું; તે ઇંગ્લેન્ડની મદદથી સમાવ્યું; તે વખતે ઇંગ્લેન્ડને મહુબા, નડીયાદ, ધોળાકા, તાવર વગેરે પ્રમુખમાં ગળ્યાં જળી તે વખતથીજ વડોદરામાં ઇંગ્લેન્ડના લાખ લાખ થઈ સંખેડાના જાગીરદારો તથા આરખોએ બંડ કર્યું; તે મુશ્કેલીથી સમાવ્યું; એના વખતમાં ખર્ચ વધી પડ્યું, ને રા-

જ્ય દેવામાં હુણવા માગ્યું. આ વખતે એવો ઠરાવ પડ્યો કે, ઇંગ્લેન્ડ પેશાની તથા ગાયકવાડની ખંડણી ઉપરાવા આપે, આ દિવાણી પ્રમાણ પુરી થઈ.

શિયાણરાવ ખીજી—૧૮૧૮-૧૮૪૭ આ વખતે ગાયકવાડને ૭ કરોડનું દેવું હતું. તે ઇંગ્લેન્ડ સરકારે ૭ શાહુકાર માસે જાનગીરીથી આપાવ્યું; પરંતુ આ કરજ શાહુકારને બારી શકાયું નહિ. માટે ઇંગ્લેન્ડે કેટલાક પ્રગણા ઉપર જરૂરી મુંઠી; આ રામના વખતમાં સતી થનાનો આલખ થયો.

ગાયકવાડરાવ—૧૮૪૭-૧૮૫૬ એને બાદ તાપ્તકર નામે પ્રધાન હતો. તેને રેસીડેન્ટ જેમ્સ આલ્ફ્રામ જોડે વાંધો પડ્યો; માટે ગાયકવાડને ઇંગ્લેન્ડ સરકાર જોડેનો સંબંધ તૂટ્યો; એના વખતમાં કન્યાને દુધપીનિ કરવાની મનાઈ થઈ, શીતળાખાતુ ચાલુ થયું. ગુલામો વેચવાનો ધણો ખંધ પડ્યો.

ખંડેરાવ—૧૮૫૬-૧૮૭૧ એણે ઇંગ્લેન્ડને ૧૮૫૭ નો જંગનો સમાવનામાં મદદ આપી; તેથી ઇંગ્લેન્ડ ગાયકવાડને દત્તક લેવાનો હક આપ્યો; વળી ખીનપરવાને હધીયાર વાપરવાની ખામી કરી; તે દિવાણી તથા ફાજદારી કાયદામાં સુધારો કર્યો; એના સુધારા ગાયકવાડી રાજ્યમાં હતું આમે છે.

મહદારાવ—૧૮૭૧-૧૮૭૫ આ મહારાજા ઉપર રેસીડેન્ટ જેમ્સ ફેરને જેર હીધાનું તકોગત આવ્યું; તેથી ત્રણ દેશી અને ત્રણ ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થોનું કરીશન ઇંગ્લેન્ડ નીમ્યું. દેશી ગૃહસ્થોએ મહારાજાને નિર્દોષ ઠરાવ્યા; પણ ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થોએ દોષિત ગણ્યા; ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થોના ગતને મુંબઈ સરકારે રોકા આપ્યો; તેથી મહદારાવને પદબ્રષ્ટ કરી મદ્રાસમાં કેદ કર્યો.

શિયાણરાવ ત્રીજા—૧૮૭૫ મહદારાવનો પુત્ર નહોતો. માટે ઇંગ્લેન્ડ ગાયકવાડી શાખાના ગોપાળરાવને ગાદીએ બેસાડ્યા. તે તેમનું નામ શિયાણરાવ મારણ કરાવ્યું. તે કાલ બરોડરાની ગાદીએ રાજ્ય કરે છે.

સમાપ્ત.

હિંદના ઇતિહાસનો સાર.

પ્રકરણ ૧ લુ.

મર્યાદા—હિંદુસ્તાનની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત; પૂર્વે બંગાળી આખાત; અને ઘણપુત્રા નદી. પશ્ચિમે બલુચીસ્તાન, આફગાનીસ્તાન, સિંધુ નદી ને અરબી સમુદ્ર, અને દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર છે. એ દેશની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ સુમારે ૧૯૦૦ મૈલ, અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ પણ તેટલીજ છે. રશિયા સિવાય આખા યુરોપ જોડેલો એનો વિસ્તાર છે. આશરે એતું ક્ષેત્રફળ ૧૫ લાખ ચોરસ મૈલ છે. અને વસ્તી ૨૮૫ કરોડ માણસની છે. બહુન વડે ઉંચા ચડી હિંદ તરફ નજર કરીએ, તો તે ત્રણ પ્રદેશથી બનેલો મીલૂમ પડે છે. (૧) હિમાલયનો પ્રદેશ, (૨) નદીઓનો પ્રદેશ, (૩) દક્ષિણનો પ્રદેશ.

(૧) હિમાલયનો પ્રદેશ—એ પ્રદેશની હદ હિમાલય અને શિવાલીક પર્વતની વચ્ચે છે. તેમાં કાશ્મિર, નેપાળ, ભૂતાન, અને ખીલ ડુંગરી મૂલકો આવ્યા છે; હિમાલયની નજીકના પહાડોની શાખા, હિંદના મેદાનોથી ૨૦૦૦૦ હજાર ફુટ ઉંચી છે. અને તે શાખાનું એવરેસ્ટ સિખર ૨૯૦૦૨ ઉંચુ ગએલું છે. વળી, એ શાખાની નજીકની ખીણની ઉંચાઇ દરિયાની સપાટીથી ૧૩૦૦૦ ફુટ છે. આ ખીણની ઉત્તરે તિબેટનો ઉંચ પ્રદેશ આવેલો છે તે તે દરિયાની સપાટીથી ૧૬૦૦૦ ફુટ ઉંચો છે. ખીણની અંદર બરફની હારો (આશિષ) થયેલી આવે છે. તેમાંની એક હાર ૩૬૯૬૦ ફુટ લાંબી છે. આ બરફસ્થાનના ઘણા ભાગમાં માણસથી જઈ શકાતું નથી. પરંતુ ચામડા ખેડેરીને માટી વેપારીઓ ૧૮૦૦૦ ફુટ ઉંચા-

ધનો રસ્તો ઝોળંગી શકે છે. અને તેઓ મક નામે ગાય ઉપર તુપા થેરાં ઉપર ટંકચુપાર ભાદી વેપાર ચલાવે છે. એ ગાયની પૂઠડીના વાળની બેલજીમગમાં ફીત યનાવે છે.

અ શાખાઓ—હિમાલયની નાગ અને પટકાષ્ટ નામે શાખાઓ ધશાનકાણુમાં આવેલી છે. ને તે બ્રીટિશ મૂલક અને બ્રહ્મદેશ-શની વચ્ચે કોટ રૂપે રહેલી છે. વાવ્ય તરફની શાખાઓ જમજમ આગળ વધેલી છે, તેમતેગ તેનાં જીલ્લાં નામ પડેલાં છે. પેહેલું નામ સફદના પહાડો, બીજું નામ સુન્દેગાન પર્વત, ને ત્રીજું નામ હાલા પર્વત છે. એ શાખામાંથી હિંદમાં આવવા જવાને ચાર ભાગોળો (રસ્તા) છે. (૧) કાણુલી નદીના વહેણ તરફની ભાગોળનું નામ ખે-બરખાટ, ખેગરખાટથી દક્ષિણ તરફ કુરૂમખાટ, દેરાધરમાખાંની નજીક ગ્વાલીયરખાટ ને જાનુઆરિસ્તાન અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે બોલનખાટ છે.

બ જળાશય—હિંદના મોકને હિમાલય પર્વત બે રીતે પ્રાયઃ દાકારક છે. (૧) શનુઓના ભસ્કરને અટકાવે છે. (૨) અન્ન અને ધન મેળવવાનું સાધન છે. યુરોપખંડની હવા સાથે હિંદની હવાને સરખાવતાં, અહીંની હવા ધણી ગરમ માલુમ પડે છે. તેથી કરીને ઘણા પદાર્થો બળી જાય છે. આ હવાનો અગ્નિજેષ્ઠ ધર્મ એ છે કે, હિંદમાં નિયમિત વર્ષને વરસાદ પડે છે. હિંદી મહાસાગરમાં ઉનાળામાં ધણી વરાળ એકઠી થાય છે; તે વરાળને નૈરત્ય તરફનો નિયમિત પવન, ઉત્તર તરફ તથા બીજા ઠેકાણે ધકેલે છે; તેથી વરસાદની મોસમ શરૂ થાય છે; એ વરાળ સાથેનો પવન હિમાલયને અપડાય છે; માટે તે ઉત્તર તરફ જવા પામતો નથી. તેથી કરીને જ દક્ષિણ બાજુએ તથા ચીરાપુજીમાં ધણી વર્ષાદ પડે છે. ચીરાપુજીમાં જેટલો વર્ષાદ પડે છે, તેટલો આખી પૃથ્વી ઉપર બીજા કોઈ ઠેકાણે

પડતો નથી. એ ઠંકણે વધારેમાં વધારે વરસાદ ૮૦૫ ઇંચ અને સાધારણ ૫૨૩ ઇંચ વરસે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં જેટલો વરસાદ બાર માસમાં વરસે છે. તેનાથી બમણો વરસાદ હિંદમાં વરસે છે.

ક નિપજ—તિરાઇ નામે ધાડાં જંગલો હિમાલયની તળેટી પાસે આવેલાં છે; તે જંગલોમાં હમેશાં બેજ રહે છે. તેથી કરીને ત્યાંની હવા ધણી રોગીષ્ટ છે. ફર્ન, વાંસ, દેવદાર, ઝોક, હોંડોડેડાન, અને બોજવૃક્ષનાં ઝાડો; તેમજ દુધવાળા વેલા, લીલ ચાહ જવ, બટાટા તથા બીજાં શાક, મધ, રાત્રી બાજરી કોયલા વગેરે હિમાલયની નિપજ છે.

હ જંગલનો નાશ—(૧) હિમાલયની નજીકમાં લાકડાં મેંઘાં મળવાથી લોકો જંગલનો નાશ કરે છે. (૨) ઢાળોપર પાણી વહેવાથી જંગલનો નાશ થાય છે (૩) વિભાવતી બટાંકાનો પાક જલદી જંગલનો નાશ કરે છે. (૪) જંગલી લોકો ઝાડોની આસપાસ ની વનસ્પતિને ગેળાકારમાં બાળી નાંખે છે. (૫) જંગલી ઝેડુનો માંચવાવડે જમીન ઉખાડી વનસ્પતિનો નાશ કરે છે.

ફ વહેનારી નદીઓ—સિંધુ, પ્રતાપુત્રા, ગંગા, જમના, સતલુજ વગેરે નદીઓ હિમાલયની ખીણોમાંથી નીકળે છે. પ્રતાપ આગળ ગંગા અને જમનાનો સંગમ થાય છે. સતલુજ સિંધુને મળે છે, ને સિંધુ અરબી સમુદ્રને મળે છે. તેમજ ગંગા અને જલપુત્રા બંગાળી સમુદ્રને મળે છે.

(૨) નદિયોનો પ્રદેશ—એ પ્રદેશ શિવાલીક અને વિંધ્યાચલ પર્વતની વચ્ચે આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર પૂર્વે બંગાળી અખા તથા પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર સુધી છે. એમાં સિંધુ, જલપુત્રા, ને ગંગા નદીઓ વહે છે. તેમજ પંજાબ, સિંધ, માળવા, રજપુતાના,

ગુજરાત, દિલ્હી, આસામ, બહાર, જંગાળા વગેરે ધનવાન ને ઘાડી વસ્તીવાળા પ્રાંતો આવેલા છે. એ પ્રાંતોમાં ૧૫ કરોડ માણસની રતી છે. જંગા જમનાને, તેઓના મુખને, તેઓના મુખને, તેઓના સંગમને ને તેના ઉપરનાં પટના, કાશી, પ્રયાગ, વગેરે શહેરોને હિંદુ ભોક્ષા પવિત્ર માને છે.

જ નદીઓથી થતાં કામ—(૧) ડેલ્ટા એટલે નદીના મુખ નજીક બહોમ આકારનો પ્રદેશ બનાવે છે. (૨) જમીનને ફળદ્રુપ કરે છે. (૩) એની અંદરનાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિ માણસના ઉપયોગમાં આવે છે. (૪) ખાડીઓ બનાવે છે. (૫) કેટલીક નદીઓ, વર્ષમાં એ ત્રણ પાક આપે છે. (૬) દેશાવરનો ગાલ શહેરમાં લાવવાને તેઓ સહેલા રસ્તા છે. (૭) કેટલીક નદીઓથી જળચક્કીઓ બને છે. (૮) નદીઓ રેલ નાગના ખારને તાણી લાવે છે, તે ખેતરમાં પથરાવાથી અનાજ ઉગતું નથી. (૯) કાંઠાના ભોક્ષને બળતણ પુર પાડે છે. (૧૦) રેલવે ઢેર અને ઝુપડાં તણાઈ જાય છે.

ચં નિપજ કે પાક—ભીંસા વાંસ, નાળીએરી, સોપારી, કલગીવાળાં ઝાડ, વગેરેથી એ દેશ બપકાઢાર દેખાય છે. જંગાળાની નદીઓ વરસમાં એ ત્રણ પાક પેદા કરે છે. ડેલ્ટાનો મુખ્ય પાક ડાંગર છે. જંગાળામાં પચાસ જાતની ડાંગર પાકે છે. વળી એ દેશમાં કપાસ, તમાકુ, તેલ્લીબીઆં, ધઉ, જાજરી, જુવાર, મળી, મસાલા, રંગ વિગરેનો પાક થાય છે. આસામમાં ચાના ઝાડોતું અને પટનામાં અફીણના છોડતું વાવેતર થાય છે. નીચલા જંગાળામાં શેતુર ને ડેલ્ટામાં શણુની પેદાસ છે. જંગલમાંથી લાખ અને તસર તામે હીરના કોશેટા જડી આવે છે.

(૧૧) દક્ષિણનો પ્રદેશ—એ પ્રદેશની હદ વિધ્યાચળની દ-

મિળે કન્યાકુમારી સુધીમાં છે. અસલ એને દક્ષિણ દેશ કહેતા હતા એની આકાર દ્વિપકલ્પને મળતો છે. એમાં ગોદાવરી, કૃષ્ણા ને કાવેરી નદીઓ વહે છે. તથા મધ્ય પ્રાંત, વરાહ, મુંબાઇ ને મદ્રાસ છ લાકો, મહીસર, નિગ્મનું રાજ્ય, વગેરે ઘણો સુબક એ પ્રદેશમાં આવેલો છે; એની પશ્ચિમ બાજુએ આયુ પર્વત આવેલો છે. તેના પર શ્રાવક લોકનાં સુંદર દહેરાં આવેલાં છે. પૂર્વ વિધ્યાચળ, સાત પુટો, ને કૈમુરના ડુંગર આવેલા છે. પૂર્વ બાગને છેડે પારસનાથ નામે ડુંગર છે. ત્યાં જૈન લોકો જન્મા માટે બારાય છે.

અ દખાન—એ પ્રદેશની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુએ ઘાટ નાગથી ઝોળખાય છે. પૂર્વ તરફનાને પૂર્વઘાટ કહે છે. અને તે મદ્રાસ હક્ષિકામાં સુટક ડુંગરાથી ખનેલો છે. પશ્ચિમ તરફનાને પશ્ચિમ ઘાટ કહે છે, એ ઘાટ મુંબાઇ હક્ષિકાને દરિયાથી બંધાવનાર જોત તરીકે છે. એ ઘાટ અને દરિયાની વચ્ચેની સાંકડી જમીનને કોકણ પટ્ટી કહે છે, એ બે ઘાટો કન્યાકુમારી નજીક જોડાઇ જાય છે એ જગ્યાએ આસમાની રંગનો પહાડ આવ્યો છે. તે નીલગીરી નામથી ઝોળખાય છે. એ ઘાટોનું સૌથી ઉચું શિખર દોદાખેટા છે.

બ નદિયો—વિધ્યાચળ પર્વતમાંથી ઉત્તર તરફ જનારી નદીઓ મંગાને મળે છે. અને દક્ષિણ તરફ વહેનારી નદીઓ ખંગાતના અખાતને મળે છે. એ નદિયોમાં તાપી, તથા નર્મદા મોટી અને પવિત્ર ગણાય છે. પશ્ચિમઘાટમાંથી ગોદાવરી, કૃષ્ણા, કાવેરી, વગેરે નદીઓ નીકળે છે. ને તેઓ હવે પ્રદેશમાં વહી ખંગાળાના અખાતને મળે છે.

પાક અને ખનીજની હકીકત—દક્ષિણ હવે પ્રદેશમાં પુષ્કળ જંગલો છે, તેથી એ જંગલોમાં અયુનસ, સાગ, સીસગ, સા-

સ, આવળ, જાવળ, વગેરેનાં ઝાડ પુષ્કળ છે. એ પ્રદેશમાં વહુ, જીવાર, જાજરી, કપાસ, રાગી, તમાકુ, શેરડી, વગેરેનાં મધુરાં ફળો થાય છે. વળી, એ પ્રદેશમાં વરસાદની તાલ્ય પડે છે; તેથી જેડુતોતે કૃત્રિમ ઉપાય કરવા પડે છે. ૨ તથા મહાં પરદેશ ખાતે ચડે છે. જો-વળકાંડામાં હીરાની અને મૈસૂરમાં સોનાની ખાણો છે. એ સિવાય કેટલીક જગ્યાએથી ભોદાની કાંકરી, ચુનાનાં પડ, સોનાની રજ, તાંબુ અને કોયલા નીકળે છે.

બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશ—એ દેશના મધ્ય ભાગમાં કુંગરોની હારો છે; તેને ચોમા કહે છે. પૂર્વે ઇરાવદી નદી, અને પશ્ચિમે બંગાળી અખાત છે. ઇરાવદી નદીના પુરમાં પુષ્કળ સાગ આવે છે. એ નદીની નજીકની ખીણોમાં ડાંગર અને તમાકુ પાકે છે. એ તમાકુના પાનાની બીડીઓ બ્રહ્મી સ્ત્રી પુરૂષો પીએ છે. આરાકાન; પેગુ અને ઇરાવદીની ખાણોમાં ટોલીયગ કેરોસીનના ઝરા છે. તિનાસરીમાં તાંબાની, સોનાની, અને ભોદાની કાંકરીની ખાણો છે. એ ભોદાની કાંકરી સ્ત્રીકનના ભોદાથી પણ સરસ ગણાય છે. બ્રહ્મદેશની મુખ્ય પેદાશ ચોખા છે. ચુનાના પથ્થર ને ઇમારતી લાકડાં પરદેશ ચડે છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

રાજ્ય નીતિ.

હિંદમાં ચાર પ્રકારનો મુલક છે. (૧) બ્રિટિશ રાજ્યનો (૨) દેશી રાજ્યનો (૩) પોર્તુગીઝનો (૪) ફ્રેન્ચનો. ઇ. સ. ૧૮૬૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રમાણે હિંદમાં ૨૮૫ કરોડ માણસની વસ્તી છે, તેમાં આસરે ૨૨ કરોડ બ્રિટિશ રાજ્યની ને બાકીની ૬૫ કરોડ દેશી,

પોર્તુગીઝ અને ફ્રેન્ચ લોકની છે. હિંદના ૬ મુલકમાં બ્રિટિશ સત્તા છે, તે ૬ ભાગમાં દેશી, પોર્તુગીઝ, અને ફ્રેન્ચ લોકની સત્તા છે.

નંબર	નામ	ક્ષેત્રફળ ચોરસ મૈલ.	વસ્તી
૧	બ્રિટીશરાજ્ય.	૮ લાખ	૨૨૦૦૦૦૦૦૦
૨	દેશી રાજ્ય	૫ લાખ	૬૫૫૦૦૦૦૦
૩	પોર્તુગીઝનો મુલક	૧૦૮૦	૪૦૦૦૦૦૦
૪	ફ્રેન્ચ મુલક	૧૭૮	૨૭૧૦૦૦

(૧) બ્રિટિશ રાજ્ય—રાજ્યકારભારની સુગમતા માટે એ રાજ્યના બાર ભાગ કરેલા છે. એ દરેકપર ગવર્નર કે મુખ્ય અધિકારીની સત્તા છે. મુબાઈ ને મદ્રાસ ગવર્નરને તાબે છે. પંજાબ, વામબ્યપ્રાંતો, ને અંગાળા સેક્ટેનન્ટ ગવર્નરને તાબે છે. મધ્યપ્રાંત, આસામ, અયોધ્યાને બ્રિટિશ પ્રજાદેશ ચિદ્ર કમિશનરને તાબે છે. વરાડ, અજમેર ને કુર્ગપ્રાંત કમિશનરને તાબે છે.

વૈષ્ણસરાયની લેમજ મુબાઈને મદ્રાસના ગવર્નરની નીમનોક મહારાણી પોને કરે છે. ને બાકીના અમલદારોની નીમનોક, હિંદના ઇંગ્લેન્ડ નોકરોમાંથી લાયકાત પ્રમાણે વૈષ્ણસરાય કરે છે પણ સેક્ટેનન્ટ ગવર્નરની નીમનોક માટે ઇન્ડિયા કૉન્સિલના રેટર સેક્રેટરીની મંજૂરી લેવી પડે છે.

(૨) દેશી રાજ્ય—રામના રાજ્યો પોતાનાં દેશી રાજ્યોને જોડેલા હોયે આપતા, તેના કરતાં વધારે હોયે હિંદનાં દેશીરાજ્યોને ઇંગ્લેન્ડ સરકાર આપે છે. વૈષ્ણસરાયના નીમેલા રેસીડેન્ટ કે પોલિટીકલ એજન્ટની મદદ ને સલાહથી હિંદુ અથવા મુસલમાન રાજ્યો સંભાળ કરે છે. રેસીડેન્ટે દેશી રાજ્યોને પરરાજ્યો જોડે સંધિ કરવા દેતા નથી. જ્યારે કોઈ રાજ પોતાની રૈયતપર ધણો જીલમ કરે છે.

ત્યારે તેને તે પદભટ્ટ કરેછે. દિંદમાં એનાં રાજ્યો ૧૫૪ છે પણ તે-
ના રાજ્ય કારભાર માટે ૧૩ જાગ કર્યા છે.

(૧) રજપુતાના (૨) નિમ્નમનું રાજ્ય (૩) મધ્યદિંદનાં દેશી
રાજ્ય (૪) વડોદરા (૫) મૈસૂર (૬) કાશ્મિર. એ વાંછસરાય તથા તે-
ની કૌન્સિલના તાબામાં ૩ બાકીમાં ગણીપુત્રનું રાજ્ય તથા મદ્રાસ,
મુળાઇ, પંચગળ, વાયવ્ય બંગાળા, ને પંચગળના તાબાનાં દેશી રા-
જ્યો સ્થાનિક સરકારના તાબા હેઠળ છે.

(૩) પોર્તુગીઝ—એ નનાં ત્રણ મુખ્ય શહેર છે. (૧) દીવ (૨)
દમણ (૩) ગોવા. એ રાજ્યોનું ક્ષેત્રફળ ૧૦૮૦ ચોરસ મૈલ છે. તે
તેઓએ મુખ્ય ગાદી ગોવામાં રાખી છે. એ ત્રણ શહેરોપર પોર્તુ-
ગીઝ સરકાર અગ્રહ ચલાવે છે.

(૪) ફ્રેન્ચ—એમનાં મુખ્ય પાંચ શહેર છે. (૧) ચંદ્રનગર
(૨) ચાનાન, (૩) કારીકલ. (૪) ગાદી. (૫) પાંદેચરી એ પાંચ શ-
હેરોપર ફ્રેન્ચ અમલદારની હકુમત છે.

લોકના પ્રકાર—(૧) અનાર્ય એમની વસ્તી ૨ કરોડની છે.
(૨) આર્ય એમાં બ્રાહ્મણ ને ક્ષત્રી છે. એમની વસ્તી ૧૫૫ કરોડની
છે. (૩) હિંદુ એમાં આર્યને અનાર્ય છે. એમની વસ્તી ૧૩૫૫ કરો-
ડની છે. (૪) મુસલમાન એમની વસ્તી ૪૫ કરોડની છે. એમ
કુલ વસ્તી ૨૨ કરોડની છે. તેમાં દેશી, પોર્તુગીઝ, ને ફ્રેન્ચની ૬૫
કરોડ હોમેરીએતો કુલ ૨૮૫ કરોડ દિંદની વસ્તીની ગણતરી થાય છે.

ઇતિહાસ પુર્વેની જાતો—દિંદમાં પ્રાચીન આર્ય ને અના-
ર્ય જાતો હતી. એ પ્રાચીન જાતોનો જોષએ તેવો ઇતિહાસ જડી
આવતો નથી. પરંતુ આંખા ઇતિહાસપરથી જણાય છે કે એ બે જા-

તેના જમીન માટે લઈતી હતી. (૧) અર્થ—એ મૂળ વતની જાત-
ને અસરગ્રસ્ત નહોતું; આર્થ જાતે એને હિંદમાંથી પર્વતોમાં નસા-
ડી મુકી. (૨) અર્થ—એ ગોરી આગડીવાળી, ગિરવાળુ ભાષા
બોલનારી, ને હાતમ કુળની હતી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ની શરૂઆતે
ત્રીજી શિપિયન જાત આવી; એ જાત નારા ને લીંગ પુનઃ હતી.
પછી હજાર વર્ષે મુસલમાનો આવ્યા. પહેલી એ જાતોની વચ્ચેના
મોક દાસ હિંદમાં પડ્યા છે. ને તે આર્થને અનાર્થમાંથી પેદા થયે-
લા હોય એમ માન્ય પડે છે.

ધાડી વસ્તી—કેટલાક બ્રિટિશ પ્રાંતોમાં એક ચોરસમૈલ જ-
મીન, ૨૫૪ માણસનું પોપજ કરે છે. દેશી સંસ્થાનોમાં એક ચોરસ
મૈલ જમીન, ૧૦૬ માણસનું પોપજ કરે છે. આ ઉપરથી જણાય છે
કે, દેશી સંસ્થાનો કરતાં, બ્રિટિશ હિંદની વસ્તી ભંગભાગ અદીચથી
ધાડી છે. એથી કરીનેજ હિંદના ધણા ભાગમાં રૈયતને મહા મુશ્કેલીથી
ખેડવાની જમીન જુજ મળી શકે છે. ઇંગ્લાંદમાં ધાડી વસ્તીવાળા પ-
રમણાં ખાણ કે ખીજા હુનર પડે પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

થોડી વસ્તીવાળા જિલ્લા—હિંદના કેટલાક ભાગમાં ધણી
ધાડી વસ્તી છે. પણ પંચમદાલ જેવા ભાગમાં ધણી પડીઆણુ જ-
મીન છે; છતાં, તેને ખેડનારા નથી. ઇંગ્લાંદના મોકો ખુશીથી ધાડી
વસ્તીવાળા ભાગમાંથી નીકળે છે. અને ઓછી વસ્તીવાળા ભાગોમાં
વસે છે. પણ હિંદના ખેડુતો પોતાનાં ખેતરોને વળગી રહે છે તેથી એ-
મની હાલત સુધરતી નથી. તે દુકાળના વખતમાં માર્યા જાય છે.

ધણી વસ્તીવાળા જિલ્લા—પંચમદાલ જેવા ભાગમાં ઓ-
છી વસ્તી જણાય છે. પણ હિંદના કેટલાક ભાગમાં, એક ચોરસમૈલે
૧૪૦થી વધારે માણસની સંખ્યા છે. ત્યાં દરેક માણસને પેટપુર આ

નાજ મેળવતું અધરું પડેછે; પણ જ્યાં કૃત્રિમ સાધનોથી ખેતી થાયછે; ત્યાં આ અડચણો નહતી નથી; તેમ છતાં દિંદમાં સામા ખેડુ-નોખાંતું ફર માથુસ ફક્ત અર્ધા એકરપર પોતાનું ગુજરાન મુરદે-લીથી ચલાવે છે; એવા જીલ્લામાં જ્યારે વરસાદની તાલ્ય મડે છે, ત્યારે થણા માણસો દુકાળથી અરણ્ય પામે છે.

હામતા ખેડુત—કેટલાક ડુંગરી મુલકોમાં એટલી વધી વધારે જમીન છે કે, તેનું કંઈ પણ ગણોત આવતું નથી. (૧) કેટલાક ઘાટી ખેડુતો ફળદ્રુપ જમીનપરનાં જંગલો કાપી નાખેછે. અને ત્યાં ઘોડાં વરસ ખેતી કરે છે. પછી તેઓ જમીનને પડી મૂકીને બીજાં કંઈક જતા રહે છે. (૨) કેટલાક પહાડી ખેડુતો, જે રાત્રના તામામાં રહે છે, તેને માથાવેરા આપે છે. ને ત્યાં મુકરર રહે-કાણુ કરીને રહે છે. આ અને રીતો દિંદી ખેડુતોમાં નથી, પણ અહીં ખેડુતોમાં છે.

ગણોતમાં વધારો—કેટલાંક વરસોપર દિંદમાં જોષએ તેટલા ખેડુત નહોતા માટે જમીનદારો જુજ ગણોત લખને ખેડુતોને જમીન આપતા; પણ હમણા એટલા વધા ખેડુતો વધી પડ્યા છે કે અણુ ગણોત આપીને જમીન ખેડે છે. આ વધી પડતા ગણોતના અટકાવ કરવાને તથા ખેડુતોના હક્ક જાળવવાને, હમણા સરકાર કેટલાક કાયદા બંધે છે.

મોટાં શહેરો—જિલ્લાંડની વસ્તીનો અરધો ભાગ મોટાં શહેરોમાં વસે છે. અને દિંદની વસ્તીનો ફક્ત વીસમો ભાગ ફક્ત મોટાં શહેરોમાં વસે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે, દિંદમાં વહ્યાં મોટાં શહેર નથી. ફક્ત બે સાળથી વધારે વસ્તીવાળાં મુખ્યાર્ધ, મદ્રાસ ને કલકત્તા છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

અનાર્ય લોક.

હિંદના મુળ વતનીઓનું જાતિ નામ નહોતું, તેથી તેઓ અનાર્ય કે મુળ વતની કહેવાયા. તેમને અક્ષરજ્ઞાન નહોતું; તેથી તેમણે લેખ કાતયાં નથી, તેમજ કંઈ હકીકત લખી રાખી નથી. પણ પાષાણચક્ર, પાળિયા, પથ્થરનાદગલા, વગેરે તેમના હાથનાં કરેલાં કામો હજી સુધી છે; એ પાળિયા અને પથ્થર તમે તેઓ મુઠ્ઠાં દાટતા. આ પાળિયાને પથ્થર તળેથી તેમની કંઈક હકીકત સાલ્ય પ્રગટે છે. કે, તેઓ જુના વખતમાં માટીનાં ખાટીલાં વાસણ બનાવતા. ભોઠાનાં હથિયાર વડે વઢતા; ત્રાંખા કે સોનાનાં ધરેણાં પહેરતા. તેમની પહેલાં ઘણ ગએલા ભોઠા ધાતુથી અજીબ્યા હતા; માટે તેઓ કુલાડા અને પથ્થરનાં હથિયારથી વઢતા. વળી તેમની પહેલાં ઘણ ગએલા ભોઠા પત્થરના છરા અને અણધડ હથિયારો વાપરતા. તેની નિશાનીઓ નર્મદાના પ્રદેશમાંથી જડી આવે છે.

અનાર્ય પર આર્ય અને સિકંદરની ટીકા—આર્ય લોકે અનાર્ય ભોકને હજી એટલે દુશ્મન અને દાસ એટલે ગુલામ કલા છે; તેમના ચપટા મોંગેલી જાહેરાથી આર્યને ઓઢારી આવતી. એક આર્ય કવિ કહે છે કે, તેઓ જુઝ્યા કે ચપટા નાકવાળા હતા. સિકંદરે તેમને “યજુ જાંગ કરવારા” “કાચુ ખાનારા” અને “કાચા વિનાના” કલા છે. પરંતુ એ વખતની કેટલોક જાતો વધારે સુધરેલી હતી.

પહેલાંની સુધરેલી અનાર્ય જાતો—સુધરેલી અનાર્ય જાતે વિષે એવું સંજ્ઞાય છે કે, તેમના સાત ગઢ અને ૬૦ કિલો હતા. તેઓ મઠાંને વચ્ચે ધરેણાંથી સજ્જારતા હતા; એમ કરવાથી

તેઓ એવું ધારતા હતા કે મરનાર પરસોઠમાં જશે. એમની સમઘ
વેળાંથી કાંસાના, ત્રાંખાના અને સોનાના કડકા નીકળે છે. એ એમ
નાં મરણુછે, તેઓ અધઃકર ઝડપથી દોડનારા અને રંજે બન્યામ છે.

હાલના અનાર્ય.

(૧) આન્દમાનના અનાર્ય—પચાસ વર્ષ પહેલાં આન્દમા-
નના અનાર્ય જંગલી હાલતમાં હતા; એમને ચારમોએ કૂતરા મુ-
ખા અને માંસ ખાનાર કહ્યા છે. તેઓ ખુશાલી વખતે રાત્રી અને
રોડ વખતે કાળી માટી પોતાને સરીરે ચોપાડતા. અને મિત્રાચારી
દેખાડવાને રડતા જેવો સૌરજકાર કરતા; તેઓ પોતાનાં છોકરાનાં
નામ જન્મ્યા આગમળ પાડતા; તેથી સ્ત્રી કે પુરુષનાં સામાન્ય જા-
તીનાં નામ પડતાં સને ૧૮૫૫ માં તેમને વસ કરવાને ઇંગ્લેન્ડે યા-
જુ મેસાડ્યું; તેવારે ત્યાં નાગા લોક એવામાં આવ્યા. પાંચ વર્ષ
સુધી તેઓએ સરકાર સામે તીરકામઠાથી લડાઇ કરી; આખરે તે-
મને છાપરાં બાંધી આપી ઇંગ્લેન્ડે શાંત પાડ્યા.

(૨) મદ્રાસના અનાર્ય—અનગલે નામે દુમરામાં બહુ અ-
નાર્ય જાતો વસે છે. તેમાં મુખ્ય ચાર છે. ૧ પુલીચર લાંબા વાળ-
વાળી અને દૈત્ય પૂજક છે. તે હંદર અને કીજાં નાનાં પ્રાણીને
શિકાર કરે છે. ૨ મુન્દવેર જાત કોતર કે પાંદડાંની ઝુપડીમાં રહે-
છે. તે પોતાનાં હોર સાથે દુંગરી મુલકમાં બટકે છે. ૩ કલરનાત ના-
ના શરીરવાળી અને જડા હોઠવાળી છે. એ હંચા અનાર્ય લોકોનો
જામ છે. તે તેઓ પોતાથી હલકી જાતોપર અગત્ય ચલાવે છે. ૪
નૌર જાતમાં એક સ્ત્રીને પચ્ચા બહુ હોય છે; તે તે જાત, મિલકત-
નો વારસો પોતાનાં છોકરાને ન આપતાં બેતનાં છોકરાને આપે છે.

(૩) ત્રિશ્નામળ પર્વતના અનાર્ય—ઉત્તર તે દક્ષિણ દિશ-

ની વચ્ચે આવેલા ડુંગરોમાં ધણી જંગલી લોક વસે છે. તેમાં વ-
ધારે નામોઆ બીલ લોક છે. એમની વસ્તી રજપૂતાના અને ખાન-
દેશ વચ્ચેના ડુંગરી મુલકમાં છે; તેઓ ઘેટાં અને બકરાં સમ ડુંગ-
રોમાં આપડે છે; અને શિકાર તથા જંગલી ગિરસ વડે પોતાનું ગુ-
જરાન ચલાવે છે રજપૂતાનામાં તેઓ મુંડરીઓ બાંધી વસે છે, આ-
ખા મામ ઉપર સનુઓ એમિતા આપે મારી ન શકે, તેટલા સાફ
દરેક બીલે જૂદી જૂદી ટેકરી પર પોતાનું ગુંપડું બાંધે છે; લકાઇ વ-
ખતે તેઓ કારમ્મ કિડિયારી પાડે છે; તેથી દરેક ટેકરીના બીલે બા-
લકા કાગડાં અને ડાંબો સમ સનુ પર વૃદ્ધી પડે છે. સર જમ્મ જોટ-
રામે આ બીલોને કબજે લીધા; તેણે તેમને ઉગ્મણી અને બ્યાદત
જગાડી, તેમની જોડે દોરતી બાંધી, વાજને શોધી કાઢવામાં મદદ
આપનાર નવ બહાદુર બીલો તેના રાજના સોમતી હતા આ વખ-
તથી જોટરામે બીલ પલટણ ઉભી કરી. એ પલટણમાં છસેં બીલો
દાખલ થયા. આ પલટણે પોતાના ભતિઆઇઓને ખીટીશ રાજ્યમાં
લૂંટફાટ કરતા અટકાવ્યા તથા ઇમ્બેજના વિધાસુ મીત્ર થયા; તેથી
જોટરામે તેમને હાજી ખાનદેશમાં ત્રિજેરી પર પહોંચી નીચ્યા છે.

(૪) મુખ્ય હિંદના અનામી—એમાં સુખ્ય એ ભત છે. ૧
જોડ ભત થોડી સુધરેલી છે; તે શિકાર માટે ચક્રમકનાં તીર તથા
મજબુત કામડાં વાપરે છે; તીર ફેંકવામાં તેઓ આસાદ છે; એમનું
ફેંકણ તીર ફરણના સરીને વીધીને આરપાર નીકળી જાય છે. ૨ જ
મારી ભત કુંપડામાં વસે છે; તે અનપયા માણસને દેખીને શરમાય
છે; જ્યારે ખડણી ઉધરાવનાર દોલ વગાડે છે ત્યારે એ ભત ડરા-
વેને દેખણે ખડણી મૂકીને સંતાઇ જાય છે.

(૫) પાંદડાં પહેનાર એકિરનાના અનામી—એમની વ-

રતી ૧૦૦૦૦ ની છે, એ ગરીબ જાત જોડોઆનાં સંસ્થાતમું પ્ર-
સે છે. તેમનું નામ જુઓગ કે પલુઆ કે પાંદડાં પહેનાર છે. પસો-
સ વર્ષ પહેલાં તેમનાં બેરાં નવજ્ઞાં ફરતાં. ફક્ત કેડે મજૂકાની મા-
ળા ખાંધી આજુબાજુ પાંદડાંની ખુમજો લટકાવતાં છ. સં. ૧૮૭૧
માં એક ઇંગ્લેન્ડ અમલદારે બોધ કરી તેઓને કપડાં આપ્યાં, તે ક-
પડાં પહેરીને બેરાં હારખંધ સલામ કરતાં ચાલ્યાં ગયાં.

(૬) હિમાલયના અનાર્ય—હિમાલયના ઢાળ ને નાકાંમાં
ધણી અનાર્ય જાતો વસે છે; એમનામાં અનમલૈતા હુંગરી સોકાની
પેઠે એક જાતે ધણી ધણી હોય છે. માર્ગમાં તમાકુ કે પાન જોઈ
લા ફેરા ચાલ્યાં હોય, તેટલા ફેરા ઉપરથી કેટલા ગાઉ ચાલ્યા, તે
એ સોકા કહી આપે છે; પૂર્વેનાં કામ પ્રમાણે તેમની ટોળીતી જુદી
અટકા છે. પહેલી ટોળીતી અટક "હુંગર ચુલા ખાનાર" અને
બીજી ટોળીતી અટક કપાસના ખેતરમાં સંતાઈ રહેનાર છે, તેઓ
ધણી વિકાળ, કાળા, અને દીંમણા છે. ઇંગ્લેન્ડે તેમને સાંત પાડી
સીમાડાનો બદોબસ્ત રાખવાનું કામ સોંપ્યું છે.

હાલના સુંધરેલા અનાર્ય

(૧) સંતાલ લોક—એમની વસ્તી ૬૨ લાખની છે; અને
તેઓ નીચલા ખંભાળાના હુંગરી મુલકમાં વસે છે; એ ખેતીબંડે પો-
તાનો ચુંગરો સલાતે છે. એમનામાં ગામ વસાવનાર મુળ પુરુષન
વંશમાં મુખીપણું રહે છે. એ મુખીના હાથ નીચે એક મહદમાર
મુખી તથા એકીબાળા હોય છે. ધણી એમનામાં ગામના હોકરાના
અમલદાર જુવા હોય છે; તે અમલદારની આજ્ઞામાં તેમનાં છોકરાને
પરણતા સુધી રહેવું પડે છે; એ જાતમાં સાતિભેદ નથી; પણ એક-
બીજા પૂર્વગતી સાત સપાથી પોતાનો વંશ ધર્યોસો આવે છે. દેવધૂ-

જુન, ઉમણી, અને શિકાર કરવા માટે આખા મામના લોક જોડે નીકળે છે.

અ સંતાલની સળગ્યો—(૧) છેક નાનો ગુન્હો કરનાર મા-સે આખા મામના લોક ઉમણી અને જોખાનો દારૂ ભેજે. (૨) સા-ધારણ ગુન્હો કરનારને નાત બહાર સુકે છે. (૩) ગારે ગુન્હો કરના-રને દેવતા પાણીનો જાંધો કરી ગામ બહાર દાદી મુકે છે.

ચ સંતાલની લગ્ન ક્રિયા—એ લોકો જાળસગ્ન કરતા ન-થી પણ ૧૫ કે ૧૭ વરસની ઉંમરે સ્ત્રી પુરુષો મન ગમતાં લગ્ન કરે છે. જ્યારે તેઓ પરણી રહે છે, ત્યારે કન્યાનાં પીઓરીઆં પોતાની દીકરીનો સંબંધ તુટયો, તે જથ્થાવવાને ખળતા અંગારાને સાંભોલાવ-તી કચરે છે. પછી, તેને પાણી ઝાંટીને હોલવી નાંખે છે. એ લોક સ્ત્રી-ઓને ધણું માન આપે છે; એમનામાં પ્રહેલી સ્ત્રી વાંઝણી હોય તે જ જીજી પરણે છે. મડદાને ક્રિયા સહિત બાળે છે. અને મરનારના માથાની ખોપરીના ત્રણ કડકા હામોદરા નદીમાં ફેંચાયે છે.

ક સંતાલનો ધર્મ—એ લોકોનામાં ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાનતા છે. આખી દુનિયાનું કદ્યાણ કરનાર દેવની તેમને ખબર નથી. તે-ઓ પૃથ્વીપરતા રાક્ષસોને ખુશી રાખવા માટે બહારને ટૂકડાંનો ભો-ગ આપે છે. તેમજ પિશાચ, પૈતાલ, અને જોગણીઓને બૂતો વસે છે, એમ સમજી બાધા (માનતા) રાખે છે. ઝાડમાં બૂતો વસે છે, એમ સ-મજીને, તેઓ ઝાડની આસપાસ ગાય છે. એક પાદ્રી તેમને ખીરિતી દેવવિષે બોધ કરતો હતો, એવામાં એક સંતાલ બોલી ઉઠયો કે તા-રે દેવ અમને ખાઈ જાય તો મુંઝડીએ!

દ સંતાલની ખેતી—આશરે સો વરસપર તેઓ શિકાર અ-ને લૂંટપર પોતાની ગુળરો ચલાવતા હતા. પરંતુ હવે તો તેઓ

કમળા ખેડુત થયા છે. અને મુકરમ ઠેકાણે રહી ખેતીવાડી કરે છે. એ
લોક દેવાદાર થઈ ગયા છે, માટે પોતે પોતાની તમામ તમાકુનો પાક
લેણદારને આપી દે છે.

૬ સંતાડનો ઇતિહાસ—આ લોક દેવાદાર થઈ ગયા છે.
માટે લેણદારના હાસ નેવા ગણાય છે. તેઓ મરી જાય છે, ત્યારે દે-
વાનો બોલે જોડરાને માથે પડે છે. જોડરા પોતાના બાપનું દેવું
આપવામાં આખર માને છે, સને ૧૮૫૫ માં તેઓ મળ્યા કરજદાર
થઈ પડ્યા; માટે પોતાની હાસત ગવનર જનરલને જણાવવા કલક-
તે જવા નીકળ્યા, પણ રસ્તામાં આવતાં ખુટી પડ્યું, માટે તેઓ
લૂંટણી કરવા લાગ્યા. એથી સરકારી રખવાળ અને એમની વચ્ચે
લડાઈ સળગી, આ લડાઈની દલીલત સરકારે ધ્યાનમાં લીધી, અને
એમને એક અમલદાર આપી સાદી રાજનીતિ ઠરાવી આપી, તેથી
તેઓ હમણાં સારી હાસતમાં છે.

(૨) કંધ લોક—કંધ એ શબ્દનો અર્થ પર્વતમાં વસનાર થા-
ય છે. ઓરિસ્સાના કુંમરી મુલકમાં એ લોકની વસ્તી આશરે એક લા-
ખ જણની છે. એમનામાં ધર વહીવટની સત્તા વૃડીલતા હાથમાં ર-
હે છે. કુટુંબમાં બાપ જીવતો હોય, ત્યાં સગી મોટા જોડરાનો મિલકત
પર કરો. હક ચાલતો નથી. તેઓ મોટી માનું રાંધેલું જમવામાં વ-
ધારે આખર માને છે; એમના ટાળાની મોટી સાખાનો મોટો જોડરો
આખી નાતનો ઉપરી બને છે. પણ તે હોશિયાર ન હોય તો, તેની
જમ્યા તેના ભાઈ કે કાકાને આપે છે.

૭ કંધની સજા ને વરવાડો—સાઠ વર્ષ ઉપર તેઓ ખુ-
લનો પદ્ધતિ ખુલથી જ લેતા હતા, પણ જો મારતાર માણસ મરનાર
વા કુટુંબને ઠોર કે અનાજ આપે, તો મરનારનું કુટુંબ મારનાર ઉ-

પુર વેર રાખતું નહિ. જખમી માણસને જખમ કરવારે પાળવો પડતો, ચોરેમો માલ પકડાય તો ચોરનારને માણસું મૂલ્ય અથવા તેજ માલ આપવો પડતો. જો કંઈ બેવાર ચોરી કરતાં પકડાય, તો તેને નાત બહાર મુકવાની સજા હતી. તકશર કે વાંધાનો ચુકાદો કરવાને બે માણસ સામાસામી લડતા. કે ઉનું તેલ, કે ઉનું લોદું હાથમાં ગ્રાસતા. અથવા વાલ્મી બોડ ઉપર કે પિસોડીના આમડા ઉપર કે કોડીના દર ઉપર સોગન ખાતા. અપુત્ર મરનારની મિલકત સ્ત્રીને મળતી નહિ, પણ બીજા વડીલો વહેંચી લેતા. સને ૧૮૩૫માં એમને માટે સરકારે કાયદો થયો; ત્યારબાજુ ઉપરના જંગમી રીવાજ ધી-ધીમાં જાંબ પડવા લાગ્યા.

જ કંઈની લગ્ન ક્રિયાઓ—ઉભણી કે જમણવારને દિવસે એ મોકનો મેળાવડો બરાતો, તે વખતે તેમાંથી કન્યાને જખાતકારે ઉપાડી જતા. એમ એમનાં લગ્ન હતાં વરને આપ પોતાના છોકરાથી આર વરસે મોટી અને સંગીત બાધાની કન્યા પસંદ કરેછે; મછી તે કન્યાનું મુલ્ય તે આપેછે. એ લોકમાં ચૈત્ર વરસની ઉમરે કન્યા અને ૧૦ વરસની ઉમરે છોકરો પરણે છે. તેથી કરીનેજ વધુ મોતાંના ધણી ઉપર સત્તા ચક્કાવી શકેછે, વળી એક જીવતી હોય ત્યાં લગી બીજી પરણી શકતી નથી. વરની ઉમર મોટી થતા મુઠ્ઠી વઢૂને સાસરામાં ચાકરડી માફક કામ કરવું પડેછે.

જ કંઈનો થર્મ—એ લોક બૂદેવને માનેછે; અને તેને કાપણી કે વાવણી વખતે ઉભણી આપેછે. ગ્રાસણ અને કંઈ સિવાયની બીજી નાતનો એ દેવ આગળ નરમેધ કરતા. નરમેધ માટે આલે-લા માણસનું મૂલ આપતા. અને વધ કરતી વખતે તેના કાન આગળ બુધો પાડીને કહેતા કે, “અમે તમે પૈસા આપીને ખરીદ કર્યો

છે માટે અમારે શિર પાપ નથી.

હ કંધની ખેતી—ઝોછા સુધરેલા અનાથ લોક ખેતી કરવાની જમીન થોડી મુલતમાં બદલી નાખેછે. અને હિંદુ લોક ઘણી મુલત સુધી એનાં એજ ખેતરો ખેડેછે. તેમ કંધ લોક કરતા નથી, પણ જમીનનો કસ ખાલી ગઇ ગએત્રો માલૂમ પડે, તો તે જમીનને પડતી મુકીને બીજી કસવાળી જમીન ખેડે છે; તેઓ ધણું કરીને ચૌદ વરસે એક ગામની જમીન મડતી મુકીને બીજા ગામની જમીન ખેડે છે.

હ કંધનો ઇતિહાસ—આપો જે વખતે હિંદમાં આવ્યા, તે વખતે તેમણે કંધ લોકને ડુંગરી મુલકમાં હાંકી કાઢ્યા. ડુંગરી મુલકમાં જે અનાથો વસતા હતા, તેમને આર્ય લોકે ચાકર કે ગુલામ કર્યા, એમની પાસે કંધ લોકો સુતારતું, લુહારતું, કુંબારતું, બરવાડતું, ગંદકી સાફ કરવાતું, કસાલતું, વગેરે હલકાં કામો કરાવવા મોકલ્યા. વળી એ લોકો ગુલામોને યુધ્ધમાં કે દેવપૂજનમાં આવવા દેતા નહિ. તેમજ તેમનું રાધિલુ પણ ખાતા નહિ. જે કંધ યુધ્ધ કે ખેતી સિવાયનો બીજો ધંધો કરે તો તેને નાત બહાર મુકતા. કંધ લોકને યુધ્ધ અને ખેતી સિવાય બીજું કામ કરવું ગમતું નહિ. એ લોક ગુલામો મારફત ભોગને માટે માણસ મંગાવતા, અને તે માણસને ઘેરઘેર લઈ જઈ જમાડતા એમ વધ કરવાના દિવસ સુધી અચ્છી ચાકરી કરતા. પછી વધ કરવાને દિવસે બૂદેવને એ માણસનું બળીદાન આપતા.

બ્રિટિશ રાજ્યમાં કંધની હાલિત—ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં કંધ લોક બ્રિટિશ રાજ્યના આસર તળે આવ્યા, ત્યારથી તેમણે નરભેદ કરવાનો રીવાજ બંધ પાડ્યો; તેમની રીતભાતમાં સંસ્કૃત

સરકાર થોડો હાથ ખાતે છે. સને ૧૮૮૧ ના વસ્તી પત્રક ઉપરથી માલુમ પડે છે કે, સેગનાં છોકરાંની સંખ્યા હિંદની બીજી જાતોના પ્રમાણમાં વધારે છે. તેઓ પૈસાદાર થતા જાય છે, તેમ હિંદુ રીવાજ પકડતા જાય છે. ઇંગ્લેન્ડે તેમના ડુંગરમાં રસ્તા પાડ્યા છે; તેથી તેમને ગુજરાતનાં સાધન મળી આવે છે. એવું જણાય છે કે આગળ જતાં તેઓ જંગલી રીવાજ છોડી દેશે. અને હિંદુ ધર્મમાં દાખલ થશે.

અનાર્ય કુળોં.

આસરે ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાંની અનાર્ય દંતકથા તથા બાપા પરથી માલુમ પડે છે કે, તેમનામાં ત્રણ કુળ છે.

૧ હુ કુળ—તિબેટ અને બ્રહ્મદેશમાંથી ઇશાન ખુણાને માર્ગે આવ્યું, એના વંશજો હાલ દિમાલય પવંતની ગુફામાં વસે છે.

૨ જુ કુળ—એ કુળ કોળી કે કોલારી નામથી ઓળખાય છે. એ પણ ઇશાન ખુણાને માર્ગે બંગાળામાં પેઠેલું જણાય છે. એના વંશજો હાલ દક્ષિણ હિંદના ડુંગરી મુલકમાં વસે છે.

૩ જુ કુળ—એ કુળ દ્રવિડના નામથી ઓળખાય છે, અને તે લીવ્ય ખુણાને માર્ગે પંજાબમાં આવેલું જણાય છે. એના વંશજોની વસ્તી પશ્ચિમઘાટથી કન્યાકુમારી સુધીમાં છે.

અનાર્યનાં લક્ષણ—એમની જોડે મગતાથી વર્તીએ, તે તેઓ સાચા, નિગડલાલ માયાળુ અને પ્રમાણીક માલુમ પડે છે. ડુંગરી ભોંડોમાં હેશિયાર સિપાઇ થવાનો રવાનાવિક ગુણ છે. દક્ષિણ હિંદની ધણી લડાઇઓમાં બ્રિટિશ ફોજમાં બીજા કુળના અનાર્ય હતા. પંજાબી અને ઉર્ધા નાજાની લડાઇ વખતે પણ બ્રિટિશ ફોજમાં બીજા કુળના અનાર્ય હતા, ગુર્ખા ભોંડો પહેલા કુળના અ

નાથ છે, જે પલટણમાં અનાથ લોકો સખસ પાપ છે, તે પલટણ
લોટિશ હિંદમાં જતી પકિતમાં ગણાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

આર્યો.

આર્યકુળ—આર્ય લોકો ઇન્દો જર્મન કુળની શાખાના હતા;
અને તેમનો મુળ વાસ મધ્ય એ શિયામાં હતો. ત્યાંથી કેટલીક શા-
ખાઓ પૂર્વ અને પશ્ચિમ બણી ફેલાઈ પશ્ચિમ બણી ગએલી શા-
ખામાંની એક ટુકડીએ પારસી રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને બીજી ટુકડીએ
આર્યેન્સ અને સ્પાર્ટા વસાવ્યાં, અને ત્રીજી એ રોમ સહર વસાવ્યું.
એ શાખાના કુળના હાલ ગ્રીક, રોમન, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે બીજી કેટલીક
જાતો છે. હવે, પૂર્વ બણી ગએલા શાખાએ પંજાબમાં રહેલા કુ-
લું તેના કુળમાં આહલ્ય ક્ષત્રી, વગરે જાતો છે.

આર્યોએ મુળ વતનીઓને છુટ્યા—પૂર્વ અને પશ્ચિમ બ-
ણી ગએલી શાખાઓએ મુળવતનીઓની જમીન, ખુચી લીધી; અ-
ને પોતે ખેડવા લાગ્યા; તથા અનાથને રાક્ષસ પિશાચ, અસુર, વ-
ગરે નામોથી બોલાવા લાગ્યા; તેથી એકે વચ્ચે આરે પુદ્ધ થયું; તે-
માં અસુરો હારી ડુંગરોમાં નાશી ગયા; એટલે તેમનો કુળકુળ જ-
મીનનો કમળો આર્યોને હાથ આવ્યો.

મુળ રહેલાઓમાં આર્યની હાલત—સુરોપની તથા હિંદ
ની બેલી ઉપરથી પડિતો અનુગાન કરે છે કે તેઓ મધ્ય એશિ-
યામાં ખેડત હતા, ગાય, બેસ, ખગદ, વગરે પશુઓને પાળતા, સાં-
વિત્તુ અનાજ જમતા, સુતાર, મુદાર, જે કડીયાનો કસમ ગણતા.

તુએ તાર અને રામથી હેરાન થતા, મારે તેમણે સો સિમાળા છ વચનું મામ્મુ છે. રામીયટ રતુમાંથી જન્મ્યા, એ જન્માવવાને આપણા લોકો ખેસતા વર્ષને દહાડે મળવા માય છે, તે આય અસર છે.

પુરોષીઅનની ને હિંદુની બોલીમાં મળતાપણું

હિંદુ, ઇંગ્રેજ, રામન, મોક, વગેરેના પૂર્વજો પહેલાં મદમ એ સિમામાંથી જુદા પડેલા જન્માય છે, કાચુ કે તેમની બોલીમાં મળતાપણું રહેલું છે.

ગુજ. સંસ્કૃત. ઇંગ્રેજ. લાટી. પાર. જર્મ
માતા—માતૃ—મમર—માટર—માદર—મુતેર
બાઇ—બાતૃ—બપર—ફાટર—બાદર—ફેર.
પિતા—પિતૃ—ફાદર—પાટર—પેદર—શાતેર.
સાત—સમન—સેવન—સાપ્ટમ્—ફક્તત—સમેત
શાકર—શર્કરા—શુગર—શાકરમ્—શક્કર—.....

પુરોષી અને હિંદી ધર્મનું મુળ એકજ છે.

(૧) વેદના કેટલાક દેવો, ગ્રીક અને રામનના દેવોના મુળના હતા; અને દાણ પણ જંગલોના આબજો, ઇંગ્લાંદના પાદ્રીઓ, તથા પિરના ગાયોલીક પાદ્રીઓ, જે નામોથી દેવોને માનેછે, તે નામો આયે મૂળ ઉપરથી નીકળેલાં જન્માય છે.

સંસ્કૃત— લાટીન— ગ્રીક.

દેવ..... દિક્સ.....જીહસ.

વશજી..... હરાનસ.....ઝીરાનોસ.

(૨) હિંદુ અને પુરોષીઅન લોકોએ, મૂળ જુમીમાં પૈરાણીક વાતાંઓ પછી સાંભળી છે, તેનાં અસર બેક લોકમાં સરખી થયેલી જન્માય છે.

હિંદી આર્યોનું પસરવું—વેદનો એક મંત્ર આર્ય કુળને પ્ર-
થમ ખેતરધારને માર્ગે સિધુ નહીં આમળ આવેલું જણાવે છે, બીજો
મંત્ર, ત્યાંથી આમળ વધી પંજાબમાં પેટેલું જણાવે છે, ત્યાં આમ-
ળ તેઓ બટકતા મટી ખેતી કરવા લાગ્યા. પંજાબની પાંચ નદીઓથી
તેમને પાકનો ફાયદો થયો. માટે એ નદીઓની આર્યોએ વેદમાં સ્તુ-
તિ કરી છે; તેમજ હિમાલયની શાખાને રસ્તે તેઓ હિંદમાં પધાર્યા,
માટે તે શાખાઓનાં પશુ વખાણ કર્યા છે. પછી તેઓ ત્યાંથી આ-
મળ વધી ગંગા અને જમના વચ્ચેના ફળદ્રુપ દુઆબમાં વસ્યા; અ-
ને ત્યાં આમળ તેમનો પરિવાર વધવાથી, તેઓ અયોધ્યા, બહાર,
અને બંગાળમાં વસ્યા, એ પ્રમાણે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વસતી વધ-
વાથી તેઓ વિંધ્યાચળ ઓળંગી દક્ષિણમાં વસ્યા, અને ત્યાંના અ-
નાર્ય સોકને જંગલમાં હાંકી મુક્યા.

ઋગ્વેદ ઉપરથી હિંદની હાલત—ઋગ્વેદ એ હિંદમાં
વસેલા આર્યોની હકીકત જણાવે છે. ઋગ્વેદને આર્યો અનાદિ એટ-
લે ઇશ્વરે યનાવેલો માને છે. એ ગ્રંથ ક્યારે બન્યો, તેની બરાબર
હકીકત જણાતી નથી. કેટલાક હિંદી પાંડિતો ઇ. સ. પુ. ૩૦૦૦
વર્ષપર બનેલો માને છે. અને યુરોપી પાંડિતો ખગોળ વિજ્ઞાના વર્ષ
ઉપરથી એવું અનુમાન કરે છે કે, એ ઇ. સ. પુ. ૧૪૦૦ વર્ષપર
બનેલો હોવો જોઈએ. ઋગ્વેદ સંહિતામાં ૧૦૧૭ સુકત અને તે સુ-
કતમાં ૧૦૫૮૦ મંત્રો છે; એ મંત્રો ઉપરથી જણાય છે કે આર્યોમાં
ધર્મો ગોત્ર હતાં. દરેક કુટુંબમાં પિતા હોય, તેજ ગૌર કહેવાતો.
રાજા ઠરાવતાવું કામ સોંપાવું હવું, ઓઓની હાલત ઉંચ પ્રકારની
હતી. વેદનાં કેટલાંક સુકત ઓઓએ લખેલાં હતાં. સતી થવાનો
માત્ર નહોતો. ત્રિપાદ એ પવિત્ર કામ ગણાતું. ઓઓને માન આ

મતા, અને તેઓને સાથે રાખી દેવપૂજન કરતા, ધરના વડીલને માન આપતા. અને તેની આજ્ઞામાં રહેતા, વરવહુ હળીમળીને ચાલતા.

વેદો ઉપરથી જણાતો આર્યનો સુધારો—વેદો જણાવેલા આર્યોમાં સુતાર, લુહાર, સોની, કંસારા, હળમ અને ખીજા કારીગરો હતા. તેઓ ઘોડે તથા રથે ચડીને લડતા, પણ એ વખતે યુદ્ધમાં હાથી વપરાતા નહિ. પણ એમનું ધન મજાતું. દંડ આપવામાં નાણા તરીકે ગાય આપતા, પેકુસ એટલે પશુના ટાળા ઉપરથી માટીનમાં નાણા તરીકે પેકયુનીઆ શબ્દ નીકળ્યો, તેમજ આર્યોએ ધેનુ (ગાય) ઉપરથી ધન શબ્દ બાષામાં વાપર્યો છે, વેદમાં વિશ્વ-હને માટે એક શબ્દ છે, તેનો અર્થ પણ તે ઉપરથી થએલો હોય, એમ જણાય છે. હમણાના લોકો ગોમાંસ ખાતા નથી, પણ વેદના લોક આર્યો ખાતા હતા. અને સોમનાથે વનસ્પતિનો દારૂ વાપરતા હતા.

વેદના દેવો—આર્ય લોક પૃથ્વી, સૂર્ય, અધકાર, વૃષ્ટિ, વગરે શક્તિઓની દેવ તરીકે સ્તુતિ કરતા, વરસાદ આપનાર ઇંદ્ર, દેવની સાથી વધારે સ્તુતિ કરતા, અને અગ્નિ દેવને ઇંદ્રથી ઉતરતો ગણતા. ઉપાદેવ પ્રભાત કરી સોને જમાડે; અને પર્વતને ધુળાવનાર ગરતદેવ છે. વેદમાં ધણા દેવોની હકીકત છે, તેમાં ૩૩ મુખ્ય છે.

(૧) સૂર્ય	૧ વાત	૧ આદિતિ.
(૨) વિષ્ણુ	૨ દેા	૨ વિશ્વકર્મા.
(૩) સપિતા	૩ નંદાદિ	૩ હિરણ્યગર્ભ
(૪) આદિત્ય	૪ તદ્મુસાર	૪ પ્રજાપતિ.
(૫) ઉસુમ	૫ પુષા	૫ વાય.

(૧) માઝની	૬ મિત્ર	૬ પૃથિવીતી.
(૭) સોમ	૭ વસુ	૭ વિશ્વદેવા
(૮) ધંદ્ર	૮ અહરપતિ	૮ પુરુષ.
(૯) મરૂતી.	૯ રૂત	૯ પ્રત્યુસ
(૧૦) રૂક	૧૦ વરુણ	૧૦ ક્રુવ.
(૧૧) પશ્ય	૧૧ યમ	૧૧ અનિલ.

વેદમાં પરમેશ્વર વિષે વિચાર—વેદતા આર્ષો પ્રકાશમાન દેવની એક ચિત્તે સ્તુતિ કરતા હતા. અને જે દેવની સ્તુતિ કરતા હતા, તેનેજ પરમેશ્વર માનતા હતા. ધંદ્ર, સોમ અને વરુણને પરમેશ્વર રૂપ ગણી પૂજતા હતા. વેદમાં ફક્ત પરમેશ્વરને જાળવાવિષે કહેલું છે, પરંતુ તે અસર બીજા દેવની પ્રાર્થના કરતાં બિલકુલ રહેતી નથી.

પ્રભુ વિષે વેદનો એક મંત્ર—પ્રથમ એક સુવર્ણ બાળક જન્મ્યો, એવું યજુર્વેદ સંહિતાના એક મંત્રમાં કહેલું છે. અને તે બાળકને મૂળ અવતરેલો પ્રભુ છે. તેણે પૃથ્વી, આકાશ, વગરે બનાવ્યાં છે. અને એની આદ્યા બધા દેવો માને છે; એણે અજનાયું અને હવા ગાયુસના ઉપયોગ ચારે બનાવ્યાં છે. તેા હવે આર્ષે ક' મા દેવને બળીદાન આપીએ ? એવું કહેલું છે.

વેદે જળાવેલ્લી મુડદાં બાળરાની રીત—અનાર્ષ ભોક પોતાનાં મુડદાંને પત્થરોલી સમાધિમાં દાટતા હતા, પરંતુ ચીક, ધટા-ભિયનને હિંદના આર્ષ ભોકા પોતાનાં મુડદાંને ચિતામાં મુકીને બાળતા હતા, અને મરનારનું શુભ ધ્વજવાને કેટલાક મંત્રો બોલતા હતા, જેવાકે— જો રરતે આપણા પૂર્વજો ગયા છે, તે રરતે તું જજો; જમરાખને મળજો, દાંધના સારીરમાં જોડાઈ જજો; વગરે ધણા શુ-

બુ મંત્રો બોલતા હતા.

ઋગ્વેદ તથા પાછલાં વેદશાસ્ત્ર—બ્રાહ્મણ એવો ઉપદેશ કરતા કે વેદ હંધર પ્રેરિત છે. અને પરમેશ્વરનું જ્ઞાન એ વેદ શબ્દનો અર્થ છે.

૧ં ઋગ્વેદ—એમાં દેવતાઓની સ્તુતિના મંત્રો છે. એ મંત્રો બલુનારને હોતા કહેછે. પાછળથી એ વેદની મતભેદને લીધે પાંચ શાખા થઇ.

૨ શામવેદ—એ ઋગ્વેદના મંત્રોને આધારે રચાયેલો છે; એમાં સોમયજ્ઞમાં આવેલા દેવતાઓને ગાયનથી ખુશી કરવાના મંત્રો છે. એ મંત્રો બલુનારને ઉન્દાતા કહેછે. મતભેદને લીધે એ વેદની હજાર શાખા થઇ.

૩ યજુર્વેદ—એ ઋગ્વેદ મંત્રોને આધારે રચાયેલો છે. તેમાં ગોઠા યજ્ઞો સંબંધીના મંત્રો છે. એ મંત્રો બલુવાનું તથા આહુતિ કામ કરનારને અધ્વર્યુ કહેછે.

એના કૃષ્ણ યજુર્વેદ અને શુક્લ યજુર્વેદ એવા બે ભાગ છે. એ બે ભાગની મત ભેદને લીધે ૧૦૧ શાખા થઇ છે.

૪ અથર્વવેદ—એ ઋગ્વેદના તથા બીજા મંત્રોના આધારથી રચાયેલો છે, એમાં ઘઘાજ્ઞાન સંબંધી વિચારો છે; એ વેદના મંત્રો બલુનારને ઝોર કે ઘઘા કહેછે. મતભેદને લીધે એ વેદની નવ શાખા થઇ.

બ્રાહ્મણ નામે ગ્રંથો—ઉપર કહેલા ચાર વેદમાંના દરેક વેદના ત્રણ ભાગે બ્રાહ્મણનામે ગ્રંથથી ઓળખાય છે (૧) સદિત્ત (મંત્ર). એની અંદર પ્રાર્થનાની રીતિ છે. (૨) બ્રાહ્મણ. એમાં ઋષિઓને તથા મંદસ્થાને વર્તવાની રીતિ જતાવી છે. (૩) ઉપનિષદ. એ-

માં પરમેશ્વર અને આત્મા સંબંધી વિચારો સખ્યા છે. આ ત્રણ ગ્રંથમાં મન અને પુરોહિતના કામ સંબંધી ધણી હકીકત છે. અને આ ત્રણને વેદની પેઠે પણ પ્રેરિત ગણવા છે. પાછળથી ઉપ-વેદ, શ્રુતિ, સુરાણુ, સ્મૃતિ વગેરે ગ્રંથો યજ્ઞેલા મનાય છે.

ચાર વેદના ચાર ઉપવેદો.

ઉપવેદનું નામ. હકીકત. ખનાવનાર.

૧ આયુર્વેદ.....એમાં વૈદ્યની હકીકત છે....ધનવંતરી.

૨ ગાંધર્વવેદ.....એમાં ગાયની હકીકત છે.....નારદ.

૩ ધનુર્વેદ.....સડાધની વિદ્યા છે.....વિશ્વામિત્ર.

૪ અપવેદ.....ધર બાંધવાની વિદ્યા છે.....વિશ્વકર્મા.

વેદનાં અંગો.

વેદ શીખવવામાં નીચેનાં અંગો મદદ આપે છે.

અંગનાં નામ. શી હકીકત છે.

(૧) શિક્ષા.....એમાં ઉચ્ચાર કરવાની રીતિ બતાવી છે.

(૨) હ્રસ્વ.....એમાં કર્મ કરવાની રીતિ બતાવી છે.

(૩) વ્યાકરણ.....એમાં ભાષાના નિયમની હકીકત છે.

(૪) નિરૂક્ત.....એમાં કંઠણ સખ્ધના અર્થની હકીકત છે.

(૫) જ્યોતિષ....એમાં ખગોળ અને જૂગોળની હકીકત છે.

(૬) હંદ.....એમાં પિંગળ સંબંધી હકીકત છે.

વેદોની વિદ્યા...ચાર મુખ્ય વેદ, ચાર ઉપવેદ, અને બ્રાહ્મણનાં અઠસાઠ મળી ચૌદ વિદ્યા ગણાય છે.

અઠાદ પુરાણો.

(૧) ઐકપુરાણ...એમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ તથા ધર્મની હકીકત છે.

(૨) વલ્કપુરાણ...એમાં કમળમાંથી પ્રભાગી ઉત્પત્તિ બતાવી છે.

- (૩) વિષ્ણુ પુ૦...એમાં વિષ્ણુએ કૌંસી જગતની રચના છે.
- (૪) શિવ પુ૦...એમાં મહાદેવજી સંજ્ઞાથી હરીકૃત છે.
- (૫) ત્રિગ પુ૦...એમાં શંકર સંજ્ઞાથી હરીકૃત છે.
- (૬) ગરુડ પુ૦...એમાં વિષ્ણુ અને ગરુડનો સંવાદ તથા ગરુડોત્તર ક્રિયા બતાવી છે.
- (૭) નારદીય પુ૦...એમાં નારદજી અને વિષ્ણુનો સંવાદ છે.
- (૮) ભાગવત પુ૦...એમાં વિષ્ણુના ૨૪ અવતારની ખીના છે.
- (૯) અગ્ની પુ૦...એમાં અગ્ની નારાયણની ઉત્પત્તિ છે.
- (૧૦) રુદ્ર પુ૦...એમાં ક્ષરતિદ્વયસ્વામીની ઉત્પત્તિ તથા તારકા સુરનો વધ છે.
- (૧૧) ભવિષ્ય પુ૦...એમાં ભવિષ્યકાળનું વર્ણન છે.
- (૧૨) બ્રહ્મવૈવર્ત પુ૦...એમાં વેદાંતનું વર્ણન છે.
- (૧૩) માર્કંડેય પુ૦...માર્કંડે અને ખીજા દ્વિઓનો સંવાદ તથા દેવીઓનાં ચરિત્ર છે.
- (૧૪) વામન પુ૦...એમાં વિષ્ણુએ વામન અવતાર ધારણ કરીને જાળીરાજને હુમ્મો. તે સંજ્ઞાથી ખીના છે.
- (૧૫) વારાહ પુ૦...વારાહની ઉત્પત્તિ છે.
- (૧૬) મત્સ્ય પુ૦...એમાં બ્રહ્માએ મત્સ્યા અવતાર ધારણ કરીને હયગ્રીવને માર્યો, તથા સત્ત્વવર્તરાજને બોધ આપ્યો.
- (૧૭) કૂર્મ પુ૦...વિષ્ણુએ કમ્બાગવતાર ધારણ કરીને સમુદ્રમાંથી મોઢ રત્નો દેવોને આપ્યાં.
- (૧૮) બૃહાંડ પુ૦...એમાં જગતની હરીકૃત છે.

આવીસ સ્મૃતિયો.

અનુસ્મૃતિ...એમાં જગતની ઉત્પત્તિ, આશ્રમ, ધર્મ, મોક્ષ,

જીવગતિ વિગરે જાળતોનું વર્ણન છે.

(૨) યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ...એમાં આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાશ્રિત સંબંધી હકીકત છે.

(૩) વશિષ્ઠ...એમાં ચાર જાતિના ધર્મ તથા પ્રાશ્રિત વિધિ છે.

(૪) જૈનમ...એમાં બ્રાહ્મણોના ધર્મ વર્ણવ્યા છે

(૫) શાતાતપ...એમાં પૂર્વ જન્મનાં કરેલાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ, તથા તેનાં નિવારણ બીધિ છે.

(૬) હક્ષ...એમાં દેવતાઓના યજ્ઞની હકીકત છે.

(૭) સ્ત્રિખિત...એમાં સૂતક સંબંધી હકીકત છે.

(૮) શંખ...એમાં બક્ષાબક્ષના વિચાર છે.

(૯) વ્યાસ...એમાં તમામ વર્ણના ધર્મ છે.

(૧૦) પરાશર...એમાં ઋષિઓના તથા દાન પુણ્યના ધર્મો છે એ સ્મૃતિનું પ્રમાણ કળિયુગમાં વખરે ચાલે છે.

(૧૧) કાત્યાયન...એમાં કર્મકાંડ સંબંધી હકીકત છે.

(૧૨) આપરતંબ...એમાં સંસ્કાર સંબંધી બીના છે.

(૧૩) સમવર્તિણક...એમાં દાન મહિમાની બીના છે.

(૧૪) વિણ્ણ...એમાં રાજાએ શુદ્ધેગારને કેવી રીતે સજા કરવી, તે સંબંધી બીના છે.

(૧૫) અત્રી...એમાં શુદ્ધાશુદ્ધિની રીતિ છે.

(૧૬) હારિત...એમાં બ્રાહ્મણોની સંધ્યા વિધિ છે.

(૧૭) અગિરા...એમાં પત્રાર્થની શુદ્ધાશુદ્ધિના ધર્મો છે.

(૧૮) ધમ...એમાં ગરજોત્તર સંબંધી હકીકત છે.

(૧૯) ઉશનસ...એમાં શુદ્ધાચાર્ય દેવને નીતિનો જોધ

આપ્યો છે.

(૨૦) બ્રહ્મરૂપિણી...એમાં બ્રહ્મરૂપિણી દેવતાઓને નીતિનો બોધ આપ્યો છે.

(૨૧) કનુ...એમાં યજ્ઞની હકીકત છે.

(૨૨) સુમન્તુ...એમાં અહસ્થાશ્રમની હકીકત છે.

આદનાતો—જે આર્યોના કુળમાં મંત્ર અને પાઠ બાણાવવાનો નિયમ હતો; તે આર્યોને રાજ્યોએ યજ્ઞ અને ધર્મ ક્રિયાનું કામ સોંપ્યું હતું, તે ઉપરથી પુરોહિત કે ગૌર (બ્રાહ્મણ) ની જ્ઞાતિ ઉત્પન્ન થઈ. જે આર્યો રાજ્યને લડાઈમાં મદદ કરવા લાગ્યા; તેને રજપૂત (રાજપુત) કે ક્ષત્રી કહેવાના રીવાજ દાખલ થયો; અને જે આર્યો વેપાર કરવા લાગ્યા, તે વૈશ્ય. આ ત્રણ જાતો આર્ય કુળની હતી; અને તેમને દિવ્જ એટલે બેપાર જન્મેલો કહેતા. ચોથા શ્વર કે અનાય લોક ગુલામગીરીનું કામ કરતા; એમને દિવ્જ લોકો યજ્ઞમાં સામેલ કરતા નહિ; તેમજ વેદના મંત્રનો એક પણ અક્ષર તેમને કાને પડવા દેતા નહિ.

બ્રાહ્મણીની વડાઈ—ઉપરની ચારે જાતોમાંના ગૌર (બ્રાહ્મણો) એવો બોધ કર્યો કે, જાતાના મુખમાંથી બ્રાહ્મણ નીકળ્યા. જાડુમાંથી ક્ષત્રી; પેટમાંથી વૈશ્ય, અને પગમાંથી શ્વર નીકળ્યા. ગૌર પ્રજાના ઉપદેશક અને રાજ્યના મંત્રી હતા. ક્ષત્રીઓ દુશ્મનોથી દેશનો ખયાલ કરતા. વેપાર અને જુન્નરનું કામ વૈશ્ય કરતા; અને શ્વર ગુલામગીરીનો ધંધો કરતા.

બ્રાહ્મણના આશ્રમ—(૧) બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં. બ્રાહ્મણોને પંચમથા વગર ગુરુ સેવા અને વિદ્યા અભ્યાસ કરવો પડતો. (૨) અહસ્થાશ્રમ અવસ્થામાં. પરબુદિ સંસારનો અનુભવ મેળવવો પડતો.

(૩) વાનપ્રસ્થ અવસ્થામાં. વનમાં જઈ કંદમૂળ ઉપર ગુળરો કરી ઇશ્વર ભક્તિ કરતી પડતી. (૪) સન્યસ્ત અવસ્થામાં. સંન્યાસી ઘેતા અને પેતાનો આત્મા પરમાત્મામાં મળી જવા માટે યોગ સાધના કરતા હતા.

હ્રમણાના આકારણો—ધ્વનિયજ્ઞત રહેવાનો તથા આત્મવ્યાસ કરવાનો નિયમ પૂર્વ કાળના બ્રાહ્મણોમાં હતો. એ નિયમ હાલના બ્રાહ્મણોમાં કંઈક છે. વટેમાર્ગે મુસાફર કહે છે કે, બદુકની ગોળી જેવાં માથાવાળાં અનાથ કરતાં, નાળિયેરના આકારની જોપરીવાળા બ્રાહ્મણોમાં વિશેષ સારો આચાર છે. હાલના બ્રાહ્મણ એવું કહે છે કે અમારામાં બ્રહ્મોજ શિષ્ટાચાર છે. પરંતુ એવું ખર કારણ વંશપરંપરાથી ચાલતી કેળવણી તથા ગિતાહાર છે.

બ્રાહ્મણોની ધર્મ વિદ્યા—જેમ જેમ બ્રાહ્મણો વિદ્વાન થતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ એવું સમજવા લાગ્યા કે, સૂર્ય, વાયુ, જ્વાળા, અમૃત વગેરે દરેક દેવ પરમેશ્વર નથી, પરંતુ તે એક આદિ કારણથી ઉત્પન્ન થએલા હોવા જોઈએ. અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે દેવોમાં ઇશ્વરી અંશ છે, પણ તે ઇશ્વર નથી. આ વિચાર તેમણે બીજી નાતોમાં ફેલાવ્યો નહિ. પરંતુ તેઓને તો બધા દેવો ઇશ્વર તરીકે માનવા દીધા. અને પેતેતો દેવોને ઇશ્વરી અંશ ગણ્યો માન આપવા લાગ્યા. જેમ જેમ તેઓ વિદ્વાન થતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ એવું સમજવા લાગ્યા કે, આરંભમાં એક વેદ, એક નાત, અને એક પરમેશ્વર હતો.

હિંદુના ત્રણ મુખ્ય દેવ—વેદોમાં દેવો સેજસેજ થઈ જતા હતા, તેને કામે બ્રાહ્મણોએ એક દેવ અને તેનાં ત્રણ ગંભીર રૂપ કરાવ્યાં, (૧) બ્રહ્મા એ સર્જનાવનાર. (૨) વિષ્ણુ એ પાલન

-કરનાર. (૩) શિવ એ નાશ કરનાર. વિષ્ણુના દશ અવતાર છે. (૧) મત્સ્યા, (૨) કૃત્તિકા, (૩) વરાહ, (૪) વામન (૫) હરશ્ચરામ, (૬) નરસિંહ, (૭) રામા (૮) કૃષ્ણા (૯) બુદ્ધા, (૧૦) કલકી.

બ્રાહ્મણોનાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં શાસ્ત્ર.

નામ.

હકીકત.

બનાવનાર

સાંખ્ય.....તત્ત્વોની સંખ્યા તથા તેનું વર્ણન છે.....કપિલ
યોગ.....ધર્મરત્નું તથા તત્ત્વોનું વર્ણન છે.....પતંજલી
પૂર્વ મિં.....કર્મકાંડની હકીકત છે.....જૈમિની
ઉત્તર મિં.....જ્ઞાનકાંડની હકીકત છે.....વ્યાસ.
ન્યાય.....વાદવિવાદ તથા તત્ત્વોનું વર્ણન છે.....ગૌતમ
વૈશેષિક.....પદાર્થ વિજ્ઞાન તથા તત્ત્વોનું વર્ણન છે.....કણ્વાદ

હિંદની વિદ્યા—ઈ. સ. ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં હિંદમાં જે પ્રકારના મુળા અક્ષરો વપરાતા હતા. પરંતુ તે વખતના બ્રાહ્મણો, પોતાની વિદ્યા લખી રાખવા કરતાં મોઢે કરવામાં હોશિયાર હતા. કારણ કે બધી વિદ્યા શ્લોકમાં હતી; તેથી તેમને જોખી રાખવી સહેલી પડતી. વેદના મંત્રો પછી ગદ્ય લખવાનો રીવાજ નીકળ્યો હતો, પરંતુ બ્રાહ્મણોએ તે પદ્યમાં પ્રસ્તક લખવાની રીત શરૂ કરી, તેથી કરીનેજ ગદ્યમાં લખવાનો રીવાજ ઓછો થયો.

બ્રાહ્મણોનું બૈયોલિય—આકાશી પદાર્થોની ગતિ ઉપરથી બ્રાહ્મણો યમનો દિવસ મુકરર કરતા હતા; તેમજે ઇ. સ. પૂ. ૩૦૦૦ વર્ષ પૂર્વ સુધીનું અવલોકન કરી વર્ષના ૩૬૦ દિવસ ઠરાવ્યા; અને હરવરસે પાંચ દિવસખૂટે તેને દર પાંચવરસે એક અધિક માસ ઠરાવ્યો હતો, તે અઘાપિ મુખી માન્ય છે. તેઓમાં અંદ્રની કળા અને આકાશી પદાર્થોનું યાન હતું.

છતાં ઇ. સ. પુ. ૩૨૭ માં જ્યારે સિકંદરની સ્વારી આવી, ત્યારે શ્રીકે-
પાસેથી રોમક ગત શીખવામાં શરૂઆત નહિ. અને આગળ જતાં
શ્રીકે લોકથી અદિયાતા થયા. બ્રાહ્મણોના ખગોળ વિદ્યામાં પાંચ ગત
છે તેમાંના એકનું નામ રોમક ગત એટલે શ્રીકે વિદ્યા છે. ઇ. સ.
૬૫૨ને સુમારે મુસલમાનોના હક્ક શરૂ થયા, ત્યારથી એ વિદ્યા-
ની પડતી થઇ. કાશી અને ઉજ્જન તેમની નિરિક્ષાસ્થલ હતાં; આ-
ચાર્ય અને ભાસ્કરાચાર્ય ખગોળ વિદ્યામાં હોશિયાર હતા. ભાસ્કરા
ચાર્યે ક્રૂત વાંસની ભૂગળીવડે ગ્રહો અને નક્ષત્રોના વેધ કર્યા હતા
ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં જયપુરના રાજા જયસિંહે ખગોળવેત્તા ડિલા-
હૈને તારાની ટીપ સુધારી આપી હતી.

બ્રાહ્મણોનું વૈદ્યક—હાલના બ્રાહ્મણો ગડદાને અડકવામાં બી-
રકાર કરે છે. પરંતુ પહેલાંના બ્રાહ્મણો યજ્ઞ હોમ માટે વિદ્યાર્થીઓ
ને પશુના કડકા કરવાનું કામ શીખવતા હતા. તેમજ પાટલા ઉપર
ખાંસને ઠેકાણે ચીણના ચર કરીને, તેવડે તથા છોડવાની ડાળીવડે
છેદવાની યુક્તિઓ શીખવતા હતા; તેઓ વૈદ્યક શાસ્ત્રને ઇશ્વર પ્રે-
રિત માનતા હતા. વૈદ્યકનું મોટામાં મોટું પુસ્તક આયુર્વેદ છે. અને
તે પુસ્તકનો કર્તા પ્રજાપતિ તથા ધનવંતરિ હતા. વૈદ્યકના જુના
અંથનો કર્તા ચરક, શુશ્રુત, અને વાગ્દત છે. શ્રીકે પાસેથી બ્રાહ્મણોને
વૈદ્યકનું જ્ઞાન થયું નથી; પરંતુ શ્રીકેને વૈદ્યકનું જ્ઞાન બ્રાહ્મણોવડે ય-
જ્ઞેલું જણાય છે, ઇ. સ. ૮૦૦ માં એ વિદ્યા અરબસ્તાનમાં દાખ
લ થઈ, અને ત્યાંથી યુરોપમાં ફેલાઇ.

વૈદ્યકની પડતીનાં કારણ—(૧) બ્રાહ્મણો લોહી માંસને અ-
ડકવામાં પાપ સમજવા લાગ્યા. (૨) યૌદ્ધ ધર્મ પડી ભાગવાથી ધ-
ર્માદા દવાખાનાં બંધ પડ્યાં. (૩) હિંદમાં નવા નવા પરદેશી વૈદ્યો

દાખલ થવા લાગ્યા. (૪) મુસલમાની રાજમાં હુકીમોની સત્તા વધી અને તેમને પાદશાહી આશ્રય મળવા લાગ્યો.

બ્રાહ્મણોનું સંગીત શાસ્ત્ર—ઇ. સ. પુ. ૪૦૦ વર્ષ ઉપર બ્રાહ્મણોએ ગાયનની ખુબી શોધી કાઢી; શામવેદનો ઉપવેદ ગાંધર્વ વેદ છે; તેમાં સાત શર છે. (૧) નિષાદ (૨) રસમ (૩) માન્દાર (૪) પદ્મ (૫) મધ્યમ (૬) ધૈવત (૭) પંચમ. આ સાત શર ઇરાન, અને અરબસ્તાનમાં યદ્ય ઇ. સ. ના ૧૧ મા સદીમાં યુરોપમાં દાખલ થયા; એમાંના દરેક શરને પાંચ રાગણીઓ છે, તેમાં કુલ રાગ ૮૪ છે, ને મુખ્ય રાગ ૩૬ છે. મુસલમાની અમલ વખતે ગાયનની ઇરાની પ્રકૃતિ યદ્ય હમણા એની ચડતી કરવાને તરોદરામાં મહુલા બક્ષા નામે ગાયેલો કેટલાક તરણ જનોને આ કળા શીખતે છે.

બ્રાહ્મણોનું ધર્મશાસ્ત્ર—બ્રાહ્મણોએ બનાવેલા ધર્મ કાયદાને ધર્મ શાસ્ત્ર કહે છે. (૧) ૬૦ સં. પુ. ૭૦૦ વર્ષ ઉપર ગૃહ્યસુત્ર બન્યું, (૨) ૬૦ સં. પુ. ૫૦૦ વર્ષ ઉપર મનુસ્મૃતિ નામે સંધ બન્યો (૩) ૬૦ સં. પુ. ૨૦૦ વર્ષ ઉપર યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ યદ્ય એ ત્રણ કાયદાની ત્રણ શાખા કરેલી છે. (૧) આચારાધ્યાય, એમાં ધર્મસંસારના આધિકારો વર્ણવ્યા છે. (૨) વ્યવહારાધ્યાય, એમાં ન્યાય પ્રકરણની રીત છે. (૩) પ્રાગજિતાધ્યાય, એમાં પાપ નિવારણ કરવાની તથા તપ કરવાની રીત બતાવી છે. આ કાયદાને બ્રાહ્મણોએ લગભગ ૬૦૦ વર્ષ કાયદા જેવા ગણ્યા છે,

બ્રાહ્મણોની કવિતા—હિંદુ લોકને માટે બ્રાહ્મણોએ કાયદા બનાવ્યા, એટલું જ નહિ પણ, તેઓ તેમના કવિ પણ હતા. એમણે આર્ય યોદ્ધાઓનાં આખેદન ચરિત્ર વિવરણ કાવ્યમાં વર્ણવ્યાં છે. એ કાવ્યોમાં બે અતિ પ્રસિદ્ધ છે. (૧) મહાભારત, એમાં દિવ્યની

આર્ય રાજાઓની વાર્તા છે. (૨) રામાયણ, એમાં રામે લકાંપર કરેલી સ્વારીનું વર્ણન છે.

(૧) વિરરસકાવ્ય મહાભારત—આ કાવ્ય જગત્ પ્રસિદ્ધ છે; અને એનો કર્તા વ્યાસ મુની આત્મ પડે છે. એ ૬૦ સં પુ. ૧૨૦૦ વર્ષ ઉપર રચાયેલું ગદ્યા છે. એમાં એ લાખ વીસ હજાર લીટીઓ છે એ ઉપરથી એ કાવ્યના કદનો વિચાર તમારા મનમાં આવશે. એમાં પ્રખ્યાત કવિ હોમજના ઇલિયદથી લગભગ ૧૪ ગણી લીટીઓ છે. તેમજ કવી વર્ગિલના ઇનિયડથી ૨૨ ગણી લીટીઓ છે. એમાં દિલ્હીના ભૂપતિઓની વાર્તા યથાં લખેલી છે.

મુખ્ય કથા—અંદ્રવંશમાં પાંડુ અને દ્રુતરાષ્ટ્ર નામે એ ભાઈ હતા. તેમાં દ્રુતરાષ્ટ્ર આધિજા હતા, અને તેને ૧૦૦ દોકરા હતા, તે દરેક દિકરાનું નામ ૬ ઉપર હતું. પાંડુને યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, બીમ, સહદેવ અને નકુળ નામના પાંચ દિકરા હતા. પાંડુ રાજના મંત્રી પછી, એ પાંચને દ્રુતરાષ્ટ્રે ઉછેર્યા. અને વડા યુધિષ્ઠિરને તેના આપનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું, તેથી દુર્યોધન અને તેના ભાઈઓ નામુશ થયા, અને તેમણે પાંડુના દિકરા સાથે ૬૦ સં પુ. ૫૦૦૦ વર્ષ ઉપર પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ કરી, પણ તેઓ હાર્યા. ભારતમાં ૧૮ પર્વ છે.

પર્વનો સહેજ સાર.

૧ આદિપર્વ—એમાં પાંડવ કૌરવની હતપતિ વર્ણવી છે.

૨ સભ્ય પર્વ—એમાં રાજસુયજ તથા દ્રુતની ખીના છે.

૩ વન—એમાં પાંડવો વનવાસ મના, તેની ખીના છે.

૪ વિરાટ—એમાં પાંડવો ગુપ્ત રહ્યા, તેનું વર્ણન છે.

૫ ઉદ્યોગ—એમાં પાંડવોએ રાજ મેળવવાનો ઉદ્યોગ કર્યો.

૬ વિષ્ણુ—એમાં વિષ્ણુ અને અર્જુનની લડાઈ છે.

૭ દ્રોણ—દ્રોણ તથા દ્રુપદગાની લડાઈ છે.

૮ કર્ણ—એમાં કર્ણ ને અર્જુનની લડાઈ છે.

૯ શલ્ય—શલ્યના યુદ્ધ સંબંધી બીના છે.

૧૦ સૈનિક—એમાં સૈનાતું યુદ્ધ છે.

૧૧ સ્ત્રી—સ્ત્રીઓ કરેલો વિલાપ છે.

૧૨ શાંતી—ભિષ્મપિતાએ યુધિષ્ઠિરને આપેલો બોધ છે.

૧૩ અનુશાસન—યુધિષ્ઠિરની રાજ્યનીતિ છે.

૧૪ અશ્વમેધ—યુધિષ્ઠિરે કરેલો અશ્વમેધ યજ્ઞ છે.

૧૫ આશ્રમવાસિક—આશ્રમમાં વર્તવાના ધર્મો છે.

૧૬ મૌશલ્ય—યાદ્યોની યાદવારથળી છે.

૧૭ મહાપ્રસ્થાનિક—સ્વર્ગમાં જવાની રીતિ છે.

૧૮ સ્વર્ગરોહણ—પાંડવોનું સ્વર્ગમાં જવું.

(૨) વીરરસકાવ્ય રામાયણ—આ જગત પ્રસિદ્ધ કાવ્યને જનાનનાર વાલ્મીકિ કહેવાય છે અને તે ૪૦ સં ૫૦ ૧૦૦૦ વર્ષ હિપર ખેલું જમાવ છે. એમાં ૪૮૦૦૦ લોકોઓ છે. સૂર્યવંશી રાજા રાગવંદ્ર અને લંકાના રાજા રાવણ વચ્ચે થયેલા યુદ્ધની એ કાવ્યમાં હકીકત છે.

સુપ્ત સાર—ત્રિશિખા નગરીના જનક રાજાને સીતા નામે સન્મુખી પુત્રી હતી. તેને સાર યોગ્ય વર શોધવા માટે તે રાજાએ એક સ્વયંવર રચ્યો. અને તેમાં એક ધનુષ્ય મુક્યું કે, જે કોઈ આ ધનુષ્ય હિમાડે, તેને સીતા પરણે. આ શુભ કાર્યને માટે જનક રાજાએ દેશ દેશના રાજાઓને આમંત્રણ મોકલી તેડાવ્યા હતા. પણ તે કામદું દ્રુત શ્રીરાગવંદ્રજી મિતાય બીજા કોઈયે હિમાડી શક્યા

સું નદિ. તેથી શ્રીરામચંદ્રજીને સીતાએ પરમાળા આપેલી. એ સીતાને લંકાનો રાજા રાવણે ઉપાડી ગયો. તેથી રામચંદ્રજીએ લંકાપર ચડાઈ કરી રાવણને મારીનાંખ્યો. અને તેના બાઈ ત્રિભુવણને લંકાની માદી આપી. આ કથાના મુખ્ય સાત ભાગ (કાંડ) પાડેલા છે.

કાંડનો સહેજ સાર

(૧) બાળકાંડ—એમાં રામચંદ્રજીની ઉત્પત્તિ તથા સીતાના લગ્ન સંબંધી વિચાર છે.

(૨) અયોધ્યાકાંડ—એમાં રામચંદ્રજી વનવાસ ગય છે.

(૩) અરણ્ય—દંડકા અરણ્યમાં રામચંદ્રજીએ કરેલું ચરિત છે.

(૪) કિષ્કિન્ધા—વાળીનું મૃત્યુ તથા સીતાના શોધની ખીના છે.

(૫) સુંદર—હનુમાન લંકામાંથી સીતાને શોધી લાવે છે.

(૬) મુદ્ગ—રાગ અને રાવણ વચ્ચે થએલી લડાઈની દલીલ છે.

(૭) ઉત્તરકાંડ—એમાં લવકુશની ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે.

રામાયણ ને મહાભારત મહાકાવ્યો

(૧) રઘુવંશ—એમાં રઘુ રાજાના કુળનું વર્ણન આપેલું છે. આ કાવ્યની ભાષા મધુર અને ક્ષિપ્ત છે. અને તેનો કર્તા મહાકવિ કાળીદાસ કહેવાય છે.

(૨) કુમાર સંભવ—એમાં કાર્તિક સ્વામીની ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે. અને એનો કર્તા મહા કવિ કાળીદાસ કહેવાય છે.

(૩) માલકાવ્ય—આ કાવ્યનો કર્તા માલ કવિ છે, એમાં શિશુપાલ દેવનો શ્રીકૃષ્ણજીએ વધ કર્યો, તે સંબંધી ખીના છે.

(૪) નૈષધ—એમાં નળરાજાનું આખ્યાન છે આ કાવ્યનો કર્તા સી હર્ષ કવિ છે.

(૫) કિરણ—એમાં મહાદેવજીની તથા અનુભવી ખીના છે.

આ કાવ્યનો કર્તા ગાર્દી છે.

(૬) કાદમ્બરી—એમાં અંદાપીડ રાખતું તથા કાદમ્બરી ના-
મે સ્ત્રીનું વર્ણન છે; આ કાવ્ય બાલ્યુખટે બનાવ્યું છે.

(૭) રતુ સંહાર—એમાં કરેક અનુભૂ વર્ણન છે, અને તે
મદા કવિ કાળીદાસે બનાવેલું છે.

(૮) મેઘદૂત—વક્ત્ર લોકોનો અધિપતિ જે કુમેર; તેણે એક
મક્ષને ઈર્ષ કારણસર આપ દીધો કે, તું બાર માસ સુધી તારી સ્ત્રી
ના વિયોગમાં રહેજે, તેથી મદા પૃથ્વીપર આવોને વસે છે; અને તે
પોતાની સ્ત્રીને વાદળાં (મેઘ) ગારદત સંદેશો કહેવાને વિચાર કરેછે.
એ સંજયી હકીકત આ કાવ્યમાં છે; એ કાવ્ય કવિની હૃદયના શ-
ક્તિ માટે નામીયુ ગણાય છે. અને તે મદાકવિ કાળીદાસે બનાવેલું છે.

(૯) વૈતાળ પદ્મીની—એમાં વિક્રમ સભા અને વૈતાલનો
સંવાદ છે, અને તે સોમદત બટે બનાવ્યું છે.

નકાક.

જુના વખતમાં મુગાં પ્રાણીઓના ચિન્હ આજા ઉપરથી ના-
ટક નીકળેલુ જણાય છે; ગ્રીક અને રોમાની પ્રેક્ષા નાટકની ખુબી
જાણનાર હિંદમાં જુના વખતથી છે. કાળીદાસે રચેલા શકુન્તલા
નાટકને જોઇ પરદેશના લોકો પણો એક પામ્યા. અને એ નાટકનો
ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્સ, જર્મની, આદિ પ્રદેશિયને પોતાની ભાષામાં તરજુમો
કર્યો. પ્રણી એ નાટક ઉપરથી સર વિલ્સન જોન્સે કાળીદાસને “હિન્-
દુસ્તાનનો શેકરિપર” એવો ખિતાબ આપ્યો છે. વિક્રમની સભા-
માં નવ રત્ન હતાં, તેમાંના કાળીદાસે એ નાટક બનાવ્યું છે; રતોનાં
નામ-૧ કનવતરિ ૨ હાયલક ૩ અગરસિંહ ૪ શંકુ, ૫ વૈતાલ
૬ ધરધર્મ ૭ કાળીદાસ ૮ વરાહ ૯ વૈતરચિ.

૧ શકુંતલા—કાળીદાસનું પ્રખ્યાત નાટક શકુંતલા છે. જો-
વાયાએથી વીંટી વિષે છે. હિંદુસ્તાનમાં અંદ્રવંસનો દુસ્ખંત નામે
રાજા હતો. તે કણ્વ મુનિને ત્યાં ઉછરેલી શકુંતલા નામે કન્યાને
આશ્રિત વિવાહથી પરણ્યો; અને હેતુની નિશાની દાખલ શકુંતલાને
એક વીંટી આપી; પરંતુ શકુંતલાને ખાલાવ્યોના શાપ લાગવાથી, તે
વીંટી જોવાઈ ગઈ; પછી, પોતાના છોકરાને લઈને દુસ્ખંત પાસે ગ-
ઈ. પરંતુ તેની પાસે વીંટી ન હોવાથી રાજા તેને ઓળખી શક્યો
નહિ. એવામાં વીંટી જડી, અને એક હળીમળીને રહ્યાં, તેમના પુ-
ત્ર બરલના નામપરથી બરલખંડ કહેવાય છે.

૨ વિક્રમોદય—એમાં સ્વર્ગની વેસ્વા ઉર્વશી અને અંદ્રવં-
શના રાજા પુરુષ વચ્ચેના પ્રેમની હકીકત છે. આ શૃંગાર રસનું
નાટક મહાકવિ કાળીદાસે બનાવેલું છે.

૩ મૃચ્છકટિક—આ નાટકમાં નિરપરાધી ઉગરી બળ છે, અ-
ને અપરાધિને સજા થાય છે, તે સંબંધીની, તથા જુગારી રાજાની
અને તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી સંબંધીની હકીકત અંબે છે; આ નાટકનો
બનાવનાર શદ્રક નામે રાજા છે.

૪ ઉત્તર રામ ચરિત્ર—એમાં રામ દક્ષિણ તરફથી ઉત્તર
તરફ જાય છે તેની, તથા રામ અને સીતાના પ્રેમની હકીકત છે.

૫ રતનાવળી—એમાં રતનાવળી નામે સ્ત્રીનું તથા વત્સ રા-
જાનું કામ ચરિત્ર જણાવ્યું છે; અને તે થીહવં નામે રાજાએ બ-
નાવેલું છે.

૬ પ્રયોધ અદ્રોહય—વેદાંત મતને આધારે હિંદુ લોકમાં
ચાલતા સંપ્રદાય, આ નાટકમાં ગોઠવ્યા છે. આ નાટકનો કર્તા કણ્વ
નામે ખાલાવ્યું છે.

૭ માલતી માધવ—એમાં માલતી અને માધવના પ્રેમની દલીલ છે. પંડિતો આ નાટકને સકુન્તલાથી ઉતરતા દરજ્જાનું ગણે છે. તે તે બવભૂતિ નામે કવિએ બનાવ્યું છે.

૮ સુદારાક્ષસ—અપમાન કરવાથી પુરાં દુઃખ થાય છે, તે સંબંધી દલીલ આ નાટકમાં છે; અને તે પૃથુ મહારાજના પુત્ર વિશાખદત્તે બનાવ્યું છે.

૯ પશુપાતી—એને પાંચ તાંત્ર કે દિતોપદેશ કહે છે. એના કતાં વિષ્ણુશર્મા પંડિત છે. છોકરાં રમુજ સાંચે ગીતિ શીખે, એટલા માટે એમાં પશુપાંખીની ચમત્કારી વાતો દાખલ કરી છે. અને તેમાં મિત્રલાભ, મિત્રભેદ, સંવિવિગદ, મળેલી વસ્તુનો નાશ થવો, બગર વિચારનું દાગ, એવાં પાંચ પ્રકરણો છે. સુદર્શન નામે રામના છોકરાએની જડ બુદ્ધિ મટાડવાને કવિએ આ ગ્રંથ બનાવ્યો હતો. એના તરજુગા અમેરિકા અને ઇંગ્લાંડમાં થતા છે, અને ત્યાં બહુ એજ પ્રમાણે પશુઓની ચમત્કારી વાતો કહી છોકરાંની બુદ્ધિ કેળવે છે.

૧૦ સંસ્કૃત કવિતા—બ્રાહ્મણોએ ધર્મનાં ધર્ણ પુસ્તક કવિતામાં બનાવ્યાં છે. તેમાં ગીત ગોવીંદ નામનો ગ્રંથ મુખ્ય છે. એ ગ્રંથમાં અષ્ટપદીની ચાલ ઉપરથી સંધા કૃષ્ણનો વિકાસ વર્ણવ્યો છે, એ અષ્ટપદીઓ ગવૈયાઓ અનેક રાગ અને તાલમાં ધણી મનોરંજક રીતે ગાય છે. ઇ. સ. ૧૨૦૦ માં એ પુસ્તક લખાવે બનાવ્યું. એ જ્યદેવ પોતાના ગુરુ પાસેથી પંદર દિવસનો પાઠ એકી બારેજ લેતો, તે ઉપર એનું બીજું નામ પદ્મધરમિત્ર પડ્યું.

પ્રકરણ પ મું.

પુદ્ધ ધર્મે ૪૦ સં ૫૦ ૫૪૩ થી ઇ. સ. ૧૦૦૦ મુધી

પુદ્ધ ધર્મનો ઉદય—૪૦ સં ૫૦ ૬૦૦ વર્ષ ઉપર પ્રા-
જાપ્ત ધર્મ સારા પાયા ઉપર સ્થાપન થયો હતો, ત્યાર પછી દિંદ-
માં પુદ્ધ નામે નવા ધર્મનો ઉદય થવા લાગ્યો. એ ધર્મનો ખાસ
નાખનાર ગૌતમ, શક્યસિંહ કે પુદ્ધ નામે પુરૂષ હતો. તે ઉપરથી
એ ધર્મનું નામ પાડ્યું. એક હજાર કરતાં વધારે વરસ સુધી
આ નવો ધર્મ, પ્રાજાપત્ય ધર્મની ચડસાચડસીમાં રહ્યો. ઇ. સ. ના
નવમા સદીમાં એ ધર્મને દિંદમાંથી વિદ્વાન પ્રાજાપત્યોએ હાંકી કાઢ્યો.
તોપણ એ ધર્મને માનવાવાળા એશિયા ખંડમાં ૫૦ કોટી માણસ
છે. બીજા ધર્મો કરતાં દુનિયાં જોઈ ધર્મ માનનાર માણસો વધુ છે.

પુદ્ધનું જન્મ અરિચ—એ કપિલ વરતુના રાજ્ય સુધોદ-
નનો કુવર હતો. પાછળથી એનું નામ પુદ્ધ એટલે અર્ધજાતી પડ્યું.
સુધોદત રાજ્ય સક્ય લોકપર રાજ્ય કરતો હતો. અને એનું રાજ્ય
કાશી ક્ષેત્રથી ૧૦૦ મૈલપર દિગ્માલયગ હતું. પુદ્ધને મુળથી ખુલ્લો-
ચરે એસી કિચાર કરવાની ટેવ પડી હતી; જ્યારે એ પુખ્ત ઉમરે
આવ્યો, ત્યારે એ હથિયાર વાપરવામાં આલાક માલૂમ પડ્યો. એણે
સ્વયંવરમાં છત મેળવી ગોપા નાગની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું થોડા
વખત સુધી સંસારી મોજશોખમાં પડ્યો; પણ તેનું મન સંસારી
ખનાવોથી વેરાગ્યવાળું થતું.

વૈરાગ્ય ઉપજવાનાં કારણ—(૧) એ એક વખતે બાગમાં
જતો હતો, તે વખતે લાકડી પકડીને ધીમે ધીમે આલતાર ડાસો
એના જોવામાં આવ્યો; એ ડાસાનું કદથી ગળું રૂંધાઈ જવાથી ધુ-

રૂપર રાખે કહાડતો હતો; અને તેના મોંઢામાં બે ચપ્પર દાંત કહીના કહી આડા અવળા યઈ ગયા હતા; તે જોઈ બુદ્ધને ખેદ થયો.

(૨) ૫રીને તે એક વખત યાગમાં જતો હતો, જોવામાં એ કે રોગી માણસને મળ્યુત્રમાં આજોડતો જોયો, અને તેના શરીરમાં ધણી દુર્ગંધો એકઠી થએલી જોઈને બુદ્ધને એવું લાગ્યું કે સ્વપ્ના જેવું સુખ છે.

(૩) એક વખતે તેણે મડદાની પાછળ પેટ અને છાતી કૂટવાં ખેંચાં જોયાં. આવા કારણથી તેણે સંસાર છોડવાની તૈયારી કરવા માંડી; અને સંસારથી મુક્ત થએલા એક સાધુને સુખમાં જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યો.

જોવામાં જોની સ્ત્રીને કુંવર સાંપડયો; એથી એના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો. કે મારાથી સંસારી જનમાં સપડાઈ જવાથી; અને ધર્મ સાધના થશે નહિ. માટે તે પોતાની સ્ત્રીના દીવાવાળા ચોરડા આગળ યઈ; તેને તથા પુત્રને લાડ સડાવાની ઇચ્છા કર્યાઈ દઈ, વનમાં જવા ઘોડેસ્વાર થઈ નીકળી પડ્યો, પોતાની સાથે આવેલા ચાકરને ઘોડો તથા હરેણાં આપી કપિલ વસ્તુમાં પાછો મોકલ્યો, અને પોતે માથાના વાળ મુંડાવી નાંખ્યા. પોતાનો રાજવંશી પોતે શાકં મરીખ માણસને આપી દીધો; પછી પોતે શટાં લૂગડાં પહેર્યા; આમ રાજવૈભવ, જુવાન સ્ત્રી; અને નાનો પુત્ર તજીદઈ સંસાર છોડ્યો, એ મહાવૈરાગ્ય બુદ્ધ પુસ્તકનો પ્રિય વિષય છે.

વનવાસ ૩૦ થી ૩૫ વરસની ઉંમર સુધી:—

પ્રથમ બુદ્ધે પઠનામાં બે પિદ્ધાન બ્રાહ્મણો પાસે રહી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો; તે બ્રાહ્મણોએ બુદ્ધને શીખવ્યું કે, આત્માની શાંતિ દેહ જ્ઞાન (તપ) થી થાયછે; તેથી બુદ્ધ ગયાજી પાસેના ધાડા જંગલમાં પંચ શિખો સાથે તપ કરવા લાગ્યો; પરંતુ આત્માની શાંતિ થઈ

નહિ; માટે તેણે તપ છોડી દીધું, પછી તેને એવું સૂત્રમું કે, પહાડની ગ્રહામાં રહી દુઃખ વેઠવાથી મોક્ષ થવાનો નથી. પરંતુ માણસને ઉત્તમ મોક્ષ દેવામાં મોક્ષ રહેતો છે; ત્યારથીજ પુદ્ગલ સંવંસ નામથી ઓળખાયો.

જાહેર ઉપદેશ ૩૬ થી ૮૦ વરસની ઉંમર સુધી.

જ્યારે પુદ્ગલે કારી પાસેના મૃગવનમાં જાહેર ઉપદેશ સર કરવા માંડ્યો; ત્યારે પ્રથમ સ્ત્રી શિષ્યો દાખલ થવા માંડી. પછી નવ્વ માસની અંદર બીજા ૬૦ શિષ્યો ભેગા થયા. યોમાસામાં અમુક ઝાડીવાળી જગ્યામાં રહી મોષ કરતો હતો; અને બાકીના ઝાડમાં સ મુસાફરી કરતો હતો; મગધ દેશના બિન્બીસાર નામે તક્ષક રાજાને મોષ કરી શિષ્ય બનાવ્યો; ત્યારપછી મોટા મોટા શાહુકારો, કુલીન સ્ત્રીઓ અને કારીમર વર્ગ દાખલ થયો. એમ એ ધર્મમાં પાણીના પૂરની પેઠે માણસની સંખ્યા દાખલ થવા માંડી; પછી માણસ મુંડેલું, મગવાં વસ્ત્ર, અને તુચ્છી પાત્ર સાથે પોતાના જાપના મહેલમાં ગયો; એના ઘરડા પિતાએ એના મોષ માનપૂર્વક સાંભળ્યો; તેમ એનો વહાલી સ્ત્રી મોક્ષ આરંભ્યોમાં દાખલ થઈ. અને વહાલો કુંવર શિષ્ય વર્ગમાં દાખલ થયો.

પુદ્ગલના છેલ્લા બોલ અને તેનું અરણ્ય.

પુદ્ગલે ૩૦ મા વરસથી મહાત્યાગ લીધો, ૩૬ મા વરસથી સિદ્ધ ઉપદેશ કરવા માંડ્યો; અને ૪૪ વરસ સુધી લોકને ઉપદેશ કર્યો. મરતી વખતે શિષ્યોને ભેગા કરીને કહ્યું કે, ઉમંગી થજો, “નિવ્રત થજો” વિચારવાન થજો, પોતાના અંતઃકરણમાં દૃઢ નિષ્ઠા રાખજો ને માણસ પોતાના શાસ્ત્રમાં કહેલી નીતિ પાળે છે અને દિવિ-મત કારતો નથી; તે માણસના દુઃખનો છેડો આવે છે. (ભવમામર)

તરછે.) એ રીતે બોમ દેવામાં અને એક રડતા સિમ્બનાં આંસુ બોધ તેને દિલાસો આપવામાં, રાત ગાળી. મરતી વખતે છેલ્લું વચન એ-
ણું બોલ્યો કે, તમે “ઉદ્યોગથી મોક્ષ મેળવજો” ૮૦ વરસની ઉંમરે
૬૦ સ્ક૦ પુ૦ ૫૪૩ માં વહની છાયા નીચે રાતપણે સુઈ ગયો.

બૌદ્ધ ધર્મમાં મોક્ષ મેળવવાના નિયમ. (મુળાતત્વ)

એ મુળાતત્વની અંદર ૪ મં અને આત્માના નિયમનો સમાવેશ થાય છે.

૪ મંના નિયમ—(૧) મોક્ષ મેળવવામાં સપજા માણસને સ-
રખી સજા છે. (૨) કલ્પિત દેવોને માનવાથી મોક્ષ નથી પણ પો-
તાના ૪ મં વડે છે. (૩) અન્નમેધ, અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞ તથા પ-
શુ હિંસા કરવી નહિ. (૪) તથા ભવમાં માણસની અવરથા તેના ૪-
મંનું ફળ છે. (૫) એમ બ્યારે ત્રણે કાળમાં આપણું શુભ કલ્યાણ
આપણા હાથમાં જ છે, તો પછી પરમેશ્વરની શી જરૂર છે. (૬) આ
ભવમાં સુખ દુઃખ મળેતો, તે પાછલા ભવનું અનિવાર્ય ફળ છે. (૭)
આ ભવમાં જેવાં કામ કરીશું, તે પ્રમાણે આવતા ભવમાં સુખ દુ-
ખ પામીશું.

આત્માના નિર્વાણના નિયમ—(૮) આ દુનિયામાં પ્રત્યે
ક માણસને થોડું થણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે; તો દરેક આ પુર-
પનો ધર્મ છે કે તેણે પોતાનો જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો; એને બુ-
દ્ધ નિર્વાણ કે મોક્ષ કે વિરામ કહે છે. કેટલાક પડિતો નિર્વાણ શ-
બ્દનો એવો ખુલાસો કહે છે કે, દીવાની માફક આરગાનું હોમવાદ
જવું. (ફરી જન્મવું નહિ) વળી કેટલાક કહે છે કે જુદા જુદા ભ-
વનાં પાપ, દુઃખ અને સ્વાર્થનું સમી જવું; એ આત્માનો છેલ્લો
નિર્વાણ કે વિરામ છે. (૯) માણસ મન, વાચા અને ૪ મંથી એખખો
હોયતો સારી ગતિ પામે, એટલે જેવું વાવે, તેવું લણે. (૧૦) બા-

હાજોની પેઠે ચત્ત કરવો નહિ; પણ સંયમ (હંદ્રિ વશ રાખવી.)
મનુષ્યવર દયા, ચેતન પ્રાણીઓના જીવને માન આપવું.

બૌદ્ધ ધર્મ જલહી ફેલાવાનાં કારણ—(૧) બ્રાહ્મણોએ પોતાનો ધર્મ દિવ્વ સાતીને માટે રાખ્યો હતો; પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મનો બુધી નાતોને માટે હતો. (૨) બુદ્ધે મહત્ત ઉપદેશ કરવાને જતી-ઓ નીમ્યા. (૩) તેણે શિષ્યોને એવું કહ્યું કે, તમારે સત્ય માર્ગે ચાલવું, અને માણસ સત્ય માર્ગે વળે એવો ઉપદેશ કરવો. (૪) પોતે બોધ કરતો હતો, એટલું જ નહિ; પણ પોતાના ૬૦ શિષ્યોને ધર્મ ફેલાવવાને પરદેશ મોકલ્યા. (૫) તલવારથી નહિ, પણ બોધથી પ્રાણીના પુરતી પેઠે એ ધર્મ ફેલાયો. (૬) એ ધર્મનાં ત્રણે માણસના ગનના વલણને બધાં પસંદ પડતાં હતાં.

બૌદ્ધ સભાઓ.

(૧) ૬૦ સં ૫૦ ૫૪૩ માં પાંચસે શિષ્યોની સભા ભરાય. તેણે બુદ્ધના વચનના ત્રણ ભાગ પાડ્યા. (૧) બુદ્ધે કહેલાં વચન, (૨) નીતિના નિયમ (૩) ધર્મના નિયમ.

(૨) ૬૦ સં ૫૦ ૪૪૩ માં બીજી સભા ગળી, તેણે બૌદ્ધ ધર્મને વધારે માનનારા અને એકા માનનારાને એકત્ર કર્યા.

(૩) ૬૦ સં ૫૦ ૨૪૪ માં અશોકે એક હજાર બુદ્ધ વડીલોની સભા પટનામાં બોલાવી; ને બુદ્ધના ઉપદેશને નામે પોતાનો મત બહાર કરવાને અટકાવ્યા.

(૪) ૬૦ સં ૪૦ કનિષ્કે બૌદ્ધ સભા બોલાવી, ને એ ધર્મનાં પુરતકોની શોધ કરાવી. કનિષ્કની સભાનો હસવેસો અંક ૪૮ સ. ૬૫ માં ચીનમાં ફાળવ થયો.

(૫) ૬૦ સં ૬૩૪ માં શિલાદિત્તે એક મોટી બૌદ્ધ સભા

ખોલાવી. એ સભામાં બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ ધર્મ વચ્ચે તથા કલિંગ
નો અને અશોકનો ધર્મ ગાનનાર વચ્ચે વાદવિવાદ ચાલ્યો.

બૌદ્ધ ધર્મી રાજ્યો.

(૧) ખિમ્બીસાર—બૌદ્ધ ધર્મમાં પહેલ વહેમો મધ્યકાલે
ખિમ્બીસાર નામે તક્ષક રાજા દાખલ થયો; એની કેપલ હાથે સર્પ
બિન્દુ હોવાથી આર્ય ભોકો તેને તક્ષક કહેતા, એ રાજાએ ધર્મને
મે પોતાની રૈયતમાં એ ધર્મ દાખલ કર્યો. તક્ષક વંશ પછી
શંગા રાજા થયા, છેલ્લા નંદ પાસેથી તેના અનૌરસ પુત્ર અંદ્રગુપ્તે
રાજ્ય જીતી લીધું, અંદ્રગુપ્તના રાજ્યને મૌર્ય રાજ્ય કહે છે.

(૨) અશોક—એ અંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર હતો; એનું બીજું નામ
પ્રિયદર્શી હતું. ઈ. સ. પુ. ૨૫૭ માં એ રાજા બૌદ્ધ ધર્મમાં દાખલ
થયો; એણે ૧૪૦૦૦ ગોરજીઓને આશરો આપ્યો હતો. તેમજ
એ ધર્મના ગોરજીઓને માટે ધણા અપાસરા બનાવ્યા હતા; એટ-
લુંજ નહિ પણ એ ધર્મને રાજ્ય ધર્મ બનાવવા માટે પાંચ હાથ
કર્યો (૧) બૌદ્ધ ધર્મનો નિર્ણય કરવાને સભા ઠરાવી. (૨) એ ધર્મનાં
મુખતત્વો શિક્ષા હાથે કોતરાવ્યાં. (૩) એ ધર્મને એખખો રાખવા
ની તબવીબ વાસ્તે અગમદાર નીમ્યા. (૪) ધર્મનો હાથેશ કરવાને
ગોરજી નીમ્યા. (૫) બૌદ્ધ પુસ્તકોનું શોધન ઠરાવ્યું. એ રાજાએ ૪૦
વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું; એ મુદતમાં એણે ઘણાં કામો કર્યાં. (૧) ૭૦૦૦૦
૨૪૪ માં બૌદ્ધ વડીલોની ત્રીજી સભા ખોલાવી; તે મુદતને નામે ૪મા
કરનાર હુઆઓને અટકાવ્યા. (૨) એ ધર્મને એખખો રાખવાને
ગોરજી ઠરાવ્યા. (૩) જહોરનાગામાં એ ધર્મનાં મુખતત્વો ઘસટ કર્યાં.
(૪) ન્યાય ખાતામાં ધનસાફદારી નીમ્યા. (૫) ગાણુઓને માટે વાજ,

ધર્મશાળાઓ, સરતા ફૂવા, અને જનાવરેને માટે ધર્મશાળાઓ કરાવી. (૧) રૈયતની નીતિ ઉપર તપાસ રાખવાની અને તેને યોગ્યતાવાની જોડવણી કરી. (૨) માગધી બાપામાં એ ધર્મના સાચાનો સંચાર કરાવ્યો. (૩) દેહાંત દંડની સખળ ધ પાડી. (૪) વેપાર, ન્યાય, કેળવણી, ધર્મ, અને નીતિને ઉત્તેજન આપ્યું.

(૩) કનિષ્ઠ—એ સભા સિધિમન ભાતનો હતો, એનું રાજ્ય જરતખંડના વાયવ્ય ભાગમાં, તિબેટમાં, કાશુમમાં અને ખેડાન સંધીમાં હતું. ૪૦ સં ૪૦ માં બૈદ્ધ ધર્મની યોધી સભા એ રાજ્યના કાયદાનીએ ગણી હતી. કનિષ્ઠે ચીન અને તાર્તરીમાં બૈદ્ધ ધર્મ ફેલાવ્યો; તેથી તેનો ઉત્તર સંપ્રદાય કહેવાય છે; તેમજ એ ધર્મને અશોકે દક્ષિણમાં ફેલાવ્યો, માટે અશોકનો દક્ષિણ સંપ્રદાય કહેવાય છે. તિબેટ, ચીન, અને જપાનમાં જે બૈદ્ધ ધર્મનાં શાસ્ત્રો છે, તે કનિષ્ઠનું રચેલું બાપાન્તર છે. ૪૦ સં ૫૦ ૨૪૪ માં અશોકનો પુત્ર દક્ષિણના બૈદ્ધોનાં શાસ્ત્ર સંદર્ભમાં સમ ગયો; અને ત્યાંથી પશ્ચિમ દેશને પુર્વ આફ્રિકાએગના ટાપુઓમાં ફેલાયું.

(૪) શિલાદિત્ય—ષ. સ. ૬૩૦ માં કનોજની માદીએ શિલાદિત્ય નામે સરોડ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. એણે ૬૩૪ માં બૈદ્ધ ધર્મ ફેલાવવા માટે એક સભા ખોલાવી હતી; એ સભામાં ૨૧ અંકિયારાજ, વિદ્વાન ગૌરજી તથા બ્રાહ્મણો આવ્યા હતા, આ સભા એકલાં બૈદ્ધ ધર્મનાં મુજાતવો માટે નહોતી, પણ જુદા જુદા ધર્મો વાળાના વાદવિવાદને માટે હતી. પ્રથમ બૈદ્ધ પંડિત અને બ્રાહ્મણો વચ્ચે વાદવિવાદ થયો; પછી કનિષ્ઠના અને અશોકના યથો માનનાર વચ્ચે વાદવિવાદ થયો હતો, છેવટે બંનેના મનો એ રાજાએ કબજે રાખ્યા.

શિલાદિત્યની ખેરાત—દિવ્યોત્તેજસાંગ નામે સીનો જા-
ત્રાણું કહે છે કે, શિલાદિત્ય દર પાંચ વરસે પોતાનો તથા જન્મ-
નો ધર્મદાન કરવામાં ખરચી નાંખતો. અને મંગા જન્મના આમજ-
નાં પવિત્ર ક્ષેત્રોમાં રાજરાણાના અને સોઠના સમુદાયને ૭૫ દિવસ
સુધી જમાડતો હતો. કંઈ પણ બેદ અણપા વગર જુદા જુદા ધર્મ-
ના સાધુઓને પોતાના મહેલની દોલત વહેચી આપતો હતો, પછી
ઓચ્છવને છેલ્લે દિવસે પોતાનો રાજવંશી પોશાક પણ મરીમ મા
જુસને આપી દેતો, અને પોતે જુદની પેઠે કાઈ બીખારીનાં ફાઈ
મુઠાં વસ્ત્ર પહેરી જુદનો મહાવૈરાગ્ય સંભારતો હતો.

નલ્લ-દનો અપાસરો—આ અપાસરામાં દસ હજાર બોલ
જતીઓ લાકુ તથા કાળી રોટી જમી વિદ્યાભ્યાસ કરતા હતા. એ
જતીઓનું પોષણ શિલાદિત્ય અને બીજા રાજાઓ કરતા હતા. આ
અપાસરામાં તેઓ વૈદ્યક, કામદા, ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ
સ કરતા હતા. આ અપાસરો પુરાવો આપે છે કે દિવના એ ધર્મ
મોખાનો બોલ ધર્મ ચડતી હાલતમાં હતો.

પ્રજામાં સામાન્ય બોલ ધર્મ—અશોક અને કનિષ્ઠ બો-
લ ધર્મને રાજ્ય ધર્મ બનાવ્યો; એ ધર્મમાં આપની આજ્ઞા પાલવી
પશુપર માથા રાખવી, ધર્મ મુરને પૂજ્ય માનવા; વગરે આજ્ઞાઓ
છે, તેમજ માણસ જાતના વિભાગ નાત પ્રમાણે નહિ, પણ તેમના
પુણ્ય પ્રમાણે કર્યો છે. મર્ય કરવાતી એ ધર્મમાં મન્ય છે; ચાટે મર-
નને કામે મરી ગએલા સંતોના હાડકાની પૂજા કરે છે. પ્રથમ એ
ધર્મમાં દહેરાં નહોતાં, પણ ગોરજ અને આરજાઓના અપાસર
હતા; અને તેમાં મુખ્ય ગોરજના કાંત કે હાડકા ઉપર પાંચેલી સ-
માધ તથા માળા અને ધંદ હતાં.

૧૦. બુદ્ધના અસ્થિતત્વનો ઇતકાર—(બુદ્ધ હતો નહિ.) પૃથ્વી પરના બધા દેશો હાલ પણ બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે; છતાં કેટલાક પં-
સ્તિઓ છે કે બુદ્ધ જાતે થયો નથી; ને તેનો કાળપર નકી ક-
રાઈ શકાતો નથી. બુદ્ધ એ નામ કોઈ પુરુષનું નથી; પણ તેનો
અર્થ મનુષ્યોની છે. એ ધર્મ કપિલ મુનીના સાંખ્ય ગતને આધારે
બનેલો છે. અને એ મુનીના વાસ ઉપરથી બુદ્ધનું જન્મ નગર ક-
પિલનસ્થુ માનેલું છે; વળી કપિલ ગતમાં માયાનો વાદ છે, તે ઉ-
પરથી બુદ્ધની માતું નામ માયાદેવી ઠરાવ્યું છે, આ ઉપરથી એટ-
લુંજ જણાય છે કે, એ ધર્મ એક માણસથી ઉત્પન્ન થયો નથી. પુ-
રુંદ્ર પ્રાજ્ઞણના તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ ઉપરથી બનેલો છે; પણ બૌદ્ધ
ધર્મીઓ તો બુદ્ધનો પ્રાણી હત કયાને વળગી રહ્યા છે.

બૌદ્ધ ધર્મ દેશો.

૧૧. કમણના વળતમાં દુનિયા ઉપર મુખ્ય ત્રણ બૌદ્ધ મુસલ-
માન સ્થિત) ધર્મો છે; તેમાં બૌદ્ધ ધર્મ માનનારની સંખ્યા ધ-
ણી વધી પડી છે. પૃથ્વી ઉપર ૫૦ કરોડ એટલે આખી દુનિયા-
ની વસ્તીમાં હજાર શાણસોમાં એ ધર્મ માનવાવાળાં ૪૦૦ માણસો
જડી આવે છે. બાંકાં, બ્રહ્મદેશ, શિયામ, સુવર્ણકિંપેસોજો, ચીન, જા-
પાન, માંગોલીયા, માન્યુરીયા, તુર્કસ્તાન, વગેરે દેશો એ ધર્મ તળે
આવી ગયા છે.

બૌદ્ધ ધર્મની પડતીનાં કારણ—(૧) અશોક પછીના મા-
ગધી રાજાઓ નબળા નીકળ્યા, તેથી એ ધર્મને રાજાઓ તરફથી
હોતો જન મળ્યું નહિ. (૨) મિહાન પ્રાક્ષણને આગીકુળના રાજાઓ
તરફથી હોતો જન મળ્યું. (૩) પ્રાજ્ઞણોએ એ ધર્મ તોડી પ્રાડવા મા-
ટે પોતાના વેદ ધર્મમાં લોકની ગરજને અનુસરતો સુધારો કર્યો.

બૌદ્ધ ધર્મ વખતે બ્રાહ્મણ ધર્મનો નાશ થયો નહોતો. હિન્દુઓથી બૌદ્ધ ધર્મે બ્રાહ્મણ ધર્મને હાંકી કાઢ્યો નહોતો, એ અને ધર્મો ૪૦ સં ૨૫૦ થી ૪૦ સં ૧૦૦૦ સુધી જોડે જોડે રહ્યા, તેમાં કેટલેક ઠેકાણે બૌદ્ધધર્મનો વાવટો ફરકી રહ્યો હતો; તે વખતે પણ બ્રાહ્મણ ધર્મનો નાશ થયો નહોતો; હીંચોએનથ્સાંગ નામે ચીનો જાનાણુ લખેછે કે, બૌદ્ધ ધર્મના મઠો અને બ્રાહ્મણ ધર્મનાં દેરાં નજીક નજીક હતાં.

બ્રાહ્મણ ધર્મના જયનાં કારણ—૪૦ સં ૮૦૦ પછી બ્રાહ્મણ ધર્મનું જોર પાણીના પુરની પેઠે વધવા લાગ્યું, વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની ઉસકેરણી તથા ધર્મના જીના વિચારોના ફેરફારને લીધે, એ ધર્મની ચડતી ચવા લાગી. (૧) બૌદ્ધ ધર્મમાં મોક્ષ મેળવવા માટે ઉપવાસ, દેહદગ્ન, આત્મસંયમતા વગેરે નિયમો બધા અધરા હતા; તેને ઠામે 'બ્રાહ્મણોએ મોક્ષના સહેલા નિયમ કરાવ્યા. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, ઇશ્વર ઉપર દ્રઢ વિશ્વાસ અને સદાચાર મોક્ષનાં સાધન છે. (૨) ઇશ્વર ઉપર આરથા બેસવાને દેવની મુર્તિઓ દાખલ કરી. (૩) પશુ હોમવાની રીત કાઢી નાંખી. (૪) દેવ દેવીઓના જૂત માટે ઉપવાસ કરવાની સહેલી રીતો કાઢી (૫) પ્રાચીન વેદ ધર્મની ત્રિપુટી સૂર્ય, ઇન્દ્ર અને અગ્નીની જગ્યાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ગાહેશ્વરની ત્રિપુટી દાખલ કરી, (૬) દેવો ઉપર આરથા બેસાડનાર પુરાણ વગેરે નવાં પુસ્તકો થયાં. દેશમાં સૈકામાં કાસ્તીર અને ઓઢીઆમાં બૌદ્ધ ધર્મ ચાલતો હતો; પરંતુ મુસલમાનોના આવતા પહેલાં એ રાજ્યોએ પણ એ ધર્મ છોડી દીધો.

બૌદ્ધ શાખા—એ ધર્મની ત્રણ શાખા છે; (૧) જૈન. (૨) હુંડીઆ (૩) થીપકા. તેમાં મોટી શાખા જૈન છે એ શાખાને મા-

નનારા શ્રાવક લોકો છે. તેઓ કઠણ નીતિ પાળેછે, એ ધર્મમાં પાંચ લાખ માણસો છે; તેઓ યગ્નો અનાદર કરેછે; જગતને આંનદિ માનેછે, અને જગતના ખનાવનારનો ધનકાર કરેછે તિર્થંકરોને વેદના દેવોથી ઉત્તમ ગણેછે; શ્રવણના પાળેછે, અને ત્રણે કાળમાં પોતાની અવસ્થા દર્શન ઉપર માનેછે ત્રણે કાળમાં યજ્ઞ ગણેલા તિર્થંકરો એટલે જીનોને તેઓ માનેછે; તે ઉપરથી એ ધર્મનું નામ જૈન પડ્યું, જૈનો એવું માનેછે કે, ગયા વખતમાં ૨૪ તિર્થંકરો યજ્ઞ ગયા, વર્તમાનમાં ૨૪ થયા છે, અને ભવિષ્યકાળમાં ૨૪ થશે, તેમના દહેરામાં તિર્થંકરોની મોટી મોટી મુર્તિઓ છે. જૈન લોકોમાં પણ જુ બૈદ છે, શ્રાવક અને યતિ—એ લોકમાં યાતિ બેદ નથી, પણ તેઓ યાતિને બદલે ગોત્રને માને છે. જૈનોના પ્રથમ તિર્થંકર ઋષદેવજી થયા, તેના પછી તેવીસમા પાર્શ્વનાથ ને એવીસમા મહાવીર યજ્ઞગયા.

હાલ દિંદમાં ઐશ્વર્ય ધર્મની હાલત—બ્રહ્મદેશમાં ૩૦ લાખ માણસ એ ધર્મ માને છે અને બ્રિટિશ દિંદના પાકીના મુલકોમાં ૧૬૭૦૦૦ ઐશ્વર્ય ધર્મી લોક છે. એ ધર્મની મોટી શાખા જૈન છે; અને તેનું વર્ણન પાછળ આપ્યું છે. હાલ આખા બ્રહ્મદેશમાં જે પદ્ધતિએ કેળવણી અપાય છે; તે પદ્ધતિ ઐશ્વર્ય મઠો ઉપરથી બહારી કાઢવામાં આવી છે. ઇંગ્લાંડમાં ગરીબ લોકોને પાળવાના કાયદા છે, તેને બદલે દિંદમાં દાન આપવાનો રીવાજ છે; તે ઐશ્વર્ય અસર જણાય છે. વળી વૈશ્યુવ માર્ગવાળા પિધવા સ્ત્રીઓને આસરો આપે છે; તેમાં પણ એ અસર મારુમ પડે છે.

જૈનો નવ તત્ત્વને માનેછે જીવ, અજીવ, પ્રાણ, અપ્રાણ, સંવર નિજરા, બંધ, મોક્ષ, જૈનોમાં હેમાચાર્ય અને મેરતંગ વિદ્વાન યજ્ઞ ગયા.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ગ્રીક રાજા ૪૦ સ૦ ૫૦ ૩૨૭ થી ૧૬૧ સુધી.

હિંદુ જ્ઞાન આપનાર બહારનાં સાધન.

(૧) ગ્રીક કવિ હોમર કહે છે કે, હિંદ અને ભૂધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે જુના પંખતથી વેપાર ચાલતો હતો; એ વેપારની સાખીતિ બતાવા માટે એણે વેપારની ચીજોનાં સંસ્કૃત નામે લખી રાખ્યાં હતાં. (૨) (૨) હિંદુ બ્રાહ્મણમાં પણ હિંદમાં નિવસતા વસ્તુનાં નામ છે. (૩) ગ્રામપેટસ નગરના હેક્ટેઓસ નામે ગ્રીક ઇતિહાસ કર્તાએ હિંદની કેટલીક હકીકત લખી છે. (૪) હિરોટોટસને સિંધુ નદી સુધીનું જ્ઞાન હતું (૫) પંથ ક્ષેત્રીએ હિંદમાં નિવસતા પોપટ, વાંદરા, અને રંગની હકીકત લખી છે. (૬) સિકંદરની સાથે આવનાર ગ્રીક ઇતિહાસ કર્તાએ, હિંદુનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન યુરોપી લોકો આપ્યું; અને તેજ હિંદુનું જ્ઞાન આપનાર ગ્રેકોસ બહારનું સાધન છે.

સિકંદરની સ્વામી—એ ગ્રીસ દેશનો રાજા હતો; એની મતલબ આ દેશ સાથે યુરોપનો વેપાર માર્ગ ખુલ્લો કરવાની હતી. ઈ. સ. ૩૨૭ માં અટક ઓળંગીને તાકસીલીક લોકના મુલકમાં આવ્યો; અને ત્યાંથી જંગમ નદીને કાંઠે જઈ પહોંચ્યો. આ વેળા પંજાબમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો તેના બંનેવામાં આવ્યાં, ને તેઓમાં સંપત્તિ નહોતી; એકમની પુર્વમાં પૌરવ નામે ક્ષત્રિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો; તે એક લાખ માણસની ફાજ લઈ એકમ આગળ સિકંદર સામે ઉભો. પ્યુટોક આ લડાઈનું ગ્રેકોસ વર્ણન નીચે મુજબ આપે છે. પૌરવે પોતાના રથ ઉતારી મોકલ્યા, પણ તે કાંઠાના કાઠવમાં ફળી ગયા, વળી બીજા દેશ દ્રોણીઓ તરફથી મદદ મળી નહિ, તેમણે યુદ્ધ શરૂ કર્યું, તેમાં તેના હાથી ગ્રીક ફાજ સામે ગયા નહિ.

પણ પાછા વળી પોતાના રાજની ફાજને પણ તેને કચરી નાંખી, પૌરસના બે પુત્રો રથમાં પડ્યા, છતાં એ બહાદુરીથી લડતા લાગ્યો. પણ હાથો, પૌરવે ખતાવેલા પરાક્રમથી સિકંદર ગાંઢિત થયો, અને મોટા મનથી માન સાથે તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું, આ જીતની ના મના વાસ્તે સિકંદરે બે નગર વસાવ્યાં. ૧ પોતાનો વહાલો ઘોડો કતલ થયો હતો, ત્યાં ખુડેલા ૨ મોંગ.

પંજાબ અને સિંધપર સ્વામી—પૌરસના રાજ્યમાં થઇ સિકંદર અમૃતસર આગળ આવ્યો અને ત્યાંથી કાચેઆઇ લોક સામે લડવાને સંગળના મેદાનમાં ગયો; તે લોકને હરાવીને મગધ તરફ જવાનો વિચાર કર્યો. પણ તેની ફાજ તાપ તથા પવનથી હેરાન થઇ હતી. અને તે પૌરસની ફાજના પરાક્રમથી ડરો ગઇ હતી. તેથી તે ફાજે આગળ જવાની ના પાડી; તેમજ પૌરસ જેવા ખોળા ક્ષત્રિરાજ સાગા થશે; એવું સાગવાથી, ચતુર સિકંદર પાછો ફર્યો. તે જો પોતાની ફાજના ૮૦૦ લડાકને વહાણ માર્ગે સિંધ તરફ મોકલ્યા; અને પોતે જમીન માર્ગે બાકીનું લસકર લઇ સિંધ તરફ આવવા નીકળ્યો. રસ્તામાં માછી લોક સામે લડાઇ થઇ; તેમાં તે જીત્યો થયો. ત્યાંથી આગળ વધી પંજાબની પાંચ નદીઓના સંગમ આગળ મુકામ કર્યો; અહીં એણે સિકંદ્રીઆ નામે શહેર વસાવ્યું. આગળ ચાલતાં એણે સિંધ તરફ હૈદરાબાદ નામે શહેર વસાવ્યું. અહીં આગળ પોતાની પાસે રહેલા લસકરની બે ટુકડીઓ હતી. એક ટુકડી નેઆકસની સરદારી સાથે વહાણ માર્ગે ધરાન તરફ મોકલી; પોતે બીજી ટુકડી લઇ સસા શહેરમાં ગયો. રસ્તામાં અન્નપાળીની અજીતને લીધે એની ફાજ હેરાન થઇ; તે ૪૦ સ. ૫૦ કરૂપ માં સ્વદેશ પહોંચ્યો.

સિકંદરની સ્વારીનાં પરિણામ—સિકંદર સિંધ અને પં-
જાબમાં બે વરસ સુધી લડાઈ ચલાવી, તેમાં એકે પ્રાંત તાબે કર્યો
નહિ. પરંતુ પોતાનો બીજો વખત શહેર વસાવવામાં, સુબા નીમવા-
માં, થાણાં બેસાડવામાં અને રાજ્યો બેડે મિત્રાચારી બાંધવામાં મુ-
ગાબો. આ દરમિયાન ઉપરથી જણાય છે કે સિકંદર ધણી મુદત સુ-
ધી જીવ્યો હોત, તો ફરીને હિંદ ઉપર ચડી આવત ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦
૪૨૩ માં આ મહાન પાદશાહનું મરણ જાણીલેલ શહેરમાં થયું.
એના મરણ પછી રાજ્યના દિરસા પડ્યા; તેમાં તેના સરદાર સેલ્યુ-
કસ નિકોટરના તાબામાં બાકરીઆ અને સિંધુ નદી નજીકનો ભાગ
આવ્યો.

પાછલી ઓંક સ્વારીઓ—સિકંદરના મરણ પછી ઓંક ભો-
કે હિંદનો એકે પ્રાંત જીત્યો નથી. સેલ્યુકસ નિકોટરના પાત્ર આ-
ન્તી બોમ્બે સંદ્રગુપ્તના પાત્ર અશોક બેડે ઇ. સ. ૨૫૬માં સ-
લાહ કરી. ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૧૮૧થી ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૧૬૧ સુધી બાક-
રીઆના ઓંક ભોકે હિંદ તરફ સ્વારીઓ ભોંકી; એમાંની કેટલીક
કચ્છ, સિંધ, પંજાબ, અયોધ્યા, વગેરે ઠેકાણે આવી. પણ તેમનું કાં-
ઈ જળ્યું નહિ; હાલ તેમની નિશાનીઓ દાખલ ખગોળવિદ્યા, કાલ-
રણી કામ, બૈદ પુતળાંના ચહેરા, કપાચક, હથેરાંના ધુમટ, વગેરે
રહેલું છે.

મૌર્યવંશી રાજા.

નામ. માદીએ બેડો. મરણ પામ્યો. રાજ્યકાલ.

(૧) અંદ્રગુપ્ત... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૩૧૬... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૨૭૧... ૨૫

(૨) મૌર્યગુપ્ત... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૨૬૧... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૨૬૩... ૨૮

(૩) અશોક... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૨૬૩... ઇ. સ. ૩૦ પુ. ૦ ૨૨૩... ૪૦

(૧) ચંદ્રગુપ્ત—સિકંદરના મરણ પછી ઉત્તરહિંદમાં એક નવા વંશની અડતી થવા લાગી, જ્યારે સિકંદરનો મુકામ પર્ગીબમાં હતો, ત્યારે ધણા રાજાઓ રાજ્ય મેળવવા માટે એને મળી ગયા, તેમાં ચંદ્રગુપ્ત સુખ્ય હતો. એનું રાજ્ય મગધમાં હતું એણે ઐક અમલદારને ગંગાની નજીકના પ્રાંતો જીતવાની સુક્તિ બતાવવાની લાલચ આપી, પણ ઐક અમલદારે પડે એના ઉપર શુરસે થયા; તેથી એને ૬૦ સ૦ પૂ૦ ૩૧૬માં નાશી જવું પડ્યું; ત્યાર પછી થોડી સુદતમાં મગધના નંદવંશમાં બળવો થયો. એ લાગ સાધીને તેણે પોતાના સરદાર આશ્વકયની તથા હુટાર ધાડાંની મદદથી ૬૦ સ૦ પૂ૦ ૩૧૬ માં મગધનું રાજ્ય મેળવ્યું; એની રાજ્યવાની પંટથામાં હતી, એણે ગંગાની નજીકનાં દેશી રાજ્યો તથા ઐક રાજ્યો તાબે કર્યા.

૬૦ સ૦ પૂ૦ ૩૧૨ થી ૬૦ સ૦ પૂ૦ ૨૮૦ સુધી સિંચામાં ઐક સરદાર સેલ્યુકસ રાજ્ય કરતો હતો; તે વેળા ચંદ્રગુપ્ત ગંગાની નજીકના પ્રાંતમાં રાજ્ય કરતો હતો. એ બેઠેની રાજ્ય મર્યાદા લગોલગ હતી. થોડા વખત સુધી એ રાજાઓ માંહોમાંહે લડયા. પણ અંતે સેલ્યુકસે હારી સધી કરી. તેમાં સેલ્યુકસે કાંચુકની ખાજીનો મુલક, ને ૫૦ હાથી ચંદ્રગુપ્તને આપ્યા; ચંદ્રગુપ્તના દરબારમાં સેલ્યુકસનો એકલો મેગારથાનેસ ૬૦ સ૦ પૂ૦ ૩૦૬ થી ૨૬૮ સુધી રહ્યો હતો; એણે હિંદની કેટલીક હકીકત લખી છે ચંદ્રગુપ્તે લોકના સુખને સાર રસ્તા બતાવ્યા, તથા જનમાલનું રક્ષણ કરવાને ધાણાં બેસાડ્યાં, સંસ્કૃત પુસ્તકોના તરજુમા એણે પાલી ભાષામાં કરાવ્યા. એના વખતમાં પશ્ચિમની પ્રગ્ન સાથે હિંદનો વેપાર વધ્યો, અને આગેા વેપાર વાસ્તે જાવા ને સિંચાગ સુધી જન

વા લાગ્યા.

• મિત્રગુપ્ત—ચંદ્રગુપ્ત પછી એનો પુત્ર મિત્રગુપ્ત ગાદીએ બેઠો; એનું બીજું નામ બિંદુસાર હતું. એ એના બાપના જેવો પ્રતાપી હતો; ચંદ્રગુપ્તથી અંધુરાં રહેલાં રાજ્યો એણે તાબે કર્યાં. ૨૮ વરસ સુધી રાજ્ય બોગરી, ઇ. સ. પુ. ૨૬૩ માં શુભરી ગયો.

આશોક—એની હકીકત પાંચમા પ્રકરણમાં જુઓ.

હિંદની હાલત.

ઇ. સ. ૩૦૦ પુ. ૩૦૬ થી ૨૯૮ સુધી.

એમરથનેસ એલચી—આ ગ્રીક એલચી ઇ. સ. ૩૦૬થી ૨૯૮ સુધી ચંદ્રગુપ્તના દરબારમાં હતો. જે મુસાફરોએ યુરોપી લોકોને હિંદનો હવાલો આપ્યો છે, તેમાં આ મુસાફરનો લખેલો હવાલો ઉત્તમ ગણાય છે. એ હવાલોમાં એણે આ દેશના આર્થિકની રીતભાતનું, વિવાહજાનું, સંસાર રિથિતિનું, પુસ્તકોનું અને સદ્ગુણોનું વર્ણન આપેલું છે; તે કહે છે કે ભોટોની સાત જાત હતી. ૧ તત્વજ્ઞાની, ૨ ખેડુત ૩ બરવાડ ૪ કારીગર ૫ શુદ્ધ કરનારા ૬ ચોક્કસી રાખનારા ૭ રાજમંત્રીઓ. તે વખતે બ્રાહ્મણો તત્વજ્ઞાની હતા. ને તેમના જન્મકારના ચાર આશ્રમ કરાવેલા હતા. પહેલાં અને ત્રીજા આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ શ્રવણ વર્ષમાં ગણાતા હતા. છઠી જાતના લોક બૈલકધર્મી હતા. ને તેઓ ભોટની સુનીતિ ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા.

ઇ. સ. ૩૦૦ પુ. ૩૦૦માં હિંદની હાલત.—સીઓનું પતિ-વૃતાપણ તથા મરદોની બહાદુરી જોઈ આ ગ્રીક એલચી નવાઈ પામ્યો; તે વખતે સીઓમાં ચોક્કસ પડદે રહેવાનો રીવાજ નહોતો; જો પોતાનો ધણી ન હોય તો, તે બીજા વડીલની આગ્રામાં રહેતી. સાસુ વડુ કદી લડતાં નહિ, બાળકોનો આલોચ નહોતો. હિંદી મા-

જુલુસ જુલુસ' ખોલતા નહિ, નિશી કરતા નહિ, ખારજો તાણુ વાસતા નહિ, અદ્યતનમાં તકરારો જતી નહિ, નકશીદાર કામ કરતા; અને શિદ્ધ વિદ્યામાં આગળ વધ્યા હતા. ખેડૂતને યુદ્ધ અને સરકારી કામથી દૂર રાખ્યા હતા. ઉદ્યોગમાં દગોદટકો કરતા નહિ, ખાપતું દેવું આપવા સંખંતી દિકરો પોતાની ફરજ અને ધર્મ સમજતો હતો તેવખતે આજન: જોડા જિખારી પણ નહોતા. એ બેળા હીદમાં ૧૧૮ રાજ્ય હતાં, દરેક ગામ પ્રગ્નસત્તાક જેવું ગણાતું. દરજનો કુન્નર થોડો હતો. પરંતુ કુન, રેશમ, ને ચાતરાકે પણાટ સારો થતો હતો. રાજ્યો રેવતને પોતાનાં છોકરાં ગાદક ગણી ઇન્સાફ આપતા, તે વખતે બંદૂકમાં વાપરવાના દારૂની શોધ લાગી નહોતી. જોય જોવાતું કામ બાહજો કરતા; એ તેમનો વર્તારો જુદો પડતો, તેઓ જીવતા લગી ખોલવાતું ગંધ કરતા; ખેત્રી અને જનમાલતું રક્ષણ થવાથી ભોડો આપાદ હતા.

શક કે સિથિયન રાજ્યો.

ઈ. સ. ૫૦૦ થી ૧૦૦ સુધી.

ઈ. સ. ૫૦૦ વરસ પછી ગ્રીક કે બાકત્રીઅન ભોક્તા કક્ષા નરમ પડવા લાગ્યા, એવામાં મધ્ય એશિયામાંથી નવી જલના ભોક હિંદપર હક્ષા કરવા લાગ્યા. તેમનું ખરાખર નામ નહોવાથી શક કે સિથિયન કહેવાય છે, એ જાત હિંદ અને ચીનના ઇતિહાસને જોડનાર સાધન છે. શક ભોક્તા સિક્કા ઉપર સૂર્યની છાપ ગાલુમ પડે છે; તે ઉપરથી જણાય છે કે, એ ભોક સૂર્ય પૂજક હશે. કેટલાક કહે છે કે, યુદ્ધ પડે શક કે સિથિયન જાતનો હતો; તેમજ જંધીસખા અને તૈમુર પણ શક જાતના હતા.

ઉત્તર હિંદનાં સિથિયન રાજ્યો—ઈ. સ. ૫૦૦ થી ૧૨૬ માં

સુખતના શક લોકે બાકીના ત્રીક રાજ્યને હાંકી કાઢ્યું; ત્યારપછી સમુદ્રમાર્ગે શક લોકે કાઠીઆવાડ છતી ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું; ને પોતાની રાજધાની સિહોરમાં કરી. કાઠી લોક એ જાતનો અવશેષ હોય એમ માલૂમ પડે છે; ત્યારપછી તેમણે પંજાબમાં ત્રીક રાજ્યો ખડિયાં કર્યાં અને રક્તે રક્તે ઉત્તર હિંદમાં બજવાન રાજ્ય સ્થાપ્યું. શક લોકનો મોટો રાજા કનિષ્ક હતો, એની રાજધાની કાશ્મીરમાં હતી. એણે ૬૦ સં ૪૦ માં ખ્રીસ્ત સભા બોલાવી હતી. એના રાજ્યની મર્યાદા દક્ષિણે આગ્રાથી માર્કેડ સુધીમાં હતી. ને તેણે ઈ. સ. ૬૫માં ચીનપર સ્વારી કરી હતી. અશોકના વંશનાં ખ્રીસ્ત ધર્મી રાજ્યો જોડે શક લોકનો સંબંધ થયો, તેથી શક ખ્રીસ્તધર્મી થયા, પણ તેમણે એ ધર્મમાં ફેરફાર કર્યો. એનું પરિણામ એવું થયું કે ખ્રીસ્ત ધર્મમાં બે સંપ્રદાય પડ્યા. (૧) અશોકનો ધર્મ દક્ષિણમાં ફેલાયો, તે ઉપરથી અશોકનો દક્ષિણ સંપ્રદાય અને કનિષ્કનો ધર્મ ઉત્તરમાં ફેલાયો, તે ઉપરથી કનિષ્કનો ઉત્તર સંપ્રદાય કહેવાયો.

હિંદમાં હાલ રહેલી શક જાતો—હિંદમાં ઘણા શક રાજા થઈ ગયા, તેમાં નાગીઓ કનિષ્ક હતો. શક લોકનાં ખાડાં એટલાં બધાં આવ્યાં કે હજુ સરહદના પ્રાંતોમાં, એ જાતની આલાદના માણસોની વસ્તી છે. દાહ અને ગેટે નામની બે શક જાતો મધ્ય એશિયામાં પાસે પાસે રહેતી હતી; ત્યાંથી એ બે જાત રક્તે રક્તે હિંદમાં આવેલી જણાય છે; તેમાં ગેટે જાતની આલાદના નાદ લોક હાલ પંજાબમાં વસેછે, દાહ જાતની આલાદના ધે લોક હાલ સરહદનાં સંસ્થાનમાં વસેછે; કટલાક પાંડિતો એવું કહેછે કે રજપૂત જાતોના પૂર્વજો શક લોક હતા.

શક સામે લડનાર.

(૧) વિક્રમાદિત્ય—માળવાના રાજા વરધરીએ વૈરાગ્યને ક્ષી-
ધે રાજપાટ છોડી લીધું; તેથી હિંગ્ગણની ગાદીએ તેનો ભાઇ વિક્ર-
માદિત્ય બેઠો. વિક્રમના નામનો અર્થ “પરાક્રમનો સૂર્ય” અર્થાત્તે. એ-
ના વખતમાં શક લોકનાં ધાડાં હિંદપર લૂટ વારતે દોડી આવતાં
હતાં; એણે એ ધાડાંને હરાવ્યાં, તે ઉપરથી વિક્રમાદિત્ય “શકારિ”
નામથી એ ઓળખાય છે. અને ત્યારથીજ લોકો એનો સંવત ગણવા
લાગ્યા. તેથી તે વખતે યુષ્મિષ્ઠિરનો ચાલતો સંવત બંધ પડ્યો.
લોકેશ્વર દુઃખ મટાડવાને તે ધણી મહેનત લેતો, માટે તે આજે
જુ “પરદુઃખ ભંજન” નામથી ઓળખાય છે. એના દરબારમાં નવ
શકિત રત્નો હતાં (૧) ધનવંતરિ (૨) ક્ષપણુક (૩) અમરસીંહ (૪)
શંકુ (૫) વૈતાલ (૬) ષટકર્થ (૭) કાળીદાસ (૮) વરાહ (૯) વૈવસ્વ-
તી. એમાંના ત્રીજાએ સંસ્કૃત કાવ્ય, અને સાતમાએ શંકુતલા નાટ-
રત્નેશ્વર મનાય છે; વિક્રમ દેશનું રક્ષણ કરવામાં, વિદ્વાનોને મદદ આ-
પવામાં. અને રાજ્યનીતિમાં હોશિયાર હતો. વળી, રૈયતનું દુઃખ જા-
ણવા માટે રામચંદ્રજીની પેઠે રાત્રે નગર ચરચા બેસી હતો; એના વંશ
માં એના જેવો પ્રખ્યાત હિંગ્ગણની ગાદીએ મહારાજા બોજ થયો.

(૨) શાલિવાહન—ઇ. સ. પુ. ૭૮માં ગોદાવરીને કાંઠે પૈઠણ
નગરમાં શાલિવાહન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો; એણે શક લોક
નાં ધાડાંને હરાવી નસાડ્યાં, અને બ્રાહ્મણોને યૌદ્ધતા જીલમથી ઓ-
ડાવ્યા, માટે તેઓ એના શક ગણવા લાગ્યા. શાલિવાહનનો સં-
વત અને વિક્રમનો સંવત એ બે સાલો હાલ હિંદુ લોક ગણે છે. એના વ-
ખતમાં વરસાદની અછતને ક્ષીધે દુકાળ પડ્યો, ત્યારે તેણે આનંદ

નામની ટેકરીમાંથી રૈયતને હજારો ગાંધી અનાજ કાઢી આપ્યું; અથ પરીક્ષા અને વૈદિક શાસ્ત્રની બાબતો ઉપર એણે મોટા અંશે બનાવ્યા છે, તેમાંનો શાસિવાહન સપ્તસતી નામે અંથ નાખ્યો છે.

(૩) પછીથી શક સામે થનાર રાજા—શાસિવાહન પછી ૫૦૦ વર્ષ સુધીમાં હિંદના ત્રણ મોટા વંશોએ શક સામે ટક્કર લીધી.

(૧) કલ્યાણી નગરમાં, શાહકુળના રાજાઓએ ઇ. સ. ૬૦ થી ઇ. સ. ૨૩૫ સુધી શક લોક સામે ટક્કર લીધી.

• (૨) અયોધ્યામાં, સેન કે ગુપ્ત કુળના રાજાઓએ ઇ. સ. ૩૧૯ થી ૪૭૦ સુધી હુણ કે શક લોક સામે ટક્કર લીધી.

(૩) કચ્છ અને માળવામાં, વલ્લભીરાજાઓએ ઇ. સ. ૪૮૦ થી ૭૨૨ સુધી શક સામે ટક્કર લીધી. દિર્ઘોએનથસાંચ નામે ચિત્રો ભજનાળુએ વલભી રાજાઓની તથા રૈયતની હાલત લખી છે. રાજ્ય ધર્મ બૌદ્ધ હતો, પાપડીઓ પ્રાક્ષણિક હતા. બૌદ્ધ ધર્મમાં એ પક્ષ હતા; એક શક લોકનો ઉત્તર સંપ્રદાય અને બીજો અશોકનો દક્ષિણ સંપ્રદાય.

પ્રકરણ ૭ મું.

હિંદુ ધર્મની ચકતી ઇ. સ. પુ. ૭૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધી.

હિંદના લોકનાં ત્રણ મુળ—હિંદના લોક ત્રણ ભત્રાના બન્યા છે, એમાંની પહેલી ભત્રા અનાથ કે મુળ ચતનીની છે. બીજી આર્ય ભત્રા—એ મધ્ય એશિયામાંથી આવેલી. ત્રીજી શક ભત્રા—એ ભત્રાના લોકનાં ઘાડાં ઇતિહાસની શરૂઆત થયા પહેલાં હિંદુસ્તાન-

માં આવવા લાગ્યાં, પણ ઈ. સ. પુ. ૧૦૦ થી ઇ. સ. ના પાંચમાં—
સદા સુધીમાં તેઓનાં બધાં ઘાડાં આવ્યાં. આ ત્રણે જાતનાં લોકોની
રૂઢિઓ, બાષા અને ધર્મની દ્રષ્ટિનું જુદી જુદી છે.

(૧) અનાર્ય—એ લોક શિકારી હતા. એ કે વધારે બાક્યો
વચ્ચે એક સ્ત્રી પરણતા. વારસો પોતાના છોકરાને ન આપતાં એન-
નાં છોકરાને આપેછે; રાક્ષસોને પૂજતા, પિશાચ અને ખવિસને મા-
ન્ય તથા જનાવરનો ભોગ આપતા; પિશાચ, ખવિસ, મંધર્વ કા-
કળુ, શાકળુ, ઝાંપડો વિગરેને દેવો માનતા.

(૨) આર્ય—એ ખેતી વડે પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલા-
વતા હતા. સંસાર માંડવા માટે એક સ્ત્રીને એક પુરુષ પરણાવતા.
ને સંપત્તીને રહેતા; દિનકારી દેવોને પૂજતા. તેમનામાં વારસાના
લોકની ગોઠવણુ હાલની રૂઢિ પ્રમાણે હતી.

(૩) શક લોક—એ પ્રથમ મધ્ય એશિયામાં રહેતા હતા. એ-
મની રીતજાત આર્ય અને અનાર્યથી નાંખી હતી; એવું માનવામાં
આવેછે કે, તેઓ પ્રથમ અનાર્ય જેવા જંગલી હતા. કાઠીઆવાડ-
ના કાઠી લોક એ જાતનો અવશેષ હોય એવું માલુમ પડે છે. ઇ.
સ. પુ. ૧૦૦ થી ઇ. સ. ૪૦૦ સુધીમાં શક લોકના જગરાં ઘાડાં
હિંદમાં આવવા લાગ્યાં, તેઓ અનાર્ય જેવા શિકારી કે આર્ય જેવા
ખેતીકાર નહોતા; પરંતુ તેઓ ગોવાળીઆની પેઠે પોતાનાં ઢોર સા-
થે રણડતા, અને યુદ્ધ કરવામાં લડાકુ હતા. એ લોકનો જગરો રા-
જા કનિષ્ક નામે હતો એ રાજાના તાબામાં કાશ્મિર, કાપુઝ, જોકાન
ને ગાર્કેદ સુધીના મુલક હતા.

આર્યોએ કરેલો સુધારો—હિંદમાં આવ્યા પછી આર્યોની
ત્રણ જાતિ બન્યા. તેમાંની બ્રાહ્મણ જાતિએ વિદ્યા અને ધર્મ ક્રિયા
હિંદમાં ફેલાવી; ક્ષત્રિ જાતે અનાર્યને હરાવી રાજાનું રક્ષણ કર્યું, અને

વૈશ્ય જાતિજો વેપાર અને ખેતીનો વંધો કરવા માંડ્યો; આ વંધ જાતો આયે કુળનો હતો. ચોથી શુદ્ધ જાતે દિગ્ગ જાતિની સેવાચાર કરી, જો જાત જોઈ ધર્મનો ફેલાવો કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડી.

ત્રિદાન બ્રાહ્મણ—અનાથ અને શરૂ જાતને એકઠી મેળવનાર જોઈ ધર્મ હતો. દિગ્ગજેનસાંગ નામે ચિતો જાતણ કહે છે કે ઇ. સ. ૬૪૦ જોઈ ધર્મ અને બ્રાહ્મણ ધર્મની ચડસાચડસી ચાલતી હતી, ત્યારપછી જાસે વરસે બ્રાહ્મણોની ચડતી થઈ, જો ચડતી કરનાર જિહારના ત્રિદાન બ્રાહ્મણ કુમારિલ જાટ હતા. તેઓએ જો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. કે જોઈ ધર્મમાં સચુણ ઈશ્વર નથી. પણ વેદ ધર્મમાં છે; જો સચુણ ઇશ્વર ઉપર દ્રઢ વિશ્વાસ રાખવાથી અને નીતિથી મોક્ષ મળે છે; વળી સચુણ ઇશ્વર ઉપર આશ્રય બેસવા માટે બ્રાહ્મણોએ મુર્તિપૂજા દાખલ કરી, આવા ઉપદેશથી પ્રથમ જિહારનો રાજા આ ધર્મમાં દાખલ થયો ત્યાર પછી મોટા વેપારીઓ અને કારીગર વર્ગોએ ધર્મમાં પાણીના પુરની પેઠે દાખલ થવા લાગ્યા; આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોની ઉસકરણીથી જોઈ ધર્મની પડતી થઈ.

બ્રાહ્મણ ધર્મ કે દિગ્ગ ધર્મનો એવડો પાવો—જોઈ ધર્મનું જડમુળ કાઢી નાંખવા માટે બ્રાહ્મણોએ બ્રાહ્મણ ધર્મ સ્થાપ્યો જો ધર્મ બ્રાહ્મણોએ વૈદિકગાંડ, જોઈ ધર્મ, અને અનાથ જાતની ફરિયાદોને અનુસરીને બતાવ્યો. તેથી કોકને જો પસંદ પડ્યો. કારણ કે (૧) જોઈ ધર્મમાં મોક્ષ મેળવવા માટે ઉપવાસ, દેહદાન, આત્મસંયમતા કરવાં પડતાં, તેને કામે બ્રાહ્મણોએ ઇશ્વર ઉપર દ્રઢ વિશ્વાસ, અને તેની ગણિત એજ મોક્ષનાં સાધન બતાવ્યાં, (૨) પ્રચીન વેદ ધર્મની ત્રિપુરી સૂચ, ઈશ્વર અને આત્મા દર્શિ બ્રાહ્મણોએ

ખૂણા, વિખણ અને ગાહેધરની ત્રિપુટી દાખલ કરી, (૩) વહેમી લોકને હથેલ ઉપર આરથા બેસાડવા માટે દેવ દેવીઓની મૂર્તિ દાખલ કરી.

જ્ઞાતિ ભેદનો પાથો.

(નાતો બંધવાનાં કારણ)

(૧) રંગ ઉપરથી—જ્યારે આર્ય લોકો પંચભૂમાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે ત્યાંના મુળ વતનીને પર્વતમાં નસાડી મુક્યા. મુળ વતનીનો રંગ સ્વામ (કાળો) હોવાથી તેમને અનાર્ય કહ્યા, અને પોતે પોતાના સુંદર રંગ ઉપરથી આર્ય કહેવાયા.

(૨) ગુણુ કર્મ ઉપરથી—ઉપરની બે જાતના ગુણુ કર્મવડે કુલ ચાર વર્ગ બંધાયા; જેઓ યજ્ઞ વગેરેના કામમાં રાખને મદદ કરવા લાગ્યા; તે બ્રાહ્મણ કહેવાયા. લડાઇમાં મદદ કરનાર તે ક્ષત્રિ. ગ્રહસ્થાશ્રમમાં મદદ કરનાર તે વૈશ્ય. ચાકરો કે હલકું કામ કરનાર તે શૂદ્ર.

(૩) અનીતિ ઉપરથી—બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની સ્ત્રી જોડે નીચ જાતના પુરુષનો સંબંધ થવાથી, જે પ્રજા ઉત્પન્ન થઇ; તેને બ્રાહ્મણો ચંડાળ, શંકર, ભોમ અને પ્રતિભોમ કહી ભેદ મણવા લાગ્યા, અને તેમની જોડે ભોજનવ્યવહાર બંધ પાડ્યો.

(૪) ધંધાપરથી—વૈશ્ય જાતિમાંના કેટલાક વેપાર કરવા લાગ્યા, અને કેટલાક ખેતી કરવા લાગ્યા; જે વેપાર કરવા લાગ્યા, તે વાણીયા. અને જે ખેતી કરવા લાગ્યા, તે કણ્ણવી કહેવાયા; ત્યારપછી લુહાર, સુતાર, સેની, દરજી, મોચી, વગેરે નાતો ધંધાપરથી બંધાઇ.

(૫) ધર્મપરથી—શ્રીમાતી વાણીયાઓમાં, જેણે જૈન ધર્મ

સ્વીકાર્યો, તે જૈન શ્રીમાલી અને જોગણે ન સ્વીકાર્યો, તે મેશ્રી શ્રી-
માલી કહેવાયા.

(૬) રહેવાનાં ઠેકાણાં પરથી—આશણોમાં પણ રહેવાનાં
ઠેકાણાંપરથી દસ વર્ગ બંધાયા; એમાંના પાંચ વર્ગ વિધ્યામળ પ-
વંતનાં ઉત્તરે વસે છે, અને બાકીના પાંચ દક્ષિણે વસે છે, તેઓમાં
અંરેરપરસ કંઈ પણ સંબંધ નથી. તેમનામાં ૧૮૮૬ ને ક્ષત્રિઓમાં
૫૯૦ ગોત્ર છે. સાઠોદ ગામપરથી સાઠોદરા, વડનગરપરથી વડનગરા
ખેડાપરથી ખેડાવાળા, નાંદોદપરથી નાંદોરા, મોઢેરા ઉપરથી મોઢ,
મેવાડ ઉપરથી મેવાડા, વડાદ ઉપરથી વડાદરા, વગેરે વર્ગો રહેવાનાં
ઠેકાણાં (ગામો) ઉપરથી બંધાય.

(૭) રીતભાત પરથી—ગુજરાતના રાજા મૂળરાજે કેટલાક
આશણોને દાન લેવા માટે ખોલાવ્યા, જે આશણોએ રાજા પાસેથી
દાન ન લીધું, તે ટોળકિયા ઐદિય કહેવાયા, અને હજાર આશણો-
એ લીધું, તે ઉપરથી તે ઐદિય સહસ્ત્ર કહેવાયા.

(૮) મુસલમાનો આવ્યા, ત્યારે પછી વટલાયા ન વટલાયા
નો ભેદ ગણી બોજન વ્યવહાર બંધ પાડ્યો.

જાતોની ગુચ્ચવાણુ—હિંદની નાતોની ગોઠવણુ ધણું કરીને
ગુચ્ચવાણુ બરેલી છે; કારણ કે તેના બેઢનો આધાર ત્રણ બાબતો
ઉપર રહેલો છે. (૧) જાતિ ધંધો, (૨) રીતભાત. (૩) રહેવાનાં
ઠેકાણાં. ઉપરની બાબતોપરથી હિંદમાં ત્રણ હજાર નાતો ગણવામાં
આવે છે. એ નાતો માંહે માંહે લગ્ન તથા ખાધા પીધાનો વ્યવ-
હાર રાખતી નથી. દરેક પ્રાંતમાં જુદા જુદા હજારપરથી જુદીજુદી
નાતો બંધાવાતું વલણ ચાંચ છે; પરંતુ તે વલણ હમેશાં આતે તેમ
નથી; કારણ કે નાતો ધણીવાર જુદાજુદા ધંધા બદલે છે રહેલાંના

વખતની નીચ જાતો હંચ જાતોમાં બળેલી હોય, એમ જણાય છે. પહેલાંના વખતમાં વૈશ્ય જાતિ જમીન ખેડતી હતી, તે હાલ રેખા-રી ને સારાક યએલી જણાય છે, વળી પાલિમક, પહેલાં શદ્દ જાતિ-ના હતા, વ્યાસમુનિ માંછણના પુત્ર હતા. વિશ્વાગિત્ર રૂપિ, ક્ષત્રિ પુત્ર હતા, પસિષ્ઠ રૂપિ, વેશ્યાના પુત્ર હતા. અને નારદમુની; મદિરા વેશ્યનારીના પુત્ર હતા, ઉપરના માણસો પોતાની વિદ્યાના બળે ઋ-પિ જાતમાં બળ્યા, અને તેમને બોજન વ્યવહાર પણ રૂપિઓ સા-ચે બંધાયો.

નાતો સંબંધી મહાજનના નિયમ—(૧) પોતાના મા-ણસોએ શો મુસારો લેવો, તે મુસારો મહાજનો દરાવેછે, જેમકે કડિ-માનું મહાજન એકદું મળીને કડિયાએ શો રોજ લેવો તે નક્કી કરેછે.

(૨) મહાજનમાંનો કોઇપણ માણસ દરાવેલા રોજ કરતાં, જોછે રોજે કામ કરવા જાય, તો તેને શિક્ષા કરે છે.

(૩) જ્યાદત, ઉત્તણી, કાષ્ટક, ઇત્યાદિ કામો વખતે બેગા થ-ક, સ્નેહભાવમાં વધારો કરે છે.

(૪) મહાજન કે નાત પોતાના માણસને માંદોમાંદો અણપ-દતી પડાપડી કરવા દેતા નથી.

(૫) કયે વખતે બંધી (પાકી) કે અણુને પાળવો, તેની પ-ણુ ગોઠવણ કરે છે.

(૬) મહાજનના દરેક માણસે દર મહીને અમુક રકમ બડોળ માં બારવી.

(૭) જે કોઇ માણસ મંદવાડથી બીન રોજગારી થાય, તો તેને તે બડોળમાંથી અમુક રકમ આપે છે.

(૮) પોતાને બંધો કરનાર માણસની સંખ્યા ઘટાડવાના નિ-

મગ ગાંધે છે, જેમકે કુંભારનું મહાજન નળીઆં, ડાડીઆં, ઇંટી, વાહાંઆ, દાંદલાં વગેરે ઠાગો જુદા જુદા માણસોને કરવાનું સોંપે છે.

બકતમાળાનું પુસ્તક—ત્રણસે વર્ષ ઉપર એ પુસ્તક ના-
બાજી નામના શત્રુ બકતે બનાવ્યું છે. એ બકત શાહજહાં પાદશા-
હના વખતમાં થઈ ગયો, એણે શ્રી હરિનું તથા ૧૦૮ બકતોના
ચરિત્રનું વર્ણન એ પુસ્તકમાં કરેલું છે; એમાંના કેટલાક બકતોને ઇ-
શ્વરી આંશ મળ્યા છે. અને કેટલાકને કુંવારીને પેટે આવતરેખા મ-
ળ્યા છે. લોકો કહે છે કે એ બકતોના કોઇએ હાથ પગ કાપી ના-
ખ્યા, ત્યારે પાછા પુટ્યા.

શંકરાચાર્ય—એ ઈ. સ. ના નવમા સદ્દમાં થઇ ગયા, જિ-
હારના આઠાણ કુમારિલભટ પાછી તેમના શિષ્ય શંકરાચાર્ય થયા,
ત્યારથી કાંઇક આધાર પૂર્વક દ્વિદ્ધ ધર્મનો ઇતિહાસ શરૂ થાય છે. એ-
મનો જન્મ મક્ષગાર પ્રાંતમાં થયો હતો, વેદધર્મ સ્થાપવા માટે એ-
મણે કાશ્મિર સુધી પ્રવાસ કર્યો અને જ્યાં ધર્મનું મૂળ દ્વિદ્ધમાંથી
કાઢી નાંખ્યું; એ ૩૨ વરસની ઉંમરે કેદારનાથમાં દેવલોક પામ્યા,
વેદ ધર્મની ચક્રતી કરવામાં એ આજેવાન હતા. માટે એ ધર્મના આ-
દ્યજ્ઞો એમને પૂજ્ય ભાવથી સંભારે છે; એમના વડા શિષ્ય આનંદ-
ગીરીએ શંકર દ્વિગ્વીજ્ય નામનો મોટો ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેમાં શં-
કરાચાર્યનો આજેહુજ ચંગદાર વર્ણવ્યો છે. શંકરાચાર્યે ઉચ્ચ અને
નીચ જાતના લોકને સમજાવીને વેદ ધર્મની સ્થાપના કરી. એ ધર્મ-
ની બે અસર રહી. (૧) ઉચ્ચ વર્ણો માટે શુદ્ધ બ્રાહ્મણ ધર્મ, (૨)
નીચ વર્ણો માટે ઇશ્વરને સુર્તાર્થથી માનવાનો ધર્મ.

શિવનું રૂપ—શિવને ત્રણ આંખો અને એક હાથમાં ત્રિ-
શુળ હોય છે; વેરાળાની પેટે એમને માથે વાળની શુદ્ધ હોય છે, અ-

ને તેમાં ગંગા નદીનું ચિન્હ ધારણ કરેલું જણાય છે. ઘણી, ગળા-
માં માણસની બેપરી, તથા સાપની ગાળા ધારેલી હોય છે. અને તે
મોટા ઉંડા વિચાર કરવા બેઠેલા હોય એવું દેખાય છે. પશ્ચિમ ત-
રફના પ્રાચીન ભોકો કહેતા કે, શિવ એટલે એક પથ્થરનું હાંગણ
લિંગ છે; અને તે શિવના દહેરામાં મુર્તિને ઠામે મુકેલું છે; તેને પ-
હેલાના ભોકો ભોલીનું જળદાન આપતા, પથ્થુ હાલના પ્રાણણે ઝોગ
કરતા નથી.

શિવપત્નિનું રૂપ—શિવની સ્ત્રી દેવી એટલે બાવાની છે. એ-
ની ભક્તિ શિવ પ્રમાણે જ થાય છે. દક્ષિણ દિશના ભોકો કહે છે કે, તે
એક વાધ ઉપર બેઠેલી છે, અને એનું રૂપ શિવ કરતાં વધારે બચ-
કર છે. જંગાળના ભોકોને તે બચકર રૂપ વડાનું લાગે છે; અને તે-
ઓ કહે છે કે, શિવપત્નિએ માથે ફરતા સાપો વાંટાળેલા હોય છે.
અને મોંમાંથી ભોલીના રેલા વહાંજ કરે છે. કલકત્તા પાસે એક દહેર
છે, ત્યાં તેને ભક્તિનામાં એક હળર જકરાંનો ભોગ અપાય છે.

“વિન્ધવાવાસિની” કરીને એક જગા છે. ત્યાં દેવીની મુર્તિ
આગળ કદી પણ ભોલી સુઘટ્ટું નથી; એવી વાતો કરીને ત્યાંના પૂ-
જારી ભોકો મોટો ગર્વ રાખે છે.

શિવ પૂજનનાં બેરૂપ—શિવ પૂજનના હાલ બે પ્રકાર છે.
(૧) સંકર સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાગીઓ જ્ઞાન ધ્યાનવડે ધર્મ
ર આરાધના કરે છે. ને સાધારણ પ્રાણણે શિવલિંગને ધર્મરૂપ
માનીને કુલ અને નેવેદ્યો પુજે છે. (૨) નીચ જાતના ભોકો ધણા
જીવોને મારીને કાળીને ચકાવે છે; આ બીજી રીત સરકારે હાલમાં
જાણ પાડવા માંડી છે ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં કલકત્તા પાસેના કાળીના
દહેરામાં મળુ કાપેલા છોકરા વડે નીચ ભોકે કાળીની પૂજા કરી હ-

તી. આ અસર અનાય લોકના નરમેધને મળતી આવે છે.

શિવ પુખ્તતા તેર પંથ—રમાર્ત યાદ્યજ્ઞો, શિવપુખ્ત, શાં-
તિથી કરે છે. (૨) દંડી સન્યાસીઓ પેતાનો કાળ ધ્યાન અને વિ-
દ્યામાં ગુમાવે છે. (૩) કેટલાક અનાય લોકોની કિંમત કરે છે. (૪)
કાળભરવે ઉપાસકો દિસા આપતાં પગમાંથી ભોહી ઘાટે છે. (૫) કે-
ટલાક સમાધી ચઢાવે છે. (૬) કેટલાક શરીર ઉપર લીંગ અને ત્રિ-
શુળ ધારણ કરે છે. (૭) કોઈકે જપ માળાનાં ચિન્હ ધારણ કરે છે.
(૮) કેટલાક મેલડીની પૂજા કરે છે. (૯) કેટલાક પૃથ્વીની પૂજા કરે
છે. (૧૦) કોઈક તંત્રોનાં જળ કાવડમાં લઈ કરે છે. (૧૧) કેટ-
લાક અમાંચારના અન પૂર્ણિમાના દિવસોની ઉપસના કરે છે. (૧૨)
કેટલાક મહાદેવે નદીમાં નાંખવાની અનાય રીતિ પાળે છે. (૧૩) કેટ-
લાક શિવને વિષિ વમર પુજે છે. આ પ્રમાણે દેહદમન કરનાર ત્યા-
ગીઓથી તે માંસ બાજણ કરનાર અગ્રીરીઓમાં શિવધર્મ ફેલાયો છે.

વિષ્ણુ પુખ્ત—વેદમાં વિષ્ણુને ત્રણ ડગલામાં આપ્યું જગત
સમાવનાર માન્યા છે એમનો ધર્મ લોકને ધણો વધારે લાગે છે. વિ-
ષ્ણુના મોટા દશ અવતાર મનાય છે, વિષ્ણુનો સાતમો અવતાર
રામ કૃષ્ણ અને આઠમો અવતાર કૃષ્ણ રૂપે મનાય છે. રામાયણમાં પ્રસિ-
દ્ધ છે તે રામ. અને મહાભારતમાં પંદરામ તે કૃષ્ણ. એ જગન્નાથ-
પુરીમાં હાલ જગન્નાથ રૂપે પુજાય છે. વિષ્ણુના દશ અવતારોનાં
નામ (૧) મત્સ્ય. (૨) કર્ણ. (૩) વરાહ. (૪) વામન. (૫) કુર-
શુરમ. (૬) નરસિંહ. (૭) રામા. (૮) કૃષ્ણ. (૯) બુદ્ધ. (૧૦) કલકી.

વિષ્ણુ પુરાણ—એ ઇ. સ. ૧૦૪૫ માં રચાયું. એમાં વૈષ્ણુ
વ મતનો સંપ્રદાય છે. એમાંના ધર્માખરા અને રામાયણ અને મહા-
ભારતમાંથી લીધેલા હોય એવું જણાય છે. વૈષ્ણવ અને શૈવ મત

વાળાઓએ ૧૮ પુરાણ ગનાવ્યાં છે, તેમાંનું એક આ પુરાણ છે. એમાં વિષ્ણુની બક્ષિતને એક માની છે. એ પુરાણમાં આશરે ૧૫ લાખ શ્લોકો છે.

રામાનુજ—૧૧૫૦—મદ્રાસથી ૨૪ મેલ દુર શ્રીપેત્રમ્પર ગામમાં એમનો જન્મ થયો હતો. સંકરમતનું (સૈવ ધર્મનું) ખડત કરવાસાર એમણે જીવ વખતે ધર્મર વચ્ચેના એકની તકરારોનું નવું મત કાઢીને વૈષ્ણવ ધર્મનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા; ખસરગા સંકાના મધ્ય ભાગમાં એવો ઉપદેશ કર્યો કે ત્રિપણ એ જન્મતનું આદિ કારણ છે. અને સરજવાર એક અદ્વિતિય થઈ છે. રામાનુજ પોતાના પંથના લોકને સીતારામની પૂજનો બેધ કરવા લાગ્યા; માટે સૈવમતના ત્યાગી રાજાએ તેમના પર કેર કરવા માંડ્યો; ત્યારે રામાનુજ મેલુરના બૈળ રાજા વિષ્ણુ વર્ધમાન પાસે ગયા; અને ત્યાંના રાજાની દીકરીને તેમણે ભૂતનો દેવો મટાડ્યો; તેથી તે રાજા વૈષ્ણવ પંથી થયો. એ પંથનો ફેલાવો કરવાને ૭૦૦ મઠો હતા. આ આચાર્યની હાલ પણ તાદરી, ગણતા, અને અહોમયમાં મોટો ગાદીઓ છે.

રામાનંદ—૧૩૦૦—૧૪૦૦ રામાનુજ પછી તેમની ગાદીએ પાંચગા આચાર્ય રામાનંદ થયા. એમનો મત રામાનુજને મળતો હતો, માટે એમના પંથનું નામ રામાનંદો પડ્યું, એ પંથ એમણે કાશીમાં મહી કિતર હિંદમાં ફેલાવ્યો. એમણે અદ્વિતિય પરમેશ્વરને વિષ્ણુ રૂપે માનવાનો બોધ કર્યો. એમના ખાર મુખ્ય એલા નીચ વ્રતના હતા. એમાંનો એક માંચન્દે, જીને ચગાર, અને વ્રજો સાળવી (કચાર) હતો. રામાનંદે લોકની આસતી બાધાગા વૈષ્ણવ ધર્મનાં પુસ્તકો ગનાવ્યાં.

કળીર—૧૩૧૦—૧૪૨૦—રામાનંદને ખાર એલા હતા; તે-

માનો એક સાળવી (કળીર) હતો એણે જાણી નીતોનો એક ધર્મમાં લાગ્યો ગાંડે દિંદુ અને સુસલામાં દાખલ થાય એવો ધર્મ રચાવ્યો એ ધર્મમાં એવી મતલબ હતી કે દિંદુનો પરગેશ્વર તેજ સુસલામાં નોતો અલ્લા છે. જેમ દિંદુઓ ઉપવાસ કરે છે તેમ સુસલામાંનો ર ગમ્મન કરે છે. જેવું દિંદુનું પવિત્ર રચણ કાશી છે, તેવું સુસલામાં નોનું ગમ્મન છે. કળીરે પોતાનો મત જંગાળમાં દેવાવ્યો; એમને ત્યાં મેં જોળખાતો કળીર વડે લાલ શુકલ તિથિની પાસે છે.

જ્યેનન્ધ—૧૪૬૫—૧૫૨૭—એમનો જન્મ જંગાળમાં નકિ-
યા ગામના બ્રાહ્મણને ત્યાં ૬૦ સં ૧૪૬૫ માં થયો. જા-
ગીણા તથા ઓરિસ્સામાં એમણે જમનાથની ભક્તિ જોડે લેખણ
પંથનો ફેલાવો કર્યો; પોતાની જીવાન અવસ્થામાં કાઠ પ્રખ્યાત જ
કનની ખેટી વેરે પરણ્યા હતા; એવીસ વરસની ઉંમરે અકસ્માત્તમ
હાડીને ઓરિસ્સામાં ગયા. અને પોતાની જાડીની છંદમાં ધર્મ બો-
ધ કરવામાં ગાળી; તે ૧૫૨૭ માં શુદ્ધરૂં ગયા; એમનો બોધ એ-
વો હતો કે સર્વ લોકોને ભક્તિ કરવાના હક છે. એમના ધર્મનો મો-
ટો નિયમ એવો હતો કે, એક સિતે બ્રાહ્મણ કરવાથી મોક્ષ મળે છે.
વચ્ચે એમાં બીજાં મોટાં નિયમ એ હતા કે ધર્મ સુરની અપના પા-
ળવી; સુરઓને પિતાની પેઠે મોટા મણવ પશુ જેવ પ્રમાણે પૂજન
નહિ; પૂજન ક્રિયામાં એમણે મોક્ષ માર્ગ જતાવ્યો નહિ, પણ દશરૂ-
તું ધ્યાન કરવામાં જતાવ્યો; ને પાપ તથા દેહવાં ક્ષણથી મુક્ત
થવું, તેને નિવાર્યું કે મોક્ષ માન્યો.

જ્યેનન્ધ અર્થ—આ પંથમાં પ્રથમ મોસાકયો હતા. અર્થ આ
જીવથી સધળી વાતના મોક્ષ દાખલ થયા; મ જોલા અને કુવારા બે
કે આ પંથમાં દાખલ થઈ શકે છે; ઉપદેશકો વળું હસીને પરજોના

હોય છે. અને તેઓ કૃષ્ણ મહારની આજુ બાજુ ચોતાનાં પેરાં છો કરાં સાથે રહે છે; તેમને મોટા જમીનદારો અને મોટા શાહુકારો આસરે આવે છે. એ પંચમાંથી એક ઉપપંચ નીકળ્યો છે; તેથી કરીને આઓ ચોતાની મેળે આત્મગુણ વધારી શકે છે. ગડોમાં કુવારા બાવા તથા બાવીઓ વસે છે. બાવીઓ માથે મોટલાની એકં સદરા ખાંભે બાકીનો મોટલો મુંડાવી નાંખે છે. બાવા અને બાવીઓ ભેગાં થઈ વિષ્ણુ અને ચૈત્યનનું ભજન કરે છે. અને ગાતાં ગાતાં નાચે છે. એ બાવીઓ જંગાળના જમીનદારની સ્ત્રીઓને બાણાવે છે, એથી કારીનેજ એ ધર્મનો જંગાળમાં ધણો ફેલાવો થયો. આ ધર્મ રોમ ન કાયોલીક ધર્મને કંઈક મળેલો આવે છે.

વલ્લભસ્વામી—ઈ. સ. ૧૫૨૦-એમનો જન્મ તૈલગણમાં થયો હતો. જ્યારે વેળુવ ધર્મની પડતી થવા માંડી; ત્યારે વલ્લભસ્વામીએ વિષ્ણુ પૂજમાં ફેરફાર કરીને, કૃષ્ણની ભક્તિનો માર્ગ ચલાવ્યો. એમણે ઉત્તર હિંદમાં એમાં બોધ કર્યો કે, આત્મા ઉદ્ધારને માટે દેહદગ્ન કરવાની કે દુઃખ વેઠવાની જરૂર નથી. પણ આત્મા ઉદ્ધારનું સાધન ફિરોર કૃષ્ણની ભક્તિ કે શ્રદ્ધા છે. એ ધર્મમાં સલકી વર્ણના લોકો ન બેળવતાં શેઠ શાહુકારોને બેળવે છે. આટો જ હોરની જુદી જુદી સેવા આ ધર્મમાં દાખલ કરેલી છે. આ પંચ પોટેસ્ટન્ટને મળેલો આવે છે.

કૃષ્ણ ભક્તિનો માર્ગ—આ પંચ વલ્લભ સ્વામીએ ફેલાવ્યો; એમના સંપ્રદાયના દસ મર્મ છે. (૧) ધર્મ ગુરુઓને પૂર્ણ આશરો આપવો (૨) કૃષ્ણની ભક્તિ એજ મોક્ષનું સાધન છે. (૩) સંસારની લાજ અને વેદ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છોડી દઈ આત્માને ત્યાગે થવું (૪) આત્માને આત્મ દીનતા સમજવી (૫) હમેશાં મોક્ષ

હજીના યુજી ગાવા. (૬) ગનમાં એમ સમજવું કે, હું મર્દ નથી, પણ દુઃખાનની ગોખી છું. (૭) આચાર્યની આસા પાળવી (૮) ગોસાહજીના નામનું મહાત્મ વધારવું. (૯) વૈષ્ણવોનો સમાગમ અને સેવા કરવી. ૧૦ ગોસાહજી ને કરે, તે ઉપર વિશ્વાસ રાખવો.

હિંદુઓનું ધર્મ પ્રધન—હિંદુઓના રાતિ બધનથી સંસારની પાયો જોરાવર થયો; તેમ શિવ અને કૃષ્ણની ભક્તિવડે ધર્મનો પાયો જોરાવર થયો; હિંદુધર્મ ધણા ધર્મોમાંથી નીકળ્યો છે; પણ એ ધર્મનું મૂળ વેદવા જઈએ તો વેદ ધર્મ છે. હાલના લોકો એ ધર્મના બિન બિન પંથો માનેછે. વિદ્વાન બ્રાહ્મણો એક ઇશ્વરને માનેછે, ઓછા કેળવાએલા બ્રાહ્મણો ઇશ્વરના કોઈ રૂપને દેવ તરીકે પૂજેછે સાધારણ બ્રાહ્મણો શિવસિંગની પૂજા કરેછે; વેપારી લોકો વિષ્ણુના અવતારને પૂજે છે. હલકી વર્ણના લોકો શિવને કે બપંકર કાળીના રૂપને ભજે છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

મુસલમાની ધર્મનો ઉદય—એ ધર્મનો સ્થાપનાર મહમદ પેગમ્બર હતો. તેનો જન્મ ઈ. સ. ૫૭૦ માં મક્કામાં થયો હતો. તેણે ઈ. સ. ૬૨૬ માં મુસલમાની ધર્મનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો. તે એવો ઉપદેશ કરતો કે, પરમેશ્વર એક છે. પરમેશ્વરનો પેગમ્બર એટલે સદેશો લાવનાર મહમદ છે. કોઈએ મુત્તિ પુજાકરવી નહી, આ વખતે અરબસ્તાનના આરબ લોક મુત્તિ પુજનારા હતા, તેથી મહમદને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. મહમદ આરબોની પીઠથી ઈ. સ. ૬૨૨માં મદીને નાશી ગયો. નાસવાને આરબી ભાષાન

માં હોઝરી કહેછે. તેથી મુસલમાનોએ એ તરસથી હોઝરી સુન મળ્યુવા માંડ્યો. ઇ. સ. ૬૩૨ માં એના મરણ પછી એ ધર્મ એના ખલિફાએએ સિરિયા, અફઘાનિસ્તાન, અને ઇરાનમાં ફેલાવ્યો.

આરબ સ્વામીએ—ઇ. સ. ૬૩૬ માં ઉસમાન નામે આરબ સરદારે બરબ ઉપર સ્વારી કરી, તેમ ૬૬૨ ને ૬૬૪ માં સિંધપર ચડાઈ કરી. પણ એકે પ્રાંત તામે કયો નહિ; પછી કોઇ રજપૂત રાજાએ સિંધના દેશના જંદરમાં આરબી વહાણ કચળે કયું; તેની નુકશાની બરી સેવાને ૭૧૨ માં મદમદ કાસમે નામના સરદારને સિંધ ઉપર મોકલ્યો. તે વખતે સિંધમાં દાહીર નામે રજપૂત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. સિંધના રજપૂતો કંઈ જંગડાઓ પહેરે તેવા નહોતા; પ્રથમ તેમણે પોતાનાં ઐરાં છોકરાંને જાળી મૂક્યા પછી નામી તરવાર લઇ હરહર મહાદેવ કરતા મુસલમાનો ઉપર તૂટી પડ્યા; પણ તેઓ હાર્યા; ને કાસમે સિંધમાં યાજ્ઞાં ખેસાડ્યાં. પરંતુ એવામાં વાલીદની એવા ઉપર આપ્રીતિ થઇ; તેથી તેને રજપૂતોએ ઇ. સ. ૭૧૪ માં મારી નાંખ્યો. અને તેનું માથું કાચા ચામડામાં શીવીને વાલીદ પાસે મોકલાવ્યું. કાસમના મરણપછી આરબો દિંદ તરફ આવતા અટક્યા. ૭૫૦ માં રજપૂતોએ સિંધમાંથી આરબ યાજ્ઞાં હાંતી કાઢ્યાં; તેથી આરબોએ ૮૨૮ લગી હિંદુઓને હરકત કરી, ત્યાર પછી સિંધનો કચળે રજપૂતોને હાથ આવ્યો.

મુસલમાનો આવ્યા, તે વખતમાં હિંદુ રાજ્ય—આ વખતે હિંદમાં મુખ્ય ત્રાર રાજ્ય હતાં; (૧) સિંધુ અને જમનાની આજુબાજુના પ્રાંતમાં કનોજના રાજાનું રાજ્ય હતું. (૨) ગંગાની નીચલાણના પ્રદેશમાં અશોકના વંશજોનું રાજ્ય હતું. (૩) માળવામાં વિક્રમના વંશજોનું રાજ્ય હતું. (૪) દક્ષિણ હિંદમાં જળવાન

અનાય રાજ રાજ્ય કરતા હતા; અને તેઓ કોઈ વખત એસ, એસ-
લા, તે પાંડવ રાજ્યોની હકુમતમાં રહેતા. ઉપરના રાજ્યોનું એક
સંપત્તિ બળ હોવાથી દિંદતરફ મુસલમાનોથી અવાત નહિ.

મુસલમાનો આવ્યા તેવારે હિંદુ રાજાનો સંપ—મુસ-
લમાની હુમલા વખતે ઉત્તર અને દક્ષિણના હિંદુ રાજાઓ સંપ ક-
રતા હતા; તેથી મુસલમાનોએ હિંદુ રાજાઓ સામે ટક્કર ઝીલાતી
નહિ. તેથી કરીનેજ ૭૧૨ માં તેઓથી સિંધમાં રાજ્ય સ્થાપન થ-
યું નહો તેમજ ૬. સ. ૯૯૭ થી ૧૧૭૬ ની વચ્ચાળેના વરસોમાં
૨૬૫૫ પંજાબનો થોડો ભાગ ખાલસા ક્યો. ૬. સ. ૧૫૬૫ માં તા-
લિકાટનો સંગ્રામ થયો, ત્યાં લગી હિંદુઓમાં પુર્ણ સંપ હતો.
૧૬૦૫ સુધીમાં અઢત્તરે કેટલાક હિંદુ રાજાઓને તાબે કર્યા. ૧૬૫૦
પછીના વરસોમાં મોગલાઈ તોડી તેઓ સ્વતંત્ર થયા; એવામાં સુખ-
દાયક ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય થયું, તેથી તેના તાબામાં હાલ હિંદુઓ સુ-
ખથી રાજ્ય કરે છે.

મુસલમાનોના નામનાજ હુમલા—ઈ. સ. ૧૧૧ માં હ-
સમાને બહુવિધ ઉપર સ્વામી કરી, ત્યારથી તે ૧૭૧૧ માં અહમદ
અબ્દલી ચડી આવ્યો, ત્યાં સુધીનાં આસરે ૧૧૦૦ વરસોમાં તે-
મણે ૬૬૫૫ હિંદના થોડા પ્રાંતો લીધા, કોમક વખતે પણ મુસલમા-
નોએ આખો હિંદ હાથે નથી. હમેશાં હિંદુ રાજાઓનો અગલ
હિંદના પ્રાંતોમાં આલતો હતો, જ્યારે મુસલમાનીની ચડતી થાય ત્યારે
તેઓ તેમને ખંડણી આપતા. સને ૧૫૭૮ થી ૧૬૦૭ સુધીમાં આ
૨ મુગલ બાદશાહ જળરા મયા; તેમના વખતમાં ગીરવાર રજપૂ-
તો સામા થયા. ત્યાર પછી હિંદનાં ધણીખરાં મુસલમાની રાજાઓ
પાસેથી ભરેલા ખંડણી ઉઘરાવતા હતા; તેમ શીખ અને ઇંગ્લેન્ડનું

જોર વધ્યું, તેથી હિંદુઓને પોતાનો મુલક પાછો ગળ્યો.

મીજની વંશ ૯૬૨ થી ૧૨૮૬

અલમગીન—૯૬૨—૯૭૭—એપારામાં સેમેનીસ નામે તા તાર વંશ રાજ્ય કરતો હતો. આ વંશના પાંચમા પાદશાહ અબ્દુલ મલિકને અલમગીન નામે એક તુર્કી ગુલામ હતો; એ કુદકા મારીને તથા માર્ડી વિધાવડે પાદશાહને ખુશી કરતો હતો. મારે પાદશાહ હે તેને એરાસાનની કુબેદારી આપી; પછી પાદશાહનું મરણ થયું, ત્યારે તેણે મીજનીમાં જ્યાં ૯૬૨ માં સ્વતંત્ર ગાદી કરી, તેનું મરણ ૯૭૭ માં થયું, પછી એની ગાદીએ એનો ગુલામ તેમજ જગાઈ સમકતમીન બેઠો.

સમકતમીન—૯૭૭ થી ૯૯૭—એને કાંઈ શાહુકારે તુર્ક-સ્તાનમાંથી ગુલામ તરીકે આણ્યો હતો. એ શાહુકાર પાસેથી અલમગીને વેચાતો લીધો; એની અચળાઈ જોઈ અલમગીને પોતાની દીકરી પરણાવી; અલમગીનના મુઆ પછી મીજનીમાં ગાદીએ બેઠો ને પઠાણ લશ્કર સાથે પંજાબની સરહદ ઉપર લૂંટ કરવા લાગ્યો, તેથી પંજાબના રાજા જયપાળે મીજની ઉપર ચડાઈ કરી. આ વખતે સમકતમીન સામે લડવા આવ્યો, એવામાં બારે વાવાઝોડું થઈ વરસાદ પડ્યો. આ વખતનો લાભ લઈને સમકતમીને રજપુત સૈન્યનો રસ્તો આંતર્યો; મારે જયપાળે સમકતમીનને પાંચ હાથી તથા રાત્રી લાખ રૂપિયા આપવાનું વચન આપ્યું; પણ લાહોર આવ્યા પછી એ વચન પાળ્યું નહિ; તેથી સમકતમીને લાહોર ઉપર બીજવાર ચડાઈ કરી; તે વખતે જયપાળની મદદે દિલ્લી આજમેર, કનોજ, કલિંજર, વગેરેના રજપુત રાજાઓ આવ્યા હતા. પેશાવર આગળ ખંતેનાં સૈન્ય લડવાં, તેમાં જયપાળની હાર થઈ.

ને સમકતગીને પેશાવરમાં થાણું બેસાડ્યું. ત્યાર પછી ૫૬ વરસના ઉમરે સમકતગીનનું ૬૯૭ માં મોત થયું.

મહમદ ગીજની—(મુલતાન મહમુદ) ૬૭૭ થી ૧૦૩૦ સમકતગીનને બે અનારસ પુત્ર હતા. એક ઇસ્માઇલ અને બીજો મહમુદ. સમકતગીનના મુઆ પછી ઇસ્માઇલ ગાદીએ બેઠો. પણ તેને મહમુદે કેદ કર્યો, ને પોતે ૧૬ વરસની ઉમરે ગાદીએ બેઠો. એણે પૈમાના લોકથી હિંદુસ્તાન ઉપર નાની મોટી ૧૭ સ્વારીઓ કરી. તેમાંની નવમી અને બારમી સ્વારીમાં એણે પુષ્કળ પૈસો મેળવ્યો.

(૧) ૧૦૦૧ લાહોરના રામ અનંગપાળ ઉપર કરી, તેમાં પેશાવર આગળ અનંગપાળ હાર્યો.

(૨) ૧૦૦૪ માં બાટીઆના રામ વિજયરાજ ઉપર કરી, તેમાં બાટીઆના રામએ ખંડણી આપવાની કબુલાત આપી.

(૩) ૧૦૦૫ માં મુલતાનના સૂઆ ફાત લોદી ઉપર કરી તેમાં લોદી હાર્યો.

(૪) ૧૦૦૮ માં લાહોરના રામ અનંગપાળ ઉપર કરી, તેમાં વહિનચંદ આગળ અનંગપાળ હાર્યો; ને મહમુદ નગરકોટના દેરામાં થી પુષ્કળ પૈસો લેણ ગયો.

(૫) ૧૦૧૦ માં મુલતાનના સૂઆ ફાતલોદી ઉપર બીજવાર કરી, તેમાં ફાતલોદી કેદ પકડાયો.

(૬) ૧૦૧૧ માં રથાનેશ્વર ઉપર કરી, તેને એક લાખ હિંદુને કેદ પકડાયા.

(૭-૮) ૧૦૧૪ અને ૧૦૧૫ માં કાશિમર ઉપર કરી, તેમાં મહમુદને હાની પહોંચી.

(૯) ૧૦૧૭ માં ગયુરાં તથા કોનાજ ઉપર કરી, તેમાં કોનાજ

ના રાજા કુંવરરાયની હાર થઇ.

(૧૦) ૧૦૨૨ માં કલિંજર ઉપર કરી, તેમાં કલિંજરની રાજા હાથે.

(૧૧) ૧૦૨૩ માં લાહોર ઉપર કરી, તેમાં લાહોરનો રાજા વિજયપાળ હાથે.

(૧૨) ૧૦૨૪ માં સોરઠી સોમનાથકેપર કરી, તેમાં તેની સામે ગુજરાતનો રાજા જાણાવળી જીત લડવા આવ્યો; પણ તેની હાર થઈ. મહમુદે સોમનાથની મુર્તિના ચાર કડકા કર્યા. તેમાંનો એક કડકો પોતાની ગસીદના પગથીઆમાં જડાવ્યો. અને બીજો કડકો પોતાના મહેલના દરવાજામાં જડાવ્યો. ત્રીજો ગડકો, અને ચોથો મદાને મોકલ્યો; બધી તેણે એ દહેગમાંથી પુષ્કળ જવાહીર મેળવ્યું તે લાઇ તે ગીજની તરફ જવા નીકળ્યો; પણ સિંધના રણુમાં બુલ્લા પડવાથી ધણો હેરાન થયો.

મહમુદની સ્વારીઓની મુખ્ય મતલબ પૈસો મેળવવાની હતી. તેણે ૧૭ સ્વારીઓ હિંદ ઉપર કરી, પણ તેણે મુલકમાં વધારો કર્યો નહિ. ૪૬ વરસની ઉમરે દિલ્હીમાં એનું મોત થયું; એના દરબારમાં હિંદમાંથી પકડી આવેલા બંદીવાનો એટલા બધા વધ્યા, કે દર હિંદુ બંદીવાનને અહીં રૂપિએ પણ કોઇ ખરીદતું નહિ, મુગલમાનોને એ વહાલો લાગે છે, પણ હિંદુઓને તે આપના પાટા જેવો લાગે છે. એનાં વધારે આખર વિધાને ઉત્તેજન આપવાથી દે લાઇ, એના દરબારમાં ફિરદોસી નામે પ્રખ્યાત કવિ હતો.

ફિરદોસી કવિ—એણે “શાદનામું” નામે મહમુદના મરિયનું પુસ્તક બનાવ્યું; તે જોઇ મહમુદ રાજ થયો; ને તે પુસ્તક પુરૂ થયે કવિને સોનાના શિકા આપવાના કહ્યા. બધારે કવિએ

“ શાહનામું ” પૂર કર્યું ત્યારે સુલતાન મહમુદે તેને રૂપાના સિક્કા આપ્યાં મોકલા. પાદશાહના આવા સેવાી રચનાવથી કવિરાજ રી-આદ ગયા; ને સુલતાન લૂંટીને છોડશે છે, એવી કવિતા બનાવી. તેથી પાદશાહે કવિનો ગુસ્સો સમાવવાને એક લાખ સોનાના સિક્કા મોકલાવ્યા; એ સિક્કા સુલતાનના સિપાઇઓ કવિના શહેરમાં લઇ જતા હતા. એવામાં શહેર નજીક એજ કવિનું મુઠ્ઠું આવ્યું, તેથી કવિને સિક્કાનો મેળાપ થયો નહિ.

મશાઉદ્દીન—૧૦૩૦—૧૦૪૦ સુલતાન મહમુદને મહમદ અને મશાઉદ્દીન નામના બે દિકરા હતા; તે બેઉ સુલતાન મૂળા પછી ગાદી ગાટે લડવા લાગ્યા; તેમાં મશાઉદ્દીને મહમુદને આધિઓ કર્યો. ને પોતે રાજ કરવા લાગ્યો; એના વખતમાં સેત્રજીક લોકનો સરદાર તોચબેલ ચડા-આવ્યો. દંડુના નાકામાં બને જળુની ફાંજે લાદી, તેમાં મશાઉદ્દીન હાર્યો; આ પાદશાહે ઘણા વિદ્વાનોને આસરે આપ્યો હતો.

મોદુદ—૧૦૪૯—૧૦૫૧—મશાઉદ્દીનના ગરજ પછી એને હીકરે મોદુદ ગાદીએ બેઠો, એવામાં એના એક બાઇએ બંડ કર્યું, તેથી તેણે તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. પછી એણે તોચબેલની પૌત્રી સાથે લગ્ન કર્યું; આ લગ્નથી સેત્રજીક લોકના હુમલા અંધ પડ્યા.

અબ્દુલ્લહુસેન—૧૦૪૯—૧૦૫૧—મોદુદના મૂળા પછી એના બાઇ અબ્દુલ હુસેને એના નાના છોકરાને મારીને ગાદી લીધી; પણ બે વરસની અંદર એના કાકા અબ્દુલ રસીદે એને મારીને ગાદી લઇ લીધી.

અબ્દુલરસીદ—૧૦૫૧—૧૦૫૧—એના વખતમાં તાતાર જનતા તોચલ સરદારે મીઠનીપર ચડાઈ કરી, ને મીઠની વંશના

જોડલા પુરૂષ એના હાથમાં આવ્યા, તેટલા અધાને એણે મારી નાખ્યા; તેમજ પાદશાહને પણ મારી નાખ્યો. પ્રકટ વશુ શાહનહા બચી ગયા. તેમાંના ફરકમદને ગાદી મળી.

ફરકમદ—૧૦૫૧—૧૦૫૮—એણે સેલજુકી લોકના હુમલા પાછા વાળ્યા. અને પોતાના વંશનેએ જે મુલક ખોલ્યો હતો, તે એણે પાછો મેળવ્યો. એવામાં અરસલાન નામે સેલજુક સરદાર ચડી આવ્યો. તેથી રાજ્યમાં ધબ્બી ખરાબી થઈ.

મુસ્લાહિમ—૧૦૫૮—૧૦૮૯ ફરકમદ પછી એનો છોકરો મુસ્લાહિમ ગાદીએ બેઠો; એ દેવ બોલો હતો, એણે સેલજુકી લોકને હરાવીને સલાહ કરવાની ફરજ પડાવી; આ પાદશાહે પોતાનો ધર્મ વખતે રાનની નકલો કરવામાં સુખાવ્યો, એ સુખો, તે વખતે એને ૪૦ છોકરાને ૩૬ છોકરીઓ હતી.

મસાઉદીન બીજો—૧૦૮૯—૧૧૧૪ મુસ્લાહિમ પાછળ એ નાં છોકરો બીજો મસાઉદીન ગાદીએ બેઠો; એણે અધા કાયદા ફરી ને સુધાર્યાં, કેટલાક વરસ સુધી એની રાજગાદી લાહોર દરબારમાં હતી; એના સરદારોએ ગંગા નદીની પેલી બાજુના પ્રાંતોમાં જીત મેળવી.

અરસલાન—૧૧૧૪—૧૧૧૮ એના મરણ પછી એનો છોકરો અરસલાન ગાદીએ બેઠો. સેલજુક સરદાર સંજરની બેઠેન એ ની મા થતી હતી. તેથી એના રાજ્યમાં સેલજુક લોકના હુમલા બંધ પડ્યા.

બેહુરમ—૧૧૧૮—૧૧૫૨ એ અરસલાનનો છોકરો હતો. એને સેલજુકી સરદાર સંજરે ગાદીએ બેસાડ્યો. એણે નિખળી નાગના હારસી કવિને આસરે આપ્યો હતો. હવે એના કામ ની

એની મોટી વ્યાહત આવી પડી. એને એક બેટી હતી, તેને એણે
 પેગમ્બર કુળના કુતબુદ્દીન સમદ વેરે પરણાવી હતી, એમ છતાં સ-
 સરો અને જગાઇ વહી પડ્યા, તેમાં જગાઇનું મોત થયું, તેથી
 મરનારના બાઇ સૈયુદ્દીન ધોરી અને બહેરામ વચ્ચે કટ્ટી દુશ્મનાઈ
 બધાઈ. ગાટે સૈયુદ્દીને ગીજની ઉપર ચડાઈ કરી બેરામને નસાડ્યો
 ને ગીજનીના લોકને ધોર પ્રાંતમાં ધસાડી જઈ તેમનાં ગામો કાપ્યાં,
 અને તે લોહી કાઢ કરવાના કાલમાં વાપર્યું; થોડા દિવસ પછી બે-
 રામે પાણુ સૈયુદ્દીનની કતલ કરી, તેથી કુતબુદ્દીનના બીજા બાઇ અ-
 લાઉદ્દીને ગીજની ઉપર ચડાઈ કરી અને મહમુદે ગીજની શહેરને
 હિંદના ઝવેરપડે બાગદાદાર બનાવ્યું હતું, તેને એણે સાત દિવસ
 સુધી બાબુ. તેથી તે અલાઉદ્દીન જહાંસાંજ (દુનિયાં બાબનાર)
 કહેવાયો.

ખુશરૂ—૧૧૫૨—૧૧૫૯ અલાઉદ્દીનની બીકથી બેહેરામ લા-
 હોર બાબી જતાં મરણ પામ્યો; ગાટે એના છોકરા ખુશરૂ લાહોર-
 માં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો; એ સાત વરસ રાજ કરી ૧૧૫૯
 માં મુજરી ગયો.

ખુશરૂ મલિક—૧૧૫૯ થી ૧૧૮૬ એ ખુશરૂનો છોકરો હ-
 તો; એના રાજ્ય ઉપર શાહમુદ્દીને ચડાઈ કરી એને હરાવ્યો. અને
 એના છોકરાને શાહમુદ્દીને જોર જીત્યાં બાબમાં લીધો, આ અ-
 પમાનથી ખુશરૂ મલિક ગઝ્ઝર લોક સાથે મળી ગયો; અને તેમની મ-
 દદવડે શાહમુદ્દીનનો મરણુત કિલ્લો છત્તી લીધો; તેથી શાહમુદ્દીન
 ધણો ક્રોધામગ્ન થયો ને ખુશરૂ મલિકને મારવાનો ધાટ રચ્યો; તે-
 છો ખુશરૂને કહ્યું કે હું તારા છોકરાને બાબમાંથી છોડી મૂક્યું,
 ગાટે તું મારી જોડે સલાહ રાખજે, પણ આ કપટ ખુશરૂ સમ-

જ્યેા નહિ, માટે પોતાનો છોકરો આવે છે, એમ જાણી મળ્યા ગ-
યો; પણ રસ્તામાં કપડી શાદબુદીને તેને ઘેરી લીધો; પછી ચકડી
એને ગોર્ગીસ્તાનના દિલ્લામાં કેદ રાખ્યો.

ઘિજની વંશ ૯૬૨-૧૧૮૬-૨૨૪ વરસ સુધી

અલાખતગીન ૯૬૨-૯૭૭-૧૫ ફરકમદ ૧૦૫૧-૧૦૫૮-૭
સળકતગીન ૯૭૭-૯૯૭-૨૦ હિંમ્મદગ ૧૦૫૮-૧૦૮૯-૩૧
મહમદગીજની કે } ૯૯૭-૧૦૩૦-૩૩ મસાઉદ (૨) ૧૦૮૯-૧૧૧૪-૨૫
સુલતાન મહમદ }
મસાઉદ (૧) ૧૦૩૦-૧૦૪૦-૧૦ અરસલાન ૧૧૧૪-૧૧૧૮-૪
મોદુદ ૧૦૪૦-૧૦૪૯-૬ બહેરાગ ૧૧૧૮-૧૧૫૨-૩૪
આબ્દુલહુસેન ૧૦૪૯-૧૦૫૧-૨ ખુશરૂ ૧૧૫૨-૧૧૫૬-૭
આબ્દુલરસીદ ૧૦૫૧-૧૦૫૧-૦ ખુશરૂગશેક ૧૧૫૬-૧૧૮૬-૨૭

ઘોરીવંશની સ્થાપના.

અલાઉદ્દીન—૧૧૫૨—૧૧૫૬—એ ઘોર પ્રાંતનો રહેવાસી હ-
તો; માટે એના વંશનું નામ ઘોરી વંશ પડ્યું; એણે ગીજની શ-
હેરને ખાળી ખેદાનખેદાન કરી નાંખ્યું; તેથી એનું નામ દુનિયા ખા-
ળનાર (જહાંગીર) પડ્યું, સેમજુકી લોકના મુખ્ય સરદાર સુલતાન
સંજરે એને કેદ કર્યો; પરંતુ પાછળથી એને છોડી મુક્યો; એવામાં
એનું મરણ થયું, તેથી એની પાછળ છોકરો સૈફુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.

સૈફુદ્દીન—એ અલાઉદ્દીનનો છોકરો હતો; જ્યારે એના આપ-
ને સંજરે કેદ કર્યો, ત્યારે એની પાછળીનું જવાહીર લુટમાં ગયું હ-
તું. એક દહારો તેજ જવાહીર તેણે એક સરદાર પાસે જોયું, તેથી
તેણે એને મારી નાંખ્યો, એટલામાં એ સરદારનો બાઈ આખ્યાસ
આવી પહોંચ્યો; તેણે સૈફુદ્દીનને જોરજોર બોલો માર્યો, તેથી તેનું મ-

રણ થયું; ગાટે એની પાછળ એનો પિત્રાઈ ભાઈ ગ્યાસુદીન ગાદી-એ બેઠો.

ગ્યાસુદીન ૧૧૫૭—૧૨૦—એને શાહપુદીન નામે બાપ હ-
તો; એ બંને ભાઈ અલાઉદ્દીનના બત્રીખ થતા હતા. તેઓ હળી
ગળીને રાજ્યકારનાર અલાવતા હતા. તેમાં શાહપુદીન લશ્કરી કામ
કરતો, અને ગ્યાસુદીન મુલકી કારનાર કરતો, શાહપુદીને મુલક મેળ-
વવા દિલ્હી પર નવ સ્વારીઓ કરી.

(૧) ૧૧૭૬માં પંજાબના હક નાંમે શહેર ઉપર કરી, ને તે
શહેર તાબે કર્યું.

(૨) ૧૧૭૮ માં ગુજરાતના રાજા બોળાબીમદેવ ઉપર કરી,
તેમાં પોતે હાર્યો.

(૩) ૧૧૭૮ માં ખુશરૂ મલેક ઉપર કરી, ને તેના હોકરાને જો-
ર જુલમથી ઓળમાં લીધો.

(૪) ૧૧૭૬ માં સિંધ પર કરી, ને તે પ્રાંત સમુદ્ર કિનારા સ્ત્ર-
ધી લૂટ્યો.

(૫) ૧૧૮૪ માં ખુશરૂમલેક ઉપર કરી તેને કેદ કર્યો.

• (૬) ૧૧૯૧ માં પૃથુરાજ ઉપર કરી, તેમાં આ બંનેની ફા-
જો કર્નાભ અને સ્થાનેધરની વચ્ચેના તિરૌરીના ગેદાનમાં પડી, તે-
માં શાહપુદીનની દાર થઈ.

રજપુત રાજ્યો—(૧) દિલ્હીમાં અન્ગપાળ તુમારનું (૨)
અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોહાણનું (૩) કનોજમાં પિન્ડયપાળના કુંવર
જયસંદ્ર રાડોડનું (૪) ગુજરાતમાં બોળાબીમ સોલંકીનું (૫) આ-
બુ ઉપર જોતસી પરમારનું.

રજપુતોમાં હુસૈન થવાનાં કારણ—(૧) દિલ્હીના રાજા

અનંગપાળને એ દીકરીઓ હતી, તેમાંની એક વિજયપાળ રાઠોડને અને બીજી સોમેશ્વર ચોદાણને પરણાવી હતી, એ અનંગપાળને દીકરા નહોતો, માટે એણે સોમેશ્વરના દીકરા પૃથુરાજને દત્તક લીધો, એથી વિજયપાળના દીકરા જયચંદ્રને માટું ભાગ્યું, એમ જે મસીએઈ ભાષ વચ્ચે વેર બંધાયું. (૨) આણુના રાજા જેતસી પરમારની ઇચ્છાની નામે કુંવરી પરણ્યા માટે ભોળાભીમ અને પૃથુરાજ વચ્ચે લડાઈ થઈ. (૩) કળીયુગના આરંભમાં પાંડવોએ અશ્વમેધ કર્યો હતો; તેવો યજ્ઞ કરવાનો જયચંદ્રે વિચાર કર્યો, ને સર્વ રાજાને આમંત્રણ મોકલ્યાં, તેમાં બધા રાજા ગયા, પણ પૃથુરાજ ગયો નહિ, તેથી જયચંદ્રને ખોટું ભાગ્યું. (૪) જયચંદ્રની કુંવરી સંયોગતાને સ્વયંવર વખતે પૃથુરાજ ઉપાડી ગયો. એથી રજપૂતોમાં વેર બંધાયું.

(૭) ૧૧૮૭ માં ઉપરના કુસંપનો ભાગ તાકીને શાહજુદીને પૃથુરાજ ઉપર સ્વારી કરો; તે બંનેનાં ભસ્કરો પાણીપતના મેદાનમાં વઢ્યાં, તેમાં પૃથુરાજ પકડાયો, એવું ચંદ આરોટે પૃથુરાજ રાસામાં લખ્યું છે.

(૮) ૧૧૮૪ માં દનોજ ઉપર કરી, તે વખતે જયચંદ્ર એનાનું દળપાંગળુ, ભસ્કર લઈ લડવા આવ્યો; પણ તેની હાર થઈ.

(૯) ૧૧૮૫ માં શાહજુદીને પોતાના સરદાર કુતબુદીનને ગ્વાલીયર ઉપર મોકલ્યો, તેમાં કુતબુદીનની જીત થઈ. ત્યાર પછી એના સુબા બખત્યાર ખીસજીએ ૧૧૮૬ માં અયોધ્યા, અને બદાર પ્રાંત જીતી લીધા; એવામાં ગ્વાસુદીન ૧૨૦૨ માં મરણ પામ્યો.

શાહજુદીન—૧૨૦૨—૧૨૦૬ એને ખારીજમ (ખીવા) ના પાદશાહ જોડે અણુનવાવ થયો; માટે એણે એના ઉપર ચડાઈ કરી.

રી, પણ તેમાં પોતે હાર્યો; તે વખતે એના સરદાર જખતિયાર ખિન્-
લજીએ ૧૨૦૩ માં જંગાળના સુખા લક્ષ્મણસેનનું રાજ્ય હતી
હોયું, શાહપુત્રીનના ત્રણ ગુલામો સુખાનાં કામ કરતા. તેમાં કુતપુ-
ત્રીન પાસે હિંદની સુબેદારી, એલદોજ પાસે ગીજનીની, અને નાસ-
દદીન પાસે મુલતાન તથા સિંધની સુબેદારી હતી, ૧૨૦૩ માં ગઝ્ઝ-
ર લોકે પાંચળ ઉપર ચઢ્યું કરી, તેથી શાહપુત્રીને હિંદમાં આવી
તેઓને નસાડયા; પછી તે સ્વદેશ જવાસાર નીકળ્યો; પણ તેને ર-
સ્તામાં સિંધુ નદી આગળ મુકામ કર્યો પડ્યો; ત્યાં તેને ગઝ્ઝર જ-
તના પહાડી લોકે રાતમાં ઉઘતો મારી નાંખ્યો.

• એનાં કામો—એણે મુલક મેળવવા માટે હિંદપર સ્વારીઓ
કરી, તેમાં તેણે સિંધુ નદીથી જંગાળ સુધીનો મુલક તામે કર્યો,
એ નર મોટો દિગતવાન હતો, પરંતુ તેનામાં મહમુદના જેવી પંચ-
રસ જુદી નહોતી, એણે મહમુદની પેઠે વિધાને ઉત્તેજન આપ્યું ન-
હિ; માટે એની કીર્તિ ઝાઝી ફેલાઈ નહિ.

મહમુદ ૧૨૦૬—૧૨૧૨—એ શાહપુત્રીનનો છોકરો હતો, એ-
ના પાપના મરણ પાછળ ધણું સુખા સ્વતંત્ર થઈ ગયા; તેથી હિં-
દના રાજ્યનો કમળો એની પાસે રહ્યો નહિ. વળી સિંધ તરફ લ-
ડાઈઓ આવી, તેથી રૈયતની ખરાબી થઈ, એવામાં આ પાદશાહનું
મરણ થયું.

ગોરીવંશ ૧૧૫૨—૧૨૧૨—૬૦ વરસ આહયો

અન્નાઉદ્દીન.....	૧૧૫૨...	૧૧૫૬.....	૪
સંદુદ્દીન.....	૧૧૫૬...	૧૧૫૭.....	૧
ખાસુદ્દીન.....	૧૧૫૭...	૧૨૦૨.....	૪૫
શાહપુત્રીન.....	૧૨૦૨...	૧૨૦૬.....	૪

મહમદ ગોરી.....૧૨૦૬... ....૧૨૧૨..... ૬

ગુલામવંશ.

કુતબુદ્દીન—૧૨૦૬—૧૨૧૦ એને નિશાપુરના કોઇ શાહુકારે ખરીદ કર્યો હતો, એને ફારસી તથા અરબી બાપા શીખવવા માંડી, પણ એવામાં એ શાહુકારનું મરણ થયું, તેથી તે એક વેપારીને ત્યાં વેચાયો; પછી તે વેપારીએ ભેટ તરીકે શાહુદ્દીનને આપ્યો. આ પાદશાહના હાથ નીચે કેળવાઇ કુતબુદ્દીને કોચી પદ્મિ મેળવી; વળી, એની નીતિ બેંધ પાદશાહે તેને બરતખંડનો સૂબો કરાવ્યો. શાહુદ્દીનના મરણ પછી એણે હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ સ્વતંત્ર ગાદી સ્થાપી; અને ગીઝનીના સુબા એલદોજની બેટી વેર લગ્ન કર્યું, પછી તેણે હિંદુની પાસે કુતુબ મિનારો બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. પણ એવામાં મુઝરી ગયો. એનામાં ધણી ઉદારતા હતા; તેથી લોકમાં એવી કહેવત છે કે “કુતબુદ્દીન જેવો ઉદાર” એ વંશનો પહેલો પાદશાહ કુતબુદ્દીન ગુલામ જ્ઞાતનો હતો, માટે એ વંશનું નામ ગુલામ વંશ પડ્યું.

આરામ—૧૨૧૦—૧૨૧૧ કુતબુદ્દીન પાછળ એનો છોકરો આરામ ગાદીએ બેઠો. એનામાં જલ્દી કારબાર કરવાની શક્તિ નહોતી, તેથી તેના બનેલી અદતમસે તેને એક વરસની અંદર ગાદીએથી હટાડી મુક્યો અને પોતે ગાદીનો ધણી થયો.

અદતમસ—એ કુતબુદ્દીનનો ગુલામ તેમજ જમાઇ હતો. એણે ૧૨૧૫ માં ગીઝનીના સુબા એલદોજને તથા સિંધના સુબા નાસરુદ્દીન કુતબુદ્દીને નમાવ્યા; એવામાં મુગલ સરદાર જલિસખાં સિંધુ નદી સુધી આવ્યો. પણ ત્યાંથી તે તરત ફરત તરફ વળી ગયો. ૧૨૨૫ માં સિંધ ને નીચલા બંગાળના સુબા સ્વતંત્ર થયા.

તેમને અલ્પગણે જાણ્યા; ને ૧૨૩૧ માં ઉચ્છન્નગણાંનું મહાકાળેશ્વરનું દહેરું ખોદી નાંખ્યું એણે કૃતજુદીનનો શર કરેલો કૃતજ મિતારો પુરો કર્યો. એ મિતારો હંજુ સુધી ૨૪૨ કુટ હયો છે.

રૂકજુદીન—૧૨૩૬--૧૨૩૬ એ અલ્પગણનો છોકરો હતો. એણે મનૈયા તથા મસ્કરાને ઘણો પૈસો આપી દીધો; અને બધા રાજકારવાર પોતાની ગાને સોંપ્યો; પણ તે જુલમી અને દુષ્ટ કામો કરવા લાગ્યો. તેથી સર્વ લોકે તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકી; અને તે ની દોકરી રજયાબેગમને ગાદીએ બેસાડી.

રજયાબેગમ—૧૨૩૬—૧૨૩૬ એ અલ્પગણની બેટી હતી. દિંદમાંના મુસલમાની રાજ્યમાં સ્ત્રી તરીકે રાજ કરનાર આ એકલીજ હતી; તે કુરાનમાંના કઠણ શખ્તના અર્થ પણ સમજતી હતી ને રાજકારવાર કરવામાં આલાક હતી; તેમજ રાજ્યનો બદોઅરત કરવામાં પણ બજારદાર હતી; પોતે સુલતાનનો પોશાક પહેરી તખ્તપર ઈન્સાફ કરવા બેસતી; જે કોઈ દાદ કરવા આવે તેની દાદ ધ્યાનમાં લઈ બદોઅરત કરતી. એણે કાયદા ફરીથી તપાસીને સુધાર્યા; જે ગુજો રામંગાં જોઈએ તે ગુજો એ પાછાં હતા. પરંતુ એના કમનસીબને લીધે એની જુદિ બગડી; એણે જગાત નામે એ ક હજસી ધોડેશ્વારની જોડે દોસ્તી કરી, એથી અમીરો નાખુશ થયા; ને જગાલને મારી નાંખ્યો તથા સુલતાન રજયાને તુરંમમાં પૂરી; તેની એકી કરવાને અલતુનિયા નામે તુર્કી સરદારને નીમ્યો. ત્યાંથી રજયા તથા અલતુનિયો નાશી ગયાં, પણ છેવટે એક જણ માયાં ગયાં.

બેરામ (મવજુદીન)—૧૨૩૬—૧૨૪૧ એ રજયાબેગમનો બીજો બાઈ હતો; એના વખતમાં મુમલો પંચતપર ચઢી આવ્યા

ને રાજ્યમાં ધણો ગરબડાટ થયો; એવામાં એતા શસ્ત્રેજ્ઞ એને મારી નાંખ્યો.

મમુદ (અસાફદીન) ૧૨૪૨—૧૨૪૬ એ રુકનુદીનનો છોકરો હતો. એના રાજ્યમાં બેરામના રાજ્યની પેઢે ગરબડાટ થયો; એવામાં માણુકખાંન નામે મુગલ સરદારે મુલતાન ઉપર ચડાઈ કરી; પણ તે પંજાબમાંના ઉક શહેરથી પાછો વળી ગયો. ત્યાર પછી બીજો મુગલ સરદાર ચઢી આવ્યો. તેને મમુદના સરદારે હરાવ્યો; એવામાં મમુદને કોઈ પુર્ણ સંરદારે કેદ કર્યો.

નાસરુદીન—૧૨૪૬—૧૨૬૫ એ ફરીરી આલનો હતો; પેતાનો બધો વખત ખુદાની બંદગીમાં તથા કુરાનોની નકસો કરવામાં ગાળતો; વળી એ ફારસી વ્યુત્પત્તિની અંદર હોશિયાર હતો. એણે રાજ્યની લગભગ ગ્યાસુદીન ખુલખુન નામે વહરને સોંપી હતી. તે વહરે ઉક. મેવાત, કરાગણેકપૂર, ખુદેલખંડ, ને માળવાનાં જાંડ સમાવ્યાં. તથા સંતુરના હિંદુ રાજાને તાબે કર્યો. એવામાં મુગલો તરફથી હોલાકુખાંન નામે વહીલ આવ્યો; તેની આ પાદશાહે સારી આગતાચાગતા કરી. તથા મુગલોના હુમલા પાછા વાળ્યા.

ગ્યાસુદીન ખુલખુન—૧૧૬૫—૧૨૮૭ એ નાસરુદીનનો વહર હતો. એણે ઉંચ ફૂળના માણુસોને નોકરી આપવાનો તથા નીચ ફૂળના માણુસોને નોકરી ન આપવાનો ફરાવ કર્યો. ખુલખુનને મોટા છોકરો મહમદ વિદ્વાન હતો. તેને લીધે એના દરબારમાં મોટા મોટા અંધકારો આવતા હતા. તેઓમાં અમીર ખુશદ અને શેખશાહીન નામે બે પ્રખ્યાત કવિ હતા. એવામાં મુગલોની ધાતમાંથી જ્યોત્સના પંદર રાજ, કવિ, અને અમીરો દિલ્હીમાં આવીને રહ્યા; ખુલખુને તેમના મુજરાનને વાગતે જમીન આપી, તથા સારી રીતે

તેમની આગતાસ્વાગતા કરી. જંગાળના સુખી તોમરે તથા મેવાત-
ના કુમરી લોકે જાંડ ક્યું; તેથી ખુલખુને તેમને કુર રાંતે મારી નાં-
ખ્યા; એને જકારાખાં અને મહમદનામે બે દિકરા હતા. તેમાંના જ-
કારાખાંને જંગાળમાં અને વહાલા છોકરા મહમદને પંન્નજમાં સુ-
બેદારી આપી હતી. મહમદના વખતમાં પંન્નજપર અરધુનખાં ના-
મે મુગલ સરદાર ચઢી આવ્યો; તેની જોડે લડતાં મહમુદનું મરણ
થયું. આ વહાલા છોકરાના મરણથી લશ્કરી સિપાઇઓની આંખમાં
આ સુ આવ્યાં; અને એના જાપ ખુલખુનનું અંતઃકરણ મહુ કંકળુ.

કૈફુઆદ—૧૨૮૭—૧૨૯૦ ખુલખુને પોતાના નાના છોકરા
જકારાખાં જોડે જનતું નહોતું. તેથી મહમદના છોકરા કૈફુશરને મા-
દી આપવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ અમીરેએ જકારાખાંના દીકરા કૈ-
ફુઆદના નામની ડાંડી પ્રીટાવી; તે ખુશરને મુલતાનની સુબેદારી આ-
પી. કૈફુઆદ પોતાની જાઇડીના મત પ્રમાણે ચાલતા હતો; એને
નિજમુદ્દીન નામે ખરાબ વજીર મળ્યો હતો. એ વજીરે પાદશાહને
જકારાખાં જોડે વેર કરાવ્યું. તેથી કૈફુઆદે એ વજીરને મારી નાં-
ખ્યો; કૈફુઆદનામાં રાજ ચલાવવાની શક્તિ નહોતી, તેથી ખિલજ
લોકે જોતે તથા તેનાં બે જાળકને મારી નાંખી પોતાના સરદાર જ-
લામુદ્દીનને માદીએ બેસાડ્યો.

ગુલામવંશ ૧૨૦૬—૧૨૯૦—૮૪ વરસ સુધી.

કુતબુદ્દીન... ૧૨૦૬—૧૨૧૦— ૪ બેરામ ૧૨૩૯—૧૨૪૧— ૨
આરામ... ૧૨૧૦—૧૨૧૧— ૧ મસુદ ૧૨૪૧—૧૨૪૬— ૫
અસ્તમશ, ૧૨૧૧—૧૨૩૬—૨૫ નાશરુદ્દીન ૧૨૪૬—૧૨૬૫—૧૯
રકનુદ્દીન ૧૨૩૬—૧૨૩૬— ૦ આબુદ્દીન ૧૨૬૫—૧૨૮૭—૨૨
રુજાબેગમ ૧૧૩૬—૧૨૩૬—૩ કૈફુઆદ ૧૨૮૭—૧૨૯૦— ૩

ખીલજી વંશ.

જલાલુદ્દીન—૧૨૬૦—૧૨૬૫ જલાલુદ્દીન જાતે ખીલજી પ-
હાણ હતો. માટે એના વંશના પાદશાહને ખીલજી વંશના પાદશાહ
કહે છે. એ ગાદીએ બેઠો ત્યારે એની ઉંમર ૭૦ વરસની હતી.
વ્યુત્પત્તિ વિદ્યામાં હોશિયાર હોય, એવા માણસની ભાંધખાંધી
કરતો, એ ક્યાણુ હતો, છતાં શોકો એવું કહે છે કે એણે સીધામો
લા નામે ફકીર પાસેથી પારસમણી માગી, પશુ તે તેણે આપી ન-
હિ. માટે તેણે મેલ્લાને મારી નાખાવ્યો. ૧૨૬૨ માં આ પાદશાહ
મુગમોના હક્કા પાછા વાળ્યા; તેનો જાત્રિએ અજાઉદ્દીન કરા ગામ-
નો સૂચો હતો તે વેળા તેણે બિદસા નામે બૌદ્ધ ધર્મ દેવળ તો-
ડ્યું, ને ખુદેલખંડ તથા માળવાના જળવાળેર રાજાને હરાવ્યા.
પછી દેવગીરી જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં જે કોઈ રાજા આંતરે, તે
તેને એણે જવાળ આપતો, કે હું મારા કાકાથી કંટાળીને રાજમ-
હેંદ્રીના રાજાની નોકરીમાં રહેવા જાઉં છું. તેથી દક્ષિણના જોળારા-
જાઓએ એને દેવગીરી જતા સુધી અટકાવ્યો નહિ, દેવગીરી પહોં
ચતાંજ એણે ત્યાંના રાજાને હરાવ્યો. ને પુષ્કળ પૈસા ભર્ષ કરા
મામમાં આપ્યો. પછી તેણે પૈસામાં જાગ આપવાંતો કહી પોતાના
કાકા જલાલુદ્દીનને મળવા બોલાવ્યો. ને બેઠતી વખતે ખુદા કાકાને
મારી નાખાવ્યો.

અસાઉદ્દીન ૧૨૬૫--૧૩૧૫ (૧) એણે ગાદીએ બેઠો પહે-
લાં જલાલુદ્દીનની બેગમને તથા તેના ઈબ્રાહીમ અને અરફનીખાન
નામે શાહનશાહને મારી નાંખ્યા. ને ફોજના માણસોને લૂંટનો પૈસો
બંધીસ આપી પોતે સુલતાનની આજુ ફરવી. એવામાં એના બની
જા સુન્નેમાને બંડ કર્યું; તેને એણે મારી નાંખ્યો.

(૨) ગુજરાતમાં અડાધ—૧૨૬૦ માં જ્યેષ્ઠ પોલીસ માર્શલ અલ્લાઉદ્દીને તથા વડા પટ્ટર નસરતખાનને ગુજરાત છૂતમ મોકલ્યા; તેમણે ગુજરાતની રાજધાની અણહિલવાડ બાળેલા માંડ્યું, જે વખતે ત્યાંનો રાજા કરજી સેલો ખામલાજીના કિલ્લામાં નાશો ગયો. તે તેની કોલાસણી મુસલમાનોને હાથ પકડાઈ ગયા. ૩૫માં કોલાસણીને જોડો ભરતખંડમાં નહેતો, તેથી મુસલમાનો જેને અલાઉદ્દીન પાસે દિલ્હી લઈ ગયા; એ રાણી જોડે પાદશાહ પાંતે પરણી અને તેની ફોકરી દેવળદેવાને પોતાના વડા ફોકરા ખીજરખા પેર પરણાવી. જે વખતે ગુજરાતમાં કોલાસેથી પકડાઈ, તે વખતે ખાતમાથી મલેક હાદુર નામે ગુલામ પકડાઈ ગયો.

(૩) મુગલોના હુકા—મુગલોએ પહેલો અને બીજો મુગલો ૧૨૬૮ માં પત્તણપર કર્યો. પણ તેમાં તેઓ હાર્યા. ૧૨૬૮ માં પુતપુત નામે સરહારે દિલ્હી ઉપર હુમલા કર્યા પણ તેમાં કંઈ વળ્યું નહિ. બીજા પણ હુમલા એમણે ૧૩૦૪-૫ માં રાહિલખંડ ઉપર કર્યો; પણ તેમાં તેમની હાર થઈ.

(૪) ઉત્તરમાં અડાધ—ખ. સ. ૧૩૦૦ માં અલાઉદ્દીને અજમેરમાંનો રણરત્નખેર નામે કિલ્લો છૂતી લઈ, ત્યાંના સિસોદીયાને મહારાજાને કંઈ કર્યો. આ રાજાને એની પુત્રીએ યુક્તિથી છોડાવ્યો.

(૫) દક્ષિણમાં અડાધ—આ પાદશાહે ૧૪૦૩ માં પોતાના મલેક હાદુર નામના સરહારને વરંગુળ છૂતવા મોકલ્યેજ ત્યાંથી પાછા આવતા ખાનદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર બંધી તથા દેવગીરીના રાજા રાજેવને તામે કરી દિલ્હી લાવ્યો ૧૩૦૬.

(૬) પાછળથી ૧૩૦૯ માં વરંગુળ તથા ૧૩૧૦ માં કંબાઈ અને મલખાર છૂત્યાં ને ૧૩૧૨ માં કંબાકુમારિકા મુત્રીના સમયે-

ને તામે ફરી મેળવિદુ રામેશ્વરમાં મસીદ બંધાવી.

(૭) લોકની હાલત—એના વખતમાં દિલ્હીમાં ધણા બુઝર્ગો આવીને વસ્યા હતાં, તેમાંના ૧૫૦૦૦ બુઝર્ગોને એણે કાપી નાખ્યા. તથા પોતાના કુટુંબનું કાસણ કાઢી નાખ્યું. આનાં દુષ્ટ કામોથી લોકો એને અણાદીઓ ખુન્ની કહેતા હતા. એણે એક વખતે સવાયલ જોઈ ઉતરે એટલા બ્રાહ્મણોને મુસલમાન ક્યાં હતા. હમણાના મેમણ, પોહોસ શેખડા, ધાંચા વિગરે ગતો, દિંદુમાંથી મુસલમાન ધર્મોલી જણાય છે.

(૮) વિશેષ હુકામત—એની મહેસાના કાઠ પાદશાહે દક્ષિણ દેશ જત્યો નહોતો; ને એણે જત્યો. એણે પેગમ્બર ધવાની તથા મહાન સિકંદરની પેટે ધણા દેશો જીતવાની ઇચ્છા કરી. આ ઇચ્છા દિલ્હીના યુદ્ધ મજરુરેટો સામાન્ય દુષ્ટ બધ રખાવી. એવામાં પાદશાહે મદદાડ યચો. ને બુઝર્ગો તથા દક્ષિણમાં જાંડ જાગ્યા. આ પાદશાહ અબિગાની ધર્માંધ, બેધ્યો અને જુલમી હતો. ૧૩૧૫ માં એનું મોત થયું; ઠેકાક કહેછે કે, એને કાપુરે ઝેર દાંધુ.

ઉમર ૧૩૧૫—૧૩૧૬ મસેક કાપુરે અસાહિબાનના નાના દિકરા હિમરને ગાદીએ બેસાડ્યો; ને તેના બે મોટા દિકરાની આંખો ફેડાવી. તથા ત્રીજા દિકરા મુખારકનો ઘાટ ધડવા મારા મોકલ્યા. પણ મુખારક એ મારાઓના હાથમાંથી ઉગરી ગયો; ને તેણે એજ મારાઓ પાસે કાપુરનો પ્રાણ લેવડાવ્યો; તથા હિમરની આંખો ફેડાવી પોતે ગાદીએ બેઠો.

મુખારક ૧૩૧૬—૧૩૨૦ એણે પોતાના ભાઈઓનું કાસણ કાઢી નાખ્યું, ને પોતે ગાદીએ બેઠો, રાજ્ય ચાલવાની ખુશાલીમાં એણે ૧૭ હજાર કેદી છાડી મુક્યા. એના વખતમાં દક્ષિણને રા-

જા હરખાળ સ્વતંત્ર થયો. માટે તેણે તેની મામડી ઉતરડાની મારી નાખાવે; ને ગુજરાતનું 'ખંડ સમાવ્યું'. તથા રૈયત કિંપરના ઢેરલાક કર આદ્ય કર્યા. માટે ગુજરાતને વેશ લઈ ઉમરાવોની મીઠાજસમાનાચવા જતો, તથા તેણે રાજ્યની અમામ ખુલાશ માટે મુસલમાન અમેલા ઢેરને રોપી; પણ તેણેજ એને મારી નાખ્યો.

ખુશરૂ ૧૩૨૦—૧૩૨૦ એ માદોએ બેસતાજ ખોજરખાની ઘડુ દેવમદેવાવેર પરણ્યો; પોતાની જનતા દેડગોને નોકરીમાં ફરજ લઈ કતવા માંડ્યા. તેથી ઉમરાવો નાગજ થયા; હંવટે પાછળાં નામે દુમરાવે એને હરાવી મારી નાખ્યો. ૧૩૨૦

ખિસજી વંશ ૧૩૨૦—૧૩૨૦—૩૦ વર્ષ સુધી.

જાતાબુદ્દીન.....૧૨૫૦.....૧૨૫૫.....૫

અસાફદાન.....૧૨૫૫.....૧૩૧૫.....૬૦

કિમર .....૧૨૧૫.....૧૩૧૫.....૧

મુબારક.....૧૩૧૫.....૧૩૨૦.....૫

ખુશરૂ .....૧૩૨૦.....૧૩૨૦.....૫ માસ.

મુકરમુ ૬ મું.

તમસખવંશ.

આસુદ્દીન ૧૩૨૦ ૧૩૨૫ એનો જન્મ દિલ્હી સ્થાને પેટ મળ્યો હતો; એ પ્રથમ તુર્કી સુલ્તાન હતો; પણ પાછળથી હોશિયારો વડે પંજાબનો હાકલ થયો; ને આગેશની મદદ વડે દિલ્હીની મારી મેળવી. આ પાદશાહે રાજ્યનો એવો મજબુત પાવો નાખ્યો કે, તાતારોના અપમા દુમરા છતાં પોતાનો વંશ કરે વરસ સુધી દિલ્હી

તે રાજ્યને રહી ગયો. સંધી, એણે પોતાની રાજધાની રાજધાની વા-
સ્તે દિલ્લીથી ખસે તત્કાલમાખાદ તથા મહેલ બાંધાવ્યો; ને વરસાદ
ના રાજ્યને લાભેદાર કરી દિલ્લી આણ્યો. આ પાદશાહની મુલાકાત
વાસ્તે એનાજ છોકરા જુમાખાએ લાકડાનો માંડવો બાંધાવ્યો હતો.
તે માંડવો તુટી પડવાથી પાદશાહનું મરણ થયું.

મહમદ તખલિસ (જુમાખા) ૧૩૨૫—૧૩૫૧ વ્યાસુદીનના
મરણ પછી એને છોકરા મહમદ માઠોએ બેઠો; એ વિદ્વાન, ચોક્કસ
મનગી, રાષ્ટ્રસમર કામ કરનારો, ને અનુર હતો. વળી ફારથી તથા
અરબી બાષામાં વૈદ્યક વિદ્યામાં, મુનાની તત્વશાસ્ત્રમાં, નાન્ય શાસ્ત્ર-
માં, ગણિતવિદ્યામાં, અને સિદ્ધ પદાર્થ વિજ્ઞાનમાં બહાદુર હતો; પણ
તેના ક્રોધી સ્વભાવથી આ સારા ગુણો ડુબી મયા; તેથી એને ધો-
કા માંડો કહેવા લાગ્યા.

(૨) નિદ્રા લાલક કામો—એના વખતમાં પંજાબ પર મુ-
ગલો વારે વારે અડી આવવા લાગ્યા, તેમને નાણાં આપી માછ કાઢ-
વામાં અલાઉદ્દીનનો એકઠો કરેલો ખર્ચનો વાપરી નાંખ્યો.

(૨) એણે રૂપા નાણું બંધ કરી ત્રાંચા નાણું ચલાવ્યું; તેથી
પરદેશ સાથેનો વેપારરોજગાર બંધ પડ્યો.

(૩) આન તથા ઇસ્લામ તાબે કરવા ફોજ મોકલી; પણ તે તા-
દ તામ, ને વરસાદથી હોરાન થઈ મરી ગઇ.

(૪) રાજધાની દિલ્લીથી ફરવી હોલતાખાદમાં ફરી; ને એ વ-
ખત રૈયતને જગત આગવાનો દુકમ કર્યો; તેથી વણ્યાં માણસ રસ્તા-
ના જુગલ તરસથી મરણ પામ્યા.

૫ પોતાના દાંત પડી ગયો; તેના પર સુદર કપર ચાલ્યો.

(૩) ઘાલડી કાઢી—(૧) પોતાનો ખમ્મનો જાણી થવાથી વચ્ચેમાં ભેરાની રીત ફાળવ કરી, ને કશ તણા જેવે વધારવાથી ખે-
લુનો જમીન મહત્તી મુકી નાસી ગયા.

(૨) પોતાની ફાજત માણસોના જોળ મકરાવમાં જોડતાં મા-
સો આવે, તે બધાને પશુની પેટે કાપી નાખતો. આ પ્રકારનો શિ-
કાર એણે એક વખત કર્યો હતો, અને એજ પ્રમાણે એણે આખું કમોજ
શહેર ઉજાડ કર્યું વળી, એવામાં દુશ્મન પડતાથી રૈયતની ખસખસી
થઈ.

(૪) માંતેમાં ખંડ—એ જ્યારે માલીએ ખેડો, ત્યારે એના
દાથમાં મોટાના મોટું મુસલમાની રાજ્ય આવ્યું. પરંતુ અમાધમ
જ્ઞાને લાંબી હિંદુ અમલદારા ઉપર બરોસો રાખ્યો નહિ, તેથી તેના
રાજ્યમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખંડો ઉડ્યાં.

(૧) ૧૩૮૮ માં એના જાનીજાએ જોળવામાં ખંડ કડ્યું તેથી
એની જળતાં આમડી ઉતરકી નાખાવી.

(૨) ૧૩૮૯ માં પંજાબમાં મોકે જહેરામે બળવો કર્યો તેને
ગરદન આપ્યો.

(૩) ૧૩૪૦ માં અંગાવાના સુબાએ બળવો કર્યો પણ તે સ-
મ્યો નહિ.

(૪) ૧૩૪૪ માં હર્ણુટક ને લેતંગણના હિંદુ રાજા બળવા ક-
રી સ્વાતંત્ર થયા.

(૫) ૧૩૮૫ માં સંજતગા ખંડ ઉડ્યું, પણ તે સમી મળ્યું.

(૬) ૧૩૪૬ માં હરિણમાં એક મુગલ સરકારે ખંડ કડ્યું તેને
ખદશાહે મારી નાખ્યો.

(૭) ૧૩૪૭ માં દક્ષિણમાં એનુસુદ્ધ નિગમો મળતો હતો.

(૮) ૧૩૪૭ માં સુવસતમાં બંડ બંધાયું; પણ સાત પંડાયું.

(૯) ૧૩૪૭ માં બેરમાં બંડ બંધાયું, તે હસનગંધુએ પાછા-
છોડી રાજ્યની સ્થાપના કરી.

(૧૦) ૧૩૪૭ માં સુવસતમાં બીજાવાર તોફાન થયું; તે સ-
માવવાને પાદશાહ સિંધ તરફ જતો હતો, પણ ચોસમાં નગર ઠકા
આગળ એનું મોત થયું.

ફિરોજશાહ—૧૩૫૧-૧૩૮૮-એ ગ્યાસુદીનનો પૌત્ર તથા
જુમાખાનો બાજીબે હતો. એના યજનમાં બંગાળા અને દક્ષિણના
સૂબા સ્થનત્ર થયા. આ પાદશાહ દયાળુ અને ધર્મિન્ડ હતો, એના
દાય નીચે તૈલંગમુના બે દિંદુ પથ્થર હતા. તેમણે તેને બમાગો,
પથ પાછળથી મુઘલો.

મુધારા—(૧) એડુતોપરતો કર ચોષો કર્યો. (૨) નાકકાન કા-
પવાની જગત્રી સમ બધ કરી (૩) મુસાદરા માટે પાર પાર જા-
ઉતે અંતરે ધર્મશાળાઓ ખધારી.

(૪) રૈયતના મુખને માટે કુવા, વાવ, તળાવ, નિશાળો, કા-
ખાનાં, પુકો વગરે બધાન્યાં.

(૫) જગનાના ગૂળથી નહેર ખાંધી, સતતજ અને ચોંધમ ન-
દીઓ સાથે બેડી દોધી. તે નહેર દાણમાં પ્રોટિશ સરકારે સુધાની
છે આ પાદશાહ ૬૦ વરસની ઉંમરે ૧૩૮૮ માં મરણ પામ્યો. એ
વખતે એને નાશદીન નામે ફિરો તથા ચાર પૌત્ર હતા. (૧) ગ્યા-
સુદીન (૨) અયુબકર (૩) સિદ્દિકર (૪) ચહમક.

ગ્યાસુદીન બાંકી - ૧૩૮૮-૧૩૮૯ એ ફિરોજશાહના ફિર

રાનો દિરો હતો; એમમાં રાજ સમાવવાની શક્તિ નહોતી. તેથી એના રાજ્યમાં ગળવા થયા; ને રૈયતની ખરાબી થઈ.

અશ્વમેધ ૧૩૮૯-૧૩૮૯ એ ખાસુદીનનો ખાત્ર હતો. એના કાલે નાસરુદીને રાધસરવાર નામે સરદારની મદદથી રાજ્ય હતી લીધું, તેથી તેને કદ કયો.

નાસરુદીન—૧૩૮૯-૧૩૯૨—એ શીરોજશાહનો પાટથી કિરી હતો. તે રાડીખાજ ને દરડીઓ હતો; તેથી એમાં આખનું હેત એના ઉપર ગિલફલ નહોતું, માટે એને પોતાના રાજ્યમાંથી કાઢી મુક્યો; પણ શીરોજશાહના મરણ પાછળ એણે આખનકર પામેથી ગાદી લીધી; એવામાં ૧૩૯૨ માં એનું મોત થયું. એની પાછળ એના દીકરા હુમાયુ ગાદીએ બેઠો, પણ તેનું દોઢ માસમાં મોત થયું. તેથી તેના નાના બાઈ મદમુદને ગાદી મળી.

મહમદ ખીજો—૧૩૯૨ એ પાદશાહ શીરોજશાહનો એથી પોત્ર હતો, તેના વખતમાં ગાગવા, ગુજરાત, બુલખાંડ, ખાનદેશ, અને જવાનપુરના સુબા રવત્ર થયા; ને દક્ષિણમાં ખારે દુકાળ પડ્યો. એ “દુકાળ ખારે વરસ સધી રહ્યો” એવામાં તેમની રવારી આંધી તેણે મદમુદ શાહને હરાવી દિલ્હી લીધું. ને તે શહેર પાંચ દિવસ સુધી ખાલ્યું. વળી, ૧૫ વરસ ઉપરાંતના એક લાખ માન ખુસની કતલ કરાવો. રસ્તે જતાં ગીરતમાં પણ કતલ સમાવી. ને ખીજરખાંને ત્યાંને સખો કરાવી પાછો ગયો; એના ગંધા પછી મદમુદે આવી દિલ્હીમાં રાજ કરવા માંડ્યું. પણ તે નાગનોજ કારનાર કરી ૧૪૧૨ માં મરણ પામ્યો, એના મરણ પાછળ બે વરસ સુધી દોલતખાં લોદીએ કારબાર કર્યો. ત્યાર પછી ખીજરખાં સેમદન કાય રાજ્યની લગામ રાધ.

તથા ૧૩૨૦-૧૪૧૪-૯૪ વર્ષ સુધી.

આસુદીન ૧૩૨૦-૧૩૨૫-૫ અબુબકર ૧૩૮૯-૧૩૮૯-૦

મહમદ } ૧૩૨૫-૧૩૫૧-૨૬ નાસરુદીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨-૩
ફતુમાબા

ફિરોજશાહ-૧૩૫૧-૧૩૮૮-૩૭ મહમદ ૧૩૯૨-૧૪૧૨-૨૭

આસુદીન(૨) ૧૩૮૮-૧૩૮૯-૧ દોસતખાં સ. ૧૪૧૨-૧૪૧૪-૨

ખીજરખાં ૧૪૧૪-૧૪૨૧ એ પાંચમો સુબો હતો; તે એ-
કું કહેવા લાગ્યો કે, હું તેમુરનો નીમેરો હાકેમ છું; એમ કહી દો-
સતખાં પાસેથી રાજ્ય લઈ લીધું, એ દેવતો ખરાબર ઇનસાફ આ-
પતો હતો. મોટે દેવતે એના બચ્ચુ પાછળ વધુ દિવસ શોક પાડ્યો
૧૪૧૧.

મુઆરફ ૧૪૨૧-૧૪૩૩-એ ખીજરખાંનો ઝાકરો હતો એ-
કો મકરો તથા મુગલો સાથે ઘણીવાર ટક્કર લીધી પણ એનું કામ
વળ્યું નહિ. એને ખરાબ વજીર મળ્યો હતો, તેણે એ માદશાહને
મારી નાખ્યો. ને પાદશાહના બાન્નિબ મદમદને ગાદી આપી.

મહમદ ૧૪૩૩-૧૪૪૩ આ પાદશાહ રાજ્યકારવારખાં કંઈ
શુદ્ધિ ચાપરતોનહિ. તે એક વિવ્ર એશઆરાખાં મકો હતો. એ-
વામાં જુવાનપુરના સુખાએ એના ઉપર મકાઈકરી રાજ્ય લઈલિધું.

સૈયદ વંશ ૧૪૧૪-૧૪૫૦-૩૬ વર્ષ ચાલ્યો.

ખીજરખાં.....૧૪૧૪.....૧૪૨૧.....૭

મુઆરફ.....૧૪૨૧.....૧૪૨૩.....૧૨

મહમદ.....૧૪૩૩.....૧૪૪૩.....૧૦

આસાઉદીન.....૧૪૪૩.....૧૪૫૦.....૭

મુગ્ધ વંશની શરૂઆત વખતે દક્ષિણ દિશમાં મુસલ-
માની રાજધાની—

આદિલખી વંશ—મહમદ તરવળના વખતમાં હસલમાનુ અ-
મલ નાદરખાં નામે પઠાણ સરદાર દક્ષિણ દિશમાં સ્વતંત્ર થયો.
એ દિશમાં કાંગો નામે આદિલખીને ઘેર ગુલામ હતો; તે વખતે એ
આદિલખી એના ઉપર ઘણી માયા રાખતો. મારે તેનું નામ પ્રસિદ્ધ
કર્યા એણે પોતાનું વંશનું નામ આદિલખી વંશ પાડ્યું. એ વંશ
૧૩૪૭ થી ૧૫૨૫ સુધી ચાલ્યો. તેની રાજધાની અનુક્રમે મુલગમ
બરુખ, ને બેદરમાં હતી. એ વખતે એ વંશના સાબ પૂર્ણ ક્ષા-
એ હતી, તે વખતે ત્યાંના રાજા દક્ષિણ દિશના ઘણા અભિમત અ-
મલ ચલાવતા હતા; અને તેમને વિજયનગર ને વરગુળના હિંદુ
રાજા મદદ આપતા હતા; અપારે માલવાના પાદશાહે આદિલખી રા-
જા ઉપર ચડાઇ કરી. ત્યારે ત્યાંના પાદશાહ ખાસે ખાર હબર પ-
ઠાણ અને રજપૂત લશ્કર હતું, તે લશ્કરના સેનાપતિ મુસલમાન
થયેલા હિંદુ હતા. એ વંશ ૧૭૮ વરસ સુધી ટકી રહ્યો.

આદિલખીવંશ તૂટવાનાં કારણ—આદિલખી લશ્કર ખતે એ
વિરુદ્ધ પંચના મુસલમાનોથી ખન્યુ હતું, તેમાંની ત્રણ અને તાલાર
ખતો સિવાયથી હતી. અને દક્ષિણદિશમાં અ-મેલા મુસલમાનો ત-
યા તેમના હામતી નોકર સુત્રી પંચના હતા. આ બે મુસલમાન પં-
ચોની બહુસા ચડતીથી તથા કુસુખને લાંબે આદિલખી સમ્યના પાંચ
જામ પાડ્યા. ૧ વિજયપુરમાં ૨ ગોવળકાડમાં ૩ મહમદનગરમાં ૪
હાલીયપુરમાં ૫ બેદરમાં.

(૧) આદિલખી વિજયપુરમાં ૧૪૮૯ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થા-
પ્યું. તે ૧૭૬ વરસ સુધી ટકી રહ્યું પણ તે ૧૫૪૮ માં ઔરંગ-

એમે છતી લીધું.

(૨) કુટુબશાહે ચોવળકાંઠામાં ૧૫૨૨ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું; તે ૧૭૫ વરસ ટકી રહ્યું. પછી તે ૧૬૮૮ માં બૈરખાનેમે છતી લીધું.

(૩) નિજમશાહે અહમદનગરમાં ૧૪૬૦ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું તે ૮૯ વરસ સુધી ટકી રહ્યું. પછી તે ૧૫૭૨ માં અહમદનગરના રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું.

(૪) બરીદશાહે બેદરમાં ૧૪૬૮માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું તે ૧૫૯૫ વરસ સુધી ટકી રહ્યું. પછી ૧૬૫૭માં આરંગઝમે છતી લીધું.

સુમતિવંશની શરૂઆત વખતે દક્ષિણ હિંદનાં હિંદુ રાજ્યો.

(૧) ચેરા રાજ્ય—એ રાજ્ય મલ્લીસુવની પશ્ચિમે ચેરનામે સંસ્થાનમાં હતું. તેની રાજધાની તાલકલ નામે નગરમાં હતી; તે નગર હાલ કાવેરી નદીમાં ઘટાઈ ગયું છે. એમાં ઇ. સ. ૨૮૮ થી ૯૦૦ સુધી ચેરા રાજપૂતોની ગાદી હતી. એ રાજ્યની ગાદીએ ૫૦ રાજા થએલા માનવામાં આવે છે; ને ત્યાંના લોક તામિલ ભાષા બોલતા હતા; એ રાજ્ય ઇ. સ. ના આરંભમાં હતું; એવું અનુમાન થરામ છે; ને તે ઇ. સ. ના દસમા સદ્દમાં આણ્ડુઆણ્ડુનાં રાજ્યોએ છતી લીધું.

(૨) ચોલા રાજ્ય—એ રાજ્ય કાસેગંડલ કાંઠે કર્ણાટકમાં હતું; તેની રાજધાની તાંજોર અને કુમ્બકોનમમાં હતી એ રાજ્યની ગાદીએ લગભગ ૬૬ રાજા થએલા માનવામાં આવે છે; ને તેમાં તામિલ ભાષા બોલનારા લોક વસતા હતા. એ ઇ. સ. પુ. ૩૫૦ વરસ ઉપર પાંડવ સાથે જોડાઈ ગયું. પછી ઇ. સ. ૧૧૪ માં ખુ-

કે પડ્યું. ને ઇ. સ. ના ૧૪ સૈકામાં પડી ગાગ્યું.

(૩) પાંડ્ય રાજ્ય—એ રાજ્યનો સ્થાપનાર પાંડ્ય તામે શ-
દ્ર વ્યતિનો એક પુત્ર્ય હતો. તેણે અયોધ્યેથી આવી ઇ. સ. ના
નવમા સૈકામાં એ રાજ્ય સ્થાપ્યું. ઇ. સ. ને આરંભે પાંડ્ય રાજ્યએ
રામન પાદશાહ આગર સિઝર પાસે એક વડીલ મોકલ્યો હતો.
એ રાજ્યનો આરંભ ઇ. સ. ના ચોથા સૈકામાં થએલો જણાય છે.
ને તેની રાજગાદી મદરામાં હતી; એ ગાદીએ બેસનાર ૧૧૬ મા
રામને ૧૩૦૪ માં મતેક કાપુરે મારી નાખ્યો. છતાં છેવટે એ રા-
જ્ય ૨૧૮૧ થયું. ને ૧૮ માં સૈકામાં આક્રોટના નવાબે છતી લી-
ધું; મધુરાની ગાદીએ એકજ વંશના રામ એએ ૨૫૦૦ વરસ
સુધા રાજ્ય કર્યું; એટલાં બધાં વરસ રાજ્ય કરનાર તરીકે આખી
દુનિયામાં આ એકલોજ વંશ છે.

(૪) વિજયનગરનું રાજ્ય—એ રાજ્યવડે દક્ષિણ દિગેર
અરેબરો ક્ષતિદાસ માલુમ પડે છે; તે ૧૧૧૮ થી ૧૧૧૫ સુધી ટકી
રહ્યું. તેમાં નરસિંહ કુળના રામ રાજ્ય કરતા હતા; મદ્રાસ પ્રમા-
કાના બેતારી હલ્લામાં એ શહેરનાં ખડેરની નિશાનીઓ હલ એ
વામાં આવે છે; ને તેમાં તરવ અને સાપ વસે છે દક્ષિણનાં મુસલ-
માની રાજ્યોમાં એ પંકાતુ હતું. પરંતુ એ રાજ્યોએ સંપ કરી
૧૫૬૫ માં તાલિકોટના સંથામમાં તેની (રામરાજની) આખર આ-
ખી, એ રામના વંશમાં મદીસરના રામ, અનંતગુંડીના રામ ને મ-
દ્રાસ પ્રમાકાના મેલોગર છે. એ રાજ્યનો (રામરાજનો) બાઇ મંદ્ર-
ગારીમાં રાજ્ય કરતો હતો. એણે મમેજને દિલ્લો બાંધ્યા માટે મ-
દ્રાસની જગ્યા બેગાણ આપી ૧૬૩૯.

(૧૦૦)

લોદી વંશ.

બહિષ્કારમાં—૧૪૫૦—૧૪૮૮ આ પ્રાદશાહ બહુ પંદર
૨ ને પરાક્રમી હતો. એણે પંજાબ અને મુઘલતાનના બધા સમા-
વ્યા. એવામાં જુવાનપુરનો રામ દિલ્લી ઉપર ચઢી આવ્યો. તેની
સામે તેણે ૨૬ વરસ સુધી લડાઈ કરી આખરે તેને તાબે કર્યો.

સિકંદર—૧૪૮૮—૧૫૧૭ આ પ્રાદશાહ પછો હોશિયાર
અને વિદ્વાન હતો; પણ જુલમી ને ક્રમાંધ હતો. એ મુસલમાનો
૨ પ્રીતિ રાખતો અને હિંદુઓ ઉપર જુલમ ચુલ્લારતો; તેમનાં બ-
હેરાં બાબી નાખતો. તહેવારને દીવસે પવિત્ર નદિઓમાં નદાવાની
જાંઘી કરતો, એના વખતમાં પહેલ પહેલી ગાદી આગ્રામાં ચંદ. ને
નાનકપંથ શરૂ થયો. એવામાં પોર્તુગીઝ સરદાર પાસકોડી આગા
તેવાર અંધ કાલીકટ બંદરે આવ્યો.

મુઘલાદીપ—૧૫૧૭—૧૫૨૬ એ સિકંદરનો છોકરો હતો.
એના વખતમાં મુસલમાનના અને દર્શાવાનનામે એ સરદારે રવત-
ન થયા. પંજાબનો સુબો હોમતમાં આગરને મળી ગયો. એ મુઘા-
એ આગરને કહ્યું કે, તું તૈમુરના પંચનો છું માટે એ ગાદીએ તારા
રો હક છે આ પ્રમાણે આખરે દિલ્લાં આગી પાણીપતના મેદાન
મુઘલાદીપ ને હાંને હરાવ્યો; ને દિલ્લીની ગાદીને ધણી થયો.

લોદીવંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬—૭૬ વર્ષ

બહિષ્કારમાં.....૧૪૫૦.....૧૪૮૮.....૩૮

સિકંદર.....૧૪૮૮.....૧૫૧૭.....૨૯

પ્રાદશાહી .. ૧૫૧૭.....૧૫૨૬..... ૯

મુગલવંશની શાસનાત વખતે ઉત્તર હિંદમાં સ્વતંત્ર રાજ્યો—

(૧) બંગાળ—એની રાજધાની ગોંડ શહેરમાં હતી. ત્યાં ફરકીને ૧૩૪૦ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. અને ચોતાતા તાગના સિક્કા પાડતા લાગ્યો. પ્રથમ એ રાજ્ય શિરશાહે હતું. પછી બાક-સખરે ૧૫૭૬ માં દાદા પાસેથી હતી લીધું.

(૨) મુજરાત—એમાં મુજફરખાંએ ૧૩૦૩ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. તે ૧૫૭૩ માં ત્રીજા મુજફર પાસેથી બાકસરે હતી લીધું.

(૩) માધવા—એની રાજધાની ખાર શહેરમાં હતી. ત્યાં દિલાવર ચોરીએ ૧૪૦૧ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. તે ૧૫૩૧ માં બાદશાહે હતી લીધું.

(૪) બુઝાનપુર—એમાં કસબખાં ૧૩૮૩ માં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું; તે બહિમ્મતખાંલોદીએ ૧૪૭૮ માં દુસેન પાસેથી હતી લીધું.

(૫) સિંધ—એમાં સુમા રજપૂતનું રાજ્ય હતું. તે ૧૫૬૨માં બાકસરના સરદાર દોડરમશે હતી લીધું.

(૬) દારિયર—એમાં સેનદેવનું રાજ્ય હતું. તે ૧૫૮૨ માં બાકસરના સરદાર દોડરમશે હતી લીધું.

(૭) બેઘપુર, જેપુર, પુંદીકોટા, જસલગીર, વગરે બધાં રાજ્યાં સ્વતંત્ર હતાં.

મુગલવંશ.

બાબર—૧૫૨૬—૧૫૩૦ બાબરનો પાપ હમરનિરજા, તાતાર ખતનો હતો. અને એની મા જંગીસખાંની બતની મોગલા-બુદી હતી; માની બત ઉપરથી એના કુશનું નામ મુગલવંશ પડ્યું.

એનો આપતેમુરના વસતો પાંચમો પુર પ હતો. આખરનો જન્મ ૧૪૮૨ માં થયો. એનું ખરૂં નામ ગ્રાહિરદાંત હતું; એ ૧૪૮૮ માં આર વરસની ઉંમરે કર્મખાનની (ગોકાનની) ગાદીએ બેઠો. ને ૧૪૯૧ માં પોતાના કાકા અહમદ મિરજાને હરાવીને સમરકંદ તાબે કર્યું. એલામાં ઉરબેક લોકોએ ત્રણવાર ગળાવો કરી તેને ગોકાન તથા સમરકંદમાંથી કાઢી મુક્યો. તેથી તે કાપ્યુજ ગયો, ને તે રાજ્ય ૧૫૦૪ તાબે કર્યું.

એલામાં એને પંજાબના સુખા દોલતખાંએ દિંદુસ્તાન છૂટવા બોલાવ્યો. તે વખતે દિંદુની ગાદીએ ઇબ્રાહીમ લોકો હતો તેના સાથે ૧૫૨૬ માં તેણે પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ કરી, તેમાં ઇબ્રાહીમ હાર્યો. આ વખતે લોકો, એની હોશિયારી જોઈ એને આખર એટલે સિંહ કહેતા. એણે દિંદુસ્તાનની ગાદી મેળવી, તે વખતે જંગાળા, બહાર, મેવાડ, ગુજરાત, દક્ષિણ વગરે ભાગમાં સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં. તેમાં મેવાડનો રાજા સંગ નામીયો હતો તે મહાને પછાડુ એવો જખરો જોડ્યો હતો. વળી, તે આંખે કાણો, તથા એક હાથે હુદો અને પગે લંગડો હતો. તેમજ એના આખા શરીરની અંદર ૮૦ જખમો ગણી શકાતા હતા. તેની જોડે આખરને છત્રવું મુંડકેલ પડ્યું. તેથી તેણે હાથ પીવાની આધા લીધી; આખરે તેણે ૧૫૨૭ માં સિંહી આગળ સંગને હરાવ્યો. ને ૧૫૨૮ માં અહેરી ગઢ ઉપર સ્થાપિત કરી, આ વેળા ત્યાંનો રાજા મેદનીરાય તથા ખીજા મદદગાર રજપૂતો મરણીયા ધણ તરી પડ્યા; પણ તેઓ હાર્યા. ત્યારપછી આખરે જંગાળા, બહાર, અને અયોધ્યા છૂટ્યાં. આ નર સરો, ધ્રેવી, ધીરજવાન, અને આનંદી સ્વભાવનો હતો.

એણે હારવી સાળામાં પુરતકો પનાવ્યાં છે. એ મુસાફરીમાં

એવાર આગીરથી તરીને પેસે પાર ગયો હતો. એકાતા સુખનેસાર એણે લલાટો ખંખાવ્યાં. તથા શહેરમાં પાણીના નળ કાપવાની તન કાઢી કરતો હતો. એવામાં એનો મોટો છોકરો દુમાયુ મારો પડ્યો; ત્યારે એણે પરમેશ્વરની ખંડગી કરી કહ્યું, કે હું અહીં મારા દીકરાનો છુપ ઉમાર અને એનું દરદર મને આપી મારો પ્રાણ મેં મુસલમાન તવારીખ સખનાર કહે છે કે ત્યારથીજ દુમાયુ ખચ્યો, અને બાપર મરણ પામ્યો.

દુમાયુ ૧૫૩૦—૧૫૫૧ એ બાપરનો પાટલી સાદબદો હતો. એટલે ગણ્યમાન હતા. કાગસલ, દિંદાસ અને મિરજાકરી. તેમાં દુમાયુને ગાદી મળી. તેણે કાગરામને કાપુસ અને કંદકાર, દિંદાસ ને સંજલ પ્રાંત, ને મીરજાકરીને કાપુસ તથા તેની આસપાસનો મુસલમાન આપ્યો હતો. ને પોતે આઝા તથા બીજાં કેટલાંક મુસલમાન આપ્યો હતો. એણે ૧૫૩૫ માં ગુજરાતના પાદશાહને મંદેસર આમન બહારાવ્યો. ને તેનો આંખાનેર કિલ્લો એક હલ્લે છતી લીધો.

શિરશાહ નામે અફઘાને એના વખતમાં બળવો કર્યો. માટે તેની જોડે દુમાયુએ ૧૫૩૬ માં બકસર તથા ૧૫૪૦ કનોજ આગે બંદાબ કર્યો, તેમાં દુમાયુ હાર્યો; તેથી ત્યાંથી નાશી સિંધ તરફ ગયો. ત્યાં તેની રાણી હમીદાએ અજકરનો જન્મ આપ્યો. તેની ખુશાલીમાં એટલે તરીકે આપવાનું તેની પાસે કંઈ નહોતું. ફક્ત એક કરતુરીની શીશી હતી. તેમાંથી તેણે એટલે કાળસ પોતાના માણસોને કરતુરી વહેંચી. ફાજના માણસોએ તેને કહ્યું કે આ કરતુરીની ખુશખોની માફક તારી બાપર ફેલાવે. ત્યાંથી ધરાવના રાજા તમરપ પાસે મદદ લેવા ગયો. તમરપએ શિયા પંથ પાળવાની રાજ્યે તેણે ૧૪ હજાર માણસોની મદદ આપી, એવામાં એના શત્રુ

શિરશાદનું મોત થયું; અગેએના પાછળ બેસનાર પદામ પાંદશા-
દ નવળા નિકળ્યા. તેથી દુભાયએ પોતાના સરદાર બેદરામની મદ-
દથી પદામ સરદાર હેમુને ૧૫૫૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં હરા-
વ્યો. દુભાય પોતાના ગહેલની સીડીએથી લપસી પડવાથી મરણ
પામ્યો.

રાજ્યનો ઠાઠમઠા—એણે સાતસારના સાત જુદા જુદા મ
હેલ બંધાવ્યા હતા. દરેક પારે દરેક ગહેલમાં દિંદુ તથા મુસલમા-
નોની સભા બસતો. અને જાને ધર્મચાળાઓની ધર્મચર્યા સાંભ-
ળતો. દેવતાની દાસત મુખતાયક હતી, અને દેશ આબાદ હતો.

અકબર ઉર્ફે જહાંગીર—૧૫૫૬—૧૬૦૫ એ દુભાયનો
છોકરો હતો, એનો જન્મ ૧૫૪૩ માં હમરકાટમાં થયો હતો. ધર્મચા-
ળમાં ઇલાજમેથ અને દિંદુસ્તાનમાં અકબર જેડ રાજ્ય કરતાં હ-
તા. અકબરનો રાજ્ય શરમાર તેનો વજીર બેદરામ કે ખાનખાના
ચલાવતો હતો. થોડા દિવસ પછી એ બેડને તકસાર થઈ તેથી બે-
દરામે બીડ કબુ છતાં અકબરે તેને માફી આપી. ત્યારપછી બેદરામ
એકે જગત કરવા સાર જતો હતો એવામાં તેના શત્રુ મુબારકખાં
નામે અફઘાને શુજરાત આગળ રસ્તામાં તેનું માથું કાપી નાંખ્યું,
કેમકે તેણે તેના ગાંધને મહેસરની લડાઈમાં મારી નાંખ્યો હતો.
અકબરને વચ્ચે દીકરા હતા સલીમ, કાનીઆલ, અને મુરાદ.

અકબરની હુરકતો—જે વખતે અકબરે રાજ્યની દોરી પો-
તાના હાથમાં લીધી, તે વખતે તેને ત્રણ હરકતો હતી. (૧) મુગલ
સરકારને વશ કરવાની (૨) રજપૂતોને વશ કરવાની (૩) સ્વંત્ર
સુખાઓને વશ કરવાની. આ ત્રણ હરકતો તેણે નીચે પ્રમાણે હર-
કરી.

પહેલી હરકત—ખાતજમાન, રાજગદાદર, આદમખાં, અ-
મદશખાં, અને બીજા સરદારો અકબરની સાથા યજ્ઞ બંડ કરવા
લાગ્યા, પણ અકબરે એમની સામે સાત વરસ લડાઈ કરીને બચ
કર્તા. આ કામ તેણે ૨૫ વરસની ઉંમરે પાર પાડ્યું.

બીજી હરકત—જયપૂરના રાજા બહાર ગલને દરાવી તેની
કન્યાને પોતે પરણ્યો. જહાંગીર આ શણીનો છોકરો હતો. ચિતોડ-
નો સિસોદીઓ રાણો હિંદવસિંહ અકબરની સામે થયો, એ સગરા
ણીનો પુત્ર હતો. અકબરના આખ્યાની વાત જાણી તે અરવલીના
મહેલમાં નાહો, પણ એના બહાદુર સરદાર જયમલે તમા એના દી-
કરા પ્રતાપસિંહે અકબર સામે ટક્કર ઝીલી, પણ છેવટે અકબરે
૧૬૫૮ માં ચિતોડનો કિલ્લો છતી લીધો. તોપણ એ સિસોદીઓ
રાણો તામે થયો નહીં. પ્રતાપસિંહ અને જયમલનું પરાક્રમ જોઈ-
ને અકબર મંદિત થયો. તેથી તેણે આ બંને પરાક્રમી યોદ્ધાની મા-
દગીરી માટે દિલ્હીના દરવાજા આગળ બે બાવલાં (પુતળાં) ફરી
બેસાડ્યાં. પ્રતાપસિંહ પોતાના બાપના જેવો બીજણ નહોતો, પણ
પોતાના વડવા કુંબા અને સગ જેવો પરાક્રમી યોદ્ધો હતો. એ-
ણે ૧૫૭૬ માં અકબરનો દીકરા સલીમ સાથે હલદીપાટ આગળ ટ-
ક્કર લીધી; અને મુસલમાનોને કન્ધા ન આપી, તે બાબતનું અખિ-
માન લાવી હાલ તેઓ મુઝો ફરદાવી મુઝેનો. તાલ દે છે.

ત્રીજી હરકત—૧૫૭૭ માં ગુજરાતના સૂબા ત્રીજા મુબરક-
ર પાસેથી ગુજરાત લીધું.

૧૫૭૨ માં બંગાળા, દાવિદ સરદારને દરાવી ટોડરમલે છલ્યું.

૧૫૮૫ માં કામુજ, પોતાના બાઈ મીરજ દક્ષીન પાસેથી ને-
બધ્યું.

૧૫૮૬ માં કાશ્મીર, મુસલમાનો પાસેથી હાલુ.

૧૫૮૨ માં સિંધ, મુસલમાન ધર્મેશ્વર ગુમા સ્વતંત્ર ભરખે રા-
જા પાસેથી મેળવ્યું.

૧૫૮૨ માં ઓડીશા, માનસિંહે જીતી લીધું.

૧૫૮૪ માં કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

૧૫૮૯ માં અહમદનગર. ઇ. સ. ૧૫૮૫ માં અહમદનગરની
હાકેમ પુરાન ગુજરી ગયો. જોની ગાદીના દાવાને માટે ચાર પક્ષ બ-
ધાયા તેમાંના બળાક્ષન પક્ષે અકબરને યોસાડ્યો. તેથી અકબરે મુ-
રાદને અહમદનગર મોકલ્યો, પણ મોરચના આવતા પહેલા બહાદુર
નામે હોકરાનેગાદીએ બેસાડ્યો, અને તેની ફાઇ આંદામીની કારખાતરકરવા
લાગી. એ બાદ વિજયપુરના અસ્લી આદિલશાહની વિધવા હતી તે-
ણે મુરાદને ધણીવાર હરાવ્યો, પરંતુ સડાઈમાં દારૂ ગોળા ખપી
ગયા, તેથી તેણે પોતાનું ધરણું, પેસો, હીરામાણિક વગેરે દારૂ ગોળાને
દેવાણે ખુબ વાપરી ચુકેને વહી પણ દારૂ. છેવટે એ બાદએ મુ-
રાદને વરાડ પ્રાંત આપી સલાહ કરી. પાછળથી વરાડ પ્રાંતની સર-
હદ માટે તકરાર ઊઠી, તેથી અકબર જાતે ગયો, પણ એવામાં આ-
દમીખાના સિપાઇઓમાં કારકુટ થવાથી એને કોઇએ મારી નાખી.
અકબરે અહમદનગરને ખડિયું કયું પણ જીતાયું નહિ.

યુસફજી લોકે—એક અકબરને કાબુલમાં ફેરવાય નામે નવે
પંચ દાદ્યો હતો, એ પંચતા લોકે હાલ સ્વતંત્ર છે તેમનો સરદાર
જલાલ હતો, એણે કાબુલમાં લૂટ ચલાવી તેથી તેને વશ કરવાને
અકબરે ખીરખર તથા જૈતખાને મોકલ્યા, તેમાં તેમની દારૂ થઇ,
અને ખીરખર મરાયો. તેથી અકબરે માનસિંગ તથા કોડરમલને
લશ્કર આપી પ્રાંત મોકલ્યા, તેમણે ૧૬૦૦ માં જલાલને માર્યો.

અકબરનું મંજુ—ગીરજાલ તથા પોતાના બે દીકરા મુસ્લિમ અને ન્હાનોઆલના મરજુખી અકબર ધણે સોકાતુર થયો. સહીય દા-
દાઓ હતો; આથી ગીરતી વખતે અકબરને ધણે ખેદ થયો. એક
મુજાં ખોલાથી તેની સામે નિમાજ પડાને ૧૬૦૫ માં મરજુ પામ્યો.
આશ્રમાં સિકંદર નામે ઉમદા રાજામાં એનું શય કાટયુ છે. તેના
ઉપર બોડ નોર્થમુકે ૧૮૭૩ માં માત આપવા માટે પિછોડી ઓરાદી.

રાજ્ય રચના—ન્યાય, લશ્કરી, અને વસુલાત. એ ત્રણ ખા-
તાં તેણે રાખ્યા હતા. ન્યાયખાતામાં મિરીઅદલ નામે ન્યાયાધિશ ક-
રાવ્યો હતો, અને વસુલાત ખાતાના સેનાપતિએને પહેલાં જાગીરો
આપાતી. તે જદલ દાલ પગાર આપવાનો ધારો કર્યો. તેણે રા-
જ્યના પંદર પ્રાંત કરી હરેકપર સૂબો નીમ્યો તેમને લશ્કરી તથા દિ-
વાની સલા આપી હતી, પણ તેમને ખાદશાદની મજુરી વગર ખુ-
ન કરવાને અધિકાર નહોતો. ન્યાયાધિશને મદદ કરવા કાજ રાખ્યા
હતા. શહેરમાં પોલીશનો ઉપરી કાટવાળા કરાવ્યો હતો, અને તેને
માજીરત્રેટનો હોદ્દો આપ્યો હતો. અમલદારોને પોતાના પંડના પો-
લીશ હતા, તે પોલીશ અમલદારોને નામે ખેદતને લૂંટતા હતા.

અકબરનો ધર્મ—એનું કહેવાય છે કે તેની એક બેગમ ખ્રિ-
સ્તી ધર્મ પાળનારી હતી. શુક્રવારે જાહાજુ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પા-
રસી છતાંદી ધર્મ વાળાઓની સભા બારતો, અને વ્યાખ્યાની રીતે
ધર્મ તકરાર ચાલતો. તેમ સમુદાયમાંથી મુસલમાની રૂદી જા-
મ કરી, તે દિવસ ધર્મને દત્તેજન આપ્યું, માટે મુસલમાનો અકબર
ઉપર મુસ્લિમ થયા. રાજાના સંવાદથી તેનો ધર્મ કચીર પધના જતો
જા થયો હતો. તે મુસ્લિમી પુસ્ત બાદર રીતે કરતો, પણ તેની આ-
સ્થા ખરી રીતે ઇસ્લમ કબર હતી. તેણે મને તે ધર્મ પાળવાની ક-

રેક ગાણસને છુટ આપી હતી. અડખરને દોકડા પગે લાગી માન આપતા.

જમાખંધી—તેણે ટાડરમલ પાસે જંગમખંધી કરાવી. તેમાં તેણે તેની ત્રણ પ્રત કરાવી. (૧) સરખા માખંધી બંધી જમીન મ પાવી. (૨) જમીનમાં એક નીપજના પાક ઉપરથી જમીનની ઉત્તમ મર્યામ, અને કનિષ્ઠ ભૂત કરાવી. (૩) પાકનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કરાવ્યું. પાછળથી પાકને બહુલે નાથું લેવાનો રીવાજ ચાલુ કર્યો. એના વખતમાં જમીનનું મહેસુલ સાડા સત્તર કરોડ રૂપીઆનું હતું, અને ફક્ત ઉપજ ૪૨ કરોડ રૂપીઆની હતી.

પ્રધાનો અને વિદ્વાનો—(૧) અમુરજલ એ મિત્ર અને પ્રધાન હતો. એણે આઠન અડખરી નામે કાયદાનું પુસ્તક બનાવ્યું હતું. (૨) કદછ એ, સલાહકાર હતો. (૩) ટાડરમલ એ, મિત્ર અને પ્રધાન હતો. (૪) માનસિંહ એ, લશ્કરી સૂચેદાર અને વિદ્વાન હતો. (૫) બગવાનસિંહ એ, પંચજનો સૂચેદાર અને સલાહકાર હતો. (૬) ગિરજજી, મંગ, નરદર એ કવિ હતા. (૭) જ્ઞાનજ્ઞાન એ વિદ્વાન હતો. (૮) અણકકોકા એ સરદાર હતો. (૯) ગિરજનજી અને જૈનજી એ પ્રખ્યાત સરદારો હતા. (૧૦) તાનસેન એ, મધ્યો અને સલાહકાર હતો.

સુધારા—(૧) જાળસન બંધ પાડ્યાં. (૨) સતી ચવાનો શાલ બંધ પાડ્યો. (૩) પુનરજન્મ કરવાની પરવાનગી આપી. (૪) વપારને તથા વિદ્યાને ઉત્તેજન આપ્યું. (૫) એલરોની માપણી કરાવી. (૬) જજીઆવરો માફ કર્યો. (૭) નાક, કાન કાપવાનો જજીઆવી નીવાજ બંધ પાડ્યો. (૮) કેદીઓને શુભાગ તરીકે લેવાવાની મનાઈ હતી. (૯) મિત્રાદ્યોનો જમીનને બદલે પગાર આપી આપ્યો. (૧૦)

દિદુઓને મોટી જગ્યાઓ આપવાનો ધારો કર્યો. (૧૧) ખેતીના સુધારા માટે નહેરો એજન્સી. (૧૨) ગમે તે પ્રકારે જાણવાની રીતોને રખા આપી. (૧૩) ગામની પરવાનગી વગર દોષ સુધો દોષોની શિક્ષા કરે નહીં, એવો ધારો કર્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જહાંગીર ઉદ્દેશ સલીમ ૧૬૦૫—૧૬૨૭ એ અકબરનો શાહમદો હતો. અકબરના મરણ પછી “ દુનિયા છતનાર ” નામ ધારણ કરી તે માદીએ ખેડો એનું ખર નામ સફીમ હતું. એના સમાયમાં વળ્ય મોટા ખનાવ જાન્યા. (૧) નુરજહાં સાથે સમ. (૨) કિતર અને દક્ષિણ પર સ્વારીઓ. (૩) હોદરા તથા સરદારના ખાવા. એને ચારછોકરા હતા. ખુશર, ખુરમ, સદરીયાર, અને પરવીઝ.

(૧) નુરજહાં (દુનિયાનું તેજ) એને નુરજહાં (મહેલનું તેજ) પણ કહેતા. અયાઝ નામે મરીમ છરાની, અન્ન અને દાંતને વેર ધરાયી દિંદુરનાનમાં આવ્યો, એને નુરજહાં નામે બેટી અને અશોકાના નામે બેટો હતો. દુઃખને લાંબો એ છરાનીએ એને રખડતી મુકી. એને દિલ્હીના દોષ વેપારીએ મોટી કરી. નુરજહાં અકબરના જન્મનાખાનામાં જતી આવતી હતી. એ ખાદ્ય પછી ટુટકો હતી; તેથી જહાંગીરનું મન તેના ઉપર લલચાયું. આથી કરીને અકબરે વિચાર્યું કે, જહાંગીર નુરજહાંની સોખતમાં પડી જમડશે. માટે અકબરે તેને જગાબાના સખા શિરઅહમદ જેર પરખાતો, તે તેને મોકલી દીધો. પણ જહાંગીર અકબરના મરણ પછી એ સખાનો ખાતે કરી નુરજહાં સાથે પરણ્યો. અને અશોકાના તથા એના

પાપ અનાજને બારે નોકરીઓ આપી.

(૨) ઉત્તર અને દક્ષિણપર ત્રણ—આઠમહત્તમરમાં મુ-
તિજ નામે લિખન હતો, તેને મલીક'પર' નામે હાસી વછર દ-
તો, તે સન ૧૬૧૦ માં સ્વતંત્ર થયો. એને તાળે કરવાને પાદશાહે
૧૬૧૨ માં પરવીજ, ખાનજદાં ભેટી, અને ચાનસિદને ફાજ્દા આપી
મોકલ્યા. પણ મલીક'પર તાળે થયો નહીં. જહાંગીરના ખુરમ નામે
છોકરાએ ઉદેપૂરના રાજા પ્રતાપસિંહના પુત્ર અમરસિદને દરાવ્યો.
તેણે તેને શાહનો ઈલકાળ મળ્યો માટે એનું નામ શાહજહાં પડ્યું.

(૩) બચાવ—(૧) જહાંગીર ગાદીએ બેઠો એવામાં તેના
છોકરા ખુરામને બંદ કર્યું; માટે પાદશાહે તેના સાતસો આપીએને
સંભાળી આપ્યા. અને ખુરામને અલિયરના મિલ્કામાં કેદ કર્યો. (૨)
નુરજહાંની સિરઅફખાનમી થયેલી બેઠી શાહજહાંના બાઇ સદરાવા-
રને પરખાવી હતી. માટે નુરજહાંએ શાહજહાંને પડતો મુકી શાહસં-
યારને ગાદી આપવાનું કરાવ્યું, તેથી શાહજહાંએ બંદ કર્યું; જહાં-
ગીરે તેને ખડવા મહોબતખાં તથા પરવીજને મોકલ્યા. આ વખતે
શાહજહાં દક્ષિણના હાસી વછર મલીક'પર સાથે ગયાં ગયો હતો.
ત્યાંથી જહાંગીરના સરદારોએ પકડી દિલ્લી આણ્યો. ત્યાં તેણે પા-
તાના આપ પાસે ગાદી ચારી.

મહોબતખાંએ પરવીજનો પક્ષ કર્યો, તેથી નુરજહાંએ મહોબ-
તખાં ઉપર શિલ્કીક આમ જવાનું કસંક મુકી દરબારમાં એસાવાનો
દુકમ કર્યો, તેથી મહોબતખાંએ માંચ હજાર રજપૂત સૈન્ય સાથે છુ-
પી ચલાવ કરી, અને નુરજહાં તથા જહાંગીરને પકડી ૧૬૨૬ માં
કેદ કર્યાં. પણ આખરે એકજાનું નાશી ગયાં. પછી બીજે તરફે જ-
હાંગીર ગરબ પામ્યો.

રાજ્યનો ઠાઠમાઠ—૪૭માંના સગ્ન તરફથી કેતન દોડિ-
ન્સ નામે ગુદરથ તથા સરટામસરો નામે પડીસા ૧૬૧૫ માં શાહના
ફરમારમાં આજ્ઞા દત્તા તેઓ કહેછે કે, બપોડાદાર ગાદી આજ્ઞામાં
હતી. સિયાઇઓ લાંબીઆ તથા એશઆરામી હતા, પાદશાહ દાર
પોતો. અને કમારે વધારે નિશો અડતો ત્યારે રડતો. પોતાની રૈય-
તની દાર સાંભળવા માટે મહેલમાં ઘટ ટાંગી, તેની સાંકળ બાંધ
કાચી બહાર સરકતી ચૂકવેલતો, તેથી દુશ્મિદા કરનાર સાંકળ ખેંચે
એટલે મહેલમાં ઘટ વાગતો; મહી પાદશાહ દુશ્મિદાને બોલાવી તે-
ની દુદાદ સાંભળતો. તેણે દીરા, આણિક, રત્ન વગેરે જવાદાર-
થી પોતાનો મહેલ રાજગાયો હતો, પોતે રત્ન જડીત આસને બેસ-
તો; આ પાદશાહ ધનસાહી, પશુ ઘરડીઓ હતો, એ પોતે દાર પી-
તો પણ રૈયતને પીવા દેતો નહિ. એના બે બજિજ ખિસ્તી ધર્મ પા-
ળતા, અને પોતે પોતાના બાપને ધર્મ પાળતો, એના વખતમાં દિ-
લ્લાનમાં તમાકુ, બટારા, અને મકાઈ વાપરવાનો ચાલ નીકળ્યો.
રાજ્યની પેદાશ ૫૦ કરોડ રૂપીઆની હતી.

પુરુષઉર્દેશાહમહા—૧૬૨૭—૧૬૫૮માં(૧)જહાંગીરનામરણપ-
છોં અશોકખાં તથા મહોબતખાંની મદદથી શાહજહાંને ગાદી મળી.
આ પાદશાહે પુરાણના દીકરા દાવરને તથા દાનીઆસના દીકરાઓને
અને શહરીઆરને મારી નાંખાવ્યા. અહાં રાજ્યે મોબ એ કેવી છુ-
ની ચીજ છે. શાહજહાં જેવા બડા હન્સાહી પાદશાહે રાજ્યે લોભથી
આર્થ વેર કામ કરાવ્યાં. મુરજહાંને દરબરસે રૂપ લાંબનું શાલીઆ-
ણ આપી આપ્યું. શાહજહાંને ચાર દીકરા હતા. દારા, સુખ, ઐન-
રંગજેખ, અને મોરાદ. એ સિવાય પાદશાહબેગમ અને રોશનબાર
નામની બે બેટીઓ હતી. એના વખતમાં મુખ્ય ખાવા સફદારે ત-

યા શાહનવાઓના ખાખા છે.

(૨) સન્દરેના ખાખા = અહમદનગર અને વિજયપુરના પા-
દશાહોને પક્ષમાં લઈ માળવાના સુબા ખાનજહાં લોદીએ ૧૫૨૯માં
ખંડ્યું. તે અશિરખાંએ સમાવ્યું ૧૫૩૭ માં કાબુલના રાજાને દર-
વી ખરખ અને કંદહાર છતાં. મલીકમખરના પુત્ર ફતેહખાંને મુલ્તિ-
ન નિખમે માર્યો, તેથી ૧૫૩૭ માં નિખમનું અહમદ નગર છતી
લીધું, ત્યાર પછી ૧૫૩૭માં મોજળાકાંડા અને વિજયપુર રાજ્ય ખંડિયાં
કયાં. એવામાં મરેઠા સરદાર શાહજીએ પાદશાહ સાથે સંધી કરી.

શાહનવા ઔરંગજેખનું ખંડ—શાહનવાને ચાર હોદ્દા
હતા તે ચારેનામાં જુદા જુદા ગુલ્લ હતા. ઘરા ખહાદુર પશુ લોળો
હતો, મુબ્બ ખાખશો હતો, ઔરંગજેખ ખડો લોકો, કપટી, અને ખ
હાદુર હતો, મોગલ ઝોહી અકલનો અને દોદડીઓ હતો, પશુ લ-
ગાઇમાં મળી ખહાદુર હતો. ૧૫૫૭ માં પાદશાહ માંદો પડ્યો. તે
વખતે ઘરા ઝોની પાસે હતો. મુબ્બ ખગાળામાં હતો. ઔરંગજેખ
દક્ષિણમાં હતો, અને મોગલ ગુજરાતમાં હતો. શાહજહાં માંદો પ-
ડ્યો તે વખતે તેઓએ ગાદીને મારે માંદોમાંડે લદવા માંડ્યું. આ
વખતે ઔરંગજેખે મોગલને પોતાના પક્ષમાં લેવા વિચાર્યું, કારણ
કે તે લડવામાં મળી ખહાદુર હતો. મારે કરીને આપણો વિચાર જરૂર
અને સહેલાઈથી પાર પડશે. આપું ધારી ઔરંગજેખે મોગલને ઝો-
પું કહેણ મોકલ્યું કે મારે મરે જરૂર સાહેબની ખંડગીમાં વખત
કાઢવેછે, પશુ ઝોગ કરતા પહેલાં મારે તને ગાદીએ બેસાડવાનો મારો
મત છે, આપું તેણે કપટથી કહેણ મોકલ્યું આ કહેણ ઉપર મોગ-
લ વિશ્વાસ લાવી, તે તેને મળી ગયો. ઝો ખંડે જઈ ૧૫૫૭ માં
હુવજન અને આસા આગળ હરાબો. પછી ઔરંગજેખ ગાદીએ

ખેસવાને વાસ્તે પોતાના બાપને કેદ કર્યો, તેમ બોણા મોરાદને પણ કેદમાં નાંખ્યો, અને પોતે આલમગીર નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

શાહજહાંના રાજ્યનો ઠાઠમાઠ—શાહજહાંએ રાજ્યમહેલ નામે અપકાદાર રાજને પોતાની રાણી મુમતાજ મહાલ સરી જવાથી તેની યાદગીરીને માટે આગ્રામાં બંધાવ્યો હતો. તેનું ખર્ચ સવા ત્રણ કરોડ થયું હતું. એના જેવો રાજને જીન્ને કોઈ પણ ઠેકાણે નથી, પોતાની ગાદી દિલ્હીમાં રાખી હતી. ત્યાં સોનેરી ધુમટવાળો રાજમહેલ, જુમામસીદ વગેરે ધર્મારતો તથા આગ્રામાં મોતીમસીદ બંધાવી હતી, વળી તેણે ખાનગી મુલાકાતનો મહેલ નદી ઉપર બંધાવ્યો હતો. શિક્ષક શાસ્ત્રી અલી મર્દાખાને શાહજહાંને આ ધર્મારતો બાંધવામાં સારી મદદ આપી હતી. શાહજહાંએ મયુરાસન બંધાવ્યું હતું, એની ઠીંચત ઝવરી તાવનિયરે ૧૫ કરોડ કરી હતી. એના વખતમાં જમીન મહેસુલ ૨૨ કરોડ રૂપીઆનું હતું. દેશ આ બાદ હતો. રૈયતની હાલત સુખદાયક હતી.

ઔરંગઝેબ ઉર્ફે આલમગીર—૧૬૫૭—૧૭૦૭ પોતાના બાપનેકેદ કરી આલમગીર એટલે દુનિયા છૂતનાર નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

ખાખી કામ—દારાને ૧૭૫૮ માં મારી નાંખ્યો. તેજ સાલમાં સુબ આરાકાનમાં જતોરસા, ત્યાં તે ૧૬૬૦ માં મરણ પામ્યો. મોરાદને ૧૬૬૧ માં કેદખાનામાં મરાવ્યો; તેજ સાલમાં દારાના દીકરા સુલેમાનને ગ્વાલિયર ગઢમાં મારી નાંખાવ્યો. કેવો માઠો જનાવ ! અહા ! રાજ્ય લોભથી વહાલા બાપએનું કાસન કાઢી નાંખ્યું, તથા જત્રીજએની ઘાતો કરાવી. આ કમકમાટ મરેલા સમ્રાટ, શાહજહાંના કાને પડતાંજ, તે બાફસોસ કરી કેદખાનામાં મરણ પામ્યો.

હિંદુઓપર જીવન—એણે હિંદુઓને વસાવવાની ગહેનત કરી. તેમનાપર જજીઆવેરો નાખ્યો, તથા તેમનું સર્વ વર્ષ બંધ કરી મુસલમાની હાજરી સમ ચલાવ્યો, બજારોમાં વેચનાર હપર વેરા નાખ્યાં, વરસીડા તથા જોગજીવ બંધ કર્યાં. અને હિંદુઓને સવકરી નોકરીમાં રાખ્યા નહિ એવાં અમદિત દામોથી જોના રાજ્યમાં બળવા થયા.

દક્ષિણપર રવારી—વિજયપુર અને જોવળકાંડાના રાજ્યો સાથે પચીસ વરસ લડાઈ કરી ને છેવટે ૧૬૮૩ માં જોવળકાંડા અને ૧૬૮૭માં વિજયપુર તાબે કર્યાં. ઔરંગજેબના રાજ્ય ફેશલ્યમાં ખુદાની એટલીજ હતી, કે જોવળકાંડા અને વિજયપુરનાં રાજ્યો છતવામાં પોતાનું બળ ગુમાવ્યાને બદલે, તેમને મેળવી લીધા હોત, અને પ્રથમ મરેહી બળ તોડ્યું હોત. તે પાછળથી દક્ષિણનાં મુસલમાની રાજ્ય છતતાં મુસ્લેલી ન પડત. આ ખામીને લીધે એના વંશજોને મરેહાઓએ હરકત કરી, અને મોગલાઈ તોડી.

મીર જુમલાની ચલાઈ—ઔરંગજેબે પોતાના સરકાર મીર જુમલાને આશામપર મોકલ્યો, તેણે ત્યાંના રાજ્યને ખડોએ કર્યો. રસ્તામાં આવતાં મીરજુમલાનું મરણ થયું.

હિંદુઓનાં ખંડ—સતરામાં પંચના હોંદુ વેરાગીઓએ નાશોળ ગામમાં ૧૬૭૬ માં ખંડ ઉઠાવ્યું. ઔરંગજેબે સરકારની ત્રણ દુકડીઓ લડવા મોકલી, પણ એ પંચત્રાણાઓએ ત્રણે દુકડીઓને હરાવી. પાદશાહે મહા મુસ્લેલીએ ખંડ બેસારી દીધું. આ વખતે ત્રણ રજપૂત રાજ્ય જોરાવર હતાં. (૧) જોધપુર, (૨) જેપુર, (૩) હિંદેપુર. ઔરંગજેબે જેપુર અને જોધપુર પાળાને કપટથી મારી નાખ્યાં. પોતાનો રજપૂત સેનાપતિ જશવંતસિંહ મરણ પામ્યો.

આરે તેની સ્ત્રી તથા તેના બે પુત્રોને કેદ કરવાને સનસુબે કયો. તેમને ઉદેપૂરના રાણા રાજસિંહે સુક્તિથી બચાવ્યાં તેથી ઔરંગઝેબે પોતાના હોદરાને ઉદેપુર ઉપર ચઢાઈ કરવા ચોકડયો. પણ ઔરંગઝેબના હોદરાને રજપૂત સરદાર દુર્ગાદાસે ફાડયો, તેથી તે પોતે સીતેશ દળર લશ્કર સાથે રજપૂતોને મળી ગયો, આથી ઔરંગઝેબના હોશ ઉડી ગયા. માટે ૧૬૮૧ માં રજપૂતો સાથે સંધી કરી.

મરેહા સાથે લડાઈ—મરેહાએ ઔરંગઝેબને સારી પેઠે પચવ્યો. પ્રથમ શંવાણએ તેને ધજો પચવ્યો. શિવાજીના મરણ પછી રામાજી રાજ થયો, એને તથા એના મિત્ર કલુશાને ઔરંગઝેબ બંદિફા લઈ ગયો, અને તેમને મારી નાંખ્યા. પણ મરેહા શાન્ત પડવા નહિ. તેમણે રાજરાજાને માદીએ બેસાડ્યો, અને મુસલમાનોને હરફત કરવા માંડી, તેથી ઔરંગઝેબે રામરાજના જીજિહ્વા ઉપર ચડાઈ કરી. તે વેળા રાજરામ લાંચ આપી નાશી છુટ્યો.

વીરશ ટુટીકત—હિંદુઓ ઉપર જુલમ ગુમરવાથી તેના રાજપૂતો નાશ થયો. એણે બાઈઓની કાલ કરી, તેથી મરતી વખત એને ધજો પચાવો કરવો પડ્યો, અને રાવા લાગ્યો. કે હું એ કસો આપ્યો અને એકસો જાઉં છું. “ સરોર રૂપી વણઝારાના વણઝારાએ મને તજ દીધો.” હું કાણુ તે મને માલૂમ પડતું નથી, કાણુ જાણું મને ખુદા શી શિક્ષા કરશે ? “ રાજા ધનારને કેવા પ્રકારનું રાજ મેળવતું આવજી છે, તે ઔરંગઝેબ સારી રીતે જાણતો હતો.” ઔરંગઝેબે પોતાનો ઇતિહાસ લખવાની મનાઈ કરી હતી છતાં દાદીખાએ જાનામાનો લખ્યો હતો; પોતાના મિત્રોને રસીક પત્ર લખતો, “ ને કુરાનનાં વચનો સારીપેઠે બાદ રાખતો.” આખા રાજના દરેક કામપર જાતે નજર રાખી હુકમ આપતો, તે દેખાવમાં સાદો પણ મજબુત બાંધતો હતો. પોતા-

ના છોકરા હપર તપાસ રાખવાને છાના ખાતમીદારો રાખ્યા હતા. હડપણમાં ચશ્મા વગર ચરણએ વાંચી શેરા કરતો. એના આખા રાજની ઉપજ એ શી કરાડની હતી. એને પાંચ દીકરા હતા. મો-આણમ, આણમ, કામળાક્ષ, મહમદ, અને અકબર.

મોઆણમ ઉર્ફે શાહઆલમ કે બહાદુરશાહ ૧૭૦૭-૧૭૧૨ ઔરંગઝેબના મરણ વખતે એના ત્રણ દીકરા હયાત હતા. તેમાંના મોઆણમને કાયુમમાં ઔરંગઝેબે સુબેદાર નીમ્યો હતો, અને આણમને પોતાની પાસે રાખ્યો હતો. તેમજ કામળાક્ષને દક્ષિણમાં રાખ્યો હતો. ઔરંગઝેબના મરણ પછી મોઆણમે આણમને આગ્રા આગળ ૧૭૧૩ અને કામળાક્ષને દિવાણાદ આગળ હરાવ્યા. અને મોઆણમ (બહાદુરશાહ ઉર્ફે શાહઆલમ) નામ ખાતમી કરી ગાદીએ બેઠો. અને રાજ્યની ભગામ જુલશીકારખાને સોંપી. શાહ રાજાને આ રાજાએ કેદમાંથી છોડી મુક્યો રજપૂત સંરથાનેના રાજા અને મરેઠા સ્વતંત્ર થયા. શીખ લોકોએ જાંડ કર્યું, તે સગાવવાને પોતે ગયો પણ તે સમ્યું નહિ અને ૧૭૧૨ માં મરણ પામ્યો.

બહાદુરશાહ ૧૭૧૨-૧૭૧૩ બહાદુરશાહ, બહાદુરશાહનો મોટો શાહજહાદો હતો. એણે જુલશીકારખાંની મદદથી ગાદી મેળવી, તથા બાકી ભગીનનું કાસળ કાઢ્યું. પણ તે કાસળમાંથી એનો બગીચો ફરકશિયર ઉમરી ગયો, તેણે વાવ્ય પ્રાંતના સરખા સૈયદ અબદુલ્લાની અને બહાર પ્રાંતના સરખા સૈયદ હુસેનની મદદથી બહાદુરશાહ તથા જુલશીકારખાંને ૧૭૧૩ માં આગ્રા આગળ મારી નાખ્યા.

ફરકશિયર ૧૭૧૩-૧૭૧૬ મારવાડના રાજા અણનસિંહ.

હની પુત્રી વેરે દરોઝશિયર પરમ્પો હતો. હેમીન નામે ઇંગ્રેજ દા-
કતારે પાદશાહનો રોગ ચડાડ્યો, તેથી પાદશાહે તેને ઇનામ બેદલ કે-
ટલીક જમીન આપી, અને ઇંગ્રેજ માસનું હાંસલ માફ કર્યું. દરો-
ઝશિયરને સૈયદોએ ગાદી આપાવી; તેથી તેઓ રાજ બનાવનાર કહે
વાયા છે. પંજાબમાં શિખ સરદાર બંદાએ તોફાન મચાવ્યું તેથી
દરોઝશિયરે તેને સંખાવી સંખાવીને માર્યો. આખરે સૈયદો તથા પા-
દશાહ વચ્ચે ખટપટ થઈ તેથી સૈયદોએ પાદશાહને મારી નાંખ્યો.
દરોઝશિયર પછી ઔરંગઝેબના પાંચમા શાહબદાના પૌત્ર રફિયુદ-
રનુતને સૈયદોએ ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ તે મરી જવાથી, એના
બાઈ રફિયુદદૌલાને ગાદી આપી, એ પણ થોડા દિવસમાં મરી ગ-
યો તેથી સૈયદોએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમદશાહને ગાદીએ બે-
સાડ્યો.

મહમદશાહ ૧૭૧૪—૧૭૪૭ એને સૈયદોએ પાદશાહ બ-
નાવ્યો. અને તેનો કારનાર પણ તેઓજ કરતા હતા. થોડા વખત
પછી સૈયદ હુસેનને કાઠિ સિપાઈએ મારી નાંખ્યો, તથા સૈયદ અ-
બ્દુલ્લાને ૧૭૨૪ શાહપુર આગળ હરાવ્યો.

સ્વતંત્ર મુબા—૧૭૨૦ માં અસોફખ ઉર્દે નીમ્નમુલમુલક દ-
દિયુમાં સ્વતંત્ર થયો, ૧૭૩૨માં સાદતખાં અયોબખાં તેમજ મુશ્શિ-
દમુલ્લીખાં બગાળામાં, અને હર્ણાટકનો નવાબ આફઝલખાં સ્વતંત્ર થ-
યા. વળી મારવાડના રાજા અશ્વત્થસિંહે અજમેર છત્રી લીધું અને
સ્વતંત્ર થયો. દદિયુમાં ગરેહા ચોથ સેવા મંડ્યા.

પરદેશી હુમલો—૧૭૩૮ માં માદિરશાહ નામે ઇરાનીએ
દિલ્હી ઉપર ચડાઈ કરી. તેણે દિલ્હીમાં ૫૮ દિવસ મુખી હુલ્લ અ-
લાવી, ને ત્રીસ હજાર માણસને કાઠી નાંખ્યા. ગયુમસન, કાદિવુર,

તથા બીજું ક્રમે મળી આશરે બત્રીસ કરોડની મિલકત લઈ ગયો. (૨) અહમદ દુરાની નામે અફઘાને સ્થાપ કરી, તેને મહમદશાહના વજીર કમરુદ્દીને તથા શાહનવાઝ અહમદશાહે સરહદ આગળ ૧૭૮૭ માં હરાવ્યો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮—૧૭૫૪ એ અહમદશાહનો દીકરો હતો. એના વખતમાં અફઘાન સરકારસાથે અહમદશાહ દુરાની બીજી વાર પંજાબમાં આવ્યો. તેને ૧૭૫૨ માં લાહોર આવી પાછો કાઢ્યો તેજ સાલમાં મલ્હારરાય હોશ્કરે દિલ્હી છૂટી લીધું, તથા મરેઠા એને બંગાળની ખાંડણી સેવાની ૧૭૫૧ માં સનદ મળી તેના વખત માં રાહીલા લોકે બંડ કર્યું; તે સમ્યું નહી, પણ પાછળથી તે મરેઠાની મદદથી બેસાડી લીધું. એવામાં અસોહનના મોટા છોકરા ગાજીઉદ્દીને પાદશાહને આંધળો કરી મારી નાંખ્યો.

આલમગીર બીજો ૧૭૫૪—૧૭૫૬ એ અહમદશાહનો કાકા હતો, એને ગાજીઉદ્દીને ગાદીએ બેસાડ્યો; અબદલ્લીના સુબાને ગાજીઉદ્દીને પંજાબમાંથી કાઢી મુક્યો; મારે અફઘાન સરકાર સાથે આગલ્લી ચઢી આવ્યો; અને મથુરામાં લુટ ચલાવી આખરે રોહિલા સરદાર નજમગીરદલાને મળ્યો કરાવી આગલ્લી પાછો ગયો. ગાજીઉદ્દીને પાદશાહનું માથું કપાવી નદીમાં નાંખાવ્યું. અને એક નાના બાળકને ગાદીએ બેસાડ્યો; ત્યાર પછી આગલ્લી ચોથી વાર ચઢી આવ્યો, પણ પાછો ગયો.

શાહ આલમ બીજો ૧૬૫૬—૧૮૦૧ એ આલમગીરનો દિકરો હતો, એણે દિલ્હીની ગાદી પર ફક્ત નામનોજ અમલ ચલાવ્યો એના વખતમાં પાંચમીવાર અહમદશાહ અબદલ્લી ચઢી આવ્યો; તે પાછીપત આમળા મરેઠાને હરાવ્યા. આ પાદશાહને સુમામ કાદર

નામે વચ્ચે આંધળો કરી સિધાઆને સોંપ્યો.

અકબર બીજો ૧૮૦૬-૧૮૩૭ એ શાદઆલમ બીજાનો હોકશો હતો; એનું પાલણુપોપણ તથા રદાણુ ઇસ્કે બાપ માફક કર્યું, પછી તે ૧૮૩૭ માં ગુજરી ગયો.

મહમદ બાહાદુરશાહ ૧૮૩૭-૧૮૫૮ એનું રાજ જવા-થી તે દમેશાં દિલ્લીર રહેતો. કોઈના આવેશથી તે ૧૮૫૭ ના બ-ળામાં સામેલ થયો; માટે એને ઇસ્કે કંદ કર્યો.

મોગલવંશની સમાપ્તિ—એ વંશ દિલ્લીની ગાદીએ ધણી મુદત ટકી રહ્યો, પરંતુ ૭ પાદશાહના વખતમાં મુસલમાનોની ચડતી હતી, પણ પછીના પાદશાહ નબળા થવાથી એ વંશનો અંત આવ્યો; મોગલવંશના પાદશાહોમાં અકબર ઉત્તમ હતો, તે દિલ્લીએને લદાલો લાગતો, પણ બીજા પાદશાહો તો આંખતા પાટા નેવા લાગતા; અહા ! મુસલમાન પાદશાહોમાં ફક્ત અકબરે ધીર્-તિનો કોઠ ચડ્યો, તે, બંને પ્રગ્લને ઇન્સાફ આપવામાં બડો ઇન્સાફી હતો, મુસલમાનો એને નિદે છે, પણ તે વખતે દિલ્લીએ તેને દેવ જેવો ગણતા હતાં.

મોગલવંશ

આબર	૧૫૨૬-૧૫૩૦-૪	રફયુરખત	૧૭૧૬-૧૭૧૮-૦
હુમાયુ	૧૫૩૦-૧૫૫૬-૨૬	રફયુદોલા	૧૭૧૬-૧૭૧૬-૦
અકબર.....	૧૫૫૬-૧૬૦૫-૪૯	મહમદશાહ	૧૭૧૮-૧૭૪૮-૨૬
જહાંગીર. ...	૧૬૦૫-૧૬૨૭-૨૨	અહમદશાહ	૧૭૪૮-૧૭૫૪-૬
શાહજહાં. ...	૧૬૨૭-૧૬૫૮-૩૧	આલમગીર	૧૭૫૪-૧૭૫૮-૫
ઓરંગઝેબ.....	૧૬૫૮-૧૭૦૭-૪૯	શાહઆલમ	૧૭૫૬-૧૮૦૬-૪૭
શાહઆલમ (૧)	૧૭૦૭-૧૭૧૨-૫	અકબર(૨)	૧૮૦૬-૧૮૩૭-૩૧
જહાંગીરશાહ(૧)	૧૭૧૨-૧૭૧૩-૧	મહમદ બી	
ફરખસીર ...	૧૭૧૩-૧૭૧૬-૭	હાદુરશાહ	૧૮૩૭-૧૮૬૨-૨૫

મહેરણ ૧૧ મું.

મરેઠાની ઉત્પત્તિ.

ઉદેપુરના રાજા બિમસિંહનો પુત્ર દક્ષિણમાં જઈ વસ્યો હતો; ને તેનું કુળ દોલતાપાદ પાસે વેરાળા ગામમાં બોસમે નામથી ઓળખાતું હતું. તે કુળના માણસો અહમદનગરના રાજ્યની તોફારી કરતા હતા. તેમાંના માલોજી નામે બોસમે ઉર્ચી પદવી મેળવી હતી. એને શાહજી નામે ઓકરો હતો. તેનું લગ્ન નિઝામશાહી રાજ્યના લશ્કરી સરદાર ભદ્રરાયની દીકરી વેરે થયું હતું. એ લગ્નથી તેને બે પુત્ર થયા. (૧) શંભાજી (૨) બંકાજી.

શિવાજી ૧૬૬૪—૧૬૮૦ શિવાજીનો જન્મ ઈ. સ. ૧૬૨૭ માં રયુનરીના (ઝુતરના) કિલ્લામાં થયો હતો; એની માનું નામ જીજીબાઈ હતું. એના બાપ શાહજીને બે જગીર હતી પહેલી સતારામાં અને બીજી તાંજવરમાં હતી. શાહજીએ પહેલી જગીરમાં દાદાજી કાંડેના હાથ નીચે શિવાજીને સોંપ્યો હતો. ત્યાં તે બચ્ચતાં સીખ્યો નદિ; પશુ તીર, તરવાર. બાસા, જરહી, ચુપ્તી, કટાર, જંગી મા, ફરતી, લાકડીપટા, વિગરેની રમતોમાં હોશિયાર થયો; તે વેળા ત્રણ રાજ્ય જોરાવર હતાં. ૧ મરેઠાનું. ૨. દિલ્હીના બાદશાહનું. ૩. દક્ષિણનાં મુસલમાની રાજ્યોનું.

શિવાજીની છુટફાટ—એની પાસે કસાએધું મરેઠી લશ્કર હતું; એણે વિજયપુરના રાજાના શિવમઠ, તોરણીઆ, પુરંધર વગેરે કિલ્લા લૂંટ્યા. તેમજ ૧૬૬૩ માં અને ૧૬૭૦ માં સુરત લૂંટ્યું. પહેલી વખત સુરત લૂંટ્યું, ત્યારે સુરતમાં ૭ લાખ માણસની વસ્તી હતી; અને ૮૪ બંદર સાથે એના વેપારનો વાવટો ફરકતો હતો.

તે સોકા આખાં હતા. તે વખતનું સુરત આજના મુંબાઈ જેવ-
કું હતું. એ સુરત હાલવાની શિવાજી મહારાજે હાથ બીડી, ને તે
પર દસ્તો કરી પુષ્કળ લૂંટ મેળવી.

શિવાજીનું કપડું—૬૫૨ કહેલા કિસ્સા શિવાજીએ લૂંટ્યા;
માટે વિંમળપૂરના રાજાએ શિવાજીના ખાપ સાદજીને કેદ કર્યો. આ-
થી શિવાજીએ વિંમળપૂરના રાજાના સરદાર અખજલખાને પુઠી મા-
રવાનો વિચાર કર્યો. પછી તેણે અખજીલખાને પ્રતાપગઢના કુબેરી
કિશામાં મળવા બોલાવ્યો; ને તેને વામનખયી ૧૬૫૪ માં મારી
નાંખ્યો; વળી તેણે વેપ બદલાને પુનામાં ઔરંગજેખના મામા સા-
હીરતખાં ઉપર ૧૬૬૨ માં તરવારનો ધા કર્યો. તેમાં સાહીરતખાંની
એ આંગળીઓ કપાઈ ગઈ.

શિવાજી પકડાયો—સને ૧૬૬૪ માં સાદજી અરજી પાડ્યો
તે વેળા શિવાજીએ પોતાના નામના સિક્કા પાડવા માંડ્યા. તેથી
ઔરંગજેખ ગુસ્સે યમો; ને તેને પકડવા જમપૂરના રાજા જયસિ-
ંહને તથા દિલાવખાને મોકલ્યા; તેણે શિવાજીને તથા તેના કીંકર
સંબાજીને પકડ્યા, ને દિલ્લી સ્થ ગયા, ત્યાં તેમને ઔરંગજેખે ફે-
દમાં બાંધ્યા; ત્યાંથી બંને મિઠાઈના રોપલામાં બેસી નાકી છુટ્યા.

રેલખાંભિષેક—શિવાજીએ ૧૬૭૪ માં રામગઢમાં રાજ્યભિ-
ષેક કર્યો; તે વેળા તેણે પોતાની તુળા સોનાથી કરી આદાણેને હાંત
આપ્યું. તંબવરની જગીર પોતાના આજી વ્યંહાજીને સોંપી, રાજ્ય
ચર્ચાદા કણ્ઠક સુધી વધારી.

સોડંગી હાજીત—એણે દિલ્હીઓના મનમાં ધર્માભિમાન હતું. પરી
રેખ્યું; સુલહનો અદોખરત રાખવામાં ચદિમાતો હોવાથી રૈયત સુખી
હતી; ઇન્સાફની ગોઠવણ સારી હતી, પીજાં ખાતામાં જુદા જુદા

અધિકારીઓ રાખ્યા હતા, મુખ્ય અધિકારીઓ આઠ હતા. તે બંધાનો ઉપરી મુખ્ય પ્રધાન કે પેચા હતા. એના વખતમાં શૂંખણ નામે કવિ હતો; તેણે એવું લખ્યું છે કે “ દાસીકી કલા ગઢ, મનુરાં મસીદ સાધ ” “ શિવાજી ન હોત, તો સુનત હોત સખડો ” એટલે દાસીની ખુબી નાશ પામી હતી. અને મનુરાંમાં મસીદો થઈ હતી પણ શિવાજી મહારાજ ન હોત, તો મુસલમાનો બધા હિંદુઓને મુસલમાન કરતા.

શિવાજીનો અવસાન—એ વીર ૧૬૮૦ માં મરણ પામ્યો. મરેઠી રાજ્યમાં એના જોવા બીજા કોઈ બાહાદુર મરદ થયો નથી, આ નર દાસીરે ઠીંગણો અને સંગીત બાંધાનો હતો મુગલોનો કટો વેરી હતો તેથી એ મુગલોને આખના પાટાનેવો લાગતો,

શંભાજી ૧૬૮૦—૧૬૮૯ એ ૨૩ વરસની ઉમરે માદીએ ખેડો. એણે પોતાની સાથેકી માને ગારી નાંખી. અને કલુશ નામે કનોજયા બ્રાહ્મણની ખરાબ સોખતમાં પડી વિષયમાં ચક્રમુર થયો હતો. તે વખતે ઔરંગઝેબે પકડી લીધો. ઔરંગઝેબે એને કહ્યું કે તું મુસલમાન થાઈ, તો બચુ; ત્યારે તેણે કહ્યું કે તારી શાહખરી મને પરણાવે તો હું મુસલમાન થાઈ, વળી, તેણે મુસલમાની પેગમ્બરને ગાળો દીધી. આથી ઔરંગઝેબે ધીકધાકતા સળીઆ તેની આંખમાં ધોચી, તથા તેનું માથું કપાવી પ્રાણ લીધા. અને તેના પાંચ વરસના પુત્ર શાહુને કેદ કર્યો.

રાજારામ ૧૬૮૬—૧૭૦૦ શંભાજીના દીકરા શાહુને ઔરંગઝેબે કેદ કર્યો; તેથી શંભાજીનો ઔરંગઝેબ સાથે રાજારામ માદીએ ખેડો. અને તે જીજીના કિલ્લામાં સંતાઈ મુગલોને હરકત કરવા લાગ્યો; તેથી મુગલોએ જીજી ઉપર ચડાઈ કરી; તે વખતે રાજારામ

સાથે આપી નાશી છુટ્યો.

શીવાજી ખીજે ૧૭૦૦—૧૭૦૮ રાજરામના મરણ વખતે તેના કુવર શીવાજી ૧૦^૦ વરસનો હતો, તેથી તેની મા તારાબાઈ રાજ્ય કારભાર કરવા લાગી. ઔરંગઝેબના મરણ પછી તેના દીકરા આજીએ શાહુને કેદમાંથી છોડી મુક્યો. તેથી તે પોતાનું રાજ્ય સેવા તારાબાઈ સામે ધમ્યો; તારાબાઈએ શાહુને ખુબ પળવ્યો, અને રાજ્યનો અછોડો તેને સોંપ્યો નહિ, પણ છેવટે શાહુને ખાલાજી વિશ્વનાથની મદદ મળી. તેથી તારાબાઈએ શાહુને ખુતાની માદી સોંપી, અને પોતે દાદલાપુરમાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગી.

શાહુ—૧૭૦૮—૧૭૪૮—ઔરંગઝેબના કેદખાતામાંથી શીવાજી અને શંભાજી છત્રાસાના નાશો મચાવતા, તેથી ઔરંગઝેબે શંભાજીના છોડરાનું મરફરીમાં શાહુ નાગ પાડ્યું; શાહુને ઔરંગઝેબે મરેઠી નાયકની દિકરીઓ સાથે તેને પરણ્યો હતો વળી, ઔરંગઝેબની શાહાબદીઓ શાહુપર માયા રાખતી હતી; એ મુગલા દરબારમાં રહી; એવો મોજશોખીઓ થઈ ગયો હતો કે પુત્રે આવ્યા પછી પોતાના દરબારમાં અતરના કુતરા મડાવવા લાગ્યો; ખાલાજી વિશ્વનાથની મદદથી એણે પુતાની માદી મેળવી. પછી એ ખાલાજીને પ્રધાન કરાવ્યો; તે પ્રધાને દિલ્હીના પાદશાહ પાસેથી મરેઠ રાજ્યનું સ્વતંત્રપણું તથા દક્ષિણની ચોપ કબુલ કરાવી, એવામાં એનું મરણ થયું ૧૭૨૦, તેથી શાહુએ તેની જગા તેના પુત્ર બાજીરાવને આપી, તેજ સાક્ષમાં મરેઠા સેનાપતિ ખડેરાવ તથા હિપસેનાપતિ દામાજી મરણ પામ્યા; તેથી ખડેરાવની જગા તેના પુત્ર તંબકરાવને તથા દામાજીની જગા જંકોળના પુત્ર પિલાજીને આપી પણ સામે ૧૭૩૪ માં માળવાપર મડાઈ કરી; પણ તે સાલ જીત થઈ

નહિ. નિગમકલ્પમુદ્દે પ્રજાકરાવને બાહુરાવ સામે ક્રિસકેવી, માટે બાહુરાવે ૧૭૩૪ માં પ્રજાકરાવને હોદ્દા આમળ દરાવ્યો. તેમજ ૧૭૩૬ માં બાહુરાવે નિગમકલ્પા દિક્કદોની બાદશાહને હોવાળી આ પ્રજા દરાવી ખંડણી લીધી. બાહુરાવના પાંચ પુત્ર સીમનાથએ વસાઈનો તથા રઘુભોસલાએ વનડોની કબજે કર્યો. બાહુરાવ લામ ચક્ર માથેસોને હોદ્દા આપવામાં ઇન્સાફી હતો, પણ દેવત્તને અમલ દારો બરોબર ઇન્સાફ આપેછે કે નહિ; તેની તજવીજ રાખી નહિ. વળી તેણે “શુરવીર રીવાજ મહારાજના” નેપો મુલકનો અદાલત રત રાખ્યો નહિ; તેથી એ બાંકો એની કીર્તિને ઝાંખી પાડે છે. દિક્કદોની પાદશાહીને ખેદાનખેદાન કરીને બમ્તળડમાં મરેડી રાજ્યનો બગથો વાયદો. અટકમુધો ચઢાવવાને એ મુઠપર તાળ દઈ મુઠા ફરડાવેતો હતો.

રામરાજ ૧૭૩૮—૧૭૭૭ શાહુ રાજાને દિક્કદો નહોતો, માટે શાહુ રાજાની સદીનું વસીઆતનામુ બાહુરાવે રચ્યુ કર્યું; તેમાં એવું લખ્યું હતું કે શિવાજીનો વંશ ગાદીએ બેસે અને પેશ્વા કારબાર કરે; તેથી છેવટે રામરાજએ કંટાળી નહાવ્યો કારબાર પેશ્વાને જાળો, એટલે પેશ્વાએ પૂનામાં ગાદી સ્થાપી, અને પોતે સત્તાશની બાસેનો કેટલોક મુખક લઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. રામરાજ ૧૭૭૭ માં અપુત્ર મરણ પામ્યો.

શાહુ બીજો ૧૭૭૭—૧૮૦૧ રામરાજને હોદ્કદો નહોતો, તેથી તેણે કોંસલે કળના શાહુને હાક લીધી. તેણે ૧૮૦૧ માં મે આવી છુટવા પાર્યું તેથી પેશ્વાએ શાહુને તથા તેના બે હોદરાને કે દસ નામ્યા.

બાબાશાહુ ૧૮૧૮—૧૮૪૦ એ શાહુ બીજાનો પુત્ર હતો.

તે. એને તથા એના આપને પેશ્વાએ કેદમાં નાંખ્યા હતા. બપોરે ઇંગ્લેન્ડ પેશ્વાનું શત્રુત્વ લાગે ક્યું ત્યારે બાળાસાહેબને ઇંગ્લેન્ડ કેદમાંથી છોડાયાં તેનું શત્રુત્વ પાછું સોંપ્યું, પણ તેણે લાડ આપવાની વાતમાં તોફાન ક્યું; તેથી તેની પાસેથી ગાંધી લઈ તેના બાપ આ પાસાહેબને સોંપી ૧૮૪૦.

આપાસાહેબ ૧૮૪૦—૧૮૪૮ એ શાહુ બીજાનો બીજો છોકરો હતો. એણે નાગનોળ કારબાર કર્યો. ૧૮૪૮ માં એ અપુત્ર મુઓ; તેથી તેનું શત્રુત્વ ઇંગ્લેન્ડે જાણસા ક્યું; ત્યારથીજ પેશ્વા વંશની આખર આવી.

બાલાજી બીજો ૧૭૪૦—૧૭૬૧ શાહુ મરી ગયો, ત્યારે બાલાજીએ તેની સહીનો બુઝો લેખ રચ્યું કર્યો. એ લેખમાં એની કક્ષમ હતી કે, મરણના વંશમાં ગાંધી રહે અને અર્ધાં કારબાર પેશ્વા કરે; એમાં કરીનેજ બાલાજી શત્રુત્વનો ધણી થઈ પડ્યો. એને ત્રણ દીકરા હતા ૧. વિખાસરાવ. ૨. માધવરાવ. ૩. નારણરાવ.

અડામ્મી—(૧) ૧૭૪૩માં ગોમ્તે સરકારને જંગાળાપર મોઢ્યો; નવાબ અલીવર્દીખાને તેને વરાડ પ્રાંત આપ્યો.

(૨) ૧૭૫૭ માં ફર્ગ્યુસનપર હક્કો કરી, ત્યાંના નવાબ પાસેથી તમા મેસરના દિંદુ રાજ પાસેથી જડણી લીધી.

(૩) ૧૭૬૦ માં તિલાગને નવાવખાને સદાશીવરાવને મોકલ્યો તેણે ઉદગીર આગળ તિલાગને હરાવ્યો.

(૪) પેશ્વાના બાપ રઘુનંદરને અંગદક્ષીના મુલકપર ચડાઈ કરી, ને તેના સુખને પંચખયાથી કાઢી મુક્યો. તેથી અંગદક્ષી પડાણ લેકરે લખે ચડ્યો. અંગદક્ષી તરફ મુલકમંદની પેટ્ટીકા સરકારે મોકલ્યુંદાત્ત; એને મળીનેનો નવાબ સુખચોડ્યા હતા.

પેશા તરફ હોલ્કર, સિંધીઆ, ગાયકવાડ સરજમલ જાટ અને રજા પૂત રાજા હતા. ૧૭૬૧ માં પાણીપત આગળ બેઠાના સૈન્ય લડયા હતાં હતાં, તેવારે મરેઠાનું કહેવું, એવું હતું કે શિવાજી મહારાજની પદ્ધતિએ લડવું; પણ " ઉઝીરની લડાઈમાં ઉન્નત થએલા સદાશીવ જાહને " આ વાત ગમી નહિ; તેથી મરેઠા નારાજ થઈને પાણીપતના મેદાનમાંથી નાકા; તેથી પેશવાની હાર થઈ. આ લડાઈમાં જહાદુર સરદાર અને અનુભવી લડાકનો નાશ થયો. ઉપરના બેઠી મહારાજામાં ઘેરેઘેર રડારોળ અને ક્રુદાક્રુદ થઈ રહ્યા. આ લડાઈ બાઉગિર્દી કહવાય છે. એના વખતમાં મરેઠી રાજ્યની છ શાખા હતી.

શાખાઓ—(૧) વરાડમાં બોસલા (૨) ગ્વામીયરમાં સિંધીઆ (૩) ગાયકવાડમાં હોલ્કર (૪) વડોદરામાં ગાયકવાડ (૫) અકલ-કોટમાં ફતેસિંહ.

માધવરાવ ૧૭૬૧—૧૭૭૨ બાહુરાવનો મોટો છોકરો વિશ્વાસરાવ, પાણીપતની લડાઈમાં માર્યો ગયો. તેથી પેશવાના ખીજા દોકરા માધવરાવને સંધેળાએ ગાદીએ બેસાડ્યો.

(૧) ૧૭૬૪ માં નિળમે ખુના લૂંટખું, માર્ટે માધવરાવ પોતે હરાવ્યો.

(૨) ૧૭૬૫-૬૭-૭૨ માં હૈદરને હરાવી દંડ લીધો.

એના વખતમાં રામશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશ, ત્રાંબકરાવ માગા, અને હરીપંથ સરદાર, સખારામબાપુ અને નાના ફડનવીશ કારભારી હતા. એ પેશા ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો.

માધવરાવના ગુણ—એ શરો, ચતુર અને લડાઈમાં હોશિયાર હતો. ૧૭૬૧ માં પાણીપતના મેદાનમાં ગયેલી આખર પા-

છી મેઘવરાવે એ તામળદો ગહેનત કરતો હતો. એણે રોઢીમાનો મુઠક લૂંટ્યો, તથા રજપુત અને જટ પાસેથી ખડકી લીધી. તે-
મણ હુંફને હરાવી ભાંગી પડેલી પેથાઈને સજીવન કરી. વળી એ
ણે વેઠ કરવાની મના કરી. અને ન્યાય આપી પ્રજાને સજી કરી.
લોકના કમનસાંખે આ મહાન ગદંતું અકાળ મોત થયું.

નારજીરાવ ૧૭૭૨—૧૭૭૩ માધવરાવ અપુત્ર મરવાથી તે
નો બાઈ નારજીરાવ ગાદીએ બેઠો; તેનું રાધોળાએ પુત્ર હતું. તેથી
નાનાદાનવીસ તથા સખારામ બાપુ નામે કારભારીઓ સાથા ઉઠ્યા
એ ગરબડાટ આસતો હતો, એવામાં નારજીનો ગર્ભવંતી સ્ત્રીને પુત્ર
થયો; તેનું સવાઇ માધવરાવ નામ પાડી ગાદીએ બેસાડ્યો.

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૧ થી ૧૭૮૫

મરેઠી ૧ લો વિગ્રહ—સવાઇ માધવરાવની તથા તેનાજ
બાપના કાકા રાધોળાની વચ્ચે પુનાની ગાદી માટે તકરાર થઈ તેમાં
નો રાધોળા મદદ લેવા માટે મુંબાઈના ગવર્નર પાસે ગયો. મુંબાઈ
ના ગવર્નરે સાબી અને વસાઇ બેઠ લેવાની સરતે તેની સાથે સુર
ત મુકામે ૧૭૭૫ માં સંધી કરી. ને તરતજ રાધોળાને પુનાની ગા
દી આપાવવા માટે કીટીંગને લશ્કર આપી મોકલ્યો. આ ખજાર સાં
બળતાંજ સવાઇ માધવરાવ મુંબાઈના ગવર્નરના ઉપરી ગવર્નર જ-
નરલ હેસ્ટીંગ્સ પાસે કમકત્તે ગયો. અને તેની બેઠે ૧૭૭૬ માં પુ-
રખર મુકામે સંધિ કરી; તેથી ગવર્નર જનરલે રાધોળાનો પક્ષ છો-
ડી દેવા માટે મુંબાઈના ગવર્નરને લખ્યું પરંતુ મુંબાઈના લશ્કરનો
ઉપરી કીટીંગ લશ્કર લઈ નીકળી ચુક્યો હતો; તેવામાં એવી ખબર
ર મળી કે, સવાઇ માધવરાવ ફ્રેન્ચ લશ્કર તૈયાર કરે છે. તેથી ગ-
વર્નર જનરલે મુંબાઈના ગવર્નરની સુરત સંધિ કબુલ રાખી; ને

માધવરાવ ઉપર દસદસેથી સરકર મોકલ્યું, પણ કલમચાળી સરકરના આવતા પહેલાં મુખાધના સરકરનો ઉપરી કાર્મો; તેથી તેણે વાગ્યામ આગળ સરકર સમાડે એવી સરતો કબુલ કરી. તેવામાં કલમચાળી સરકરનો ઉપરી આદર્દ અપવી પહોંચ્યો. તેણે ૧૭૮૦ માં અમદાવાદ અને કબોઇ છડી લીધાં. વળી કપ્તાન પેદામે ગ્વાલાવરનો હુમરા કિલ્લો છડી લીધો. એ કિલ્લો હિંદની કુંચી ગણ્યો હતો. આખરે મરેઠાઓએ સાલગાધની સલાહ કરી. તેથી પહેલાં વિચારને આંત આપ્યો. માધવરાવે હુદ્દાના રજુમાંથી ૧૭૮૫ માં ત્રિજામને નસાડ્યો. રાધોબાનો દીકરો બાહુરાવ અહમદનગરના કેદખાનામાં હતો. તેને છોડાવવાને સવાઈ માધવરાવે કોરોશ કરી. પણ નાના હડનવીસે તેને કેદમાંથી છોડ્યો નહિ; માટે માધવરાવ અગારીમાંથી પંડતુ સુકી ગરી ગયો.

બાહુરાવ બીજો ૧૭૮૫—૧૮૧૮ એ રાધોબાનો છોકરો હતો. એવામાં ઐક્ય અને સ્વતંત્રતા નહોતી. તેથી એ બામશે રાજ્ય પુજાધારી કરી નાંખ્યું; એ સ્ત્રી મતનો હતો; તેમજ ઉતાવળી સ્ત્રી, બીકણ; અને અવિચારી હતો.

મરેઠી બીજો વિચાર—પેટવા અને હોદ્દર લદવા. તેમાં બાહુરાવે સિધીબાને મદદ કરી; તેથી પુનાપર હેલરે મદાદ કરી તેને નસાડ્યો; તેથી તે ઇંગ્લેન્ડને શરણે ગયો; ને ૧૮૦૨ માં વસાઈ સુકામે સલાહ કરી; આથી સિધીબા તથા બોસલા નારાજ થયા, અને તેમણે પણ ઇંગ્લેન્ડ સામે સજાઈ કરી; પણ તેઓ હાર્યા, મરેઠે સિધીબાએ સરજુનને ગાગતી તથા બોસલાએ દેવગામની સંધી કરી.

મરેઠી ત્રીજો વિચાર—બાહુરાવ ઇંગ્લેન્ડના વાખામાંથી ત્રી-

કાશી જવાને હાંકાં મારતો હતો. આ પાત સેસીટન્ટ એક્સીસ્ટનમાં જાણવામાં આવી; તેથી બાજુરાવે ૧૮૧૭ પુનાં મુકામે ઇંગ્લેન્ડ સાથે સલાહ કરી; પણ પાછળથી ઇંગ્લેન્ડની ખોદણી કરવા લાગ્યો, તેથી સિમ્લ સાહેબે દારેગાંમ અને ખડકી આગળ હરાવ્યો, પછી તે માલકમ સાહેબને શરણે ગયો. માલકમ સાહેબે તેને સાઠ માખનું વ્યાસન બાંધી આપી બીયુરમાં રાખ્યો. એના મરણ પછી એના દાદા પુત્ર નાનાસાહેબને પેન્સન ન મળવાથી તે ૧૮૫૭ ના પુણ્યમાં આગેવાન થયો.

પાંચ મરેડી શાખાઓ.

(૧) પેથા (૨) સિંધીઆ (૩) હોલકર (૪) બોસલાદી અને ગાયકવાડ.

(૧) પેથા—રામરાવના વખતમાં જાલાણ પેથાએ સાદુની સહીનો જુદો ભેજ રજુ કર્યો. ત્યારથીજ પેથાના દાયમાં પુત્રાની ગાદીનો કમળો આવ્યો.

(૨) સિંધીઆ—સિંધીયાનો મુળ પુરુષ જાણીજી હતો, તેણે બાજુરાવની પરવાનગીથી ગ્વાલિયરમાં બોદી કરી. એથી સિંધીયા દોલતરાવને ઇંગ્લેન્ડે અસાઈ, આરગમ, દિલ્હી, અને લાસવારી આગળ હરાવ્યો; તેથી તેણે સરજીઆએ આગની સલાહ કરી. હાલ ગ્વાલિયરની ગાદીએ માધવરાવ સિંધીયા રાજ્ય કરે છે.

(૩) હોલકર—હોલકરનો મુળ પુરુષ મલ્હારજી હતો. તેણે બાજુરાવની પરવાનગીથી ઇંદોરમાં ગાદી કરી અને રાજ્ય મનાવત રાવ હતો. તેણે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર મેકને બરતપૂર આગળ પલ્લવ્યો હતો. એથી રાજા મલ્હારરાવે ૧૮૧૭ માં ઇંગ્લેન્ડ જાવવા ઇંદોરમાં રાખી, અને ઇંગ્લેન્ડ સાથે મલ્હાર મુકામે સલાહ કરી. હાલ ઇંદોર

માં શિયાણરાવ રાજ્ય કરે છે.

(૪) ભોંસલા—ભોંસલાનો મૂળ પુરખ રાધોજી હતો; તેણે ૧૭૫૩ માં નાગપુરમાં માદી સ્થાપી. છેલ્લો રાજ્ય રાધોજી ચીજે હતો. તે અમુક મરવાથી ઇમેજે ૧૮૫૩ માં નાગપુરનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું.

(૫) માયકવાડ—એનો મૂળ પુરખ પીલાજી હતો. છઠો રાજ્ય આયુદ્ધમાય હતો, તેણે નડીઆદ, માતર, અને મહુધા પ્રગણાં ઉમેજને આપ્યાં. વળી એના વખતમાં પહેલ વહેલી ઇમેજ છાવણી વડોદરામાં રાખલ થઈ. દશમા માયકવાડ મજ્જારાવ ઉપર કનૈયર સાહેબને જોર દીધાનું તહેગત સામીત થયું; તેથી તેને મદ્રાસમાં જેદ ક્યો. તેની પછીના શિયાજી મજ્જારાજ હાલ વડોદરાની આદીએ રાજ્ય કરે છે.

મરેડી વંશની વંશાવળી.

શિયાજી	૧૬૬૪-૧૬૮૦-૧૬	રામરાજ	૧૭૪૮-૧૭૭૭-૨૯
સાંભાજી	૧૬૮૦-૧૬૮૬-૯	શાહુ (૨)	૧૭૭૭-૧૮૧૮-૪૧
રામરાજ	૧૬૮૬-૧૭૦૦-૧૧	ખાલાસાહેબ	૧૮૧૪-૧૮૪૦-૨૬
શિયાજી (૨)	૧૭૦૦-૧૭૦૮-૮	આપાસાહેબ	૧૮૪૦-૧૮૪૮-૮
શાહુ	૧૭૦૮-૧૭૪૮-૪૦		

પેશ્વા વંશની વંશાવળી.

ખાલાજી	{ ૧૭૧૪-૧૭૨૦-૬	નારયણરાવ	{ ૧૭૭૨-૧૭૭૩-૧
વિખનાય			
ખાજરાવ	૧૭૨૦-૧૭૪૦-૨૦	રાધોખા	૧૭૭૩-૧૭૭૪-૧
ખાલાજી(૨)	૧૭૪૦-૧૭૬૧-૨૧	સવાહ માધ	{ ૧૭૭૪-૧૭૮૫-૨૧
		વસવ	
સાધનરાવ	૧૭૬૧-૧૭૭૨-૧૧	ખાજરાવ (૨)	૧૭૮૫-૧૮૧૮-૨૩

પ્રકરણ ૧૨ મું.

હિંદમાં યુરોપીયન લોકોનું આગવું ઇંડ ૧૫૦૦-૧૭૦૦
આસલ હિંદનો વેપાર—પંદરમાં સેકાના અંતલગી હિંદનો માલ
આરબસ્તાનના અને તુર્કસ્તાનના વેપારીઓ લઈ જતા; તેમજી ખર્ચે
થી મિસરના વેપારીઓ ખરીદ કરતા મિસરના તે માલ વેનિસ
અને જીનેઆ પંદરમાં મેલે મુલ્યે વેચતા; ત્યાંથી મેલે મુલ્યે તે
માલ ઇંગ્લાંદ, ફ્રાન્સ, સ્પેન, પોર્ટુગાલ; અને હોલ્લાંદના ખંડેશી
ખરીદતો, યુરોપી લોકોને, આપ્રમણે માલ મેલે પડવાથી હિંદમાં
ખજાણો વેપાર કરવાનું મન થયું.

જમીનમાર્ગ—આ વખતે સુવેજીનીનહેર તમાર સર્વ મોકલી,
તેથી તે રસ્તે જમીનપર માલ લઈ જતા; લુટાકાનો કાપા માલ જમ
ડવાનો બચ રહેતો હતો; માટે યુરોપી મળને જળમાર્ગ સ્થાપવાની
જરૂર પડી, હવે, જળ માર્ગે હિંદ ખોળી કાઢવાને, પ્રથમ પોર્ટુગીઝ
લોકો સફર કરવા લાગ્યા.

પોર્ટુગીઝ સફર.

(૧) પોર્ટુગાલના જોન રાજાએ પ્રથમ આયોલ્ફુઝમુડીઆ નામે વહાણ
વરીને, કેટલાંક વહાણ આપી હિંદ સોધવા મોકલ્યો; તે ૧૪૮૭
માં આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી આવ્યો, ત્યાં તેને તોફાન
નડવાથી તેણે તે છેડાનું નામ રોડ્રીગેસ (તોફાની) બુશિર પાડ્યું;
પણ તે છેડ પછી હિંદમાં જવારી, એવી આશાથી જોન રાજાએ
તે છેડાનું નામ સારી આશાની બુશિર એટલે કેપઆફ્રીકા પાડ્યું.

(૨) પોર્ટુગાલના રાજાએ હિંદનો ફરીથી સોધ કરવા, વાસકોડીગામા
નામે કપ્તાનને તે મોકલ્યો; કેપઆફ્રીકાને રસ્તે પછી કાલીકટ બંદર

૧૪૬૮ માં આવ્યો આ વખતે પોર્તુગીઝની ગદેનત બર આવી. એ બંદરઆગળ મામાને મુર અથવા આરમ વેપારીઓએ દુકાન કરી; તેથી લગભગ એક આ વાત કાલિકટના ઝામોરીનને અવિ નહિ; છા મહીના રહીને તે પોર્તુગીઝ જ્યા નીકળ્યો, તે વેળા ઝામોરીને પોર્તુગીઝના રાજ્યર એક પત્ર લખી આવ્યો, તેમાં એવું લખ્યું હતું કે, 'મારા રાજ્યમાં તજ, લવીંગ, મુઠ, મરી, અને દિરા નીપજી, તે આપી તેને માટે હું તંબારાદેશમાંથી ભોનું, વપુ, પરવામાં, આ-ને કાલ રંગ લેખ હમ્બુહું'.

સ્થાનિર્ધાર સફરો.

પોર્તુગીઝના પાડોશી સ્પેનના રાજ્યએ, દિંદ શોધવા કાલગમ નામે લલાયદીને મોકલ્યો; તેણે દિંદને બહો અમેરિકા શોધી કાઢ્યો તેમાં તેમને બહો કાલદો થયો. ૧૪૬૨.

વાસ્કોડીગામાનું બીજાવાર આવવું—વાસ્કોડીગામા ૨૦ વહોણના જહાઝ કાલસા સાથે બીજાવાર ૧૫૦૨ માં આવ્યો; તેણે દિંદને પશ્ચિમ દિનારે આવેલાં કાચીન અને કામાતોર બંદરોમાં વેપાર અલાવ્યો; તે તે બંદરોની ગદદથી ઝામોરીનને હરાવ્યો; પછી તે સ્વદેશ ગયો; એની પછી ૧૫૦૩ માં આલ્ફુકુડ નામે પોર્તુગીઝ સ-રકાર આવ્યો.

પોર્તુગીઝ ગવર્નરો—સને ૧૫૦૫ માં પોર્તુગીઝનો પહેલો ગ-વર્નર આવેલો થયો. પછી ૧૫૦૬ માં આલ્ફુકુડ આવ્યો; એણે પો-ર્તુગીઝ સત્તા વધારી; પછી તેણે કાલિકટર હસ્તો કર્યો; પણ તેમાં નિ-પજી થયો. ત્યાર કહે તેણે ૧૫૧૦ માં હીવ અને ૧૫૧૫ માં ગેવા લાંબા; પછી ગાંધાકાકગળે થયું ને સિયામ તમા મસાલાના ગેટો સાથે વેપાર સર કર્યો; ત્યારપછી ૧૫૧૫ માં કામગ્રેટ હતી ગેવે ગયો,

ત્યાં તેજ સાલમાં મરણ પામ્યે. તેની પછી ૧૫૨૪માં સાસરેડીગામા ત્રીજીવાર હિંદમાં આવ્યે; પણ તે ૧૫૨૭ માં કોચાનમાં મરી ગયો.

પોર્તુગીઝનાં કૃત્યો તથા તેમની પડતીનાં કારણ

(૧) મુર જાતના વેપારીઓ જોરે કાજો કર્યો. (૨) ધર્માધ દો-વાથી મુર્તિપૂજકોને પચવ્યા. (૩) છતાંઓણી પ્રમાણે ખ્યાર મેળાઓ નહીં દિંદ અને મુસલમાનોનો ખ્યાર મેળાવનાર ફક્ત આદમુકક હતો. રમેન અને પોર્તુગીઝનું રાજ્ય જોડાવાથી તેમની સત્તા ઘટી ગઈ (૪) તેમને દારૂ અને વજ્રંદા વેપારીઓએ હસ્ત કરી. ૧૫૫૮ માં પોર્તુગીઝને દમન્ય ગળુ; એમણે ૧૪૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધી મુવં ત-રફનો વેપાર એકમે હાથે ચલાવ્યો; પણ એવામાં રમેન અને પોર્તુ-ગીઝનું સમ્ય જોડાઈ ગયું. ત્યારથીજ તેમની પડતી ઘટ; તે વખ-તે જોરે મો મુસક તેમના તાખામાં હતો, તેટલો મુસક હાલ પણ તે-મને કાજર છે.

હાલમાં પોર્તુગીઝ સંસ્થાનોની હાલત—તેમનાં મુખ્ય શહેર દિવ, દમણ તે જોવા છે. તેમાં શુદ્ધ પોર્તુગીઝો અને દેશી પો-ર્તુગીઝો રહે છે. હાલ રાજ્યગાદી ચોવામાં છે; તેમની બધી વસ્તી ૪ લાખ માણસની છે; તે બધા રોમન કાથોલીક ધર્મ પાળે છે. એ-મના ફીકા રંગપરથી અદાનીમ લોકો એમને ફરંગી કહે છે.

વલંદા.

સફરો.

(૧) જેરેન્ટસ નામે વલંદાએ, એશિયા ને યુરોપનો કિતર કા-ટો ફરી વળીને હિંદમાં આવવાનો વિચાર કર્યો; પણ તે પાર પડ્યો નહિ. એણે ત્રણ સફરો કરી, તેમાંની ત્રીજી સફરમાં તે મુનરી ગયો.

(૨) ૧૫૬૨ માં ફેરગાન નામે વલંદાપટ્ટી સુગાવાના જતા-

મ બંદરે પહોંચે; ત્યાં તેણે વેપારની એક વખત કરી; એટલામાં તે-
મની, થોડા કામની હક્કી થઈ, તે બંને ૧૬૦૨ માં જોડાઈ ગઈ.
પછી તેનું સામુદ્રી નામ ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની મળ્યું.

વલંદાનો વેપાર.

વલંદાએ પ્રથમ ૧૬૦૫ માં આબ્મોવનામાં રાજધાની કરી.
પછી ૧૬૧૯ માં જાવામાં બટેરીયા શહેર વસાવી, ત્યાં રાજધાની કરી;
તે ત્યાં સ્વતંત્ર રીતે બધો વેપાર શરૂ કર્યો; પરંતુ થોડા વખત
પછી ઇંગ્લેન્ડે ત્યાં વેપાર કરવા આગ્રહ્ય, તેથી બંને પ્રાંત વચ્ચે
વેપારની ચડસાચડસી ચાલી. આખરે ૧૬૨૩ માં વલંદાએ ઇંગ્લેન્ડ-
ની આબ્મોવના મુકામે કલમ કરી, તેથી ઇંગ્લેન્ડે હિંદી મહાસાગર-
નો વેપાર જોડી હિંદમાં આગ્રહ્ય; તે પહેલાં ઇંગ્લેન્ડે આફ્રિકેમાંના
ટાપુમાં વેપાર કરતા હતા.

વલંદાના વેપારની ચડતી.

(૧) વલંદાએ ન્યુહોલાંદ શીર્ષા કાઢ્યો, તે દાસ આસ્ટ્રેલિયા-
નામે જોળખાય છે.

(૨) તેમણે સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાં ન્યુઆમસ્ટર્ટલેન્ડ નામે શહેર વ-
સાવ્યું; તે દાસ ન્યુવાર્ક નામથી જોળખાય છે.

(૩) તેમણે ૧૬૩૬ માં ફારમોસા કંપને કર્યું.

(૪) તેમણે ૧૬૪૦ માં મલાકા કંપને કર્યું.

(૫) તેઓ ૧૬૪૭ માં પાલાર નદીને તીરે સાદ્રાસ શહેરમાં
વેપાર કરવા આગ્રહ્ય.

(૬) તેમણે ૧૬૫૧ માં આફ્રિકાને પશ્ચિમ કાંઠે એક સંસ્થા-
ન વસાવ્યું.

(૭) ૧૬૫૨ માં મદ્રાસ કાંઠે પાલ્લોલુમાં શ્રીરાગપુરમાં ચિન્ન

રામાં ત્રાંકવીજારમાં, પોતુંતોપામાં, મલખાર કાંઠે ઇરાવામાં, અમદા-
વાદમાં અને સુરતમાં તેઓનો વેપાર ધમધીકાર આણવા આવ્યો.

(૮) ૧૮૫૮ માં તેમણે સકામાંદેસે પોતુંગીઝનો જમનાપટમ
નામે કિલ્લો લઈ લીધો.

(૯) ૧૮૬૪ માં તેમણે પોતુંગીઝનાં કાચીન અને કાનામેર
ખાસેનાં ખાણાં છતી લીધાં.

(૧૦) ૧૮૬૬ માં પોતુંગીઝને લોહચોખી ને મહાસરમાંથી કાં-
ઠી કાઢ્યા.

વલ્લંદાની ખરાબ રાજ્ય સીતિ—(૧) વલ્લંદાની વેપાર પ-
દ્ધતિ ક્રંડા વિચારવાળી નહોતી. તેથી અર્ધસાચ પ્રમાણે તેમનો વે-
પાર ધરોળર જમ્યો નહિ (૨) એકલે હાથે નફો મેળવવાના ધરા-
દાથી તેમણે પ્રીનિશિયન વેપારીઓની પેઠે જુલમ કર્યો, પ્રીનિશિયન
લોકે પોતાના તાબાની રૈયતમાં સુધારો જમાલ કર્યો, તેવો સુધારો
વલ્લંદાએ તાબાની રૈયતમાં કર્યો નહિ; ૧૭૫૮ માં કલાઇવે તેમનાપ
ર હક્કો કરી લાજ લગાડે એવી સરતો લખાવી લીધી. ઇંગ્લેન્ડે તે
મનો જવા બેટ છતી લીધી, પણ પાછળથી ૧૮૧૬ માં તેમને પા
છો સોંપ્યો. ૧૮૨૪ માં ખને પ્રજાએ મહાકા ને સુમાનાને અલ્લો
ખલ્લો કર્યો. તેમના વેપારનો ચાલકો કોઇ વખત સારી રીતે ફરકી
રહ્યો નહોતો. પરંતુ હાલમાં ચિન્સુરામાં નેમાપટમમાં જમનાપટમમાં
તેમજ અમલખાર કાંઠે, કારેમડળ કાંઠે અમલવાદમાં અને સુરતમાં
તેમના નામથી કેટલાંક મકાનો હાલ જોળખાય છે.

ઇંગ્લેન્ડે.

સફરો.

(૧) ૧૪૬૬ માં ઇંગ્લાન્ડના રાજા સાલમો હેનીએ જાનકાપટ

અર્થે સેનારટીયને એ વહાણ આપી રહેતો. શોધવાની સનદ આપી પરંતુ તેમાં સેન્સોર ફોલ પામ્યા નહિ, પણ અમેરિકામાં ન્યુફોલ્ક બેટ યોગ્ય કાઢ્યો.

(૨) ૧૫૫૩ માં સરલુએ, એશિયા અને યુરોપની ઉત્તરે માર્ગ શોધવાની લક્ષ્યનીય કરી, પણ મરતામાં હેરાન થઇ મરી ગયો, પરંતુ તેનો મદદગાર ચાન્સેનર સ્વેતસમુદ્રના એક ખંડમાં આવી મહોંચ્યો, એ ખંડ દ્વારા આખેજનક ગળમયો ઓળખાય છે.

(૩) ૧૫૭૭ માં સર ક્રાન્સસ ડેક પુટવીની પ્રદક્ષિણા કરી, ને મહાજાના બેટમાં આવી મહોંચ્યો. ત્યાંના રાજા પાસેથી ભર્ષાંગ લઇ તે પ્રાપ્ત ગયો. ત્યાર પછી ઇંગ્લેન્ડવેપારીઓ ફાટમાને શોધી કાઢેલે રહેતે હિંદમાં આવ્યા.

ઇંગ્લેન્ડ વેપારીઓ.

(૧) ૧૫૭૫ માં પહેલ વહેલો જરુઇટ કોલેજનો મારતર દા મ્સ સ્ટીવન્સ આવ્યો.

(૨) ૧૫૮૩ માં પ્રીમ આવ્યો, તેને પોર્તુગીઝે ગોવામાં કેદ કર્યો.

(૩) ૧૫૮૪ માં ન્યુગેસી આવ્યો, તેને પોર્તુગીઝે હોર્મઝમે-ટમાં કેદ કર્યો,

(૪) ૧૫૮૬ માં લીટન આવ્યો, તેને પોર્તુગીઝે ગોવામાં કેદ કર્યો.

(૫) ૧૬૦૭ માં કપ્તાન હોલિન્સ આવ્યો, તેને અસાદખા તથા સાહજહાંએ કાઢી મુક્યો.

(૬) ૧૬૧૫ માં પહેલા જમ્સનો વકીલ સરટામસરો આવ્યો તેને જહાંગીરના સરદાર મોકિયામાં તથા સાહજહાંએ કાઢી મુક્યો.

ઇમેજ ઇસ્ટિડિયા કંપનીના વેપારનો વાવરો

અથમ ઇસ્ટિડિયા કંપની ૧૯૦૨ માં હિંદુસ્તાનના પૂર્વ ભેડા સાથે વેપાર કરવા લાગી; પશુ હિંદને પશ્ચિમ કાંઠે તેને પોર્તુગીઝે વેપાર કરતાં અટકાવી, તોપણ તે કંપનીના માણસોએ ૧૯૧૫ માં ખંજાત બંદરથી માલ જામેલ અને ૧૯૧૫ માં સુવાળીના ફરિયાઈ પુલમાં પોર્તુગીઝને હરાવ્યા; એ સાલમાં પહેલા જીમ્સ પાદશાહનો વકીલ સરટામસરે હિંદમાં આવ્યો, તેણે જહાંગીર પાદશાહ પાસે વેપારનો આગણી કરી.

આખો ઇનાની કતલ—૧૯૨૩ માં ગસાલાના બેટામાં ઇમેજ ને વલંદા વચ્ચે વેપારની અડસામડસી વધી તેથી અરેખા વલંદાએ કેટલાક ઇમેજને મારી નાખ્યા તેમાં ૯ જાપાની ૯ ઇમેજ અને અલાસી ટાવસંતું મોત થયું, ઉપરે મરનારના કુટુંબના જનરલ પોપણ માટે વલંદાએ ૩૬૧૫૦ રૂપીઆ આપ્યા.

ઇમેજની ઇસ્ટિડિયા કંપની—જેવારે હિંદુસ્તાનમાં અકબર પાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો, તેવારે ઇંગ્લાંદની ગાદીએ ઇલીઝબેથ રાણી રાજ્ય કરતી હતી. તેવામાં વલંદા ઇમેજને ૧૫ રૂપીઆ શેર મરી વેચવા હતા; પછી તેઓ ઇમેજ પાસે શેરને માથે ત્રણ કે ચાર રૂપીઆ આવ લેવા લાગ્યા; તેથી ઇમેજને હિંદ જોડે બારેબાર વેપાર કરવાની ઇલ્લ સળકી; પ્રથમ એવર સાહેબે માણસ આપી વેપારીઓની એક ટાળી જોડી કરી; તેને ૧૬૦૦ માં ઇલીઝાબેથ રાણીએ પુર્વના દેશો જોડે વેપાર કરવાનો પરવાનો આપ્યો, એ મંડળી પહેલી, ઇસ્ટિડિયા કંપની કહેવાય; પાછળથી ઇંગ્લાંદમાં ૧૬૩૫ માં કોર્ટની અને ૧૬૫૫ સાલસિક વેપારીઓની

તેમજ ૧૬૪૬ માં ઇંગ્લીશ કે સાધારણ મંડળીઓ લક્ષીયક, તે બધી પ્રથમની કંપની સાથે ૧૭૦૬ માં જોડાઈ ગઈ; અને તેકું સંયુક્ત કંપનિયા કંપની નામ પડયું.

મદ્રાસમાં ઇંગ્લેજ થાણાં—એ ઇલાકામાં મહત્તીપટણ, આ-મૈયાગ ને મદ્રાસમાં ઇંગ્લેજનાં પહેલ વહેતાં થાણાં થયાં. તેમની પ્રથમ આડત ૧૬૧૦ માં મહત્તીપટણ સાથે થઈ, પછી ૧૬૨૬ માં આમૈયામમાં કાઠી ધાલી. છેવટે મી. ફ્રાન્સિસે અંદ્રગીરીના રાજ પાસેથી મદ્રાસપટનની જગ્યા લેવાતી લીધી; ને ત્યાં ૧૬૩૯ માં ફાર્સેટબ્યાર્જનો કિલ્લો બાંધ્યો. તે વધી ૧૬૫૩ માં મદ્રાસનો સ્વતંત્ર ઇલાકો થયો.

મુંબાઈમાં ઇંગ્લેજનાં થાણાં—એ ઇલાકામાં સુરત અને મુંબાઈમાં પહેલા વહેતાં થાણાં થયાં. પશ્ચિમ કાંઠે તેમણે મુખ્ય સ્થળ સુરત રાખ્યું હતું. ત્યાં તેમણે ૧૬૧૫ માં કાઠી ધાલી, એ સહેરના વેપારનો વાવરો ધોધા, અમદાવાદ, ને અજિત જોડે ચાલતો હતો. તે વખતનું સુરત દાલના મુંબાઈ જેમકું હતું. ૧૬૬૨ માં પોર્તુગીસના રાજની કાયેરાઈન કુવરીનું લગ્ન ઇંગ્લેન્ડના રાજ આર્લસ વેર થયું હતું. તેથી પોર્તુગીસના રાજએ ચાલસને પહેરામણી-માં મુંબાઈ બેટ આપ્યો. ચાલસે દર વરસે ૧૦૦ રૂપીઆ સેવાની સરતે મુંબાઈ બેટ ૧૬૬૮ માં કંપનીને આપ્યો; તે વખતે કંપનીએ સુરતથી કાઠી ઉપાડી મુંબાઈમાં નાંખી ૧૬૮૭.

બંગાળમાં ઇંગ્લેજનાં થાણાં—એ ઇલાકામાં હુગલી ને બાલસોરમાં પહેલા વહેતાં થાણાં થયાં; ૧૬૮૪ માં શાહજહાં શાહ-શાહે બંગાળમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો આપ્યો; પણ તેમનાં વહાણોને રૂક્ત ઓરિસાની પીપળી સુધી જવાની છુટ હતી; તેમણે

૧૯૪૦ માં હુગલીમાં ને ૧૯૪૨ માં બાલાસોરમાં વખાર નીખી. ૧૯૪૧ માં દાકતર એનિમનંજાઉદને મોતના પમાર બદલ શાહબાદમાં પાસેથી કેટલાક હાકા કંપનીને આગળ્યા. ૧૯૮૧ માં જાગણીથી મુખ્યાલ મલાકો જુદો કરી, ત્યાં મિન હોલ અને નીચે; તેણે કમશીંગ બેચર, માલહદ, બાલાસોર, પટના, ને ધાકાની વખારોનું એજન્ટપણું સારી રીતે બજાવ્યું; ૧૯૮૬ માં તથાગ સામરતખાંચે બ્રિટિશ વખારો હુદી તેથી હુગલીની વખારના ઉપરી ગી. ચાર્લેકે સુટાન્ટીમાં કોડી કરી; પછી એરમજેનના શાહબાદ આજીમ પાસેથી ગોવીંદપુર, કલકત્તા, ને સુટાન્ટી વેચાતાં બધ ફાઉન્ડેશન વિદ્યમતો ક્રિસ્તો બાંધે ૧૭૦૦, પછી બંગાળાની તમામ વખારોનો ઉપરી ગી. ચાહદને ફરજીયા.

મુરોપી કંપનીઓ.

- (૧) પ્રથમ રામના નામથી પોર્તુગીઝ કંપની ઉભી થઇ.
- (૨) ઇંગ્લેન્ડની કંપનીઓ ૧૬૦૦, ૧૬૩૫, ૧૬૪૦, ૧૬૫૫, અને ૧૬૮૮ માં ઉભી થઇ, એ પાંચ કંપનીઓ ૧૭૦૬ જોડાઇ ગઇ, તેમનું એકતું નામ " સુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા " કંપની પડ્યું.
- (૩) ૧૬૦૨ માં વલ્લદાની બજી કંપની જોડાઇ ગઇ, અને તેનું આગતું નામ ડચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પડ્યું.
- (૪) ફ્રેન્ચ કંપનીઓ ૧૬૦૪, ૧૬૧૧, ૧૬૧૫, ૧૬૪૨ અને ૧૬૪૪ માં ઉભી થઇ. એ પાંચ કંપનીઓ જોડાઇ મોટી કંપની ઉભી થઇ, પણ તે ૧૭૬૬ માં પડી બાગી.
- (૫) કેન લોકની કંપનીઓ ૧૬૧૨ ને ૧૬૮૦ માં ઉભી થઇ, તે કંપનીઓ લંકાનીયાર ને આરામપુર ઇંગ્લેન્ડને ૧૮૪૫ માં વેચી આપ્યા.

(૬) ૧૭૨૩ માં આબીઆના રાજાના આગ્રમ નીચે આરવે-
ન્ડ કંપની ઉભી થઇ, તેણે ૧૭૮૪ માં દેવળું ધુલ્યું.

(૭) ૧૭૭૧ માં સ્વીડનમાં એક કંપની ઉભી થઇ, પણ તે
બાગી પડી.

(૮) ૧૭૭૩ માં સ્પેનના રાજા તરફથી એક કંપની ફિલીપ્પા-
ઇનમાં ઉભી થઇ, પણ તે પડી બાગી.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બૌરગજેન પછીના પાદશાહ નગળા થવાથી મુગલાઈ રાજ્યના વંશ
ભાગ સ્વતંત્ર થયા (૧) બંગાળામાં મુર્શીદખલીખાં. (૨) કલ્કાટમાં
સાદતુલ્લા. (૩) અયોધ્યામાં સાદતખાં (૪) હૈદરાબાદમાં નિજામ ઉ-
લ્મુલક. (૫) મૈસૂર અને ત્રિચિનાપલીમાં હિંદુરાજા (૬) વિજય
નગરમાં નાયર સૌક (૭) તંજાવરમાં મરઠા વંશ. ઉપરનાં રાજ્યો-
નો પક્ષ મહડી ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લેન્ડ આરાદમાં સૈનામાં લડ્યા. તેમાં
ફ્રેન્ચનો નાશ થયો, અને ઇંગ્લેન્ડની ફતેહ થઇ

કલ્કાટકનો પહેલો વિચલ—૧૭૪૬-૧૭૪૮ એ વિચલ થ-
વાનો એ કારણ છે. (૧) યુરોપમાં ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે ઝગડો
થયો; તેનો ઘોળ દુશ્મીએ હિંદમાં લાખલ કર્યો. (૨) દુશ્મીએ, આ-
કાટના નવાબને લાંચ આપી, ઇંગ્લેન્ડ નૈકાસૈન્યને હરકત કરાવી. તેથી
લડાઇ સળગી આ વેળા મદ્રાસમાં ઇંગ્લેન્ડ સરદાર આસ્કાવેન, ક્લા-
ઇવ, ને લારેન્સ હતા તેમજ ફ્રેન્સસરદાર લાગદોન્સ અને દુશ્મી હ-
તા. પ્રથમ લાગદોન્સે મદ્રાસપર હુમલો કરી, તે સહેર ૧૭૪૬માં લઇ
લીધું, તેથી ક્લાઇવ દેવીદ દિલ્લામાં નાશી ગયો; પાછળથી લાગદો-

સે ૪ લાખ રૂપિયા ૬૩ લાક ૪૩૦૦૦૦ મદ્રાસ પાણું સોંપ્યું; પણ તે વાંત ફ્રેન્ચ ગવર્નર દુપ્લીને મળી નહી તેથી જોલુ ફરીથી મદ્રાસને ઘેરું એવામાં કલાઈવની વારે આરકાબેન અને મેજર લાનેન્સ દોડી આવ્યા તેથી ફ્રેન્ચને નાસવું પડ્યું; પછી આરકાબેન અને લારેન્સે ફ્રેન્ચનું પાંદેચરી ઘેરું. પણ છતાંય નહિ; એવામાં યુરોપમાં એલાસાપેલના કશર થતાથી હથેળને મદ્રાસ પાણું મળ્યું. લાખદોન્સે હથેળને મદ્રાસ પાણું સોંપ્યું. માટે ફ્રેન્ચ સરકારે તેને મલુ વરસની ટીપ મારી.

તત્કાલવરની ગાદીને માટે આપાસાહેબ અને ખાલાસાહેબ લડ્યા, તેમાં આપાસાહેબનો હથેળેએ પક્ષ કર્યો; તેથી ૧૭૪૮ માં હથેળેને દેવીકોટા મળ્યું.

કર્ણાટકનો ખીજો વિશ્વહ ૧૭૪૮—૧૭૫૪ હથેળ અને ફ્રેન્ચે રાજ્ય લોભથી દેશો રાજ્યની ખટખટ માથે લીધી; તેથી કર્ણાટકનો ખીજો વિશ્વહ શરૂ થયો. ૧૭૪૮ માં હૈદરાબાદનો નિજમમહલ-મુલ્ક ૧૦૪ વરસની ઉમરે યુજરી ગયો તેની પાછળ તેનો દીકરો નાસીરજંગ ગાદીએ બેઠો, તેજ સાલમાં કર્ણાટકનો નવાબ સફ્દરજા હી મરી ગયો, તેથી તેની પછી અન્વરહીન ગાદીએ બેઠો. આ બંનેની સાથા દુપ્લીએ રાજ્ય લોભથી તથા હકદાર ઉભા કર્યા. નાસીરજંગની સાથે તેનો શત્રુ મુજફરજંગ અને અન્વરહીનની સાથે તેનો શત્રુ ચંદાસાહેબ આ વેળા હથેળે અન્વરહીનના પક્ષમાં હતા. મુજફરજંગ, દુપ્લી અને ચંદાસાહેબે ૧૭૫૦ માં અમુર આગળ અન્વરહીનને મારી નાંખ્યો; તેમજ ત્રિચીનાપક્ષી આગળ નાસીરજંગને હરાવ્યો; પછી આર્કાટની ગાદી ચંદાસાહેબને તથા નિજમની ગાદી મુજફરજંગને આપી. આ વખતે અન્વરહીનનો છોકરો મ

હાથમાંથી ત્રિચીનાપદ્મીમાં નાક્ષી ગયો. ગાદી આપ્યા બદલ અદા-
સાહેબે ફ્રેન્ચોને ૮૧ ગામ મનામમાં આપ્યાં.

આર્કાટની કલાષ—૧૭૫૧ આ વર્ષને ફ્રેન્ચોની છતના કં
કા વાગી રહ્યા હતા, અને તેમના મિત્ર ચંદાસાહેબે હાથેના મિત્ર
મહમદઅલીને ત્રિચીનાપદ્મીમાં ઘેરો હતો, માટે હાથેને મોટા ગજા
રાટમાં પડ્યા. એવામાં મહાદુર કલાષવે એવું કહ્યું કે ચંદાસાહેબ
ની રાજધાની આર્કાટને ઘેરો પાલાશું, તે ત્રિચીનાપદ્મીનો ઘેરો ઉ-
ઠારી ચંદાસાહેબ પોતાની રાજ્ય ગાદી સાચવવા આર્કાટમાં આવશે
આ વાત હાથેને ગમી, તેથી કલાષવને ૨૦૦ ગેરા અને ૩૦૦
દેશી સિપાઇઓ આપી આર્કાટ મોકલ્યો, કલાષવે આર્કાટ આવી
પા પા, મેલને અંતરે તંબુ ઠોક્યા, અને પોતાનાં ૫૦૦ માણસોને
વારાહરલી જુદા જુદા રંગનાં લુગડાં પહેરાવી એક તંબુમાં બાંધી
તંબુમાં જવા આવવાનો હુકમ કર્યો. આ સુરિતથી આર્કાટના સિપા
હાથેને જાણ્યું કે હાથેને પાસે ધણીજ માણસ છે; માટે ચંદાસા-
હેબની હાર થશે; તેમજ આ ખબર ચંદાસાહેબને મોકલી, તેથી
ચંદાસાહેબે પોતાના દીકરા રાજસાહેબને દશ હજાર સિપાઇઓ આ-
પી આર્કાટનો ઘેરો ઉઠાવવા મોકલ્યો, તેજ આવી આર્કાટને જાવન
દિવસ ઘેરો મેારમને (તાબુતને) દિવસે કલાષવ સામું યુદ્ધ કરવા માં
ડ્યું. આ વર્ષને કલાષવ પાસે અનાજ ખુદી પડ્યું હતું હતું થો-
ડાજ્ય ચોખા હતા, આથી કલાષવ ગજારામો, એટલામાં દેશી સિપા
હાથેને ખોલી ઉઠ્યા કે સાહેબ ગજારામો નહિ. જે ૨૦૦ ગેરા મા-
ણસો છે, તેમને ખાત આપવો, અને અમે વધતકુ એસામણ પીને
લગાઈ કરીશું. આવા ખોમ સામણી કલાષવ કમર ખાંધી લડવાને
તત્પર થયો. અને ફ્રેન્ચોની માઠગ પડી ૧૯૫૧ માં આર્કાટ આગળ

અને ૧૭૫૨ માં કોલરેપાઠ આગળ રાખસાહેબને દસથી ૧૧ દુપ્લી આ કુતેદાખાદ નામે રત્ન (દુપ્લીનો ખાખાનેલો) તોડી નાંખ્યો. અને આકાટની ગાદીએ ગદામદઆલીને મેસાડી ૧૭૫૨ માં કલાકલ્પ વિભાગત યથો આકાટની સલાહમાં ઇંગ્લેન્ડે હાથો હોત, તો બાળ્યે હિંદમાં મુખ્યદાવક ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય થાત; માટે આ લડાઈ કલિદાસ-સાં મસહૂર છે. દુપ્લી ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સ ગયો, ત્યાં માન બંગલ-ઈ મરણ પામ્યો. ૧૭૬૦, દુપ્લી પછી ફ્રેન્ચ ગવર્નર ગોધ્યુ આવ્યો, એના વખતમાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ પ્રજા વચ્ચે શાન્તી થઈ ૧૭૫૪.

યુસી — એ ફ્રેન્ચ સરદાર હતો, એણે ત્રીચીનાપલી આગળ નાસીરજંગને દસવી મુજફરજંગને હૈદરાબાદની ગાદી આપી; પણ તેનું ખુન થવાથી યુસીએ તેના બાઈ સલામતજંગને હૈદરાબાદની ગાદી આપી. તેથી તેણે ઉત્તરસિરકાર તથા નોકરીને ખેડે મહબીબ-રજુ આપ્યાં. પણ ઉત્તરસિરકાર કનંબકેઈ ૧૭૬૦ માં છૂતી લીધું.

કાર્ણાટકનો ત્રીજો વિઝહ ૧૭૫૮—૧૭૬૧ ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચે થી સેવર્ન ઇયર્સઉબોરની લડાઈ સળગી, તેની અસર હિંદમાં થવાથી લાક્ષીએ દેવીદક્ષિણપર હલ્તો કરી, ઇંગ્લેન્ડને કાઠવાની ગોડવણ કરવા માંડી. તેથી લડાઈ જાગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર કુટ તથા ફ્રાંડ હતા, અને ફ્રેન્ચના લાક્ષી તથા યુસી હતા. વાહેવાસ નજીક અને ફ્રેન્ચ સરદાર હાથો. ત્યારથી ફ્રેન્ચ સત્તા નરમ પડી.

લાક્ષી ૧૭૫૮—૧૭૬૧ એ ગોધ્યુ પછી ૧૭૫૮ માં ફ્રેન્ચ ગવર્નર થયો. એણે ફ્રાન્સના લશ્કરમાં નોકરી કરી હતી; ફ્રેન્ચ સંવહારે એની બહાદુરી જોઈ એને ગવર્નર નીમ્યો લાક્ષી અવિચારી, અદાદારી અને ઉતાવળીઓ હતો ફ્રાન્સથી આલીને તરતજ એણે દેવીદક્ષિણ તામે હાથો. પછી તેણે તથા યુસીએ કુટ

આમે પાંદેવાસ આગળ લડાઈ કરી, તેમાં ખતે હાર્યા, ને ખુસી-કેદ પડ્યાયો. ૧૭૬૦ માં સાલીએ ઉત્તરલિરકાર તો મહાવીરપટણ તેમજ પાંદેચરી ને જીજી ગઢ ખોલાં એવામાં મુરોપમાં ખતે પ્રથમ વખતે સભાઈ પાઈ તેથી ફ્રેન્ચને પાંદેચરી પાછુ મળ્યું, ત્યાર પછી સાલી કાન્સ ગયો; ત્યાં તેને ફ્રેન્ચ સરકારે ફાંસી દીધી કેમકે તેણે ફ્રેન્ચ રાજ્ય ખોલ્યું. હાલ દિંદમાં તેમનાં અંદાનગર, યાનાન, કારિકલ, આદી, ને પાંદેચેરિ શહેરા છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

જંગાળાના નવાખો.

(૧) મુર્શીદકુલીખાં ૧૭૦૭—૧૭૨૫ એ જાતે શાહજી હતો. એને કોઈએ શુભામ તરીકે ધરાનમાં લહેયો હતો. ઐયારગળે-ખના મરણ પછી એણે મુર્શીરાખાદમાં સ્વતંત્ર માલી કરી. મુ-રોપી ઇતિહાસમાં જાહરખાં એ નામથી નામીયોછે. એના સખતમાં ઇંએજની મુખ્ય કોઠી કલકત્તામાં, ફ્રેન્ચની મુખ્ય કોઠી અંદાનગરમાં, અને વલંદની મુખ્ય કોઠી ચિન્સુરામાં હતી.

(૨) મુબાખાં ૧૭૨૫—૧૭૪૦ એ મુર્શીકુલીદખાંનો પૌત્ર અને જમાઈ હતો, એને ગારીને એના કાકા અલીવદ્દખાંને રાજ્ય સર્પ લીધું ૧૭૪૦.

(૩) અલીવદ્દખાં ૧૭૪૦—૧૭૫૬ એને ઇંએજને સાથે મિ ત્રાખાલી હતી; મરેઠી હુમલા અટકાવાને એણે ઇંએજને કલકત્તાની આસપાસ ખાઈ ખોદવાની પરવાવગી આપી હતી, એ ખાઈ હાલ કલકત્તામાં “ મરેઠી ખાઈ ” ઓળખાય છે.

(૪) સુરાજ્યઔદલા—૧૭૫૬—૧૭૫૭ અહીંવહીખાતે પછી એનો નૈયામ સુરાજ્યઔદલા ગાદીએ ખેડો, એ ધણો કુર, અવિચારી અને અભિચારી હતો; ઈંગ્લેન્ડની અડતી બેઠતી, એ જળાતો હતો. એનામાં એની ફેલતાનો કિસનદાસ નામે, એકજણુ ઇંગ્લેન્ડને શરૂ થયો; તેને નવાએ આડ્યો, પણ ઇંગ્લેન્ડે આડ્યો નહિ; તબીબ ઇંગ્લેન્ડે નવાખની પરવાનગી વગર ફોર્ટસેટ વિલ્યમના કિલ્લાને અંતરંગત કરાવી; તેથી નવાખ ઇંગ્લેન્ડપર ગુસ્સે પડ્યો.

કલકત્તાનું કેદખાનું—(કારાગૃહ કે જ્વાક હોલ) હપરનાં બે બદાનાં કાઠી, નવાખે પ્રથમ કારીગ બાગરની ઇંગ્લેન્ડ વખારો લૂંટી; પછી મોટા સૈન્ય સાથે કલકત્તાપર ચડ્યો; કલકત્તામાંથી ધનનાં માણુ-સા નાશી ગયાં, ફક્ત ૧૪૬ રહી ગયાં, તેને નવાખે ૧૮ ટુક ચોર-સની અધારી કોટડીનાં માધ્યાં ત્યાં સારી હવા, અને પાણી વગર એક રાતમાં ૧૨૪ માણુસ મરી ગયાં. ફક્ત ૨૨ સાહેબ અને એક મહત્ત્વ અધ્યક્ષના જેવાં નિદ્રવ્યાં.

કલાર્જવ અને વાટસન—અધારી કોટડીના સગાચાર મદ્રાસ પહોંચતાંજ, કલાર્જવ અને વાટસને કલકત્તાપર અકાર્જ કરવાને ૧૮૫૬ કમર ખાંધી. તેઓ લશ્કરી વહાણ સાથે કલકત્તે ગયા, એટલે નવાખ ધરાપછાડ કરતો આ બેઠતી સામે લડવા આવ્યો. આ વખતે કલાર્જવે વિચાર્યું કે “કળા વગર એકલા બળમી કામ ખાર પડશે નહિ” એવું સ્વચ્છ તેણે કંપનીને બધા દરકો પાછા મળે તેમજ નુ-કરાનીનો પુષ્કળ ખર્ચો પાછો મળે, એવી સરતે નવાખ સાથે સલાહ કરી.

કલાર્જવે કરેલું કાવતરું—સુરાજ્યઔદલા પાસેથી મારી મુ-સી લઈ, મિરાતકરતે આપવા માટે કલાર્જવ, વાટસન, જગતસિંહ,

ખાંનનથી રાખદુર્લભ વિચરે છાની અટપટ કરતા હતા, એવામાં ન વાળ્યો વકોલ અમીચંદ આવી, તેણે આ વાત છાની સખયા માટે ૩૦ સાખ ૬. માંગ્યા. પછી કલાપવ કોઇથી માંગ્યો જાય, તેણે નહોતો, ખરે ખત ઘોષા કાગળપર જતાવ્યું. તેમાં અમીચંદનું નામ નહોતું અને ખોટું ખત લાલ કાગળપર જતાવ્યું, તેમાં અમીચંદનું નામ હતું તેના આદર કલાપવે પોતાનો કાથે વાટસન રેસી-કેન્ટની બુટી સહી કરી અમીચંદ શેઠને ખુશ કર્યો. પછી તેણે લકાઇ કરવા માટે નવાળના મિત્ર કેન્સનું ચંદ્રનગર જતી લીધું, તેથી નવાળ લઢવાને અટપટ તૈયાર થયો.

પ્રસાસીનો લઢાઈ—પ્રસાસીના મેદાનમાં સુરાજ-બોહલા ૫૦ દળર માણસનું લશ્કર તથા ૫૦ તોપો લઇ લડવા આવ્યો. કલાપવની ખાસે ત્રણે દળર માણસનું લશ્કર તથા આઠ તોપો હતી; આ વેળા કલાપવે ઉચી અંતે જાડીવાળી જગો પસંદ કરી હતી. એવામાં આવડું થયું, તેથી કલાપવની તોપો તથા ફાર જાડીને લોધે પહોંચી ગયો નહિ. વળી નવાળના માણસો ભૂગડાં ઉતારી રાંધવાના કામમાં મગ્યા હતા. એવામાં ચણુર કલાપવે કમર બાંધી નવાળના લશ્કરપર ધસારો કર્યો; નવાળની તોપો આ વખતે ફૂટી શકી નહિ; તેથી તેના લશ્કરમાં નાશનાશ મ્હાં રહી; આ વેળા નવાળ ઉટપર ખેસી ઉભી પૂછડીએ નાંકો; એને પકડવા મીરજી-રતો શાહજહાં ગીરન હોડ્યો; તેણે તેને મુર્શીશાખાના બારામાં પકડી મારી નાખ્યો. પછી કલાપવે મીરજી-રતને માદીએ ખેસાડ્યો.

અમલદારોને મળેલું ધન તથા ૨૮ પ્રગણાનું કાન—ગાદી મળ્યાને પેટે મીરજી-રત પાસેથી, હજેળ અમલદારોએ અતિ ઓછી રકમો પડાવી, કંપનીએ એક કરોડ, કલકત્તામાં વસવાડા હજે

એએ ૫૦ લાખ, હિંદુઓએ ૨૦ લાખ, અર્મિનિયનોએ ૬૫ લાખ, નેક્રોસેલાએ ૨૫ લાખ, અને જૂમિ ફાળે પણ ૨૫ લાખ રૂપિયા ગાળ્યા, નમજ ફૅનિસલા એમયરોમાંના દરેકને બે લાખ એ શીશ્વર, કલાધવને પણ તેટલાજ, મિ. યેકર મિ. વાર્ડન અને મેન્ડર કિલ્લા-દિક, એમાંના દરેકને ૨ લાખ ૪૦ હજાર, કુલ ૨,૬૬, ૧૭, ૫૦૦ રૂ માગ્યા. આટલા રકમ નવાગના ખજાનામાં નહોતી, તેથી દરેકને અર્ધી રકમ લઈ સંતોષ માનવો પડ્યો. એજ વખતે નવાબે કંપનીને કલકત્તાની આબુગાબુની વિશાળ જમીન આપી, એ જમીન હાલ એવીસ પ્રગણાને નામે ઓળખાય છે; એનું ક્ષેત્રફળ ૮૮૨ ચોરસ મેલ છે.

કલકત્તવ જમીનદાર થયો—મીરજાદરે સને ૧૭૫૭ માં કંપનીને ૨૪ પ્રગણાની વસુલાત લેવાનો હક આપ્યો. તે હક હિંદીના પાદશાહે ૧૭૫૯ માં કલાધવને પક્ષીસ કર્યો; તેથી કલાધવ જમીનદાર થયો. અને એ પ્રગણાનું નામ મહાળાથી કલાધવની જમીન પડ્યું; તે જિલ્લે આગળ જતાં કાંગાદમાં તપાસ ચાલી; તેમાં કલાધવની જમીનપર વાધો હતો, જેવડે એ જમીનપર ૧૦ વરસ સુધી કલાધવનો જોગવટો કાયમ સખ્યો; અને ત્યાર પછી માલત અંદર દિવા કરી જમી એ જોગવટો કંપનીને મળ્યો. આ ઠરાવ ૧૭૬૭ માં મંજૂર થયો, તેથી ૨૪ પ્રગણા હમેશાને વારંવાર કંપનીને આપવામાં આવ્યાં.

મિરજાદરે—૧૭૫૮-૧૭૬૦ મિરજાદરે પાસેથી હંમેશાએ ધણો પૈસો લીધો; તેથી તેનો ખજાનો ખાલી થઈ ગયો; માટે મિરજાદરે અઢગાવા લાગ્યો; અને હંમેશાનું મુખા કાઢવાને વલવાની મંદક માગી. આ સમયનાર કાંઈક ફાળે મળતાંજ તે લટકર લઈ મિ-

સુરે જવા નીકળ્યો. ચિન્મુશમાં દેવી સીને સહુ, તે ખાખતનો કા
બળ કાઠે સાહેમે કલાધવને લાખ્યો. તે વખતે કલાધવ મજીદા નરમવા
ગયો હતો; મજીદાની રમતમાં બાળ ન થાય માટે કલાધવે નીચે
નો હુકા ઉતાર આપ્યો. “ પ્રિયદાર ” તમારે વસંદાને હસવવા, આ
ખબર આવતાંજ ફાઉં ૧૭૫૬ માં ચિન્મુશ આગળ વસંદાના સૈન્ય
માં જાણ કર્યો; એવામાં મિરજાદર પોતાની ફાજનો પગાર પૂરો પા
ડી શક્યો નહિ. તેથી તેને માદીઓમાં હુકાડી તેના ધનાઢય જમાન
મિરજાસમને મંજીરે માદી સોંપી. મીરજાસમે માદી મળ્યા બદલ
વહેવાન, સીતામાંગ ને મેદનીપુર વિગરે મામો મંજીરને આપ્યા.

કલાધવ અંગાળાનો પહેલો ગવર્નર—કંપનીના હાકેર
સાહે ૧૭૫૮ માં કલાધવને બંગાળમાં ગવર્નર નીમ્યો, તે વખતે દિ
લ્હીમાં પાદશાહ સાદઆલમ, વસંદા અને ફ્રેન્ચો જનરલર દલા પ્ર
થમ કલાધવે સાદઆલમને પંદણા આગળ હરાવ્યો; તેમજ કલક
ફાઉં ફ્રેન્ચીસનું મહમીપટથુ સહ લીધું. વળી ચિન્મુશ આગળ ફાઉં
વસંદાનો નાશ કર્યો; પછી ૧૭૬૦ માં કલાધવ ખીજ વાર વિજયલ
ગયો, ત્યાં તે ઘણું ગાન પામ્યો.

મિરજાસા ૧૭૬૦—૧૭૬૩ એ ચતુર, સ્વતંત્ર મનની અને
દિવતની હાજ નાખતાર હતો. એણે પોતાની હાજણી મેગીરમાં કરી;
ને પોતાના હસકરને કાચલ સીખવવા સાર સગર નામે જર્મનને
નોંધર લખ્યો. સગર એ સોલજરોના જેવો ફ્રેન્ચ પહેરાવી, હસકરને
જવાનક સીખવી હોશિયાર કર્યું, પછી મિરજાસમે મંજીરના પ
ગમાંથી નીકળી જવાને મહેનત કરવા માંડી.

ફ્રેન્ચ સમયે સરકારી—સૈન્યનું સાદદારી હાથ મેંકે ક ઠકા
કાણું નેમમાં આપવું હતું અને કંપનીને સાદદારી હાથની મારી

હતી. પરંતુ દાસમાં કંપનીના નોકરો તથા તાપ્તાના દેશી બેપારીઓ પોતાના ખાનગી માલનું કાચું ન આવડતાં લાગ્યાં. તેથી નવાખની છપખને ધોકા લાગ્યો; તેમજ નવાખની રેયતના બેપારીઓને માલ મેલો પડ્યો; જાટે તેમજ નવાખને ફરિયાદ કરી. તે સરખાની નવાખે રેયતના બેપારીઓનું કાચું માલ ફરિયાદ કર્યું; ને ગુરૂએ યદ્ય માલ ખરેખાં ધ-
 ઝંજ દોડીએ પુરી, તેથી ઈએજ પટનાપર ચડાઈ કરી તે શહર લઈ લીધું, અને દેડ પડાએલા ૨૦૦ ઇએજને સગડ પાસે કતલ કરાવ્યા; તેથી આદમજી ઘેરીઆ અને હાધનાળા આગળ તેને હરાવ્યો; ને ચીર-
 નાકૂરને ખીજવાર પટનાની માદીએ બેસાડ્યો. આથી મિરકાશમ પો-
 તનાર મિત્ર સુખજીદલા પાસે ગયો, ને મત્ર લખી દિલ્હીના પાદ-
 શાહ શાદઆલમને બેસાડ્યો, પછી ત્રણે જણે પટનાપર ચડાઈ કરી પાણી ફાંચ્યું; ત્યાર પછી મનરોએ ૧૭૬૪ માં યકબર આગળ ત્ર-
 ણે જણને હરાવ્યા; મિરકાશમ નાશી ગયો. અને શાદઆલમ શર-
 ણે આવ્યો; પાણી સુખજીદલાએ ખરેખાં ચઢા માગી, તેથી મેનર
 કરાંકે કાલ્પી આગળ ૧૭૬૫ માં તેને હરાવ્યો.

કલાકર ખીજવાર મનરો—૧૭૬૫—૧૭૬૭ કલાકર ૧૭૬૫
 નાં મે માલવા સેખત તાપ વખતે વિદ્યામતથી આવ્યો; ત્યાર પહે-
 લાં મિરકાશમ, સુખજીદલા, અને શાદઆલમની દાર થઈ હતી.
 મિરકાશમની માદીએ ખીજવાર મિરજાકૂરને નીચેના હતો પાણી તે
 ૧૭૬૫ માં મરી ગયો; એના મરતા પહેલાં એનો ચોટો છોકરો મિ-
 રાન વિજાથી પડવાથી ખરી ગયો હતો. અને ખાંએ છોકરો નજ-
 મજીદલા જીવતો હતો તેને ઈએજ માદીએ બેસાડ્યો.

ખીજવાર આદમજી કલાકરે નીચેના સુખારા કયા

(૧) કાકરી નોકરોને દોપડ કાચું મળતું હતું તેમાંથી તેણે

ધટાડો કર્યો.

(૨) લડાઈના ખર્ચ બદલ અયોધ્યાના નવાબ પ્રાસેથી ૫૦ લાખ રૂ. ભર, તેનો મુલક પાછો આપ્યો.

(૩) કોરા ને અલ્હાબાદ પ્રાંત દિલ્હીના પાદશાહ શાહઆલમને પાછા સોંપ્યા.

(૪) સરકારી નોકરો લાંચ નહીં, માટે તેમનો મુસારો પ્રધાયો.

(૫) ૬૦ લાખ રૂ. દિલ્હીના પાદશાહ શાહઆલમને, તેના ૬૦ લાખ રૂ. બંગાળના નવાબ નજમઅોદ્દૌલાને આપવા કરી, બંગાળા, બહાર અને ઓઢીઆની પ્રાંતની વસુલાત કંપનીને અપાવી.

જે રાજ્ય સત્તા પદ્ધતિ—નવાબે બંગાળાની વસુલાત કંપનીને સોંપી ને પોતે ફોજદારી અધિકાર રાખ્યો. એટલે બંગાળામાં જે રાજ્ય કરતા થયા. એક કંપની અને બીજે નવાબ. પણ એક “આનમાં (મેજીઆમાં) જે તરવાર રહે નહિ.” તેથી કંપનીએ નવાબને ૬૦ લાખનું પેન્સન બાંધી આપી, પોતે બંગાળાનું ફોજદારી કામ રાખ્યું; એ પ્રમાણે કલાઇવે બંગાળામાં જે અધિકાર કરાવ્યા હતા; તેથી કલાઇવે કરેલી દિગજસત્તા પદ્ધતિ કહેવાય છે.

કલાઇવનું છેલ્લી વખત જીવું—કંપનીના નોકરો લાંચઆપ થઇ ગયા હતા; તેથી રૈયતપર જીલમ કરતા હતા; તે જીલમ અટકાવવાને તેણે નોકરોના પગાર વધાર્યા. વળી તેણે મુલ્કી અને લશ્કરી ખાતામાં સારા સુધારા કર્યા. જ્યારથી લશ્કરી સિપાઇઓ લગ્ન કરતા, ત્યારથી તેમને જેવડું બાળું મળતું હતું તેમાં કલાઇવે ધટાડો કર્યો; તેથી ૨૦૦ લશ્કરી સિપાઇઓએ રાજનામાં આપ્યાં, કઠપણ ન મળતાતાં તે તેણે મંજૂર કર્યાં; આ મહાન ચડે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યના પ્રાધાન્ય મુદ્દતે પોતાને હાથે કર્યું. વળી પ્લાસી અને આક્રા-

છની સડાઇ વખતે તેણે કમર બાંધી પાછી પાલી કરી નહિ, તેથી કંપનીને એ, નામગ્નદો ધણો વહાલો લાગતો. ૧૭૬૭ માં એ વિલાયત ગયો ત્યારે તેને જ્ઞાન દાખલ રાજગડીલ દાખાની તરવાર સળા; આ વીર તર ઉપર એના શત્રુઓએ ખોટા આરોપ મુઠી કામ ચલાવ્યું; તેમાં તે જીયો, પણ છેવટે તેને આગધાત કરી મરતું પડ્યું.

હૈદર—૧૭૬૧—૧૭૮૨ (૧) મૈસૂરમાં કૃષ્ણરાવ નામે હિંદુરાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો, તેને નંદરાજ નામે પ્રધાન હતો; એ રાજ્ય દમચ-મરનો હતો, આટે નંદરાજે હર વરસેઆમુક હપિયા આપવા કરી, તેનું રાજ્ય સર્ઈ સીધું, નંદરાજની દેાજમાં હતેહમકમદ કરીને એક નોકર હતો, તેને સાત અને નવ વરસની કમરના જે કિરો હતો; હતેહમકમનું મરણ થયું તે વારે તેનો મોટો દિકરો શાખાશ લશ્કરમાં નોકર હતો, ત્યાર પછી ધણી મુલતે હૈદર નોકરીમાં દાખલ થયો; તે લુસ્પે, લૂંટારો બહાદુર અને ચંચળ હતો; તેણે નંદરાજને ગદ્દીએની ઉઠાડી મુક્યો, ને પોતે મૈસૂની ગાદીને ધણી થઈ પડ્યો.

(૨) એણે બેદનુર અને કાલિકટ લૂંટી ધણો પૈસો મેળવ્યો.

(૩) એનાંતર માધવરાવ પેથાએ ૧૭૬૫-૬૭-૭૨ માં સડાઇ કરીને દંડ લીધો.

(૪) એણે બ્રિટિશ સરહદનો મુલક લૂંટ્યો; આટે મૈસૂરનો પહેલો વિમલ શર થયો; તેમાં ધંધેજો સગામ, ત્રિતોમાલી ને આંખુર આગળ હૈદરને હરાવ્યો ૧૭૬૭

(૫) ધંધેજો માહીની નજીકનો બ્રિટિશ મુલક દબાવ્યો, તેથી મૈસૂરનો ખીજે વિમલ શર થયો; તેમાં ચિત્તાંબ્રામ, પોર્તુગીસ, પોલીસાર પહેલી, શાક્તીગર, પોલીસાર ખીજ, ને પતિયાર આગળ સડાઇઓ થઈ; તેમાં હૈદર હાર્યો, એવામાં એનું મરણ થયું તેથી એ-

ની પાછળ એનો દિકરો હીપુ મેસરની માઢીએ બેઠો.

હીપુ ૧૭૮૨—૧૭૯૯ (૧) એ બહાને પછાડે એવો જખસે જોડ્યો હતો, એને જોડાને ઇએજે ઘરઘર કાપતા હતા, માટે એને તેઓ " મેસરનો વાથ કહેતા હતા " ૧૭૮૨ હેઠર મરી ગયો, ત્યારે એ મેસરની માઢીએ બેઠો.

(૨) ૧૭૮૪ માં ફર્ગે ને કાનડાપર સ્વારી કરી ત્યાંના એક સાખ માણસને જોર જુગમથી મુસલમાન કર્યા.

(૩) ૧૭૮૮ મલખારના નાવર લોકને પરાજે મુસલમાન કર્યા.

(૪) જો, અએજનું માયું કાપી લાવે, તેને તે ઇલામ તરીકે ખાંચ રૂપિયા આપતો.

(૫) હીપુએ ઇએજનના મિત્ર ત્રાવજુકારના રાજાપર ચડાઈ કરી, તેમાં ઇએજે તેને શામોગા, અરિકેસ ને, શીરંગપટણુ આગળ હરાવ્યો. આ લડાઈએ મેસરના ત્રીજા વિમલમાં ગણાય છે.

(૬) હીપુએ ઇએજેને કાઠી મુકાને કાનસના રાજા તેમોલકિમત ખોનાપાઈ તથા કાપુલના પાલસાદ કમાનસાદ બેડ કાગળ પત્રનો બચદાર ચલાવ્યો, માટે ઇએજે તેને સદાશીર, માલવેલી અને શીરંગપટણુ આગળ ૧૭૯૬ માં હરાવ્યો; આ લડાઈએ મેસરના ત્રીજા વિમલમાં ગણાય છે.

(૭) એના વખતમાં ઇએજ સાથે ૧૭૮૨ માં સાલખાઈ ૧૭૮૪ માં મેગસોર, અને ૧૭૮૨ માં શીરંગપટણુ આગળ સલાહો થઈ.

મકરણ ૧૫ મું.

ગવર્નરે.

લોહ કલાઈવ.....	૧૭૫૮.....	૧૭૬૭.....	૯
હેરીવેરેસ્ટ	૧૭૬૭.....	૧૭૬૮.....	૨
જોનકાર્ટિયર	૧૭૬૮.....	૧૭૭૨.....	૩
વાર્ન હેસ્ટીંગ્સ	૧૭૭૨.....	૧૭૭૪.....	૨

કલાઈવના ગયા પછી પાંચ વર્ષ યુદ્ધમાં નીચેના જાણવાલા મક
ખનાવ ખન્યા.

(૧) કલાઈવ પછી ૧૭૬૭માં હેરીવેરેસ્ટ ગવર્નર થયો. તેના
વખતમાં મેસરનો પહેલો નિયત થયો. તેમાં હૈદરે હારી ગદાસ મુ-
કામે સલાહ કરી.

(૨) હેરીવેરેસ્ટ પછી ૧૭૬૮ માં જોન કાર્ટિયર ગવર્નર થ-
યો; તેના વખતમાં ઇંગ્લેન્ડનોકરે રૈયતપર જીલમ કરવા લાગ્યા. એ-
વામાં અંગાળામાં દુકાળ પડ્યો; તેથી ત્યાંની વસ્તીના ૩ લોક મરણ
પામ્યા.

(૩) જોન કાર્ટિયર પછી ૧૭૭૨ માં કંપનીના ડીરેક્ટરેએ,
અંગાળાનું અધેર ગઠાડવાને હેસ્ટીંગ્સને ગવર્નર કરાવી મોકલ્યો; એ
ફોર્મિસલનો વડેમેઅર હતો. અંધારી કાટડીમાંથી જાગેલામાને એ એક
હતો. એનામાં કલાઈવના જેવી સલાઈની કળા નહોતી; જેમ કલાઈવે
ઇંગ્લેન્ડનાજનો પાયો નાંખ્યો, તેમ હેસ્ટીંગ્સે તેનાપર રાજ્યના કાર-
બારની કમારત ખાંધી. કંપનીના તરફથી વજીસાતનું કાગ નામખ
દિવાન નામે કારભારી કરતા હતા, તે અંધ કરી તેને હામે તેણે ક-
મેક્ટરે નીચ્યા. વળી, તેણે પોલીસ અને ત્યાં ખાતાં સુધાર્યાં સન

૧૭૭૩ માં દિંદના રાજ્ય વહીવટ આટે વિભાગતની પાર્લામેન્ટમાં
એક કાયદો ગંબુર થયો; તેને રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ કહે છે.

રેગ્યુલેટીંગ એક્ટની કસમો.

(૧) કંપનીએ વિભાગતમાં દર વરસે ૪૦૦૦૦૦૦ રૂ. ખર્ચવા.

(૨) કલકત્તાના ગવર્નરને ગવર્નર જનરલ કહેવો, ને તેણે મુ-
બાઈ અને મદ્રાસના ગવર્નરોપર અમલ ચલાવવો.

(૩) ગવર્નર જનરલને સલાહ આપવા માટે ચાદ કૉન્સિલરો
આપવા.

(૪) કલકત્તામાં મોટી અદાલત સ્થાપવી, અને તેમાં એક
મોટો અને ત્રણ મદદગાર જજ નીમવા.

(૫) એ ચાર જજોની નિમનોક ઇંગ્લાંદનો રાજ કરે.

(૬) સરકારી અમલદારે કોર્ટ પાસેથી બક્ષીસ લેવી નહિ.

(૭) સરકારી નોકરોએ કોર્ટ પશુ જાતનો ધંધો કરવો નહિ.

રેગ્યુલેટીંગ એક્ટની બીજી કલમ પ્રમાણે હેસ્ટીંગ્સ, બંગાળાનો ગવ-
ર્નર જનરલ કહેવાયો; અને ત્રીજી કલમ પ્રમાણે તેને મદદ કરવાને
મિ. બાર્વેલ મિ. ક્રાન્સિસ, જનરલ કલેવરિંગ, અને કનલ મોન્સન
એ ચાર માણસની કૉન્સિલ આપી. બાર્વેલ હેસ્ટીંગ્સને મદદ કરતો,
અને બાકીના ત્રણ જણ હેસ્ટીંગ્સની સામા થતા. એવામાં ઇંગ્લાંદ-
થી ડિરેક્ટરોએ પૈસો મોકલ્યો, પૈસો મોકલ્યો, એવો હુકમ તેનાપર
મોકલ્યો, તેથી તેને કટલાંક અયોગ્ય કામો કરવાં પડ્યાં.

અયોગ્ય કામ (૧) બંગાળાના નવાબને પેન્સન બદલ કંપ-
ની ૬૦ લાખ રૂ. આપતી હતી. તે ઘટાડીને હેસ્ટીંગ્સે ૪૪ લાખ
રૂપિયા આપવા માંડ્યા.

(૨) દિલ્હીનો પાદશાહ શાહઆલમ મરેકાને કબજે હતો. તે-

થી તેના કોરા તથા અશ્વઘાત પ્રાંત ૫૦ લાખ રૂ. લખને આયો-
ધ્યાના નવાખને વેચી દીધા.

(૩) બંગાળા, બહાર અને ઓદિયાની વસુલાત બદલ કંપની
ને, ૨૬ લાખ સફાઈ રૂ. દિલ્લી બરવા પ્રડના; તે બંધ કર્યા.

(૪) આયોધ્યાના નવાખને રોહીલા લોકો નડતા હતા. માટે
હેસ્તીગે નવાખનો પક્ષ પકડી રોહીલાને નિર્દયપણે કચરી નાખ્યા.
અને મઠ બદલ નવાખ પાસેથી ૫૦ લાખ રૂ. લીધા.

(૫) કાશીનો રાજા ચૈયતસિંહ કંપનીને ૨૨૫ લાખ રૂ. બં-
ગાળીના આપતો હતો. તે ઉપરાંત હેસ્તીગે પાંચ લાખ રૂ. વધારે
માગ્યા. પણ તે રાજાએ આપ્યા નહિ. માટે હેસ્તીગે તેનો ૫૦
લાખ રૂ. દંડ કર્યો. તે તે દંડ વસુલ કરવા પડે કાશી ગયો; ત્યાં
ચૈયતસિંહ તેની સામે લડવા તૈયાર થયો; માટે તેને હેસ્તીગે પક-
ડ્યો. આ વેળા કાશીના લોકો બંડ કરી પોતાના રાજાને છોડાવ્યો.
એવામાં હેસ્તીગે મઠ કરવા લાગ્યો આવી પહોંચ્યું; તેથી ચૈયત-
સિંહ ગ્વાલીયર તરફ નાસી ગયો; પછી હેસ્તીગે તેની ગાદી તેના
બાઈના મહીમ નારાયણને આપી; તે તે બદલ તેની પાસેથી વધા-
રે બંડગી બરવાની કપુલાત લીધી.

(૬) ચૈયતસિંહને મઠ કરવાનું તહેમત હેસ્તીગે, આયોધ્યા-
ની બેગમપર મુકી ભારે દંડ માગ્યો પણ તે બેગમે આપ્યો નહિ.
માટે તેના પર જુલમ કરી ૬૨ લાખ પાંડ રૂપીઆ કઢાવ્યા.

મરેડી પહેલો વિગ્રહ.

(સવાઈ માધનરાવની વાત વાંચો)

મહીસૂરનો બીજો વિગ્રહ ૧૭૮૦—૧૭૮૪ આ વિગ્રહ થ

વાના મુખ્ય બે કારણો છે (૧) ૧૭૮૨ માં માધવરાવ પેશ્વાએ હૈદર-
 રખત ચડાઇ કરી; તે વખતે હાંચેને તેને મદદ આપી નહિ. (૨)
 હૈદરનો માલીની નજીકનો મુલક હાંચેને કબજામાં પડ્યા. તેથી મેસુર-
 નો ખીજો વિચાર રાજ થયો. પ્રથમ હૈદરે ૧૭૮૦ માં પેશ્વાએક આ-
 મળ બેલીને તથા ૧૭૮૧ માં ચીલામ્મમ આગળ કુટને કરાવ્યા.
 પણ પાછળથી ૧૭૮૧ માં કુટે પોર્તુગેલા, પોલીસોર, અને શોલીંગ
 ર આગળ તથા ૧૭૮૨ માં પનીયાર આગળ હૈદરને કરાવ્યો. એ-
 વામાં ચિતુરમાં હૈદરનું મોત થયું. એનું મદદ છાત્ર રાજરા માટે
 મુશ્કેલી ને કૃષ્ણરાવ નામે કારભારીઓએ તેમાં કરતુરી વારી અ-
 ને ટીપુના આવતા સુધી તેને મેવામાં ધાલીને ફરવ્યું. એવામાં ટી-
 પુએ આવી રાજ્યનો અછોડો પોતાને કબજે કરી, હાંચેને સાથે જ-
 ડાર્જ આરંભી. પણ છેવટે ૧૭૮૪ માં મેગસોર મુકામે સલાહ કરી.
 તેથી મેસુરના ખીજા વિચારનો અંત આવ્યો.

હૈદરલીંગસપર મુકરદમે (કર્ણાટ)—કૌન્સિલના મેમ્બરોની શી-
 ખમણીથી નંદકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે, હૈદરલીંગસપર લાંચ લી-
 ધાની કર્યાદ કરી. એવામાં તેજ બ્રાહ્મણે પહેલાં જુડો દસ્તાવેજ બ-
 નાવ્યો હશે, તેથી પણ તેજ કોર્ટમાં કર્યાદ ચાલી, આ બાબતની ચો-
 કસ તપાસ રાજ એલીન્ગએમ્પી નામે ન્યાયાધીશ કરી. તેમાં નંદ-
 કુમારનર તરફમત સ્વીકીત થયું. તેથી તે બ્રાહ્મણને વિભાગલના કા-
 વદા મુજબ કાંચીની શિક્ષા કરી; સને ૧૭૮૬ માં હૈદરલીંગસ વિભા-
 ગત ગયો. ત્યાં તેના મુખ્ય સાતુ પિટ, મર્કે આદે કૌન્સિલ દત્તા. તે-
 યોએ અગોધ્યાતી બેગમો તથા ચૈવનસિદ્ધપર જુલમ, કર્યાતી કર્યાદ
 પાલ્કાગેટમાં રજુ કરી. આ કર્યાદની ચોક્કસ તપાસ આગની સભાએ
 સાત વર્ષ સુધી કરી; તેમાં હૈદરલીંગ મુકુમાર કર્યા પદતુ આગીશાની

સભાએ, તેના વ્યાજખી ઇન્સાફ કરી હોડી મુકશે આ જામતે અ-
ગારોની સભામાં ફક્ત પચીસ કે ત્રીસ મેમ્બરો હાજર હતા. આ
ફરિયાદમાંથી છુટવા વાગતે તેને ૧૦ સાખ ૩. ખર્ચ થયું. તેથી તે મ-
કીબ હાજરમાં આવી પડ્યો. પરંતુ કંપનીના ઉદાર ડિરેક્ટરોએ આ
વેળા તેને અમુક રકમ આપી.

ફાકસનું બીજું—હિંદના રાજ્યકારવારની જોઈવણ માટે
પાર્લામેન્ટમાં ઘણી તકરાર ચાલતી હતી. તેમાં ઇંગ્લાંદના વજીર
મિં ફાકસે એક બીજા ઘટી કાઢ્યું; તેમાં બે કલમો હતી.

૧ લી. કંપની પાસેથી રાજ્ય લઈ ઇંગ્લાંદના રાજ્યને સોંપવું.

૨ છ. હિંદનો રાજ્ય કારવાર ૧૬ માણસ કરે તેમાંના ૭
માણસ વેપાર કરે તે જારીના ૮ કારવાર કરે; પણ આ બીજાને ફા-
કસે ટેકો ન મળવાથી નાપાસ થયું ૧૭૮૬.

પિટનું બીજું—ઇંગ્લાંદના મુખ્ય પ્રધાન પીટ ફાકસના બી-
જમાં સુધારો કરી, તે ફરીયાદ પાર્લામેન્ટમાં મુક્યું. તેમાં બે કલમો
હતા.

૧ લી કલકત્તાની ફેનિસલમાંથી એક મેમ્બર રૂમી કરી, મુ-
જાઈ તે મદ્રાસના મવર્નરોને પણ એક એક ફેનિસલ આપવી.

૨ છ. ઇંગ્લાંદના રાજ્યને ઘાંડ ઝોફ કરોલ નામે નવી મં-
ડળી સ્થાપવી. અને તે મંડળીના માણસો કોઈ ઝોફ ડિરેક્ટરના
કામ પર દેખરેખ રાખે; તથા તેમનાં અપ્રદિત કામો અટકાવી શકે.
આ બીજાને મેમ્બરોનો ટેકો મળવાથી પાસ થયું ૧૭૮૪.

કોર્નવાલિસ—૧૭૮૬—૧૭૯૩ હંરતી ઝસના ગયા પછી ૨૦
માસ સુધી મેકડર્મન સાહેબે મવર્નર જનરલનું કામ ચલાવ્યું. પછી
કોર્નવાલિસ મવર્નર જનરલ થઈને આવ્યો, તે હંયા ઉમરાવ કુળનો

હતો. તેણે હેસ્તોજ્જના મુશકી કારભારના પાયાપર બંદોબસ્તની ક્ષિ-
મારત મણી. વળી, એણે જમાબંધીની વણ રીત પામી છે. (૧)
જમીનદારી. (૨) મામવારી. (૩) રાયટરી."

જમીનદારી—આ રીત બંગાળમાં ચાલેછે. તેમાં એવી સ-
રતો છે કે, મોટા જમીનદારોએ પોતાની જમીનની કુલ વિઘાટી સ-
રકારમાં બરવી.

મામવારી—આ રીત વાલ્યપ્રાંત, પંજાબ અને મધ્ય
પ્રાંતમાં ચાલે છે. તેમાં એવી સરત છે કે, પોતાના મામતી હક-
માં આવેલી જમીનની તમામ વિઘાટી સરકારમાં બરવી.

રાયટરી—આ રીત મુગ્ધાધ ને મદ્રાસમાં ચાલેછે. તેમાં એવી
સરત છે કે દરેક ખેડુને દરેક ત્રિધાની કરાવેલી, વિઘાટી સરકારમાં
બરવી.

સિસુનો ત્રીજો વિઘાટ—૧૭૯૦-૧૯૫૨ ઇસેએ નિળગનો
પોતાના મિત્રોના નામની માફી લખી આપી, તેમાં ટીપુનું નામ ન-
હોતું; તેથી તેણે ઇંગ્લેન્ડના મિત્ર ત્રાવણકોરના રાજાપર ચડાઈ કરી;
ખાટે તેની સામે કાર્નવાલીસ લડવા ગયો. ૧૭૬૧ માં સિસોગા
અને અરિકેશ આગળ તથા ૧૭૬૨ માં સીરગપંડણ આગળ તેને
હરાબ્યો, તથા તેનાં બે મિત્રોને ને નદિદુર્ગ છતી લીધાં. તેથી ટીપુ-
એ મજબૂ કરોડ રૂપીઆ તથા અર્ધ રાજ્ય ઇંગ્લેન્ડને આપી ૧૭૬૨ માં
શ્રીરંગપટણ સુકામે સમી કરી.

કાર્નવાલીસના સુધારા—(હલ્લાં પાતાં જુઓ)

સરજાન શેર હિંદુ તૈનસથ—૧૭૬૩-૧૭૬૮ એ સિતિત-
સરવેટ હતો; એને હિંદુસ્તાનનું જોરલુ રાન હતું, તેટલું બીજા કોઈ
ઇંગ્લેન્ડને નહોતું; એનો વિચાર શાન્તિથી રાજ્ય કારવાર ચક્ષવક્તો

હતો. ગાટે તે દેશી રાજ્ય રજવાડામાં હાથ બાંધતો નહિ. એવામાં નીળગંધાર નાનારૂડનવીસ ચઢી આવ્યો તે વખતે નીળગંધે શોરની મદદ માગી, પણ શાન્તશોરે આપી નહિ. તેથી નિળગંધે સિદ્ધાન્ત બાદમાંથી હાથે જાવણી કાઢી મુઠી. તે પોતાના દરબારમાં ફ્રેન્ચ નાયકો રાખી ફ્રાન્સને કવાયત શીખવવા માંડી.

(૨) ૧૭૬૫ માં ઇર્ણાટકના નવાબ મહમદઅલીનું મોત થયું; તેથી તેના દિકરા એમદતને શોરે ગાદીએ બેસાડ્યો; પણ તે હવે રસ પછી મરી ગયો. ગાટે શોર પછીનાં ગવર્નર જનરલ વેલેસ્લીએ, તેનું રાજ્ય ૧૮૦૧ માં ખાલસા કર્યું.

(૩) અયોધ્યાના નવાબ અસોદઅહલા ૧૭૬૭ માં મરણ પામ્યો. તેથી તેની ગાદીએ તેનો અનારસ પુત્ર વજીરઅલી બેઠો. પણ તેને શોરે હઠાડી મુઠી. મરનારના બાપ સાદતઅલીને ગાદી આપી; તેથી વજીરઅલીએ હુલડ કરી ચેરી સાહેબનું ખુન કર્યું આ પ્રમાણે શાન્તિથી કારબાર કરી ૧૭૬૮ માં શોર વિલાપત ગયો.

લોર્ડવેલેસ્લી ઉપર મોર્નિંગટન—૧૭૬૮-૧૮૦૫. સરજન-શોર ૧૭૬૮ માં વિલાપત ગયો. ત્યારે સરએસ્યુરે થોડા માસ કામ ચલાવ્યું, ત્યાર પછી વેલેસ્લી આવ્યો. એનું ખીનું નામ મોર્નિંગટન હતું. એ સરજનશોરથી જુદા વિચારનો હતો, એણે દેશી રાજાઓને પોતાના કબજામાં લઈ, બ્રીટીશ રાજનું વધારવાની કોશીશ કરી, સરજનશોરે મરેઠા, નિળગંધ, ટીપુ તિગેરને મદદ આપી નહિ, તેથી તેઓ દરકરમાં ફ્રેન્ચ નાયકો રાખી સ્વતંત્રપણે પર્તવા લાગ્યા. ગાટે તેઓને વશ કરવાને વેલેસ્લીએ માંપતા ઉપાય લીધા. પ્રથમ નિળગંધને કબજામાં લેવા તેની સાથે હેઠાળદ આગળ સંધી કરી.

ચોથો મૈયુરવિમ્લ—૧૭૯૬ માં સીરંગપટણની સધી થયા કેડે ટીપુ ઇંગ્લેન્ડ જાણે લડવાને છાની રીતે ગયતરાં કરતો હતો. તેણે નેપોલીયન બોનાપાર્ટ તથા કાપુલના પાદશાહ અમાનશાહ ઉપર ખત લખી મદદ માગી. આ પત્રો ઇંગ્લેન્ડે પકડ્યા તેથી, તથા પોતાના રાજ્યમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકાર રાખવાની ના પાડી, માટે રુઝવર્ત સાહેબે સફાસીર આગળ અને હારીસ સાહેબે ખાલવેલી આગળ તેને લશ્કરો તથા બેયર્ડ સાહેબે સિરંગપટણના રજુ આગળ ટીપુને મારી નાખ્યો ૧૭૯૯.

ટીપુના ગજવની વ્યવસ્થા—ટીપુના રાજ્યની તહેમતુ ત્રણ જાગે કરી (૧) મદીસુરની આબુબાબુનો મુલક ચી. કુબ્બરાયના છોકરાને આપ્યો. અને તેનો રક્ષક પોતાના બાઈ આયરવેલેરલીને કરાવ્યો. (૨) પુર્વ તરફનો જાગ ઇંગ્લેન્ડે રાખી મદ્રાસ હસાકામાં જોડી દીધો. (૩) બાકીનો મુલક ઇંગ્લેન્ડે પોતાના મદદગાર નિમ્મમ તથા મરેકાને આપ્યો, અને ટીપુના કુંવર પ્રસેવાન તથા શુલામ મહમદને કેદ રાખ્યા.

ખાલસા કરેલાં રાજ્ય—(૧) ૧૭૯૬ માં તંજાવરના રાજ્ય સરકારને પેન્સન આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૨) ૧૮૦૦ માં સુરતના નવાબ ગીરના સરકારને એક લાખ રૂપિયા આપવાના કરી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૩) ૧૮૦૧ માં કર્ણાટકના નવાબ આજી મજીદલાને તેની હુકમનો ૩ જાગ પેન્સન બાંધી આપી તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૪) ૧૮૦૧માં હરકાખાદના નવાબને ૮૦ હજારનું પેન્સન બાંધી આપી, તેનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. (૫) ૧૮૦૧ માં જાબ્ય પ્રાંત, અયોધ્યાના નવાબ સાદતઅલી સાથે લખનોરનો કરાર કરી ખાલસા કર્યો. (૬) ૧૮૦૧ માં બાલાપાટ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના ખર્ચ બદલ નિમ્મમ પાસેથી ગળ્યો.

ખાતેની ખીજો વિચાર — આ વખતે મહેરી રાજ્યમાં આસપાસનાં (૧) પુત્રામાં આજીવન પેલાનું, (૨) મરાઠિયામાં મોસલમાન સિ-
 ધીમાંનું (૩) મદોરમાં જાસવંતરાવ હોલકરનું (૪) તામપુરમાં તેજુ-
 લા મોસલમાનું (૫) વડોદરામાં આયકનાડનું આ આસપાસનાં મુખ્ય પેલાં હતાં. ૧૮૦૧ માં હોલકરે પુના ઉપર ચડાઈ કરી, આ-
 જીવન હરાબો. જાહોરને મ એવરો તામે આ ૧૮૦૨ માં જસાલની
 મલાઈ કરી. પણ આ સલાહ સિંધીઆ તથા મોસલમાનો મર્યાદા નહીં.
 તેથી તેઓ જાહોરની આજીવની આજીવની કરવા લાગ્યા.

આમ આજીવની આયકને હોલકરે અને હિલકી વચ્ચે આસપાસની
 આમણ હોલકરે સિંધીઆને હરાબો. તેજુના આગળ આજીવની આ-
 ચીવે હોલકરે મોસલમાન તથા સિંધીઆને હરાબી અહમદનગર જીતી
 લીધું. તેથી સિંધીઆઓ સિરહોળાજી આગળી અને મોસલમાનો દેવ-
 આજીવની નસીબી કરી. ૧૮૦૩ માં હોલકરે પુના ઉપર ચડાઈ કરી.

હોલકર — એણે હ મેજાના મીત્રોના રાજ્યમાં વલદાટ કરવા
 આંડી. તેથી મોસલમાન સાહેબે તેની પાછળ પડી. મુકદ્દાલી તામપુર તે-
 ને ઘેરી લીધો, પણ ત્યાં મોસલમાની હાર થઈ. ફરીથી ૧૮૦૪ માં
 હોલકરે આગળ મોસલમાનો તથા ફોલકરે તેને હરાબો. અને તેજુ સાલમાં
 હરાબો. આગળ હોલકરે હરાબો. પણ તામે પડ્યો નહીં.

બરતપુરનો ઘેરો — બરતપુરના રાજાએ ૧૮૦૩ માં હોલકરને
 મદદ કરી. આઠે ભોડે લોકે ૧૮૦૫ માં બરતપુર ભેડ્યું. આ વખતે જાન-
 સુરતવા રાજાએ મોસલમાન રૂપીઆ આપી બરતપુર જીતીને સલાહ
 કરી. પાછી વેતરલી સ્પર્દા થયે.

હાઈવાલીસ ખીજ વાર ૧૮૦૫-૧૮૦૫ વેતરલીસ રાજ
 તમું, આજીવની લીધી તાણાની તાણા થઈ. તેથી હોલકરે હોલકરે

વે બરેક્ટરને પચો બચ સાગ્યો. આટે તેણે તાણાની તાણ મટાડવા ને કર્નવાલીસને બીજી વલ ગવર્નર જનરલ નીચી મેલરવેક, તે બ-
ખતે ફોલકર તાણે મયો નહોતો, અને કીધીઆ લડાઈની સેવાની કરતો હતો; તેવામાં કર્નવાલીસની સંદુરસતી બગડવા લાગી, તેથી તે હવા ખાવા બનાસ જાણી ગયો; ત્યાંથી સાર્ડેસને મળવી જિલ્લો જતો હતો. તેવામાં માછપુર આગળ તેનું મોત થયું.

સરકારેઈ જાણે ૧૮૭૫—૧૮૭૭ એ કંપનીના મુશ્કી ખાતામાં નોકર હતો. એની રાજ્યનીતિ સરખાતેસના નેથી દીક્ષી હતી. તેથી જરાય તરાવ, હોસકર ને દોસતરાવ સિધીબા રેમતપર ગુ-
લામ કરવા સાગ્યા. અને શીખ કાળની મદદ લેવા દોડ્યા. પણ મદદ નમળવાથી તે બને એ ૧૮૭૫ થી હામેજ સાથે સમાઈ કરી; તેવા-
માં ટીપુના કુવરની શીખવજીથી વેલોરની દેશી પલટણે બળદો ક-
કયો; પણ તે ગમેરપી સાહેબે ઝટપટ બેસાડી દીધેલ વેલોરમાં બંડ
હાલુ; આટે હામેજની સરકારે જાણેની જગ્યા મિન્ટોને આપી ને
જાણેને મદ્રાસનો ગવર્નર ઠરાવ્યો. આદીઆં પણ એના દરેલા દેવ
કોન્ટ્રી નામે ખોટા વાસેથી બળવો થયો.

વેલોરનું બંડ થવાનાં દારણુ—છેલ્લાં વાનાંમાં જુઓ.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૭૭—૧૮૧૩ ત્રાવણકોરના રાજ્યના દિવાને
હામેજને દરિયામાં ફેંકી દીધા. આટે મિન્ટોએ ત્રાવણકોરનું રાજ્ય
જામ કર્યું. અને દિવાનના આધમે ફાંસી દીધી. રસિયા સરકારે ફિ-
દ્માં આપણે એની બીકથી મિન્ટોએ પ્રાંતજ, કામુજ, અને હરિજન-
માં અનુક્રમે મેલકાદ, એલહીરદન, તે અલકાને સમાઈ કરવા મોક-
લ્યા. એવામાં ફાન્સ અને હામેજ વચ્ચે લડાઈ સળખી. તેથી ૧૮૭૭
માં મિન્ટોએ મોરોસ, બાવા, ને બુબેન એટ જેન્ય વાસેથી છુટા;

આને તેજ સાક્ષમાં પુરેપૂરું આંધ્ર ગાંધી તે સમાવ્યું. એના વખતમાં કંપનીના મદદમાં ૧૮૧૩ માં સુધારો મળ્યો, તેમાં બધા ઇંગ્લેન્ડને દિલ્લાં વેપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો; અને કંપનીને ફક્ત ચીનના વેપારનો પરવાનો મળ્યો. એણે સારી નોકરી બજાવી, માટે વિલાયતમાં એને ઉમરાવ પદો મળી.

હાર્ડ હેસ્ટીંગ્સ ઉર્ફે માયરો ૧૮૧૪—૧૮૨૪ એના વખતમાં ત્રણ બાબતો સાચક બનાવ બન્યા. ૧. ગુર્ખા વિગ્રહ. ૨. પીંડારી વિગ્રહ. ૩. મરહા વિગ્રહ.

ગુર્ખા વિગ્રહ—નેપાળના જુના વતની નિયોટી કુળના નેવાર લોક હતા; પછી આસરે ૧૪ માં સૈદ્ધમાં પૃથુરાજ ચોદાજીના બાણેજે ત્યાં રાજ્ય ગાદી સ્થાપી. હાલના ગુર્ખા લોક ચોદાજી વંશના છે; તેમણે ૧૭૬૭ માં બકમંડુની ખીણ તામે કરી. નેપાળીને ક્ષીમે કુમરી મુશ્કેલીમાં પોતાનો અધિકાર ફેલાવ્યો. પછી તેઓ સિકીમ, કમાઉન, અને ગંગાના પ્રદેશમાં ઇંગ્લેન્ડ લોકને હરકત કરવા લાગ્યા; તે વખતે ગુર્ખાઓનો રાજ્ય વિક્રમ કરીને હતો; તેણે ઇંગ્લેન્ડના મિત્ર બોટવાળાના રાજને કેદ કર્યો. તથા બોટવાળામાં ૧૮ અંગ્રેજને કતલ કર્યા; માટે હેસ્ટીંગ્સે, ગેસ્ટરખી, વુડ, માર્શા અને આક્ટરમોની સરદારો નીચે લશ્કરની આર દુકડીઓ મોકલી દીધી; આ વખતે ડીંગણા ગુર્ખાઓ પહાડમાંથી કીકીયારી કરતા ગેસ્ટરખીના લશ્કરપર ઘુટી પડ્યા. અને કલંગા આગળ તેને ૧૮૧૪ માં હરાવ્યો. પણ એવામાં આક્ટરમોનીએ નલમદ છતી લીધી. પછી તેની ૧૮૧૫ માં મલુન આગળ છત ચર્ધ તે બેળા ગુર્ખાના કુકરી સામે હરાવે ઇંગ્લેન્ડને બારે હાતી પહોંચાડી. ફરીથી આક્ટર લોનીએ મલુન આગળ ૧૮૧૬ માં ગુર્ખા સરદાર સમયેર રાજ્યને હરાવ્યો. આ

ને તેમજ સાક્ષમાં કન્યા કેવીએ હરીહરગુરુ આગળ મુખમાં સરદાર
ચમકેરસિંહને દર્શાવ્યો. માટે મુખમાંથી એમણે કહ્યું કે—
(૧) હરી, (૨) ને હમેશને નેનીતાલ, સોમલા, ખસરી, વમલે કમા ખા
વાળી, જગાઓ, આપી.

પિંડાની વિચિત્ર—ગોસાહ, પારવટીઆ, જાડ, કોણ, વગેરે
એકઠી મળેલાં હુદાર જાતોને પિંડાને કહેતા. તેમણે મેળેવા મુલ
કમા લૂંટકાર કરી જીલગ કરવા માડ્યો; તેમના મુખ્ય ચાર સરદાર
ર હતા. ૧. અમીરખાં ૨. ફરીંગખાં ૩. વસીઅલમદમદ ૪ ચીતુ.
તેઓ ધન મનાવવા માટે રૂંપતને મોઢે ગરમાના તેમજ શાધતા.
તેમજ ગાજીઆને લગડાં વીંટાળી એકમ જાણી છુકતા. ક્યાં ક્યાં
લૂંટકાર ચલાવતી તે દશરને દિવસે નક્કી કરતા; તેઓનો મુકામ
મધ્યપ્રદેશમાં હતો. તેમને પકડવાને હિસ્તીગસે કાપ લાખ ગાજીઆતું
લશ્કર, મેજર લેગીટલ, મેકડાવલ, અને હિસ્તીપતી સરદાર, નીચે
એકે કુલુલ, છેવટે તેઓએ તેમને પકડ્યા; તેમના અમીરખાને રા
કમા અને ફરીંગખાને ગોરખપુરમાં જાગીર આપી. અને ચીતુને વા
ધે ગારી નાખ્યો. એથી વસીઅલ મદમદ મરેહાને શરણે નાટી ગયો.

૩ બે મરેહી વિચિત્ર—એ વિચિત્ર બે કારણથી શરૂ થયો.
(૧) હમેશની જાહેદારીમાંથી નીકળી જવાને પેશાએ હોલકર જોડે
છુપી મેલવણ કરી, (૨) જાજીઆના મત્રી ત્રીંગલએ ગાયકવાડ
ના પ્રદીપ ગાયકવાડ ખુન કરાવ્યું. માટે હમેશ ત્રીંગલને કેદમાં
નાખ્યો. તે જાજીઆને કેદ સલાહ કરી; તોપણ જાજીઆને એકઠી
મદમદ રેસોડેનના જામલપર હલેમ ક્યાં; માટે તેને ૧૮૧૪ માં ખ
ડકી અને ફોરેમાય આગળ તમા ૧૮૧૮ માં આપી આગળ હત
રસ મેલેયે હરાવ્યો. તબી જાજીઆનો તામીચો સરદાર જાજીઆ

ખતે આટી આમાડ મવયો. માટે આજીરાવ દિવસ દારી ગામકમ
ને રસકો ભયો. માલકમે તેને આજી સામિર. તે સહવાચાણ. આ-
ખી આસી પીલુરમા સમયેકો પુતિતિ આટી પીનામણાદુસર કુવર
આગા સાહેબને આપી. તેને કાલકામ માલક (૧) — ૧૬૩૫

હોંદકર — ૧૬૩૫ માં જમતસારક દે હાંર કાલિય દારી મુજરા
મયો. તેથી તેનો આગપુત મદદારગવ માદીએ બેડો; તે ખીજો હોંદ
વાથી જસવંતસાચી સમ મુજરામાલક કારમાર કરવા લાગી. એવા
માં આજીરાવ પેશાએ મદદારગવને ગાંડ કરવા બોલાવ્યો; પણ ત-
લસીઆઇએ જવા દીધો નહિ. તેગજ એ ગાંડ હાંરજતા મતને મ-
ળાતી હતી. માટે મુજસીને સરદારેએ મારી નાંખી. જે કાલે સા-
મે લાડા આજીરાવ પછી સરદારેએ પીસીપે ૧૬૩૫ માં માદીદપુર
આગા હોંદકરના સિપાને દસાવ્યું. તેથી સરદારેએ હાંરજતિ પટસાક
મુલક આપામદસર મુકામે સંધી કરી.

બોંસલે — સને ૧૬૩૫ માં નાગપુરનો સેધાલે બોંસલે મરી-
મયો. માટે તેનો છોકરો પરસાળ ખાંડીએ બેડો. તે હોંદસીલ (ખાંડો)
હોવાથી તેનો મિત્રા આપાસાહેબ કારમાર કરવા લાગ્યો. તેણે
૧૬૩૬ માં પરસાળને માલો નાગપુરની ગાલો મેળવી. અને હાંરજ
લસર પેશાવાર કરમારમાં સખી સલાહ કરી; પણ પાલકાથી
તે આજીરાવ સાથે બાજમે કરતામાં સામેલ થયો. તથા હાંરજત
સીકર જેની નાગપુર દલો હતો. તેણી હાંરજતે તેને ૧૬૩૭ માં જ
ખાલપુર, અને નાગપુર આગા દસવી સીલાનદલીથી પેકરીત રદાવ
કર્યું. એવામાં આપાસાહેબ નાગી મયો. માટે તેનો માદી હાંરજ
પીજા, તેણેને સોપીત.

બોંસલેના વખતમાં કરમાર રાવ બાદામગજ મુજરા મયા.

હાથે, દ્રેવ અને ડચનાં થાણાં પાછાં આપ્યાં. સને ૧૮૧૯ માં સીંગાપુર ખેડ મેળવ્યો. એણે સારી નોકરી બનવી, તેથી એને વિલાયતમાં ૧ લાખ રૂપિયાનો એક વહોરો ઇનામ તરીકે મળ્યો.

મુબારા.—(૧) એના વખતમાં બંગાળમાં વર્તમાનપત્ર નીકળ્યાં. (૨) બંગાળમાં હંમેશ રુબો રખાવી; તેથી ઇંગ્લેન્ડનો ફેલાવો થયો.

મકરણ ૧૬ મું.

આમરદ—૧૮૨૩—૧૮૨૮ મોયરોવા મયા પછી બિ. આ. દસે સર્વેર જનરલનો હોદ્દો ભોગવ્યો. પછી આમરદ આવ્યો, એના વખતમાં બે ભાષુલ ભાયક બનાવ થયા: (૧) પહેલો ખડી વિમલ (૨) બરતપુરનો ધેરા.

પહેલો ખડી વિમલ—કાશિખંડનાં કાંઠેથી જઈ તેલંગ લોકે ખડકેશમાં પહેલવહેલો મુબારો દાખલ થયો. ત્યાંના રાજવંશના ઉદય ૧૭૫૦ માં થયો. તેવામાં આસોમ્પ્રા નામે સરદાર પ્રથમ ખડી અધવામાં રહ્યા. તેની પછીના રાજાઓએ ધીમે ધીમે અંગ્રેજોને કબજો કર્યો. હાલના રાજા જોડે હંમેશને લડાઈ ચલાવતાં કાશિ નીચે મુજબ છે. (૧) એ રાજાના કેરથી અસી માણસો હંમેશને શરણે ગયા, તે હંમેશ પાછાં સોંપ્યા નહિ. (૨) બંગાળની પાસેના બ્રિટિશ મુલક ઉપર એ રાજા દાવો કરવા લાગ્યો. (૩) શાહપુરી એટ નજીના બ્રિટિશ વહાણ પર દલો કર્યો. (૪) શાહપુરી એટમાં ૧૧૩ હંમેશને મારી નાંખ્યા. (૫) હંમેશના દોરત કાશિરના રાજા પર દલો કર્યો. મારે હંમેશને લડવાની જરૂર પડી.

પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડે મહાપુત્રા નદીની વાટે એક તોચો વાળી હોડી
અહરદેશમાં મોકલી. બંગાળી સિપાહીઓએ દરિયાઈ રસ્તે જવાની
જા પાડી, માટે જીજી દેખી ચોલાગંગને રસ્તે આરક્ષાનમાં મોકલી.
જીજી ભળવાન સેના મદ્રાસથી વહાણે ચડી પ્રશાન્તીના મુખજયો
ગઇ. હવે અહીં સરદાર સુખાવાંગી, તીનાવાંગી, તરશ્ચિપ્રતિ વગેરે
સંઘના આજ્ઞા; તેઓ કાષ્ટકોષથી સડતા હતા; તેમણે ૧૮૨૫ માં
રંચુન, ઝોમ અને પ્રજાન આગળ ઇંગ્લેન્ડ સરદાર કેમ્પબેલ સામે
લડાઈ કરી; પણ તેઓ હાર્યા. માટે તેમણે સદાઈનું અર્જ, તથા આ-
સાન, આરાધન, તીનાસ્ત્રોત્ર, ગાંધર વગેરે પ્રાંતો આપી માન્દોળા મુ-
કામે સંધી કરી ૧૮૨૬.

સુડાનીસમી દેશી પસંદગુનો બળવો—

(છલાં પાનાં વાંચો.)

હારતપુરનો બેરો—સને ૧૮૨૫ માં હારતપુરનો રાજા માન-
યુત મુઝા; તેની પાછળ તેનો ભાઈ બળવંતસિંહ ગાદીએ બેઠા.
પણ તેને મરનાના સગા દુરજનશાહે ગાદીએથી હાડી મુક્યે;
માટે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર કામ્પરબીયરે બળવંતસિંહનો પક્ષ પકડી હાર-
તપુરને અલ્પતથાં ખેંચા; ને તેને મુરખ ફાડી તોડ્યો, તેથી ૧૮૨૫
માં લાર્ડ બેકને મળેલી નામેશી મુસાઈ ગઇ.

લોર્ડ બ્યુલ્યમ બેન્દીક—૧૮૨૮-૧૮૩૫ એ વેલોરના બંડ
પાખતે મદ્રાસનો ગવર્નર હતો. એણે માન દેશી લોકના ભલા તરફ
નજર રાખી હતી, તેથી દેશી લોકને તે વણે વહાલો લાગે. કલ-
કત્તામાં હાલ પણ તેનું પુલજી છે; તેવાપર બેકાસોની કલખતી આ
પ્રજાણે લખાલખા મેલો છે. એણે “ખાતરી કીતો બંગા પાડી” ‘સર-
મ લમાડે એવા બેદ કાદી તાંખા’ સર્વ લોકને અભિપ્રાય અદેર

કરજની છુટ આપી. સર્વની નીલિ-ને મુદ્દિ સુધારવા મહેનત કરતો,
સુખદાસ.

(૧) ઇંગ્લેન્ડની પંક્તી વિશ્વકર્મા ૧૪૫૩માં દેવું થયું હતું. તે
મુદ્દિ કરવાને તેણે મસુલાત આપી ત્યાં ત્રણ ડિમાયાકામે લગાડ્યા. (૧)
મુદ્દર ખર્ચમાં દોઢ કરોડનો ખટારો કર્યો. (૨) મુદ્દર જમીન ભે-
ડાવી ઉપજમાં સધારો કર્યો. (૩) ગામની જગતેજર જગત નાખી.
(૪) બેંગલોરમાં પતલાં પાવામાં કલકામાં ૪૦૦ વિધવાને
શ્રવણી આપી. (૫) માટે જો પારો પાંચ પાડવાનો એન્ટીફ રાજમે-
કતાનામ્બી, મદદપી, કેન્સિસમાં કાપડો, કાપડો.

(૩) ઇંગ્લેન્ડે પ્રાંસીઆ ભાંડો ગળે ફાંસો, દમ માણસને, મારી
નાખતા હતા, માટે તેણે કરવાનું સહીશમાંથી મુદ્દિ પડે ૧૫૬૨ ફાં-
સીઆને પકડ્યા; અને તેમાંના કેટલાકને જામલપુરમાં સેતર છ તથા
મંદુ સમવાત્ત, કામ કોપડ, અને કેટલાકને જીવે ઉદ્યમે વધવાડ્યા.

(૪) કંપનીના પ્રદાતા ફેરફાર કરી, રાજ પરસ સુધારી નવો
પ્રવાનો આપ્યો. તેમાં કંપનીએ પોતાનો લેખર પાંચ કરી, રાજમ
સમ સલામતી, ને ઇંગ્લેન્ડને સીન તથા હિંદ સાથે લેખર કરજની
સતત આપી. તેના મધ્યે ગવર્નર જનરલની કેન્સિસમાં કાપડો ભ-
ડવાને ચોથો મેમ્બર વધાર્યો. ૧૮૨૪.

(૫) રાજા કે તવાય ચુલો અને તેને શિક્ષા કરવાની ધા-
રો કર્યો.

(૬) ન્યાય વધારીને મળે, એવો ધારો કર્યો.

(૭) દેશી સોદાને મુન્સફની જગ્યા આપવાનો ધારો કર્યો.

(૮) અદાલતમાં ફારસી આપમાં કામ માસતુ હતું તે પાંચ
કરી દેશી આપમાં સલામતો હુકમ કર્યો.

(૯) દેશીઓને ઇંગ્લેન્ડ તથા સંસ્કૃત જ્ઞાન આપવાનો કારો કર્યો.

(૧૦) નરમેશ તથા દુષ્પ્રીતિ કરવાનો કારો બંધ પાડ્યો.

(૧૧) લાર્ડ મેકાલો પાસે કાયદામાં સુધારો વધારો કરાવ્યો.

(૧૨) વાવ્ય પ્રાંતમાં વચ્ચલતા સંબંધી ગામવાડી રીત કરાવી.

(૧૩) આગમોટો શરૂ થઈ, ને યુરોપ જવાનો ટુકો રસ્તો નીકળ્યો.

ખાલસા રાજ્યો—(૧) કચ્છનો રાજા અપુત્ર મરી જવાથી તેનું રાજ્ય ૧૮૩૨ માં ખાલસા કમિશનરે (૨) કુર્મનો રાજા રૈયતને પીડતો હતો. માટે એ રાજ્ય રૈયતની ખુશીથી ખાલસા કમિશનરે ૧૮૩૪ (૩) મૈસુરમાં અંધાલુધી આલવાથી ત્યાંનો રાજ્ય કારભાર બેન્ટીકે પોતાને હાથ લીધો. પછી બેન્ટીકે વિલામત મર્યો ૧૮૩૫,

સર આર્થર મેટકલફે ૧૮૩૫—૧૮૩૬ બેન્ટીકના વખતમાં એ વાવ્ય પ્રાંતનો ગવર્નર હતો. તે બેન્ટીકના મતને મળતો હતો, તેથી ડિરેક્ટરોએ તેને ગવર્નર જનરલ કરાવ્યો. એણે ઘરેલુ મામલો પોતાના વિચાર દર્શાવવા માટે છાપખાનાને છુટ આપી; પણ નવા પ્રધાનમંડળને એ વાત ગમી નહિ, તેથી તેની જગ્યાએ લાર્ડ આર્થર મેટકલફે ૧૮૩૬.

આકલિન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨ એના વખતમાં ચાર બનાવ પા-
ન્યા, ૧. અયોધ્યામાં બંડ. ૨. સતરાના રાજાને દ્રોહ ૩. આદિવાસ
વિશ્વહ ૪. ચીન વિશ્વહ.

૧. લખનૌનો નવાબ સાદતઅલી મરણ પામ્યો ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ તેના કાકાને માફીએ ખેસાડ્યો; એવામાં મરનારની બેગમે હતપુત્ર લખતુર મચાવ્યું. પણ તે ઇંગ્લેન્ડે શાન્ત કરી સાદતઅલીના કાકાને માફી આપી.

(૨) સતારાના શબ્દ પ્રતાપસિંહે ઇમેજ સામે ફિતુર મચાવ્યું. તેથી તેને આકસાદે ગાદીએથી ઉઠાડી મુકયો. ને તેના બાદ આપા સાહેબને ગાદીએ બેસાડયો.

અમુકાન વિમ્બહ—મહમદ દુરાનીના મરણ પાછળ કાબુલની ગાદીએ ઝમાનશાહ યયો; તેની પાછળ તેનો બાદ શાહસુઝન ગાદીએ બેઠો; તે વખતે મિન્ડોએ સલાહ કરવાને એલ્ફીસ્ટન વડીલને મોકલ્યો; તેવામાં તેના બાઈ મહમદે તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકયો. તેથી તે લુધીઆનામાં ઇમેજને શરણે ગયો. હવે મહમદને ૧૮૨૬ માં ખરકમદઈ ફુગના મુખી દોસ્ત મહમદે, ગારી નાખ્યો, ને પોતે કાબુલની ગાદીએ બેઠો. તેવામાં રશયન ધાસ્તીને લીધે ઇમેજે તેની જોડે સલાહ કરવાને બનેસ વડીલને મોકલ્યો ૧૮૩૭. પણ દોસ્ત મહમદે તેનું અપમાન કર્યું, તેથી આકસાદે ખરા હરદાર સાહસુઝન કાબુલની ગાદી અપાવવાની જોઈવણ કરી. આકસાદે પંજાબના રાજા રણજીતસિંહ જોડે ૧૮૩૮ માં મારટીવેરેટાઇનની સલાહ કરી પણ માં સાધો.

પછી સાહસુઝન, રણજીતસિંહ, અને ઇમેજની પક્ષરણો બેસનવાટને રસ્તે કાબુલ પર ચઢા. સને ૧૮૩૯ માં ઇમેજ સરદારે આન્કીને કાબુલ, કંદહાર અને મીંજની જીત્યા; અને શાહસુઝનને ૧૮૩૯ માં ગાદીએ બેસાડયો તથા તેના રક્ષણ માટે જનરલસેક્સ અને નોટના હાથ નીચે લશ્કર રાખ્યું. એવામાં દોસ્ત મહમદ ફરીથી લડવા આવ્યો. પણ તેને પરવાન આગળ જનરલ સેક્સે ૧૮૪૦ માં હરાવ્યો; ને ફક્ત ફક્ત કલકત્તામાં આવ્યો.

ફરીથી તોફાન—સાહસુઝન પર રૈયતનું હેત નહોતું. ૨. ઇમેજ લશ્કરની ખરાબ આજ્ઞા હતી. ૩. દોસ્ત મહમદના દીકરા બાક

ખાંખાની ઉસકરણી. ધિગરે કારણોથી ફરી તોફાન ઊઠ્યું. પ્રથમ કા-
કાપ્લીઓએ અકબરખાંની સરદારી નીચે તોફાન મચાવ્યું; ને ઇ-
મ્રેજ બેરીસ્ટર મેકનોટ, તથા શાહસુખનો ધાત કર્યો. તેથી પુરુષ
અલ્ફીસ્ટને શરમ લગાડે એવી સરતો કયુજ કરી. તેપછુ ખુની અ-
કબરખાંએ હિંદમાં અસવતા ઇમ્રેજ લશ્કરપર હુલો કરી બચા ઇમ્રે-
જને કતલ કર્યા; અને કેટલાક નાશી ગયા, તેમને કાપ્લીઓએ કા-
બુલની નાળોમાં આતરી જળરા છરાવડે. હુન્નત વળી લેડી સેન, લે-
ડી એલ્ફીસ્ટન, વગેરે કેટ પકડાયાં, ફક્ત ડોક્ટર પ્રાઇડેન બચ્યો.
તેણે આ માઠી માંકગ રાખઈ સેસને જલાલાબાદમાં રહી.

ચીન સાથે લડાઇ ૧૮૪૦--૧૮૪૨ ઇમ્રેજ વેપારીઓ ચી-
નમાં અધીણ વેચવા જતા હતા. આ કેદી વસ્તુથી ચીનાઓ આ-
ળસુ થવા લાગ્યા; તેથી ચીનના રાજ્યએ ઇમ્રેજની આવૃત્તી પેટી-
ઓ બંધ કરી. માટે તેને સમજ કરવાને આકબરે જોઈ સાહેબને
લશ્કર આપી ચીન મોકલ્યો. ૧૮૪૦ માં તેણે ચીનના રાજ્યને દરારી
હાંગકાંગ જેટ તાળે કર્યો. તથા ચીનનાં બંદરોમાં વેપાર કરવાની
છુદ મેળવી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

એલનબરો ૧૮૪૨—૧૮૪૪

વેર વાળનાર લશ્કર—જલાલાબાદમાં રાખઈ સેસ પોતાના
કિશાને મરાગત કરાવતો હતો. તેવામાં ધરતીકંપ થવાથી તેની મહેતન
ટૂકાઈ મંદ્ર. એને સહાય આપવાને તથા ઇમ્રેજ લેડીઓને બંધી-
ખાનેથી છોડાવવાને એલનબરોએ જનરલ બોલેકને મોકલ્યો. તેમજ

કંઈદારની જામજીના હિપરી જનરલ મોટને સદાય આપવા જનરલ
 ઇન્સાફને મોકલ્યો. અઠવારખાએ સહીદમહમદના હાથનીએ કેદી
 લેડીઓ સોંપી, અને પોતે મોટા સૈન્ય સાથે હિપરના ચાર સરદાર
 સામે કામુલ આગળ લડવા ગયો; પણ ટેઝીનખાટ, નોની અને ના-
 દાન આગળ એની હાર થઈ. અને કેદી લેડીઓને સહીદમહમદ
 સાથે લઈ છોડી મૂકી. આ વખતે શાહયુગ્મ મરી ગયો હતો. તેથી
 કંઈ તકરાર કરવાનું કારણ રહ્યું નહિ; વળી મંત્રિઓએ કામુલની બે
 હજાર દુકાનો ખાખી મૂકી; અને સોમનાથનું વેર વાળ્યાતરી યાદગીરી
 જુસી નાખવાને, તેઓ ગીજના રોમનનાં કમાડ દિંદમાં લેતા આ-
 વ્યા. આ લડાઈમાં મંત્રેમને દોઢ કરોડ પાંડ ખર્ચ થયું, ને ૨૦
 હજાર માણસના જીવ ગયા.

સિંધ વિમુક્ત—૧૮૪૨-૧૮૪૩ (૧) સિંધના અમીરોએ ક-
 સંચી આગળ બ્રિટિશ માલની જકાત લીધી. (૨) સિંધમાં રેસીડેન્ટ
 રાખસની ના પાડી (૩) મુંબાઈના લશ્કરને અફઘાનિસ્તાનમાં જતાં
 બાંધ્યું. તેથી એલનપરોએ સિંધના અમીરોપર નીચેની સરતો લ-
 ખા. (૧) અમીરોએ સિંધ પાડવા નહિ. (૨) પરરાજ્યો જોડે પુત્ર
 વ્યવહાર ઇમિજ ગારફત રાખવો. (૩) સિંધુ નદીમાં આલતી ખાગ-
 નોટનાં લાકડાં પૂરાં પાડવાં. આ સરતો શેરમહમદ ને શાહ મહમદ
 નામના અમીરોએ કમુલ કરીનહિ. માટે તેમને ૧૮૪૩માં સરચાર્લ-
 સનપિયરે હેદ્રાયાદ અને ગિયાની આગળ હસવી સિંધ ખાલસા કર્યો.

સિંધિયા સાથે વિમુક્ત—૧૮૪૩ આ જ કોશ્ત સિંધિયા ગ-
 રખા પામ્યો. તેથી તેની સ્ત્રી તારાયાઈએ જીયાજીરાવને દત્તક લીધો.
 એ નાનો હોવાથી દારબાર માટે જ કોશ્તના મામા, અને તારાયાઈ
 વચ્ચે કુછયો થયો. ઇમિજે મામાનો પણ પકડી તારાયાઈને કાઢી

મુકી. તેથી લડાઈ થઈ. તેમાં ગોહ સાહેબે મદરાસપુર આગળ ગ-
ને એ સાહેબે પનીયાર આમળ ૧૮૪૩ માં તારાગાદના લશ્કરને હ-
સવ્યુ. માટે ૧૮૪૪ માં ગ્વાલીયર મુકામે સલાહના ઠરાવ થયા.

હુદા ઉગ—૧૮૪૪-૧૮૪૮—એનો એક હાથ લીંગનીના રણ-
માં કપાઈ ગયો હતો. એના વખતમાં શિખ વિગ્રહ થયો.

શિખની હુકીકત—એ લોકની કંઈક હકીકત ગાળવતા વખ-
તથી જણાય છે. તેમનો મુળ પૂરૂષ નાનક હતો. તે રામાનંદના
એલા કબીરનો શિષ્ય હતો. સને ૧૪૬૯ માં એનો જન્મ લાહોરમાં
થયો હતો. નાનકતો બોધ એવો હતો કે, એક પરમેશ્વરે માનવો,
ને સારાં કામ કરવાં, નાનકથી ગુરમોવિંદલગી દશ ગુર થયા; તેમ-
નાં નામ. અગદ, અમરસ, રાગદાસ, અર્જુન, હરિમોવિંદ હરિરા-
ય, હરિકૃષ્ણ; તેમજહાદુર, અને ગુરમોવિંદ. આ હેતુએ મુખ્યો
સામે જયારાં જડ હડાયાં; પણ માર્યો ગયો. તેથી એની પાછળ
રણજીતસિંહ ગાદીએ બેઠો. તેનો જન્મ ૧૭૮૦ માં થયો. તેને ના-
નપણમાં શીતળાને રોગ થયો. તેથી તે કાણો થયો હતો. સને
૧૮૦૦ માં કામુસના ખદરાહ જામાનસાહે તેને પંજાબમાં સમાવી
જમાં આપી. એને કેટલાક લોકો પંજાબનો સિંહ, ને કેટલાક રણ-
પટિત કહેતા હતા.

એના ઉદય વખતે પંજાબમાં ૧૨ સ્વાતંત્ર રાજ્યો હતાં; તે
અધાને એકત્ર કરી જયારા રાજ્યનો ધણી થયો, એનું લશ્કર છટાસિ-
યન અને ફ્રેન્ચ નામકથી ફળવણી પામેલું હતું. મિન્ટો સાથે તેણે
૧૮૦૯ માં અને આકલાંદ સાથે ૧૮૩૯ માં સલાહ કરી હતી. ધ-
ડપણમાં એને પક્ષાઘાત થયો, તેથી ૧૮૩૯ માં આ ચીર પુરવડું
બેલ થયું. એની પાછળ એનો કુંવર કર્કસિંહ ગાદીએ બેઠો. તેને

કામળે ચાર માસની અંદર ચારી નાંખ્યો. તેથી એના મરણ પા-
છળ એનો કુવર નિહાલસિંહ ગાદીએ બેઠો. પણ તેજ દિવસે એના
ઉપર મોભ પડવાથી મરણ પામ્યો. તેથી એનો પાછળ મકસિંહને
બાપ શેરસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ તેને તેના વજરે એર ૬૪ ચારી
નાંખ્યો. તેથી રણજીતસિંહની માનીલી રાણી, ચંદાકુવરનો દિકરા
દુલિપસિંહને ગાદી મળી. તે નાનો હોવાથી ચંદાએ કારબાર માટે
“ખાલસા” નામે સભા કરાવી. તે સભામાં નીચેના આગેવાન હતા.
(૧) ચંદાકુવરનો ચાર લાલસિંહ (૨) જુહારસિંહ (૩) બમુનો રા-
બ ગુલાબસિંહ (૪) છતસિંહ. થોડે દહાડે આ ખાલસા સભાનું લ-
શ્કરી બળ વધી પડ્યું.

પહેલો શિખ વિમલ—૧૮૪૪-૧૮૪૬ એ સભાના લશ્કરે
ફિરોજપુરના બ્રીટિશ થાણાને નુકશાન કર્યું. તેથી ૧૮૪૫ માં મુઝફ્ફી
ને ફિરોજપુર આગળ તથા ૧૮૪૬માં સોબાન અને અલિવાન આગ-
ળ જખરી લડામ્મો થઈ. તેમાં ઇંગ્લેન્ડ સરદાર ગોંડે તથા હેનરી રિમ-
થે શિખ સરદાર શ્યામસિંહ, તેજસિંહ લાલસિંહ અને ગુલાબસિં-
હને હરાવ્યા. તેથી તેમણે ૧૮૪૬ માં લાહોર આગળ સલાહ કરી
તથા લાહોરમાં રેસીડેન્ટ તરીકે હેનરી લારેન્સની નિમણોામ કરી. પ-
છી ૧૮૪૮ માં હાઉંગનિલાયત ગયો. ત્યાં તેને ઉમરાવ પડવી મળી.

સુધારા. (હેલ્લાં પાનાં જુઓ.)

દસહુસી ૧૮૪૮—૧૮૫૧ હાઉંગના ગયા પછી ૧૮૪૮ માં
દસહુસી ગવર્નર જનરલના હોદ્દાપર આવ્યો. તેના કારબારમાં પાંચ
બનાવ બન્યા. (૧) બીજો શીખ વિમલ (૨) બીજો ખલ્સી વિમલ.
(૩) દેશી રાજ્યો ખાલસા કથી (૪) પરામાં ફેરફાર (૫) સુધારા.

૧ બીજો શીખ વિમલ—૧૮૪૩ માં મુમતાઝનો મુગેર મ

રી જગાથી તેનો પુત્ર લાક્ષમુખરાજ ગાદીએ બેઠો. તેણે અંગ્રેજ સરદાર મિઠ અગન્યુ તથા મિઠ ગ્રેડરસનને મારી નાંખાવ્યા. તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્રેજ સરદાર ગોફે તથા એડવર્ડે ૧૮૪૮ માં શીખ સરદાર મુખરાજ, શેરશિંગ અને છત્તસિંહને સેદુસેન. રામનગર ને કિનરી આગળ દરાવ્યા. ફરીથી ૧૮૪૯ માં ચીનીયનવદ્ધાની લડાઈમાં ઇંગ્રેજના ૩૮ અમલદાર ને ૬૦૦ સિપાઈ માર્યા ગયા અને ત્રણ પસદશ્વના વાવટા તથા ૪ તોપા શિખ ભોફે લઈ લીધી; તેથી ઇંગ્લાંદમાં ભારે ગભરાટ થયો. માટે ઇંગ્લાંદથી સર આલેસ નેપિયરને સરકાર આપી લડવા મોકલ્યો. પણ એવામાં ગોફે ૧૮૪૯ માં મુખરાજ આગળ શીખને પરિપુર્ણ દરાવ્યા. અને પંજાબ ખાલસા કરી, દુલિપસિંહને ૫ લાખ ૮૦ હજારનું શાસિમાણું પાંધી આપ્યું.

પંજાબમાં શાન્તિ—પ્રથમ ઇંગ્રેજે પંજાબના ભોક્તાં દધિવાર ખુંચી લીધાં. ત્યાર પછી દરેક ગામમાં જમાબંધી કરી. શિખના જુલમથી જમીનવેરો ભારે થઇ પડ્યો હતો; તે આ જમાબંધીથી ઝોછો થયો, વળી ઇંગ્રેજે ભોક્તાને સરસ લાગે એવો દિવાની તથા ફાજદારી વંદીવટનો કાયદો ઠરાવ્યો, તેમજ નેપિયરે સડકા ને બંધાવી. આ પ્રમાણે પંજાબ બ્રિટિશ અમલતજે શાન્તિમાં આવ્યો.

બીજો બ્રહ્મી વિચલુ—(૧) રંચુનનાં સુખાએ ઇંગ્રેજ વેપારીઓપર જુલમ કર્યો. (૨) બ્રહ્મી રામજી બ્રિટિશ કપ્તાનનું અપમાન કર્યું. માટે દલહુસીએ ગોડવીન અને લેન્ગર્ટને ફાજ આપી મોકલ્યા. તેમણે ૧૮૫૨ માં બ્રહ્મી રામજીને રંચુન અને પેશુ આગળ હરાવ્યો; ને પેશુ પ્રાંત ખાલસા કર્યો. રંચુન ઇંગ્રેજના કબજામાં આવવાથી ત્યાં ૧૦ ગણી વસતી વધી, તેમજ અધ્યાપ શહેરનો વેપાર પ્રથમના કરતાં ઢાલ ત્રણસે ગણા વધ્યો છે.

દસદુસીએ મેળવેલો મુલક.

કમે મુલક કમસાલમાં	કેવી રીતે લઈ લીધો.
સતારા—૧૮૪૯.....	અહીંનો રાજા અપુત્ર મરવાથી.
પંખજ—૧૮૪૯.....	અહીંના રાજાએ બંડ ઉઠાવ્યું તેથી
રંગુન—૧૮૫૨.....	..
જહાંસી—૧૮૫૩.....	અહીંનો રાજા અપુત્ર મરવાથી.
નાગપુર—૧૮૫૩.....	..
વરાડ—૧૮૫૩.....	લશ્કરના ખર્ચે ખસેલ.
સંખલપુર—૧૮૫૩.....	અહીંનો રાજા અપુત્ર મરવાથી.
કર્ણાટક—૧૮૫૩.....	પેન્સન બંધ કરી.
ચુના—૧૮૫૩.....	..
તાંજોર—૧૮૫૩.....	..
અયોધ્યા—૧૮૫૬.....	અધીરને લીધે.

કંપનીના પટામાં ફેરફાર—(૧) કંપનીના ૨૪ ડાયરેક્ટરોમાંથી ૬ ઓછા કરી ૧૮ રાખ્યા. (૨) બાબાનામાં સેક્રેટેરિયટ અવનંતની નીમનોડ મળ. (૩) સીવિલ સર્વિસની પરીક્ષા ખુલી મળ. (આસીરટ ડાયરેક્ટરની) (૪) કંપનીના પટાની મુદત મરજી મુજબ રાખી (૫) સદર અદાલતો અને સુપ્રીમ કોર્ટ બોડી લીધી.

સુધારા—(ઉદ્ધતા પાતાં બુઝો.)

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૧ એના વખતમાં બજાવવા લાયક ખ-
તાવ ૧૮૫૭ નો બળતો છે.

બળવાનાં કારણ—(હેલા પાનાં જુઓ)

બળવામાં આગેવાન—(૧) જરાખપુરની ૧૯ મી પસટણ
(૨) મિરતના સિપાઈ (૩) ધુન્ડૂપંથ હર્ડે નાનાસાહેબ (૪) અયો-
ધ્યાની બેગમ (૫) પુત્રો સહિત દિલ્લીનો પાદશાહ (૬) તાત્તોટો-
ખી (૭) જહાંગીરી રાણી (૮) જરેલીનો નવાબ (૯) દેશી લશ્કર
અને હુદારા.

બળવાનાં સ્થળો—(૧) જરાખપુર (૨) મિરત (૩) દિ-
લ્લી (૪) લખનૌ (૫) કાનપુર (૬) કાશી (૭) ફતેહપુર (૮) ખા-
નપુર (૯) જહાંગીરી (૧૦) અયોધ્યા (૧૧) મેરારાજાદ (૧૨) બલ-
ધર (૧૩) શાહજહાનપુર.

બળાવો સમાવનાર—(૧) લેફ્ટેનન્ટ વિશેખી (૨) જનરલ
ઓન્સન (૩) હેન્રી જર્નાડ (૪) સરબજીત લારેન્સ (૫) વિલ્સન (૬)
સરલુવિલર (૭) હેન્રી (૮) હેન્રીલારેન્સ (૯) ઓડવર્ડ (૧૦) ઓટ-
રામ (૧૧) કેમ્પબેલ (૧૨) પીલ (૧૩) નીલ (૧૪) નિકલ્સન
(૧૫) હડસન (૧૬) રોડે.

જરાખપુર—બળવાની પ્રથમ શરૂઆત કલકત્તા પ્રાંતેના જરા
ખપુરમાં થઈ ત્યાંની ૧૩ મી દેશી પસટણને ઇંગ્લેન્ડે આમડાની ટો-
ટીઓ આપવા માંડી પાવ્ય પસટણે લીધી નહિ. તેથી ઇંગ્લેન્ડે તે પ-
સટણના સિપાઈઓને કાઢી મુક્યા માટે સિપાઈઓએ રૈયતને બળ-
વો કરવાની હરકેરણી આપી.

મિરત—ઇંગ્લેન્ડે મિરતના સિપાઈઓને કાર્ટિજ આપવા માંડી

પણ તેમણે લીધી નહિ. માટે ઇંગ્લેન્ડે એ સિપાઇઓને કેદની સજા ફરમાવી, તેથી એકદમ સિપાઇઓ બળવા કરવા તત્પર થયા.

દિલ્હી—દિલ્હીના પાદશાહ મહમદશાહનું ઇંગ્લેન્ડે બાપના પેટે બરણપોષણ કર્યું, તેપણ તે બળવામાં સામેલ થયો, માટે કેપ્ટન હડસને તેના બે છોકરાને પિસ્તોલથી મારી નાંખ્યા. અને પાદશાહને રંગુનમાં કેદ કર્યો.

લખનૌર—અહીંની પલટણે 'પોતાના જાતી બાઇઓનું' ઉપરાણુ લઇ બળવો કર્યો. તે સમાવાને હેન્રીક્સન મળ્યો હતો, પણ તેને જાણી વાગવાથી મરણ પામ્યો. બળવો કરવામાં અહીંની બેગ-મ આગેવાન હતી. હેવલોક અને ઐટ્રામે બળવો સમાવાને ધમ્મા ધમપછાડા કર્યા, પણ કાંઈ વળ્યું નહી, એટલામાં કેમ્પબેલે આવી શાંતી કરી, અને નાનાસાહેબના મહેલ જાણી મુક્યો.

કાનપુર—ઇંગ્લેન્ડે નાનાસાહેબનું વધાસન બંધ કર્યું માટે નાનાસાહેબ બળવો કરવામાં જવાણામુખીની પેટે જાગી ઉઠ્યો, અને ૪૫૦ ઇંગ્લેન્ડેને અબયદાન આપી કાપી નાંખ્યા. જનરલ હેવલોકે નાનાસાહેબને ધુબ વળવ્યો, તેથી નાનાએ, કેદ દરેલા ૧૨૫ ઇંગ્લેન્ડેની કતલ ચલાવી, અને તેમના કડકા કરી ફૂવામાં નાંખ્યા એ બંડ હેવલોકે ધણી મુશ્કેલીથી સમાવ્યું.

કાશી—આ રખતે કાશીના ભોક્તાનાં મન ઉંચાં થયાં હતાં. તેઓ બંડ ઉઠાવવા તત્પર હતા. એટલામાં મિ. નિલ આવી પહોંચ્યો, તેણે ધણી ગરીબાઈથી શાંતી કરી.

ફતેપુર—અહીંના ભોક્તાનાં મન બળવો કરવામાં ધાણી પુટવાની માફક ઉછળી રહ્યા હતા. એવામાં જનરલ હેવલોક આવી પહોંચ્યો અને જલ્દી મેળવી.

ખાનપુર—અહીંયાં બહોળાગત કરવા હેતુએ આવ્યો. પણ નાનાસાહેબે તેની પાછળ ધસારો કર્યો. તેથી તે ઉભી પુછડીએ નાશી ગયો.

જહાંસી—અહીં જહાંસીની ગણી અને તાલ્યોદોષી બેગાં થવાં હતાં. આ ફાંકડી રાણીએ અહીં બળવાનો બહુકો ઉઠાવ્યો અને નાનાસાહેબનો બનીએ તાલ્યો ઇંગ્લેન્ડની કતલ કરી ધુમવા લાગ્યો.

અયોધ્યા—અહીં બરેલીનો નવાંબ, અયોધ્યાની બેગમ, નાનાસાહેબ અને રોહીલા વીંગેરે હતાં. તેઓએ બિચારાં નિરપરાધી ઇંગ્લેન્ડ બચ્ચાંની હતક ચલાવી.

રાજનીતિમાં શુભારો—(૧) બળવા પછી હિંદુસ્તાનનો કારબાર પાર્લામેન્ટે રાણીને સોંપ્યો. (૨) હિંદુસ્તાન ખસતે સેક્રેટરીની નોમણક કરી. (૩) સેક્રેટરીને મદદ વાસ્તે ૧૫ મેમ્બરની કૌન્સિલ ઠરાવી. (૪) મકનર જનરલને વાઈસરાયનો ઇલકાબ આપ્યો. (૫) હરેક ઇલાકામાં સુપ્રીમ કોર્ટને બદલે હાઈકોર્ટ રચાવી. (૬) દેશી મેમ્બરને કાયદા બનાવવા કૌન્સિલમાં દાખલ કર્યો. (૭) કંપનીના ગોરા લશ્કરને બ્રિટિશ લશ્કરમાં જોડી દીધું.

મહારાણીનો ઢંઢેરો—દેશી રાજ્યો અને રૈયતને શાંત કરવા માટે બળવો સમ્યા પછી મહારાણીએ સરકયુલર કાઢી આમેગામ ફેરવ્યો. તેમાં નીચેની સરતો હતી. (૧) તમામ જલોને સરખી ગણી ઇન્સાફ આપવામાં આવશે. (૨) દત્તપુત્ર લેવાની છુદ્દ છે. (૩) ઇંગ્લેન્ડ અને દેશીઓને સરખા મણી હોદ્દા આપવામાં આવશે. (૪) ધર્મની બાબતમાં સરકારે હાથ ધાલવો નહિ. (૫) બળવામાં સામેલ થનાર આગેવાનોને શીક્ષા કરવામાં આવશે; બાકીનાને કોઈપણ

તરફની દરકત કરવામાં આવશે નહિ.

મુન્નન જોડે વિમલ—પોટેન્સર નામે ઇંગ્લેન્ડને હેરાતગઢ જીતવામાં ઇરાની શાહે, દરકત કરી. તથા ધૈર્ય ઇંગ્લેન્ડ અમલદારોનું અપમાન કર્યું. તેથી લડાઈ સળગી. તેમાં ઔટરામે ઇરાનીઓને ૧૮૫૬ માં બુસાવર આગળ હરાવ્યા; છેવટે ઇરાનીઓએ પેરી સુ-કામે સંધી કરી.

ચીન સાથે વિમલ—ઇંગ્લેન્ડ વેપારીઓને કંતાનના મુખાએ દરકત કરી. માટે એકજીને ચીનના રાજાને હરાવ્યો, અને ચીનનાં બંદરોમાં ઇંગ્લેન્ડ પ્રવેશને વેપાર કરવાની છુટ મેળવી.

વસુક્ષાત ખાતામાં સુધારા—બજારો થવાથી ઇંગ્લેન્ડને ૫૦ કરોડનું ખર્ચ થયું. આ ખોટા પુરી પાડવાને પાંડામેન્ટે મિં વિલ્સ ન નામે નામીયા અર્થશાસ્ત્રીને વસુક્ષાત ખાતાનો ઉપરી નીમાને, ઇંગ્લેન્ડથી મોકલ્યો; તેણે આવીને કંગાણી ધંધાપર, ઇન્કમ તથા લા-ઇસેન્સટેક્સ નાંખ્યા; તથા નાણાંનું રાગે સરકારી કાગળની નોટો ચલાવી ફેબ્રુઆરી અને દિવાની વહીવટના કાગદા ૧૮૬૧ માં મંજૂર થયા.

એક્સચેન્જ—૧૮૬૨-૧૮૬૩-૧૮૬૧ માં વિલાયતની પાંડામેન્ટે કાગદા કરનાર ફ્રાંસીસનો ધારો કર્યો. તેની રૂએ એક્સચેન્જે હિંદુ-સ્તાનમાં ત્રણ દેશી અહરય અને ત્રણ ઇંગ્લેન્ડ વેપારીઓની ફ્રાંસીસ હરાવી. સુમલમાની પંથના પહાણી લોકોએ કિત્તર મચાવ્યું, તે મહા મુરકેલાથી એક્સચેન્જે સમાવ્યું. ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણ અમેરિકાનાં સંસ્થાનો લઢ્યાં. તેથી ત્યાંનું 'રૂ' વિલાયત જતાં અટક્યું. માટે હિંદુસ્તાનના રૂનો જાન એકરમ આઠ ધણો ચઢી ગયો. એ પાંડામેન્ટે હિંદુસ્તાનના લોકોએ એ જોડાં ફાડી, તેમાંનું રૂ નેચી નાંખ્યું.

સિમલની પાસે ધર્મશાળા નામે ગામે એકજીન ગરી બેઠો. ૧૮૬૩ નાનવમ્બર.

લારેન્સ ૧૮૬૩—૧૮૬૮ એના પહેલાં દિ હુસ્તાનમાં આસીરક્ટ ન્ટ ક્વેક્ટર હતો, તેણે પેતાની દોશીવારીથી ધીમે ધીમે વાઘસરાય ની પદવી મેળવી, એ વખતમાં ચાર બનાવ બન્યા.

(૧) છુતાન વિચલ—આસામની તળેટી પાસે દુવાર નામે પરગણું હતું, તે લેવા માટે લારેન્સે ફટલાક રૂપિયા છુતાનના રા- બાને આપવા માંડ્યા, છતાં તેણે તે પરગણું આપવાની ના પાડી. તેથી લડાઈ થઈ તેમાં ઇંગ્લેન્ડને હારકત પહોંચી. છેવટે ઇંગ્લેન્ડે ૨૫ હજાર રૂ. આપવા કરી તે પરગણું તાબે કર્યું.

દુકાળ—ગ્રાહીયામાં ૧૮૬૬ માં અને વાવ્ય પ્રાંતમાં ૧૮૬૮ માં દુકાળ પડવાથી ઘણાંજ માણસ મરવા લાગ્યાં, તેમને બૂખથી બચાવવા રેલવે કાઢી મહેનતે વળગાડ્યા.

(૩) પબ્લુરજી હુકીકત—ગ્રાહીયાવાડના વાઘેર લોકોએ તોફા ન મચાવ્યું તે સ્પષ્ટ પાડ્યું; અને ૧૮૬૩ માં કાચુલનો અમીર દો- રતમદગદ મરી ગયો તે વખતે તેને ૧૬ છોકરા હતા તેઓ ગાદીને માટે લડ્યા છેવટે શેરઅલી નામે છોકરો ગાદીએ બેઠો. લારેન્સે તે- ને કાયમ રાખ્યો, અમેરિકાની લડાઈ બંધ પડી તેથી હિંદુસ્તાનમાં રંગ, બાવલું પાટીક બેસી ગયું તેથી સરવાળા લોકો ગાર્યા ગયા. ૧૮૬૭ માં આગીસીનીવાના સળ સાથે લડાઈ થઈ તેમાં તેને હ- રાવી તેના છોકરાને ગાદી આપી.

મુશ્કેલી—હેલાં પાનાં જુઓ.

સેથી ૧૮૬૮—૧૮૭૨ એણે અજાલામાં દરબાર બની શેર- અલીને અમીર માન્યો અને તેને ૧૫ હજાર અમુક રૂપિયા આપવા

હરી પોતાના પક્ષમાં લીધા. મહારાણીના બીજા કુંવર ડ્યુક ઓફ ઓડીન્બરો હિંદુસ્તાનમાં પધાર્યા તેમને રૈયતે સારૂ આદરમાન આપ્યું. બેન્ડીકની પેઠે રૈયતને વહાલો થયો કેટલાક સુધારા કર્યા.

સુધારા—હેલાં પાનાં જુઓ.

નૌરથજીક—૧૮૭૨—૧૮૭૬ એના વખતમાં ૧૮૭૪ માં બંગાળમાં દુકાળ પડ્યો. માટે બૂખડું ભોકને મહેનત વડે ખચાવવા રેતવે કરવાનું કામ શરૂ કર્યું.

ગાયકવાડ ઉપર તહોમત—વડોદરાના મહારાજા ગાયકવાડ ઉપર કર્નલફેરસાહેબને ઝેર ખવરાવ્યાનું તહોમત આવ્યું. તેની તપાસણી માટે ત્રણ ઇંગ્લેન્ડ, અને ત્રણ દેશી (જીઆજીરાવ સિંધીઆ, જીપૂરના રાજા રામસિંગ સર હીનકરરાવ) અદરથોની ઠમિટી નીમી. ઝેર હીધાનું તહોમત દેશી ભોકાના મનમાં આવ્યું નહીં. પણ ઇંગ્લેન્ડને લાગ્યું તેથી મહાવરાવને પદબ્રજ હરી મદાસમાં કેદ કર્યો. અને મહાવરાવની વિધવા જમનાં બાઈ પાસે હાલના શિમાજીરાવને દાતક લેવરાવી, તેમને ગાદી સોંપી. મહારાણીના મોટા કુંવર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં પધાર્યા, તેમને રાજા, રજવાડા, તથા રૈયતે માન આપ્યું.

હીટલ—૧૮૭૬-૧૮૮૦ એના ચાર વરસના અમલમાં ત્રણ બનાવ બન્યા.

દિલ્હીનું ઠરખાર—હંગ્સાંડની પાર્લામેન્ટે મહારાણીને કેસરે-હિંદ પદ ધારણ કરવાની પરવાનગી આપી, તેથી સન ૧૮૭૭ ના બનેવારીની પહેલી તારીખે દિલ્હીમાં સમા કરાવી અને તેમાં દિલ્હના રાજા, નવાબો, ઠરખારીઓ, અને દેશી અદરથો વિગેરેને તે-જાવ્યા. અને પુરબપક્ષથી એ ઇલકાવ મહેર કર્યો.

દુકાળ—ગદ્રાસ હલાકામાં ૧૮૭૭ ની સાલમાં દુકાળ પડ્યો. તેમાં ગરીબોને બચ્ચાવવાને માટે પ્રુબ્લમ મદદ કરી, છતાં પણ લાખ માણસ મૃત્યુમાં અને ૧૧ કરોડ રૂ. ખર્ચ થયું એ ખોટ પુરી પાડ-
ને ધધા રોજગાર ઉપર (લાઇસેન્સ ૨૬૬) નાંખ્યો. આ વાઇસરાયે માનચેસ્ટરના લોકોની ફરીયાદોપરથી વિલાયતી કાયદોની જગત કાઢી નાંખી, પણ મુ'બાર્ક અને ગદ્રાસ હલાકામાં એજે મીઠાના કસમાં વધારો કર્યો. એજે ગેજિગટ આકટ કરી ચોપાનીયાંની સ્વતંત્રતા ખુ-
ચી લોધી દેરી લોકો પાસે હથિયાર નહિ રાખવાનો (વેપન્સ આ-
કટ), કર્યો.

અફઘાન બીજો વિઝહ—આ વખતે શેરઅલી ૫૪ વર-
સનો હતો. એને ૧૬ બાઈઓ હતા દોસ્ત મદમદના મરણ પછી એ કાબુલની ગાદીએ બેઠો, પણ તે, બધાથી મોટો નહોતો. દોસ્ત મદ-
મદનો અફઘાનનાં નામે મોટો છોકરો તાતરીમાં મૃત્યુ હતો. બીજો આઠમખાન હતો; તે સમ્યકારબારમાં બહાદુર ગણાતો. આ બેનો ત્રીજો એરમાન બાર્ક શેરઅલી હતો. અમીરખાં કંદહારનો મૃત્યુ હતો. શેરઅલી સાથે મેયોએ સલાહ કરી હતી. પણ તે રશિયાને મદદ કરતો હોય એવું જણાયાથી વકીલને ફરીયા સલાહ કરવા મો-
કલ્યે; પણ શેરઅલીએ રશિયાના વકીલને આવકાર દીધો. અને છ-
એજ વકીલનું અપમાન કરી કાઢી મુક્યો, તેથી, લડાઈ સળગી. સને ૧૮૭૮ માં નવેમ્બર.

લડાઈનું વર્ણન—લીટને ૧૮૭૯ માં ખેમર, ફરમ અને બો-
લનધારને રસ્તે ધધ લસદરની રૂ૧ પલટણો મોકલી. તેણે આવી ને જલાલાબાદ, કંદહાર, કાબુલ વિગેરે જીતી લધ શેરઅલીને હરાવ્યો. તેથી તે વાકુળને ગાદીએ બેસાડી પોતે ખુબારા બજી નાસી ગયો. ત્યાં-

જા મુજરી ગયો. એજ સાક્ષમાં તેના છોકરા યાકુબે મદદગાર મુકામે ઇંગ્લેન્ડ જોડે રાખી કરી.

ત્યાર પછી થોડા માસમાં કાબુલમાં હેરાતના સરકારે જાડ ઉઠાવી, સરકારીકાવાન્યારાને તેના કઠલા સહિત મારી નાંખ્યો. તેથી જનરલ રાજટની સરદારી નીચે ઇંગ્લેન્ડ સેને કાબુલ ઉપર અડામ કરી. યાકુબખાન તથા તેના સસરાને હિંદમાં કેદ કર્યા અને પાકીના બંડખોરોને ફાંસીની સજા કરી, ફિતુર જેસાડી દીધું.

ફરાંસે ડીસેમ્બરની શરૂઆતમાં ખીર બુચાખાં અને જનનગલ-મદના તાખાનો અફઘાન ફોજે તોફાન મચાવ્યું તે તોફાન જનરલ રાજટ જેસાડી દીધું ૧૮૮૦, પણ અફઘાનો શાંત થયા નહિ. ગાં-જનીમાં યાકુબખાંના મુસાખાં નામે છોકરાએ બળવા કર્યો તેને જનરલ રજુ રહેઅર્ટ નસાડ્યો ૧૮૮૦. એજ વરસમાં લોટન વિલાયત ગયો.

લોર્ડ રિપન—૧૮૮૦—૧૮૮૪

ઇંગ્લાંદમાં પાર્લામેન્ટમાં એ પક્ષ (વક્ષ) છે. પહેલો કાન્ઝર વે-ટીવ અને બીજો લીબરલ એ, પાર્લામેન્ટની ૧૮૮૦ માં નવી સુટ-થી થઈ; તેમાં કાન્ઝરવેટીવ પક્ષ હાથે. તેથી તે પક્ષના લોટને રા-જતામું આપ્યું. અને તેની જગ્યાએ લીબરલ પક્ષનો લોર્ડ રિપન આવ્યો. એવામાં હેરાતના સુખા અમુખખાંએ તોફાન કરી મુ'બાહના સરકારને મેવદના મેદાનમાં હરાવ્યું, તેથી સર રાજટ અમુખખાંને હરાવી નસાડ્યો. અને કેટલાક હરોંત કરીને અખદુલ રહેમાનને કા-બુલની ગાદીએ જેસાડ્યો.

સુધારા તથા રાજ્ય નીતિ.

આ મયતર જનરલે હિંદમાં ધણા સુધારા કર્યા. તેથી એ રે-મતને પહોંચી થઈ પડ્યો. તેમજ તે હિંદમાં પોતાનું નામ અમર

કરતો ગયો.

(૧) અધ્યાન લઠાઇમાં ઇંગ્લેન્ડને ૨૦ કરોડનું અર્થ ચયુ, તેથી હિંદની પ્રજાને ગાયે બારે બોળે પડ્યો. પરંતુ આ વહાલા ગવર્નરે પાંચ કરોડ રૂપિયા પાર્લામેન્ટ પાસેથી અપાવ્યા.

(૨) દશ દશ વર્ષે નવું વસ્તી પત્રક કરવાનો ધારો કર્યો.

(૩) દેશી જાપાને લગતો "કાલો ધારો" રદ કર્યો.

(૪) દેશી ગાલ સરકારી ખાતામાં વાપરવાનો ધારો કર્યો.

(૫) રૈયતે બચાવેલો પૈસો જાળવરી રાખવાને સેવીંગબેંક કાઢી.

(૬) સીંગલામાં ટાઉન હોલ બાંધવા માટે પરવાનગી આપી.

(૭) કેળવણીના સુધારા માટે ડાક્ટર હંટરના હાથ નીચે એક કમીશન નીમ્યું.

(૮) કલકત્તાની હાઇકોર્ટમાં વડા જજની જગ્યાએ થોડી મુદત દેશી જજની નિમનોઠ કરી.

(૯) આરદ્રાબાદની હાઇકોર્ટમાં દેશી જજની નિમનોઠ કરી.

(૧૦) લોકલ સેલ્ફગવર્મેન્ટ એકતે મ્યુનિસિપાલિટી સ્થાપવાનો ધારો કાઢ્યો.

(૧૧) મેજિસ્ટ્રેટને માટે રાજેલી બોટોપરનો દર કાઢી ખાખ્યો.

(૧૨) કાયદાની ધડનારી કૌન્સિલમાં, જે કાયદા ધડવામાં આવે, તે રૈયતની જાણ માટે જાહેર પાડવા.

(૧૩) દુકાળના વખતમાં ગહેસુલના હકતા મુલતવી રાખવા.

(૧૪) નીચ સોડાના સુખને માટે મુખ્ય સરકારનું ગદુડા ખીલ રદ કર્યું.

(૧૫) સાબુ તથા ખીણખતી બનાવવામાં મીઠાનો ખસો ખપ પડે, માટે બનાવનાર કંપનીની અરજ ઉપરથી મીઠાના દરમાં બ-

દારો કર્યો.

(૧૬) યુનીવર્સિટી તરફથી નાગીઆ પ્રશ્નોને “ ઇકદર-આફ સીવીલસાજ ” ની પદવી આપવાનો ધારો કર્યો.

(૧૭) ઇજ્જતની બઝાઇનો ખર્ચ ઇજ્જાદની સરકારે દિવંદર નાંખવાનો ધારો કર્યો, પણ આ વઢાલા સાહેબે તે સંબંધી ના લખ્યું.

(૧૮) મીઠાપર લેવાતા કરમાં ઘટાડો કર્યો.

(૧૯) અધ્ય પ્રાંતના ખેડુતોને ભગતો બોંચ ભાડાની રીતમાં સુધારો કર્યો.

(૨૦) દેશી જડખોને, યુરોપીઅન તહોગતદારની તપાસથી કરવાની સત્તા આપી. (ઈલખર્ટ બીલથી)

(૨૧) અહીંથી ખાતામાં દેશીએને રાખવાની પરવાતગી આપી.

(૨૨) નાણાંખાતુ સારી હાલતમાં આણ્યું.

(૨૩) સેલમનાં કુલડમાં પકડાએલા બિન ગુન્હેગારોને છોડી મુક્યા.

(૨૪) નેશનલ કોંગ્રેસની સભા ઠરાવી.

(૨૫) મેસરના રાખને તેનું રાખ પાછું લોપ્યું.

(૨૬) સેસન કોર્ટમાં ઇન્સાફ કરવા માટે દેશી ભોકની “ જ્યુરી ” ઠરાવી.

હફીન્—૧૮૮૪—૧૮૮૮

(૧) એનો જન્મ ૧૮૨૬ માં ઇંદાલીના ફોરેન્સ પરગણામાં થયો હતો; એ જાતે આધરીસ હતો, પણ એનો વડોવો રકાટલાંડનો રહીસ હતો; માટે તેને ફેટલાફ રકાંસ પણ કહેલો, એની મા ઇન્જલાંડના નામકિત કવિ અને નાટક ખતાવનાર શેરીડનની છોટી હતી એણે ઇંદન અને એકસહડની કોલેજમાં અવકાસ કર્યો હતો. ૧૮૪૧ માં એનો આપ મરણ પામવાથી તેને પારનનો ખિતાબ મ-

જ્યો. ૧૮૫૫ માં આસીઆની સંબંધની વિએનામાં ઘ'ગ્લાંડ તરફ
નો એલચી નીમાયો. ૧૮૫૬ માં હિંદુસ્તાનમાં એને નાયબ વલ્લભની
જગ્યા મળી. ૧૮૬૬ માં એ મુઆઇનો ગવર્નર થવાનો સંભ-
વ હતો, પણ તેમ બન્યું નહિ. ૧૮૭૬ માં ગવર્નર જનરલના હોદ્દા-
પર આવવાનો હતો. પણ એ જગ્યા નોર્થેપુકને મળી, એથી ડકીને
કાનડા પ્રલાકામાં ગવર્નરની જગ્યા લાધી. એણે ૭ દેશમાં મોટો હો-
દ્દ ભોળવ્યા.

(૨) હંદરીનના હોદ્દા—(૧) આસીઆમાં તથા તુર્કસ્તાન-
માં એલચાનો (૨) રૂધીઆમાં ખેરીષ્ટરનો (૩) ગિસરમાં કમિશન-
રનો (૪) કાનડા પ્રલાકામાં ગવર્નરનો (૫) હિંદુસ્તાનમાં નાયબ વ-
લ્લભ અને ગવર્નર જનરલનો.

(૩) કાચુલના અગીર અખટુલ રહેમાનને, પોતાના પક્ષમાં ભે-
વા રાવળપીડીમાં સભા ભરી અને અમીરને ૧૨ લાખનું
સાક્ષીઆણું પાંધી આપ્યું.

[૧] એના વખતમાં કચ્છના રાવને "સવાઇ બહાદુરનો ખિ-
તાબ" મળ્યો.

[૫] બહી વિમલ—(૧) ત્યાંના, રામ થીખોએ પોતાના દર-
બારમાં ફ્રેન્ચ આમકારી રાખ્યા [૨] ફ્રેન્ચોને રેલવે પાં-
થવાની છુટ આપી (૩) મુઆઇની ખર્મોટ્રેનિંગ કંપનીને હ-
રકત કરી. (૪) હંમેજના માણસોને કેદ કર્યા. આં નુકસા-
ન ભરી ભેવાને હંમેજ સરકારે થીખોને પ્રમદી આપી, પ-
ણ માન્ય નહિ. તેથી બડાઇ ઘણું કનસલેડન તથા પ્રેન્ડરમાલકને
૭ હજાર લશ્કર તથા ૪૫ સ્ટીમરો આપી મોકલ્યો, થીખો પણ ૧૨
હજાર લશ્કર ભડ સામો થયો; પણ માંડમેજગદ આગળ હયો તે-

થી ગાંડમેજ તથા મિનલાસક મંત્રેજ કબજો કર્યો, અને ધાંખેને પ-
કડીને તેની સ્ત્રી સાથે સત્તામિત્રીમાં કેદ રાખ્યો.

(૬) સિંધીઆ જીયાજીરાવને ગ્યાલીયર પાછું આપ્યું. ૧૮૮૬.

(૭) એજ સમયમાં હોદ્દર તુકાજી અને સિંધીઆ જીયાજીરાવ
મરી ગયા. હોદ્દરની માદી તેના કુંવર શિવાજીરાવને આપી, અને
સિંધીઆનો કુંવર નાનો હોતાથી રાજકારભાર કરવા પાંચ નીમ્યું.

(૮) આફગાનીસ્તાન અને રૂષીઆના રાજની સરહદ તક્લી ક-
રવા બૈન-ડરી કમિશન ત્રીસાયું.

(૯) દેશી રાજમાં ઇંગ્લેજ દીવાન આપવાનો ધારો કરી, બો-
પાળમાં ઇંગ્લેજ દીવાન આપ્યો, અને ગિલામને પ્રાઈવેટ ઇંગ્લેજ સે-
ક્રેટરી આપ્યો.

(૧૦) મહારાજીને રાજ્ય કરતાં ૧૦ વરસ થયાં; તેની ખુશા-
લીનો જ્યુબીલી એન્ગ્લો ગ્રામે ગમ કર્યો. ૧૮૮૭.

(૧૧) સિકીમનો રાજા અને તિબેટના સોફો, ઇંગ્લેજ પ્રજાને
નુકસાન કરતા હતા; માટે ઇંગ્લેજ સરદાર એકામે તિબેટ લાખાનો
લિંગદુ કિલ્લો લઈ લીધો.

(૧૨) અર્મીની લડાઈનું ખર્ચ પૂર પાડવાને ઉપજવર, ઇ-
ન્ડમટેક્શનાં અને ગીઠાના કરમાં વધારો કર્યો.

(૧૩) કાળા પર્વતની પહાડી જાતે જે ઇંગ્લેજને માયાં, માટે
ઇંગ્લેજ સરદાર મેફુખને તેઓને નરમ પાડ્યા.

(૧૪) ખર્ચ અને સિકીમની લડાઈના અર્થથી હિંદુસ્તાનને વ-
ધારે દેવદાર કર્યો.

હાર્ડ લેન્સન ડાઉન ૧૮૮૯ ૧૮૯૨.

(૧) સને ૧૮૮૮ ના ડિસેમ્બર માસમાં ડીન વિલાયત મર્યો.

(૧૮૯)

તેની જગ્યા ઉપર લૉર્ડ લેન્સડાઉન આવ્યા.

(૨) ચારમાના કારેન તાલુકાનો સાવકામ તોફાન કરીને રૂપત તમા રેસીડન્ટને પૂજવતો હતો, માટે કર્નલ દારવી સાહેબે એની રાજધાની ઉપર હલ્લો કરી તેને નસાડી મુક્યો, અને રાજ માદી સાવલાનમાં હતી, તે સાવલાન તાબે કર્યું ૧૮૮૬.

(૩) ચિતાગાંગની નજીકની પહાડી જાતો, રૂપતને હેરાન કરતી હતી, માટે તે જાતોને નરમ પાડી. ૧૮૮૬.

(૪) એજ સાલમાં દિમાસયની રાખાની " નાગાહોલ " નામે જુગ્યાની પહાડી જાતે તોફાન કર્યું, માટે તે જાતને નરમ પાડી.

(૫) એજ સાલમાં રાજ્ય ખટપટથી કાશમીરના મહારાજ પ્રતાપસિંહને માદીએથી પદબાદ કર્યા.

(૬) એજ સાલમાં કેસરે હિંદના પાત્ર પ્રીન્સ આલ્બર્ટ વિક્ટર મુસાફરી માટે હિંદમાં આવ્યો. તેમને રજવાડા તરફથી પુષ્કળ માન મળ્યું.

(૭) રશ રાજાના પ્રીન્સ નિકોલસ હિંદુસ્તાનમાં મુસાફરી માટે આવ્યા ૧૮૯૦.

(૮) સતે ૧૮૯૧ ના ફેબ્રુઆરીમાં હિંદની વસ્તીના આંકડા ગણવામાં આવ્યા.

(૯) પુરબે, ખાર વરસ તથા તેની અંદરની વચની જાળડી સાથે, સંસાર વ્યવહાર માંડવો નહોતો, તે સર્વધીનું રાહવટ ખીલ થયું. ૧૮૯૧.

(૧૦) હામાંડના સંઆઓમાં ગળુસે પાસેથી થોડા કલાક કામ લેવાય છે, તેમ હિંદના સંઆમાં થોડા કલાક કામ લેવાનો ફેક્ટરી આદર થયો.

(૧૧) મણીપુરના રાજાના બાઈ જાણુરાજે, મણીપુરમાં ગરબ-
ડાટ અલાખે; તે બટકાવવાને કમીરાનર કમીન્ટમન ગયો, પૈણ તે-
મે મારી નાંખ્યો, આ સમાચાર સાંભળીને જનરલ બ્રેકામ અને
જનરલ કાલેટે બહાદુરી રાખીને પકડ્યો. ગવરનરે રાજાને દેસા ની-
કાલની અને જાણુરાજને ફાંસીની સજા કરાવવી.

(૧૨) વરસાદની બહાતને લીધે જંગાળા, જનમેર અને બીજે
કેટલેક ઠેકાણે દુકાળ પડ્યો.

(૧૩) કાશ્મીરના રાજા પ્રતાપસિંહને રાજ્ય સત્તા પાછી સોંપી.

(૧૪) મહારાણીના પૌત્ર પ્રીન્સ વિહર દેવલોક પામ્યા.

(૧૫) આપણા દેશના માનવંતા, હાહાબાહ નવરોહટ્ટ, ઇંગ્લાંદ-
ની પાલોમેટમાં મેજર નીચાયા.

(૧૬) હંકરાજમાં રૂબાઈર છાપ મારવાની મના કરી.

(૧૭) સમાજ શાન્તિ માટે અનુસરેમાન પાસે વકોલ મોકલ્યો.

(૧૮) હિંદુ અને મુસલમાનોએ મુંબાઈમાં તોફાન કર્યું, એ
તોફાન મુસ્લિમી સમાવી દીધું.

(૧૯) 'ધારત સંલેખના હાથ નીચે આફ્રીકાની તપાસણી માટે
કમિશન નિમણું.

એલજન.

એલજન—૧૮૭૩-તે-સાલકન પછી ગવરનર જનરલને હોદ્દે
એલજન પધાર્યા. એ બીજા બાઇસરાય જે, ૧૮૯૨ માં હતા, તેમ-
ના ચીરણજીવી છે.

અવનંદ જનરલો.

હેસ્ટીંગ્સ.....	૧૭૭૪-૧૭૮૫-૩૧	મિ.યરો.	...૧૮૨૪-૧૮૨૭-૬
મેકફર્સન...	...૧૭૮૫-૧૭૮૬-૧	આન્ડર્સન...	...૧૮૨૭-૧૮૩૮-૫
કાર્નવાલિસ.-	...૧૭૮૬-૧૭૮૭-૭	મેન્ટીક.	...૧૮૨૮-૧૮૩૫-૭
સરજનશૌર	...૧૭૮૭-૧૭૮૮-૫	મેટકાફ	...૧૮૩૫-૧૮૩૬-૧
મેકેસાઈ...	...૧૭૭૮-૧૮૦૫-૭	આક્રાફ...	...૧૮૩૬-૧૮૪૨-૬
કાર્નવાલિસ(બી.)	૧૮૦૫-૧૮૦૫-૦	એલ-બરો	૧૮૪૨-૧૮૪૪-૨
બાલો...	...૧૮૦૫-૧૮૦૭-૨	હાર્ડિંગ	...૧૮૪૪-૧૮૪૮-૪
મોન્ડો	...૧૮૦૭-૧૮૧૭-૬	લસ્ટુસી	...૧૮૪૮-૧૮૫૬-૮

વાઈસરાય.

કેનિંગ...	...૧૮૫૬-૧૮૬૧-૫	લીટન...	...૧૮૭૬-૧૮૮૦-૪
એલ્ગન...	...૧૮૬૨-૧૮૬૩-૧	રીપન...	...૧૮૮૦-૧૮૮૪-૪
ભારેન્સ...	...૧૮૬૪-૧૮૬૬-૫	ડીને...	...૧૮૮૪-૧૮૮૮-૪
મેયો...	...૧૮૬૬-૧૮૭૨-૩	લે-સાઈન...	...૧૮૮૮-૧૮૯૩-૫
નોર્થબ્રુક...	...૧૮૭૨-૧૮૭૬-૪	એલ્ગન...	...૧૮૬૩-૫૧ દાલ છે.

બાળવા

(૧) લેસ્ટરનું બાલ—સરકાર બાંધે એક મેડલ ત્યાં બાલ દેસી સિ-
પાઇઓએ નોકરી કરવી. (૨) પસંદગીના માણસોએ ઘડી મુજબ એક
સરખાં રાખવાં. (૩) એકસ પાટની પામડી ખાંભી (૪) કમાળમાં
દોષાં દુપડાં કરવાં નહિ આવવા દુકામથી મદાસના સિપાઈઓ, એવું
સમજવા કે, હાંમેએ આપણને પ્રીતી કરવા પારેહે; માટે સિપાઈ-
ઓએ ૧૩૩ હાંમેએને કતલ કર્યાં, તેવામાં એલેરથી સમજેળ આવી
પહોંચ્યો, તેણે ૧૮૦૬ માં એ બાંડ કટાપટ બેસાડી ફાંદું; વળી, તે

ખડનો વહેગ ટીપુના કુવેર સુભેમાન લયા યુદ્ધમાં મદદગદ ઉપર આ-
વ્યો; મારે તેમને કલકતામાં કેદ કર્યા.

(૨) સુકતાળીસમી દેશી પલટણનો બળવો—પ્રલેસનનાં
દ્વા પ્રાચી રોમીટ હતાં; મારે પ્રલી લડાઇ વખતે ઇંગ્લેન્ડનાં ૨૦
હજાર માણસ મૂક્યાં. ને ૧૪ કરોડ રૂ. નું ખર્ચ મયુ. દેશી સિપા-
ઇઓ એવું સમજવા લાગ્યા કે, પ્રલી લોકો જાદુ ગણેછે, મારે ઇ-
ંગ્લેન્ડનું લશ્કર મરી જાયછે આવા ખોટા વહેમથી બરાબરની સુ-
કતાળીસમી દેશી પલટણે લડના જવાનું ના પાડયું. ને ખંડ કર્યું. મા-
રે ઇંગ્લેન્ડે તે પલટણના માણસોને જુદી જુદી ભરેલી શિક્ષા કરી.

(૩) ૧૮૫૭ ના બળવાનાં કારણ—(૧) ઇંગ્લેન્ડે અંગ્રે-
જોનાં રાજ્ય પોતાના રાજ્યમાં જોડી દીધું. તથા બીજાં દેશી રા-
જ્યો ખાલસા કર્યા. (૨) દત્તપુત્ર સેવાનો હાલ લાઇ લીધો. (૩) સર-
કારી નોકરી વધારા વગરના હતા. તથા રાજ્ય ફરકાર. (૪) દેશી સિ-
પાઇઓએ, સરકાર મોકલે ત્યાં જઈ નોકરી કરવી. (૫) ટપાલ, તા-
ર, રેલવે વગરે ત્યાં નીકળતાથી અમથ્ય લોકો એવું સમજવા લાગ્યા
કે, આપણને ખીસ્તી કરી વિભાયત લાઇ જશે. (૬) બાજરાયનો સ-
રકાર અમીરમાં ઇજ્જાદ ગયો હતો, તેણે આવીને એવી યુગ ઠા-
ક્ષી કે, ઇંગ્લેન્ડે હીમીયાની લડાઇમાં હાર્યા, મારે નબળા છે. (૭) ઇ-
ંગ્લેન્ડે રાજ્ય કરતાં ૧૦૦ વર્ષ થઈ ગયાં હતાં, તેથી કેટલાક જોયી
લોકો મંદ ગણિતપરથી કહેવા લાગ્યા કે, 'ઇંગ્લેન્ડનું રાજ્ય જશે. (૮)
લશ્કરમાં બુદ્ધિમાન લડવાયાની ખોટ.

(૯) દિલ્હીના પાદશાહના કુવેરને દિલ્હીમાં ફરવાની છુટ આ-
પી હતી, તેથી તેમણે રાજાઓને ઉત્સર્યા. (૧૦) સિપાઇઓ અને
આમલદારો વચ્ચે અદેખાઈ (૧૧) ખૂદકામાં દારૂ નાખવાને દેખાણે

કાતુંસો વાપરવાનો હુકમ દેશી સિપાઇઓને કર્યો. એ કાતુંસો ઘાત-
વડે ખોલવી પડતી. બળવો કરનાર લોકો એવી બુમ ઉડાડી કે, એ
કાતુંસોને ગાય અને હુકમની ચરખી લગાવી છે, માટે સિપાઇઓને
વટલાવાની દહેશત લાગી, તેથી તેમણે કાતુંસો વાપરવાની ના પાડી.

(૧૧) સિપાઇઓએ દાદી મૂછ એકે સરખાં રાખવાં, ટીલા
કરવાં નહિ, ચોકસ ઘાટની પાધડી બાંધવી; વિગરે હુકમ સિપાઇ-
ઓને કર્યો.

(૧૨) લોકો એવું કહેવા લાગ્યા કે, રશિયા ઇંગ્લેન્ડ કરતા બ-
બરા છે, અને તેનો કટ્ટો વેરી છે, માટે તેનું સમ્મન લઇ લેશે.

(૧૩) બંગાળના સિપાઇઓ એમ ખાસ્તા કે, અંગરો વડે દિલ્લ
ઇંગ્લેન્ડને બળે રહેશે છે.—(૧૪) ઇંગ્લેન્ડ ખાસ્તા ધમકી ઉપદેશ,
તેવેળા પહેલ વહેલો શરૂ કર્યો, તથા ખીસ્તી સાજાએ ઉધાડી, તેથી
લોકોની મન નારાજ થયાં.

અસરો (નિશાનીઓ.)

ગ્રીક અસર—પ્રાચીન દિલ્લ દેવળમાં, જે કાતરણી કાગ છે;
તે ગ્રીક ઘાટનું છે—(૨) પ્રથમના બાંધ પૂતળાના ચહેરા ગ્રીક ઘાટ-
ના છે. (૩) બ્યારે ગ્રીકલોક દિલ્લપર ચઢી આવ્યા, ત્યારે ખાલજો
તેમની પાસેથી ખગોળવિદ્યા શીખ્યા. (૪) લશ્કરી ક્યારેત ગ્રીક અ-
સર છે (૫) દહેરાનાં ધમક અને બંદૂકોની બનાવટપણ્ય ગ્રીક અસર છે.

(૨) અનાર્ય અસર—દશરોને દિવસે સમકો પૂજવાનો ચા-
લ છે, તે અનાર્ય અસર જણાય છે. (૨) કાકાદોશુ અને નાગિએર
હામવાની અસર એમની છે. (૩) અશુભક પથ્થર અને સાકલમાં હ-
દાને પૂજવાની અસર એ લોકોની છે. (૪) દેવીને બકરાનો ભોગ આ-
પે છે. (૫) ૧૮૬૧ માં કલકત્તા આસેના કાળીના દેવળમાં માથુ કાપે-

હું પડ્યું હતું, તેમજ દુગલી માસેના દેવળમાં દુલથી શણગારેલું માથું મુક્યું હતું; એ આનાયે અસર જણાવશે.

શકલોકની અસર—(૧) નાગપૂજા અને લિંગપૂજા મધ્ય એ-શિયાના શક લોકની અસર છે. (૨) ફટલાક પડિતો અનુમાન કરે છે કે, જ્યારે લોકના, રજપૂતોના અને ધે જાતના પૂર્વજો શક લોક છે. (૩) કાઠીઆવાડની કાઠી પ્રજા શક લોકનો આવસેવ હોય, એવું અનુમાન પડિતો કરે છે.

બૌદ્ધ ધર્મની અસર—હાલના ઓરિસાના મઠો, શિલાદિત્પના બૌદ્ધ અપાસરા જેવા છે. (૨) ફટલાક સાહુકારો હુડી ઉપર ક-કસાઈ લઈ, તેમાંનો ફટલોક ખાચ પાંજરા પોળોમાં વાપરે છે. (૩) વે-જ્યુષ ધર્મવાળા ગરીબોને અપસરો આપે છે. (૪) જંગલમાં પડિત રાજેન્દ્રલાલ કહે છે, કે જંગલમાં રથ માત્રાનો ઓચ્છવ, બૌદ્ધ વર-ચોડાની અસર છે. (૫) દાન આપવાની તથા મુગ્યાં પશુઓને પાળ-વાની, રીત બૌદ્ધધર્મની અસર છે. (૬) પ્રહલદેશની કેળવણીનો પાયો બૌદ્ધ મઠોને આધારે રચેલો છે. (૭) લોકોને માંસાહાર છોડાવી વનરપ-તિના આદારી કર્યાં.

મુસલમાનોની અસર—(૧) સ્ત્રીઓને આછલ પડદે રાખ-વાનો રીવાજ મુસલમાનોની અસર છે. (૨) નાતોમાં વિજામ પડ્યા. (૩) કત્ત્યા આપવા લેવાનો કારો બીજા દેશો સાથે બંધ પડ્યો. (૪) પુરતકની આછત. (૫) વિદ્યાકળાની પડતી ધમ.

હિંદુ પરદેશી હુમલા.

મુસલમાની રાજ્ય થતા પહેલાં પરદેશી હુમલા.

(૧) આસિરિયાની સેમેરામિસ રાણીએ ૬૦ સં. પૂ. ૧૬૦૦ માં હિંદુ પરદેશી કરી. પણ તેને યુધિષ્ઠિરના વશાંતે હરાવી.

(૨) ગિસર દેશનો સિસોઝિસ ૪૦ સ૦ પુ૦ ૧૩૦૮ માં મ-
અધપર ચડી આવ્યો; પણ તેને સહદેવના વંશજોએ હાસવ્યો.

(૩) ઈના દેશનો પારસી રાજા દાસા (દક્ષેશ મુસ્તાફમ) મ-
અધપર ૪૦ સ૦ પુ૦ ૧૧૮ માં ચડી આવ્યો; તેણે પંજાબનો કે-
ટલોક મુલક તાબે કરી ત્યાં પોતાનો સૂબો નીમ્યો.

(૪) શ્રીસ દેશના મહાનસિકંદરે (આલેકઝાન્ડર) પંજાબના રા-
જા પારસ ઉપર ૪૦ સ૦ પુ૦ ૩૨૭ માં ચડાઈ કરી; તેમાં તેણે કે-
ટલોક જગ્યાએ થાણાં બેસાડ્યા.

(૫) સિકંદરના સરદાર મેલ્યુકસે ૪૦સ૦પુ૦ ૭૧૨ માં ચદ્રપત
ઉપર ચડાઈ કરી; પણ છેવટે અને વચ્ચે સિંધ થઇ.

(૬) બાકત્રિસ (બલખ)ના શ્રીક લોકે ૪૦ સ૦ પુ૦ ૧૮૧ થી
૧૬૧ સુધી પંજાબપર સ્વારી કરી કેટલોક મુલક મેળવ્યો.

(૭) શક કે સિયિયત કે હુણ લોકોએ ૪૦સ૦પુ૦ ૧૦૦ થી તે
૪૫૦ ૫૦૦ સુધીમાં સિંધપર હુમલા કરી. જગદ રાજ્ય સ્થાપ્યું.

(૮) ૪૦ સ૦ ૬૩૬ માં ઉરમાને બરચપર સ્વારી કરી; પણ
તેમાં એની હાર થઇ.

(૯) ૬૬૨ અને ૬૬૪ માં મુસલમાનોએ સિંધપર સ્વારી કરી.
પણ તેમાં તેઓ હાર્યા.

(૧૦) મહમદ કાસમે ૭૧૨ માં સિંધપર ચડાઈ કરી તેમાં તે-
ણે માથું રજપૂતોએ કાપી નાખ્યું.

(૧૧) સળકતગીને ૬૭૭ માં પંજાબપર સ્વારી કરી; ત્યાંની
રાજાને હરાવ્યો.

(૧૨) મહમદગીજનીએ ૧૦૦૧ થી ૧૦૨૪ સુધીમાં હિંદપર
૧૭ સ્વારીઓ કરી પણ મુલક મેળવ્યો.

(૧૩) શાદચુદીના મોરીએ ૧૧૭૬ થી ૧૨૦૩ સુધીમાં દિંદ-
પર ૬ સ્વારીઓ કરી. મળેા મુલક મેળાવેા.

દિંદમાં મુસલમાની રાજ્ય થવા મળેા પરદેશી હુમલા-

(૧૪) ૧૨૬૭ માં ૪૦ થીસમાં સિંધુ સુધી આવી પાછો ગયેા.

(૧૫) મુગલોએ ૧૨૬૭ થી ૧૩૦૪ સુધીમાં દિંદપર સ્થાવર
સ્થાવર કલ્યાણ પથ તોમાં તેઓ હાર્યા.

(૧૬) તેમુરે ૧૩૬૬ માં દિંદથી ઉપર ચડાઈ કરી ત્યાંના રાજા
મહમદ તખલખ છેલાને હરાવેા.

(૧૭) જાળરે ૧૫૨૭માં દિંદનીના પાદશાહ ઇસ્લાહીને હરાવેા.

(૧૮) નાદિરશાહે ૧૭૩૮ માં દિંદથીપર ચડાઈ કરી વચ્ચે પે-
સો મેળાવેા.

(૧૯) અહમદશાહ અબદુલ્લીએ ૧૭૪૭-૫૨-૫૬-૫૯-૬૧ માં
દિંદપર પાંચ સ્વારીઓ કરી કેટલોક મુલક મેળાવેા.

કંપનીના પરામાં ફેરફાર.

(૧) આકબરવા વખતમાં ઇલ્લીઝાબેથ રાણીએ કંપનીને ૧૬૦૦
માં લેપાર કરવાનો પરવાનો અપાવેા.

(૨) ઇંગ્લાંદની પાર્લામેન્ટે ૧૭૭૩ માં રેગ્યુલેટીંગ એક્ટનો ધા-
રો મંજૂર કર્યો. તેમાં નીચેની કલમો હતી. (૧) કંપનીએ ફરવરસે
ઇંગ્લાંદમાં ૪૦ લાખ રૂ. જારવા (૨) કલકત્તાના ગવર્નરને ગવર્નર જન-
રલનો હોદ્દો આપવો. (૩) ગવર્નર જનરલને મદદ આપવા માટે
સાર કૌન્સિલરો આપવા, (૪) કલકત્તામાં મોટી અદાલત સ્થાપવી,
અને તેમાં એક મોટો અને ત્રણ મદદગાર જડજ નીમવા. (૫) એ
સાર જડજનેની નિમનેક ઇંગ્લાંદનો રાજા કરે. (૬) સરકારી અગલ-
દારે કોઈ માસેથી વાલીસ લેવા નહિ. (જ) સરકારી સોદરે કોઈ પથ્થ

ખાતનો વેપાર કરવો નહિ.

• (૩) પીટના ખાલથી ત્રીયેનો સુધારો થયો. (૧) હલકતાની ફેનિસલાખીથી એક મેંજર કરી કરી, સુખાર્થ અને સદાસના મવન-રોને પણ એક એક ફેનિસલ આપવી. (૨) ઘડાદના સાકાએ બોંડે બોંડે કટોલ નામે તથા મંડળી રચામણી; અને તે મંડળીના માથા-સો ફોટબોલ કારેકટરના કામપર દેખરેખ સખે તથા તેમનાં અવ-રિત કામે અટકાવી રાકે.

(૪) લોડ કાનવાલીસના વખતમાં દરેક મેંજર વેપારીને પણ હજાર ટન સુધીનો વેપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો.

(૫) ગિન્ટોના વખતમાં ૧૯૧૩ માં સુધારો થયો. (૧) કમ-નીના પટાનો મુદતમાં ફેરફાર કર્યો. (૨) દિંદરલાલમાં શધા મેંજ-રોને વેપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો. (૩) હલકરની રાખામાં વધારો કર્યો.

(૬) લોડ બેન્ટીકના વખતમાં સુધારો થયો. (૧) પટાની મુદત પુરી થવાથી ત્રીસનંદ ચણી. (૨) જાધી પ્રજાને દિંદર અને ચીનમાં વેપાર કરવાનો પરવાનો મળ્યો. (૩) રાજ્ય વહીવટ કંપનીને સોંપ્યો.

(૭) લોડ દલહુસીના વખતમાં કટલોક ફેરફાર થયો (દલહુસી-ની વાત તપાસો.)

(૮) લોડ કેનીંગના વખતમાં આકશીવાર ફેરફાર થયો. તેમાં સચ્છીના નામના સિક્કા પાડવાનો ઠરાવ થયો.

સલાહો (તહનામાં કે કોલકરાર)

૧. ગિહાર--૪૦ સ૦ ૩૧૨ માં અદ્યક્ષ અને સેન્યુક્ષ વ.

વચ્ચે. (૧) સેવ્યુકએ કાચુકની બીજીનો મુલક તથા પંચગ ચંદ્રમુખને બેચાણ આપ્યાં. (૨) સેતાની કન્યા ચંદ્રમુખને આપી.

૨. બીજની—૧૦ સં. ૬૫૭ માં જયપાળ અને સખતમી ન વચ્ચે (૧) જયપાળે સખતમીને ૫૦ હાથો આપ્યા. (૨) અદીલાખ રૂપિયા બીજની પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું.

૩. ઇસ્મદ્દાન—૧૫૪૬ માં ઇરાનના રાજા તમરપને દુમાયુ વચ્ચે તમરપેએ શિમાપંથ પાળવાની સરતે દુમાયુને મદદ માટે ૧૪ હજાર સ્વાર આપ્યા.

૪. અહમદનગર—૧૫૬૫ માં મુરાદ ને આંદખીબી વચ્ચે. આંદખીબીએ મુરાદને વરાડ પ્રાંત આપ્યો.

૫. જોપાળ—૧૭૩૬ માં બાહરાવ ને નિજમ વચ્ચે. નિજમે માગવા તથા ચંબલ પાસેનો મુલક અને ૫૦ લાખ રૂપિયા દિલ્લીના પાદશાહ પાસેથી બાહરાવને આપાવવાનું વચન આપ્યું.

૬. એલાશાપેઝ—૧૭૪૮ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે. આ સલાહ મુસેપનાં યદ્ધ. (૧) એક બીજનું લીથિફ્સ રાખ્ય પાછું આપવું. (૨) સંપત્તિને રહેવું. (૩) હિંદુસ્થાનમાં બંને પ્રજાએ લડવું નહિ.

૭. મદ્રાસ—૧૭૫૪ માં ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે. (૧) એક બીજનો છતેલો મુલક પાછો સોંપવો. (૨) દેશી રાજ્યના અધડામાં પડવું નહિ. (૩) તથા તથા નિજમને એક બીજને કપુત્ત રાખવા.

૮. કંજકતા—૧૭૫૭ માં મુરાજગોદલા અને કલાઈવ વચ્ચે (૧) મવાએ કલકતાનો કિલ્લો બાંધવાની પરવાનગી આપવી (૨) અંગાળાનાં થાણાં ઇંગ્લેન્ડને સોંપવાં (૩) ઇંગ્લેન્ડ માલનું હાસલ માફ કરવું. (૪) કંપનીને નુકસાનીનો પદલો આપવો.

૯. પુના—૧૭૨૪ માં નિબળ અને માધવરાવ પેશ્વા વચ્ચે, (૧) નિબળે ૩૨ લાખ રૂપિયા પેશ્વાને આપવા. (૨) એક બીજાને આરસપરસ ગદ્દ કરવી. .

૧૦. મદ્રાસ—૧૭૧૯ માં દેદર અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે (૧) એક બીજાનો જીતેલો મુલક પાછો સોંપવો (૨) સંકટ વખતે એક બીજાને ગદ્દ આપવી.

૧૧. મુરત—૧૭૭૫ માં રાધાબાને મુઝાઈસરકાર વચ્ચે (૧) રાધાબાએ વસાઈ ને સાપ્ટીબેટ મુઝાઈસરકારને આપવા.

૧૨. પુરંદર—૧૭૭૬ માં પેશ્વા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે (૧) જો ઇંગ્લેન્ડે રાધાબાનો પક્ષ ન પકડે, તો પેશ્વાએ વસાઈ અને સાપ્ટીબેટ ઇંગ્લેન્ડને આપવા.

૧૩. વારગામ—૧૭૭૬ માં પેશ્વા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે (૧) ઇંગ્લેન્ડે પેશ્વાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવા. (૨) બરચ સિંધી-આને આપવું. (૩) આ સરતો માળતા સુધી જો ઇંગ્લેન્ડે પેશ્વાને કબજો આપવા.

૧૪. સાલખાઈ—૧૭૮૨ માં મરેઠા ને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે. (૧) પેશ્વાએ રાધાબાને રૂપ હજારનો પગાર આપવો; અને તેની મરજીમાં આવે, ત્યાં રહેવાદેવો. (૨) ઇંગ્લેન્ડને વસાઈ તથા સાપ્ટી આપવા (૩) ઇંગ્લેન્ડ અને પોર્તુગીઝ સિવાય બીજી કોઈ યુરોપી પ્રજાને મરેઠી રાજ્યમાં પેસવા દેવી નહિ.

૧૫. મેંગલોર—૧૭૮૪ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ટીપુ વચ્ચે. (૧) ઇંગ્લેન્ડ તરફના કદીઓને છોડી દેવા. (૨) સંપત્તીમાં રહેલું (૩) એક બીજાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો.

૧૬. સિદ્ધગપટાણ—૧૭૯૨ ઇંગ્લેન્ડ અને ટીપુ વચ્ચે (૧)

ટીપુએ ત્રણ કરોડ રૂપિયા તથા અરધું રાજ્ય ઇંગ્લેન્ડને આપવું.
(૨) ૩૦ લાખ રૂપિયા મરેઠાને આપવા. (૩) ગંજકોટા અને હડપા
નિજમને આપવા. (૪) ઇંગ્લેન્ડ ખાંધીવાનોને છોડી મુકવા. (૫) આ
સરતી પાળતા સુધી ટીપુનો કુવરને ઇંગ્લેન્ડ છાવણીમાં રાખવા.

૧૭ હૈદરાબાદ—૧૭૯૮ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા નિજમ વચ્ચે (૧)
નિજમે ફ્રેન્ચ અધિકારીઓને કાઢી મુકવા. (૨) નિજમે પોતાને ખ-
ચે ઇંગ્લેન્ડ સેન્ય રાખવું. (૩) ઇંગ્લેન્ડ સિવાયની બીજી યુરોપી પ્રજા-
ને પોતાના રાજ્યમાં રાખવી નહિ.

૧૮ હૈદરાબાદ—૧૮૦૧ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા નિજમ વચ્ચે (૧)
નિજમે લશ્કરના ખર્ચને પેટે ખાસાખાસ પ્રાંત આપવો;

૧૯ અયોધ્યા—૧૮૦૧ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા નવાબ વચ્ચે (૧)
નવાબે ઇંગ્લેન્ડને વાઘવપ્રાંત આપવો; અને તેના બદલામાં ઇંગ્લેન્ડ
નવાબનું રક્ષણ કરવું.

૨૦ વેસાઇ—૧૮૦૨ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા ખાજુરાવ વચ્ચે (૧)
ખાજુરાવે ઇંગ્લેન્ડ છાવણી પુનામાં રાખવી, (૨) તેના ખર્ચે બદલ
૨૬ લાખ રૂપિયા ઇંગ્લેન્ડને આપવા, (૩) ઇંગ્લેન્ડ સિવાયની બીજી
યુરોપી પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં રાખવી નહિ, (૪) સુરત તથા તે-
ની આજુબાજુના મુલક ઉપરથી પેશાએ હક ઉઠાવવો, (૫) બીજાં
રાજ્ય સાથેના વાંચા ઇંગ્લેન્ડ ગારફત પતવવા. (૬) ઇંગ્લેન્ડના મિત્ર
થઈ રહેવું.

૨૧ દેલગામ—૧૮૦૩ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા ખોસલા વચ્ચે (૧)
વર્ધા નદીની માસેનો કુટલોક મુલક ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૨) ઇંગ્લેન્ડની
અદેખાઇ કરનારી યુરોપી પ્રજાને કાઢી મુકવી, (૩) નિજમ અને પે-
શા વચ્ચેના વાંચા ઇંગ્લેન્ડ ગારફત પતવવા.

૨૨ સરજીયાજી—૧૮૭૩ માં ઇંગ્લેન્ડ અને સિંધીયા વચ્ચે. (૧) અંગા જન્મના વચ્ચેનો ફળદ્રુપદ્વ્યાખ્ય જોપુર, જોધપુર અને ગો-
હદનો મુલક ઇંગ્લેન્ડને આપવો, (૨) પરરાજ્ય વચ્ચેના વાંધા ઇંગ્-
લ ગારહત પતવવા, (૩) ઇંગ્લેન્ડના મિત્રો ઉપર કંઈ પણ દાવો ક-
રવો નહિ.

૨૩ ભરતપુર—૧૮૦૫ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ભરતપુરના રાજા
વચ્ચે, (૧) ભરતપુરના રાજાએ ૨૦ લાખ રૂપિયા ઇંગ્લેન્ડને આપ-
વા. (૨) હોલકર સાથેનો સંજ્ઞાવ તોડી નાંખવો, (૩) દિગ ઇંગ્-
લેન્ડને પાછું આપવું. (૪) ભરતપુરનો રાજા ઇંગ્લેન્ડનો મિત્ર થઈને
રહે, તો દિગ તેને પાછું સોંપવું.

૨૪. રાયપુર ઘાટ—૧૮૦૫ માં ઇંગ્લેન્ડ અને હોલકર વચ્ચે.
(૧) હોલકરે અજલ નછકના મુલક ઉપર રાખવો નહિ. (૨) ખીજી
સુરોપી પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં પેસવા દેવી નહિ. (૩) ઇંગ્લેન્ડે હો-
લકરનો મુલક પાછો આપવો.

૨૬. સેગાહિલીન—૧૮૧૬ સપ્તા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે ૧ સિકી-
મના રાજાનો મુલક પાછો આપવો. (૨) સિમલા ઇંગ્લેન્ડને આપવું.
(૩) ખટમંડુના રાજ્યમાં રેસીડેન્ટ રાખવો. (૪) ખીજી સુરો-
પી પ્રજાને પોતાના રાજ્યમાં રાખવી નહિ.

૨૭ કચ્છ—૧૮૧૯ માં લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સ અને લાહુઆની વી વ-
ચ્ચે. (૧) જહામલજીના નામથી ઇંગ્લેન્ડને રાજ્ય સોંપવું. (૩) કચ્છ-
માં ઇંગ્લેન્ડ સૈન્ય રાખવું. (૪) પરરાજ્યો વચ્ચેના વાંધા ઇંગ્લેન્ડ ગા-
રહત સુધવવા.

૨૮ પુના—૧૮૧૭ માં ઇંગ્લેન્ડ તથા પેશ્વા વચ્ચે (૧) પેશ્વા-
એ કેટલોક મુલક ઇંગ્લેન્ડ સૈન્યના ખર્ચ ખદલ આપવો. ૨ પરરાજ્યો

વચ્ચેનો વ્યવહાર ઇંગ્લેન્ડ મારફત રાખવો.

૨૯. મેક્સિકો—૧૮૧૭ ઇંગ્લેન્ડ તથા હોલ્લેન્ડ વચ્ચે. હોલ્લેન્ડ ઇંગ્લેન્ડ સૈન્ય પોતાના મુશ્કેલીમાં રાખવું. (૨) સાતપુડા નજીકનો મુલક ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૩) વજમૂત રાજ્યો પાસેથી ઇંગ્લેન્ડ ખંડથી લેવી નહિ. (૪) પિંડારાને મદદ આપવી નહિ.

૩૦. હિંદોર—૧૮૧૮ માં ઇંગ્લેન્ડ અને બ્રિટિશ વચ્ચે (૧) બ્રિટિશને ૮ લાખનું વર્ષાસન બીચુરમાં પહોંચાડવું. (૨) બ્રિટિશનાં ધર્મોદ્ધાર વર્ષાસન આહી રાખવો. (૩) બ્રિટિશના કુટુંબને બીચુરમાં પહોંચાડવું.

૩૧. ચાન્દોળા—૧૮૨૬ માં ઇંગ્લેન્ડ અને બ્રિટિશ રાજ વચ્ચે. (૧) આસામ, આરાકાન, અને તિનાસનીમ ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૨) બ્રિટિશ રાજ્યે લડાઈના ખર્ચ બદલ એક કરોડ રૂ. ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૩) બ્રિટિશ રાજ્યે છુટીઆ ઉપરથી હાથ ઉઠાવવો.

૩૩. માર્ટી વેરેટાઇ—૧૮૩૮ માં ઇંગ્લેન્ડ અને રશિયન સિંહ વચ્ચે (૧) શાહમુખને ગાદી અપાવવામાં મદદ આપવી. (૨) ઇંગ્લેન્ડના મિત્ર થઈ રહેવું. (૩) પરરાજ્યો વચ્ચેના વાંધા ઇંગ્લેન્ડ મારફત પતવવા.

૩૪. ગ્વાલિયર—૧૮૪૩ માં ઇંગ્લેન્ડ અને સિંધિયા વચ્ચે. (૧) મહારાજા મોટી ઉમરના થાય ત્યાંસુધી પૈય કારબાર ચલાવે. (૨) સિંધિયાનું લશ્કર ઘટાડવું. (૩) રેસીડેન્ટની સલાહ પ્રમાણે કારબાર ચલાવવો. (૪) સિંધિયાની મા તારાબાઈએ ત્રણ લાખનું વર્ષાસન લઈ દુર રહેવું. (૫) સિંધિયાએ ઇંગ્લેન્ડનું દેવું જલદી પતાવવું.

૩૫. લાહોર—૧૮૪૬ માં ઇંગ્લેન્ડ અને શીખ વચ્ચે. (૧) સતલજ અને બીઆસ વચ્ચેનો મુલક ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૨) લડા

ધર્મા ખર્ચ બદલ દેલ કરોડ રૂપિયા ઇંગ્લેન્ડને આપવા. (૩) ઇંગ્લેન્ડ લશ્કર. લાહોરમાં રાખવું. (૪) દુલિપસિંહ મોટી ઉમરનો થાય, ત્યાં સુધી રેસીડેન્ટની મદદથી પંચ કારબાર કરે.

૩૬. હૈદરાબાદ—૧૮૫૩ માં ઇંગ્લેન્ડ અને નિમ્નમ વચ્ચે ઇંગ્લેન્ડ સૈન્યના ખર્ચ બદલ કરાડ ઉપરથી નિમ્નમે હાથ લેવાવો.

૩૭ રંગુન—૧૮૫૨ માં બ્રિટી રાજ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે (૧) બ્રિટી રાજએ ઇંગ્લેન્ડ તરફના કેદીઓને છોડી મુકવા. (૨) પેશુ ઇંગ્લેન્ડને આપવો.

૩૮. પેરી—૧૮૫૭ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સની સાથની વચ્ચે ફ્રાન્સની સાહે આફઘાનીસ્તાનના નાકા ઉપરથી હક લેવાવો.

૩૯. હાન્ પગણુની—૧૮૬૪ ઇંગ્લેન્ડ અને ભૂતાનના રાજ વચ્ચે ભૂતાનના રાજને ઇંગ્લેન્ડે ૨૫ લાખ રૂ. આપી દ્વાર પ્રગણુ તાણે કહે.

૪૦. બેંગાલ—૧૮૭૬ માં ઇંગ્લેન્ડ અને વાકુબખાં વચ્ચે (૧) કાબુલ, કુરમ અને બોલનવાટનો મુતક ઇંગ્લેન્ડને આપવો. (૨) કાબુલમાં ભરકર તથા રેસીડેન્ટ રાખવો. (૩) પરશાખો સાથેના પંચ ઇંગ્લેન્ડ ગારફત મોકલવા.

હિંદુસ્તાનમાં થયેલી લડાઈઓ.

જગાનું નામ સાલ પરિણામ.

- (૧) પાણીપત (૧) ઇસ ૫૦૦ ૫૦૦૦ પાંડવોએ દ્રૌપદીને હરાવ્યા.
- (૨) ક્ષેત્રમ ઇસ ૫૦૦ ૩૨૭ સિંહરે પ્રૌસને હરાવ્યો.
- (૩) પેશાવર ઇસ ૬૭૭ રાજકુતબીને જયપાળને હરાવ્યો.
- (૪) સોમનાથ ૧૦૨૪ મહા ગીજનીએ ભીમદેવને હરાવ્યો.

- (૫) પાણીપત્ર ૧૧૬૧ પૃથુનાજી સાહયુદ્ધીને હરાવ્યો.
 (૬) પાણીપત્ર (૨) ૧૧૬૩ સાહયુદ્ધીને પૃથુરાજને હરાવ્યો.
 એલીયપુર ૧૨૯૩ અલાહીદીન ખીલજીએ રામદેવને હરાવ્યો.
 પાણીપત્ર (૩) ૧૫૨૬ બાબરે હમિદખાન બોદીને હરાવ્યો.
 સીકરી ૧૫૨૭ બાબરે સંગ રાણાને હરાવ્યો.
 બકસર (૧) ૧૫૩૬ હીરશાહે હુમાયુને
 કતોજ ૧૫૪૦ " " "
 પાણીપત્ર (૪) ૧૫૫૬ બેહરામે હુમાયુને
 તાલીકોટનો ૧૫૬૫ ગોવળકોટના રાજાએ વિજયનગરના રાજાને
 સમ્રામ. હરાવ્યો.
 કાશી ૧૬૫૭ દારાએ સુજાને હરાવ્યો.
 આમ્રા (૧) ૧૬૫૭ ઔરંગઝેબેદારાને
 કલ્લન ૧૬૫૭ મોરાદ તથા ઔરંગઝેબે જશવંતસિંહને હ.
 કલ્લવા ૧૬૫૬ ઔરંગઝેબે સુજાને હરાવ્યો.
 આમ્રા (૨) ૧૭૦૭ મુઆજમે આજીમે
 હૈદરાબાદ ૧૭૦૮ મુઆજમે કામળસુને
 આમ્રા (૩) ૧૭૧૩ ફરખસિરે જહાંદારશાહને હ.
 સાહપુર ૧૭૨૦ નિઝામે સૈયદ અબ્દુલ્લાને હ.
 શકર ૧૭૨૪ નિઝામ હસમુદ્દિન મુખારકખાને હરાવ્યો.
 વડોદરા ૧૭૩૧ બાજરાવે બખારીને હરાવ્યો.
 ડબોઈ ૧૭૩૪ બાજરાવે ખેડાએ ત્રિખંડરાવ ડાભાડેને હરાવ્યો.
 કોપાળ ૧૭૩૬ બાજરાવે ખીજાએ નીમગને હરાવ્યો.
 કર્નાલ ૧૭૩૮ નાદિરશાહે મુગલોને હરાવ્યા.
 અમ્મુર ૧૭૪૧ મરેઠાએ કર્ણાટકના નવાબ દોસ્તઅલીને માર્યો.
 મદ્રાસ ૧૭૪૬ ફ્રેન્ચે કર્ણાટકના નવાબને હરાવ્યો.
 મરદિદ ૧૭૪૭ મુગલોએ અહમદ દુરાનીને હરાવ્યો.
 ત્રિચિનાપલી ૧૭૫૦ નાસિરજી મુજફ્ફરજીને હરાવ્યો.
 અમ્મુર (૨) ૧૭૬૦ દુપ્લીએ અન્વરુદ્દીને હરાવ્યો.

આર્થિક	૧૭૫૧	કલાપને રાખસાહેબને હરા૦
આર્થિક	૧૭૫૧	" " "
કાવરેપાક	૧૭૫૨	" " "
બાહુર	૧૭૫૨	મેજર લારેન્સે ફ્રેન્ચોને હરા૦
ચલાસી	૧૭૫૭	કલાપને સુરાજઉદ્દાલને હરા૦
કન્ડાર	૧૭૫૮	કર્નલ ફોર્ડે ફ્રેન્ચને હરા૦
ચાન્સુરા	૧૭૫૯	કર્નલ ફોર્ડે વલ્દાને હરા૦
વાંદેવાસ	૧૭૬૦	સરહકુટે ફ્રેન્ચ સરદાર લાલી તથા ખુસીને હ.
ઉદગીર	૧૭૬૦	સદાસીવરાવે તીખમને હરા૦
પાણીપત (૫)	૧૭૬૧	આદમહદુરાનીએ મરેઠાને હરા૦
પટણા (૧)	૧૭૬૧	મેજર ક્રનાઈ બાદશાહ શાહઆલમને હરા૦
ધેરીઆ	૧૭૬૩	મિ. આદમ્સે ગીરકાસમને હરા૦
હંધાનાબા	૧૭૬૩	" " "
કતવા	૧૭૬૭	આંગ્રેજે ગીરકાસમને હરા૦
પટણા (૨)	૧૭૬૪	કનાઈ ગીરકાસમ સુખાને શાહઆલમ હ.
બકસર (૨)	૧૭૬૪	મેજર મનરોએ ઉપરના ત્રણે રાખને હ.
કારો	૧૭૬૫	આંગ્રેજે સુખાઉદ્દાલને હરા૦
કાદવી	૧૭૬૬	કનાઈ સુખાઉદ્દાલ તથા મરેઠાને હરા૦
ચંગામ	૧૭૬૭	કર્નલ રમીયે હેદરને હરા૦
ચિતોમાલી	૧૭૬૭	" " "
ચામ્પુર (૩)	૧૭૬૭	" " "
ચેરકલી	૧૭૭૨	માધવાન પેશાએ હેદરને હરા૦
કટરા(રામપુર)	૧૭૭૪	આંગ્રેજ સરદાર કર્નલએમ્પિયને રોકિં હ.
આરાસ	૧૭૭૬	આંગ્રેજ સરદાર કીટિંગે મરેઠાને હરા૦
તમેગામ	૧૭૭૯	આંગ્રેજ સરદાર કાકબને મરેઠાને હરા૦
પોલીલાર	૧૭૮૦	હેદરે કર્નલએમ્પિયને હરા૦
ચીલામધમ	૧૭૮૧	હેદરે સર હં કુટને હરા૦
ચોટુનોવા	૧૭૮૧	સર હં કુટે હેદરને હરા૦
પોલીસાર(૨)	૧૭૮૧	" " "
શાલીંગર	૧૭૮૧	" " "

- પતીઆની ૧૭૮૨ મેજર એચિઝને ટીપુને હરાં
 કોલેઝન ૧૭૮૨ ટીપુએ પ્રથવીને હરાં
 આઝા (૪) ૧૭૮૫ સિધીઆએ મરેહાને હરાં
 સીમેગા ૧૭૮૧ લોડ કાનવાલીસે ટીપુને હરાં
 અરીકેરા ૧૭૮૧
 અબમેર ૧૭૮૨ સિધીઆએ હોલકરને હરાં
 કુદલા ૧૭૮૫ મરેહાએ નીમનને હરાં
 માલવેલી ૧૭૮૬ જનરલ હારિસે ટીપુને હરાં
 સદાસીર ૧૭૮૬ " સ્ટુઆર્ટ " "
 શીરખપટણ ૧૭૮૬ " એચડે " "
 હદોર ૧૮૦૧ દોલતરાવ સિધીઆએ હોલકરને હરાં
 પુના (૧) ૧૮૦૧ જશવતરાવ હોલકરે પેશ્વાને હરાં
 પુના (૨) ૧૮૦૨ જશવતરાવ હોલકરે પેશ્વા તથા સિ-
 ધીઆને હરાવ્યો.
 અસાઈ ૧૮૦૩ જનરલ વેલ્સલીએ દોલતરાવ તથા રમુજી બે-
 સલે ને હરાં
 અલીગઢ ૧૮૦૩ લોડમેકે મરેહાને હરાં
 દિલ્હી ૧૮૦૩ લોડમેકે સિધીઆને હરાં
 લાસવારી ૧૮૦૩
 આરગામ ૧૮૦૩ લોડ વેલ્સલીએ સિધીઆ તથા બોસલાને હરાં
 ગાવિલગઢ ૧૮૦૩ લોડ વેલ્સલીએ મરેહાને હરાવ્યા
 આઝા (૫) ૧૮૦૩ લોડ લેકે મરેહાને " "
 મુકંદ્રા ૧૮૦૪ અગ્રેએ હોલકરને " "
 દિલ્હી ૧૮૦૪ અગ્રેએ હોલકરને " "
 દિગઢ ૧૮૦૪ ફ્રેન્ચ તથા મોનસને હોલકરને હરાવ્યો.
 કુરકાળા ૧૮૦૪ લોડ લેકે હોલકરને હરાવ્યો.
 બરતપુરનો ઘેરો ૧૮૦૫ લોડ લેકે સેકેર ઘેરું પચ્ચ છતાયું નહિ
 મલુન ૧૮૧૫ જનરલ આકટરસોનીએ ગુર્ખાને હરાં
 મકવાનપુર ૧૮૧૬ " " "
 હરિહરપુર ૧૮૧૬ " " "

ખડકી	૧૮૧૭ કનૈયાળને આજીરાવતે હરા૦
સિતાસહી	૧૮૧૭ અગ્રેજો ગરેહા આપાસાહેબને હરા૦
કોરેગામ	૧૮૧૭ કુપ્તાન રાન્ડને આજીરાવતે ..
નાગપુર	૧૮૧૭ જનરલ હોવેટ આપાસાહેબને ..
જાણપુર	૧૮૧૭ જનરલ હાર્ટીંગે ..
ગાહોદપુર	૧૮૧૭ હાર્ટીંગ તથા માન્કમે હોસકરને ..
આરટી	૧૮૧૮ જનરલ રમથે આજીરાવતા સરદાર ખાપૂ જોખલને હરાવ્યો.

રંચુન	૧૮૨૪ કેમ્પબેલે પ્રહાશોને હરાવ્યા.
પ્રોળ	૧૮૨૫ .. ..
પગામ	૧૮૨૫ .. ..
જાણપુરનાંધે- રા (૨)	૧૮૨૭ લોર્ડ કેમ્બર ગીયરે ગઢ હત્યો.

હોરાત	૧૮૩૭ અગ્રેજો મરાઠી શાહને હરાવ્યો.
પરવાન	૧૮૩૭ સર રોબર્ટ સેલે હોરાત ગઢમેદને હરાવ્યો.
ટેક્કીનધઃટ	૧૮૪૨ અગ્રેજ સરદાર ખેલોકે અરધાનોને હ૦
કંદહાર	૧૮૪૨ જનરલ નોટે .. હ૦
નોની	૧૮૪૨ અગ્રેજ સરદાર નોટે સમસુદીને હ૦
નંદાત	૧૮૪૨ .. ..
ગીયાની	૧૮૪૩ સરચાલ્સ નેપીયરે સિંધીયાને હરાવ્યા.
હંદાપાદ	૧૮૪૩ .. ..
ગહારાજપુર	૧૮૪૩ લોર્ડ ગોફે સિંધીયાને હરાવ્યો.
પ્રતીઆર	૧૮૪૩ જનરલ ગ્રેસાહેબે સિંધીયાને હરાવ્યો.
મુઝકી	૧૮૪૫ ગોફે શીખ લાલસિંહને હરાવ્યો.
હીરોજપુર	૧૮૪૫ ગોફે તથા રમથે લાલસિંહને હરાવ્યો.
બદિવાલ	૧૮૪૫ શીખમોદોએ અગ્રેજોને હાની પોદોઆડી.
અલીવાલ	૧૮૪૬ રમથે શીખ મુલાખસિંહને હરાવ્યો.
સોઆન	૧૮૪૬ રમથ તથા ગોફે શીખ સ્વાગસિંહને હ૦
કીનેરી	૧૮૪૮ મી૦ એડવર્ડ લાલા મુળરાજને હરાવ્યો.
સદુસેન	૧૮૪૮ .. ..

રામનગર	૧૮૪૮ લોડગોફ સેરસિંગ નથા છત્રસિંહને હરાવે
આશીવનવલા	૧૮૪૯ લોડગોફ અને સેરસિંગ તેમાં બંને મક્કા. (બરાબર.)
સુજરાત	૧૮૪૯ લોડગોફ સેરસિંગને હરાવે.
રૂચ	૧૮૫૨ જનરલ ગોડવીને બ્રહ્મીઓને હરાવે
પેણ	૧૮૫૨
ધુલાવર	૧૮૫૬ અંગ્રેજો " ઈરાની શાહને હરાવે "
કતાન	૧૮૫૭ " ચીનના રાખને હરાવે
ભુતાન	૧૮૬૪ " ભુતાનના રાખને હરાવે
મેવંદ	૧૮૮૦ જનરલ રોબર્ટ આયુબખાને હરાવે
મોદલજ	૧૮૮૫ અંગ્રેજો બ્રહ્મીઓને હરાવે
મોનલાગઢ	૧૮૮૫
હીંગડું	૧૮૮૮ અંગ્રેજો " ટિપ્પેટના " રાખને હરાવે
નેટાંગ	૧૮૮૮
કાળાપર્વત	૧૮૮૮ " પહાડી " લોકોને હરાવે
મણીપુર	૧૮૯૧ અંગ્રેજો સરદાર જનરલ કલેટઅન જનરલ લ એલામે મણીપુરના સૈન્યને હરાવે
મુંબઈ	૧૮૯૩ હિંદુ અને મુસલમાન વચ્ચે તેમાં અંગ્રેજો બંને પક્ષને નરમ પાડ્યા.

સુધારા.

કાર્નવાલીસના સુધારા--(૧) બંગાળના જમીનદારોને જમીનદારી રીત બાંધી આપી. (૨) હન્સાર વાસ્તે કલકત્તામાં હાઈકોર્ટ સ્થાપી. (૩) લાંચ અટકાવવાને નોકરીના પગાર વધાર્યા. (૪) કલેક્ટરોનાં અને જજોનાં કામ બુદ્ધિ પાડ્યાં. (૫) ગંદકી સાફ કરવાના પગાર વધાર્યા. (૬) દરેક વેપારીને ત્રણ હજાર ટન સુધીનો વેપાર કરવાની છુટ આપી.

લોડ હેસ્તીંગના સુ—(૧) એના વખતમાં જંગલમાં વૃક્ષોનો પતન થયો. (૨) જંગલમાં ઈંદ્રો રહ્યા, તેથી કૃષ્ણજીનો દેશ વધ્યો.

લોડ વિલ્કીએ બેન્ડીક—એની વાત વાંચો.

હાડિંગના સુ—(૧) હોશિયાર લખવાને, આદ આપવાનો ધારો કર્યો. (૨) હોડિંગને દુધ પીવડાવવાનો બધો કર્યો. (૩) અનાયનો નરમેષ કરવાનો રીવાજ બધો પાડ્યો. (૪) રાહદારી દાસ બધો કર્યો, તેથી વેપાર વધ્યો. (૫) રૂઢીમાં શિલ્પશાળા સ્થાપવામાં મદદ આપી. (૬) નાક, કાન, કાપવાની જગલી સજ બધો પાડો.

દલહુસીના સુ—(૧) ટપાલ ખાતામાં સુધારો કર્યો. (૨) દિંદમાં તાર અને રેલવે મહેલ વહેલાં દાખલ કર્યાં. (૩) ગુલ્હા મનાવનારને મારવાની મના કરી. (૪) ઈન્જનેર, શિતળા, અને ખેતીવાડીના ખાતા કાઢ્યાં. (૫) કૃષ્ણજી ખાતામાં સુધારો કર્યો.

લાવેન્સના સુ—(૧) લસ્કરને માટે કસરતશાળા સ્થાપી. (૨) અધ્યાપના બેઠોનો નિયતિ સુધારી. (૩) કોલેજની ઉત્પત્તિ ખાતાવાને દાક્તરો નામ્યા.

મેથાના સુ—ગીઠાની જમીનમાં સુધારો કર્યો. (૨) ઉપજ અર્થનો હિસાબ પ્રાંતવાર જુદો પાડ્યો. (૩) રેલવે અને વહેરોમાં સુધારો કર્યો.

ગીપનના સુ—પાનું ૧૮૫ મું જુઓ.

ફીરોજશાહના સુ—પાનું જુઓ.

અકબરના સુ—પાનું ૧૦૮ મું જુઓ.

અંદ્રગુપ્તાના સુ—પાનું ૫૪ મું જુઓ.

અશોકના સુ—પાનું ૪૫ મું જુઓ.

અંગ્રેજ સરકારને હિંદમાંથી મળેલો મુલક.

નામ સાલ કયારાજ પાસેથી, કેવીરીતે મળ્યો.

મદ્રાસ ૧૬૩૬ અંગ્રેજીના રાજ પાસેથી વેચાયું.

દુગ્ધસી	૧૬૪૦ ઔરંગઝેબ પાસેથી લેવાયું
મુખબ	૧૬૬૮ ચાલસ બીજ પાસેથી લેવાયું
દેવીકોટા	૧૭૪૮ તંજાવરના રાજા પાસેથી
ધેરીયા	૧૭૫૬ માંચીયા પાસેથી
બંગાળા બંદો- રને ઓડીયા.	૧૭૫૬ દોલોના પાદશાહ પાસેથી બક્ષીરા
૨૪ પરગણા	૧૭૫૭ મીરજાપુર પાસેથી
મહાબીપટણ	૧૭૫૬ હેદ્રાબાદના નીજામ પાસેથી
બદવાન, ચીતા	૧૭૬૦ મીરજાપુર પાસેથી
ગંગ, મેદનીપુર	
ચીંગલપટણ	૧૭૬૧ આફઘાનના નવાબ પાસેથી
ઉત્તરસિરહાર	૧૭૬૫ નીજામ પાસેથી
બનારસ	૧૭૭૫ અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી
સોઠી	૧૭૭૬ મરઠા પાસેથી
નાગેર	૧૭૭૮ તંજાવરના રાજા પાસેથી
ગંતુર	૧૭૭૮ નીજામ પાસેથી
જામલપુર,	૧૭૮૬ ટીપુ પાસેથી
કોઈ મદુર	
તંજાવર	૧૭૮૬ તંજાવરના રાજા પાસેથી
મહિસુર	૧૭૮૬ ટીપુ સુલતાન પાસેથી ભદ્રાધર્મ
સુરત	૧૮૦૦ સુરતના નવાબ પાસેથી
બલ્યારી	૧૮૦૦ નીજામ પાસેથી
તાંજેર	૧૮૦૦ ખાલસા
વાલ્યપ્રાંત	૧૮૦૧ અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી
ખાલાખાટ	૧૮૦૧ નીજામ પાસેથી
કર્ણાટક	૧૮૦૧ કર્ણાટકના નવાબ પાસેથી ખાલસા
રાહિલખડ, અ-	૧૮૦૧ અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી
ભદ્રાખાટ, કાનપુર	
કરકાખાટ	૧૮૦૧ કરકાખાટના નવાબ પાસેથી ખાલસા
બુદેલખડ	૧૮૦૨ બાહરાવ પેરવા પાસેથી

ચૈ.વાંસી તથા	૧૮૦૨ ગાયકવાડ પાસેથી
ચીખલીપ્રગણ	
રિલી, આગ્રા, ગી-	૧૮૦૩ દોલતરાવ સીંધીયા પાસેથી
રત, મધ્ય પ્રાંત.	
બરચ, પાવાગઢ	૧૮૦૩
ધોળકા-ધંધુકા	
નડીઆદ-માતર	૧૮૦૪ ગાયકવાડ પાસેથી
મહુધા	
કમાકિન	૧૮૧૫ નેપાળના રાજા પાસેથી
રિસોન	૧૮૧૬ વલંદા પાસેથી
ધારવાડ	૧૮૧૭ બાજીરાવ પેરવા પાસેથી
અમદાવાદ	૧૮૧૮ મરેઠા પાસેથી
પૂના, મહારાષ્ટ્ર	૧૮૧૮ બાજીરાવ પેરવા પાસેથી
ખાનદેરા	૧૮૧૮ મહારાવ દોલતરાવ પાસેથી
અજમેર	૧૮૧૮ દોલતરાવ સીંધીયા પાસેથી
આસામ-આરા	૧૮૨૬ બ્રહ્મદેશના રાજા પાસેથી
ઠાન ત્રીનાસરીમ	
કુર્ગ અને કાચેર	૧૮૩૪ રાજામાં અંધેર ચાલવાથી ખાલસા
સીંધ	૧૮૪૩ સીંધના અમીર પાસેથી
ટાંકવી બાર.	૧૮૪૫ દેન્મકિના રાજા પાસેથી લેવાથી
શીરમપૂર	
જાલધર	૧૮૪૬ સીંધ પાસેથી
સતારા	૧૮૪૬ બીન વારસથી ખાલસા
ખંજાખ	૧૮૪૬ શીંળ પાસેથી
નાગપુર ઝાંસી	૧૮૫૩ બીન વારસથી ખાલસા
સંબલપુર	
પેઝુ	૧૮૫૩ પ્રહરી બીજા વિગ્રહમાં ખાલસા
વરાહ	૧૮૫૩ બીજા પાસેથી કુલના અરચને પેટ
અયોધ્યા	૧૮૫૬ રાજ્યવા અંધેરથી ખાલસા
મયમહાલ	૧૮૬૧ સીંધીયા પાસેથી

શુભાશાપેશ ૧૮૮૧ રાજ્યમાં અધિર ચાલવાથી ખાલસા
મજીપુર ૧૮૬૧ અધિરથી ખાલસા

—*—

હિંદમાં થયેલા વિમલ્લનાં કારણ તથા પરિણામ.

કર્ણાટકનો ૧ લો વિમલ્લ—૧૭૪૬—૧૭૪૮

કારણ—(૧) યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે મોટો ઝડપ-
ડો થયો; તેનો ઘોળ દુષ્ણીએ હિંદમાં પાડ્યો. (૨) દુષ્ણીએ ઇંગ્લેન્ડ
નોંકા સંન્યતે હરકત કરી. આ બે કારણથી લડાઇ સળગી. તેમાં ફ્રે-
ન્ચ સરદાર લામોર્સેન્સ તથા દુષ્ણીએ ઇંગ્લેન્ડ સરદાર ક્લાઇવનું ત-
થા મેજર લારેન્સનું મદાસ જીતી લીધું. પરંતુ ૧૭૪૮ ફ્રેન્ચ અને
ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે યુરોપમાં એલાશાપેલગી સંધિ થઇ. તે રૂઢીએ ઇંગ્લેન્ડ-
ને મદાસ પાછું મળ્યું.

કર્ણાટકનો ૨ જો વિમલ્લ—૧૭૪૮—૧૭૫૪

કારણ—ફ્રેન્ચ સરદાર દુષ્ણી તથા ઇંગ્લેન્ડ સરદાર ક્લાઇવ,
દેશી રાજ્યની ખટપટમાં પડ્યા; ઇંગ્લેન્ડ સરદાર ક્લાઇવે પોતાના મિ-
ત્ર મલ્લમલ આલ્સીનો પક્ષ પકડી, ફ્રેન્ચ સરદાર દુષ્ણી તથા લાલો
અને તેમના મિત્ર અંદા સાહેબની સામે થયો; અને તેઓને આક્રા-
ટ, આર્ગી અને કોચરેપાક આગળ હરાવ્યા; છેવટે ૧૭૫૪ માં મદ્રા-
સની સલાહ થવાથી ઝડપડો બંધ પડ્યો.

કર્ણાટકનો ૩ જો વિમલ્લ—૧૭૫૮—૧૭૬૧

કારણ—ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે "ધી સર્વન્ટિયર્સ" હવેરની
લડાઇ સળગી, તેની અસર હિંદમાં દાખલ થઈ; તેથી ફ્રેન્ચ સરદાર
લાલોએ ઇંગ્લેન્ડને હાંકી કાઢવા માટે મદ્રાસને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી ઇંગ્લેન્ડ
સરદાર કુટે તથા ફોર્ડે, ફ્રેન્ચ સરદાર લાલો તથા બુસીને વાંદેવાસ
આગળ હરાવ્યા, અને તેમનું પાંદેચેરી લઇ લીધું; ત્યારથીજ ફ્રેન્ચો-
ના પડતી થવા લાગી.

અંજાળી ૧ લો વિમલ્લ—૧૭૫૭.

કારણ—(૧) ઇંગ્લેન્ડે યુરાજીઓદત્તની પરચાનગી વગર ફો-
ર્સેન્ટ વિલ્યમના કિલ્લાને મરાઠન કરાવી. (૨) તવાખની રૈયતને

કીસનદાસ કરીને માણસ ઇંગ્લેન્ડને શરણે ગયો, તે ઇંગ્લેન્ડ નવાળને પાછો સોંપ્યો નહિ. માટે લડાઈ જાઓ, ઇંગ્લેન્ડ સરદાર કલાધવ અને વાટસને મુરાબજોદલાને પ્લાસી આગળ હરાવી મીરજાદરને માઢીએ બેસાડ્યો.

બગાળી ૨ ને વિગ્રહ ૧૭૬૦-૧૭૬૩

કારણ—રૈયતનું રાહદારી માલનું કાચું સેકડું નવ ટકા હતું તે કંપનીના વેપારીઓએ આપ્યું નહિ; તેથી ગીરકાસમની ઉપજન ધોકો લાગ્યો. માટે તેણે નાકા ઉઠાડી મુક્યાં. અને ઇંગ્લેન્ડની હોડીઓ લૂંટી, તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર મેજર મનરો, મેજર કનૈયા, અને મેજર આદમ્સ હતા. તેમણે ગીરકાસમ અને શાહઆલમને, તથા મુગલઓદલાને પટણા પહેલી, ઘેરીઆ, ઉધા નાળા, પટણા જીજ અને બક્સર આગળ હરાવ્યા. અને ખુદા મીરજાદરને જીજવાર માઢીએ બેસાડ્યો ૧૭૬૩.

મૈસુર ૧ લો વિગ્રહ—૧૭૬૭-૧૭૬૮

કારણ—(૧) હૈદરે કેટલાક રાજાનું અપમાન કર્યું. (૨) ઇંગ્લેન્ડના મુલકમાં લૂટફાટ ચલાવી; તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર કનૈયા રંગીયે હૈદરને ચંગામ, ત્રિનોમાલી, અને અય્યર આગળ હરાવ્યો; માટે હૈદરે ૧૭૬૬ માં મદાસ આગળ સધિ કરી.

મૈસુરનો ૨ ને વિગ્રહ—૧૭૮૦-૧૭૮૪

(૧) ઇંગ્લેન્ડે માઢીમની નજીકનો હૈદરનો મુલક દબાવ્યો; (૨) જ્યારે હૈદર ઉપર માધવરાવ પેશાએ ચડાઈ કરી, ત્યારે ઇંગ્લેન્ડે તેને મદદ આપી નહિ. માટે હૈદરે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર બેલી, ફ્રટ, અને એંગ્લીગ્ટન નેડે પોલીશ્વર પહેલી, ચીલાંખામ, પોતુંનોવા, પોલીશ્વર જીજ, સોલીંગર અને પનીઆર આગળ લડાઈ કરી; ત્યારપછી ૧૭૮૨ માં હૈદરનું મરણ થયું. તેથી તેના છોકરા ટીપુએ ૧૭૮૪ માં મંમોર આગળ સધિ કરી.

મૈસુરનો ૩ ને વિગ્રહ—૧૭૯૦-૧૭૯૨

કારણ—ટીપુએ વગર વાંકે ઇંગ્લેન્ડના મિત્ર માધવકારના રાજા ઉપર ચડાઈ કરી; તેથી કાર્નવાલીસે સીમેગા અને અરીકેરા આગળ હરાવ્યો. અને તેનો કેટલોક મુલક જીતી લીધો. તેથી ટીપુએ

૧૭૬૨ માં સીરગપટણ આગળ સમાઈ કરી.

મેસરનો ૪ થો વિગ્રહ—૧૭૬૨

કારણ—ટીપુએ ઇંગ્લેન્ડ સાથે લગ્નના નેપોલીયન ઓનાપાટ તથા કાયુલના પાદશાહ અમાનશાહ નેડે કાગળ પત્રો વ્યવહાર રાખ્યો. તે પત્રો વેલેરલીએ પકડ્યા; તેથી લડાઈ નામી. ઇંગ્લેન્ડ સરકાર હેરીસ, બેમર્ડ, અને સ્ટુઅર્ટ હતા. તેમણે ૧૭૬૬ માં માલવેલી અગાસીર અને સીરગપટણ આગળ ટીપુને હરાવ્યો. બેમર્ડ સમ્રાજ્ય નેડે સહતા ટીપુ સીરગપટણ આગળ રણમાં પડ્યો.

અરેહી ૧ લો વિગ્રહ—૧૭૭૫—૧૭૮૨

ઇંગ્લેન્ડ રાષ્ટ્રોના પક્ષે પકડ્યો. તેથી માધવરાવ પેરવા લડવાને સામો થયો. અને ઇંગ્લેન્ડ સેન્યને ૧૭૬૯ માં આરાસના મેદાનમાં હરાવી ચોતાને મન ગમતી સરતો વારગામ મુકામે કબુલ કરી છેવટે એ વિગ્રહનો અંત સાલગાઈવી સલાહ યનાથી પૂરો થયો.

અરેહી ૨ નો વિગ્રહ—૧૮૦૩—૧૮૦૪

સિંધીઆ તથા બોસલા પાછરાવર અદેખાઇ કરવા લાગ્યા; કારણકે પાછરાવે ઇંગ્લેન્ડ સાથે વસાઈ મુકામે શરમ લમાડે એવી સરતો કબુલ કરી હતી. આથી પાછરાવના પર અદેખાઇ કરનાર સિંધીઆ તથા બોસલાને દિલ્હી, લાસવારી, આરગામ અને અસાઈ આગળ ઇંગ્લેન્ડ સરકારસેકે તથા વેલેરલીએ હરાવ્યા. આખરે સિંધીઆએ સરકારને સામ આગળ અને બોસલાએ દેવગામ આગળ સધિ કરી. ૧૮૦૩

હોલકર—એણે ઇંગ્લેન્ડના મુલકમાં લુટફટ કરવા માંડી, તેથી બોસન સાહેબે તેની માછળ ખડો મુકદ્દમી નાજમાં તેને ઘેરી લીધી. પણ ત્યાં બોસનની હાર થઇ. ફરીથી ૧૮૦૪ માં હીમ આગળ બોસનને તથા ફોર્ડે તેને હરાવ્યો. અને તેજ સાલમાં હરશાખાદ આગળ લાડે સેકે હરાવ્યો. પણ તાબે થયો નહિ; આખરે તેણે ૧૮૦૫ માં રામપૂરમાં આગળ સધિ કરી.

અરેહી ૩ નો વિગ્રહ—૧૮૧૭—૧૮૧૮

કારણ—(૧) પાછરાવ પેરવાએ, ઇંગ્લેન્ડની તાબેદારી તળેથી નીકળી જવા માટે સિંધીઆ, બોસલા, અને હોલકર નેડે છુપી મ-

સહતકરી. (૨) ગામડવાડે નાણાનો ફડચો કાઢવા મંગાળપર વહીલને મુને મોકલ્યો. ત્યાં તેને પાછરાવના ગમલતીઆ પ્રાંતકરવે મારી નાંખ્યો. (૩) પાછરાવે એલદીરટનના તંબુપર હલ્લો કર્યો; માટે લડાઈ સળગી ઇગળ સરદાર કર્નલપર; રટાન્ટન, અને રમીયે ખડકી, કેરેગમ, અને આરટી આગળ પાછરાવને હલ્લો.

અ બોસલા—ઈંગ્લેન્ડે આપાસાહેબને નાગપૂરની માદી આપી; છતાં તેણે ઇંગ્લેન્ડ જેન્કીસનપર હલ્લો કર્યો; તેથી લડાઈ સળગી નાગપૂર ને જળપુર આગળ ઇંગ્લેન્ડે તેને હરાવ્યો; ને સ્થુજી ખીજને ૧૮૭૭ માં નાગપૂરની માદી આપી.

બ હોલકર—જશવંતરાવ હોલકરની સ્ત્રી તુલસીબાઈ મદદાર-રાવને ક્રતક લઈ કારખારે કરવા ભાગી. તે ઇંગ્લેન્ડના મતને ગળતી હતી; તેથી તેના સરદારોએ તેને મારી નાંખીને ઇંગ્લેન્ડ સામે લડાઈ શરૂ કરી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર હિસ્લોપ તથા ગાલ્ફમે માદીદુર આગળ ઇંગ્લેન્ડના લશ્કરને હરાવ્યું. આખરે ૧૮૧૭ માં મદેસર આગળ કરાર થવાથી લડાઈનો અંત આવ્યો.

નેપાળ સાથે વિગ્રહ—૧૮૧૪—૧૮૧૬

કારણ—(૧) ગુપ્ત રાજ્યો ઇંગ્લેન્ડના મુલકમાં ભૂટપ્રાંત, ચલાવી. (૨) ઇંગ્લેન્ડના દોરત બોટવાળાના રાજ્યને કેદ કર્યો. (૩) બોટવાળામાં ૧૮ ઇંગ્લેન્ડને કાપી નાંખ્યા. માટે લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદારોએ મહુન, મકવાનપૂર, અને હરિદરપુર આગળ ગુપ્ત રાજ્યને હરાવ્યો. તેથી તેણે ખટમડું (સેંગાહલી) મુકામે સંધિ કરી

પિંહારી વિગ્રહ—૧૮૧૭

પિંહારા પૈસો મેળવવા માટે રિયંતને ગળે ફાંસી દેતા હતા. તેમજ મોઢે મરચાંના તોળરા ખાંધતા, વળી માણસને લૂંટમાં વીંટાળી સળગાવતા હતા. માટે લડાઈ સળગી; તેમના મુખ્ય ચાર સરદાર હતા. અમીરખાં, કરીમખાં, ચિહુ, વસીઅલમદમદ તેમને ઇંગ્લેન્ડ સરદાર મેજર લેસીગટન, મેકડોવેલ, અને હિસ્લોપે પકડ્યા. છેવટે તેઓ તાબે થયા; તેથી ઇંગ્લેન્ડ તેમને ભગીર આપી.

પહેલો બહી વિગ્રહ—૧૮૨૪—૧૮૨૬

કારણ—પ્રહી રાજાના કેવળી કેદલાઈ માણસો ઇંગ્લેન્ડને રાત-

જો ગયા; તે ઇંગ્લેન્ડ ખાલી રાખને સોંપ્યા નહિ. (૨) બંગાળની પાસેના કેટલાક બ્રિટિશ મુલકપર ખાલી રાખ દાવો કરવા લાગ્યો. (૩) ખાલી રાખને શાહપુરી બેટ પાસેના બ્રિટિશ વહાણને તુકસાન કર્યું, તથા ૧૧૩ ઇંગ્લેન્ડને કાપી નાંખ્યા, (૪) ઇંગ્લેન્ડના ગિર ગામવારના રાખ ઉપર ખાલી રાખને મહાઈ તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર સર આર્થિબાઈ કુન્જેલે ખાલી સરદાર મહાબાદશાને રંગુન. ગ્રામ અને પગામ આગળ ૧૮૨૪-૨૫ માં હરાવ્યો; તેથી ખાલી રાખને ૧૮૨૬ માં પાન્ડોળા મુકામે સંધિ કરી.

ખાલી બીજો વિમલ—૧૮૫૨

કારણ—(૧) ખાલી રાખના કારભારી રંગુનના મુખ્યને ઇંગ્લેન્ડ વેપારીઓપર જીલ્લમ કર્યો. (૨) ઇંગ્લેન્ડ કપ્તાનનું અપમાન થું, તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર સેમ્યુઅલ અને ગોડવીને રંગુન અને પેગુ આગળ ૧૮૫૨ માં ખાલી રાખને હરાવ્યો. માટે પેગુ આગળ સંધિ કરી ૧૮૫૨.

ત્રીજો ખાલી વિમલ—૧૮૮૫

કારણ—(૧) બ્રહ્મદેશના રાખ થીખોએ પોતાના રાજ્યમાં ફ્રેન્ચ અધિકારી રાખ્યા. (૨) ફ્રેન્ચને રેલવે બાંધવાની છૂટ આપી. (૩) મુંબાઈની ખરમા ફ્રેનિંગ કંપનીને હરકત કરી. (૪) ઇંગ્લેન્ડના માણસોને બંદીખાને નાંખ્યા; તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર રહેડન, તથા પેન્ડરગાસ્ટને થીખોને માંદસેજ આગળ હારવી રત્નાગીરીમાં કેદ કર્યો. પછી થોડી મુદતે બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો.

પહેલો અફઘાન વિમલ ૧૮૬૯-૧૮૪૨.

કારણ—રૂપિયા સરકારે હિંદુસ્તાન ઉપર તલપ મારવા માટે હોસ્ત મહમદ સાથે મિત્રવારી બાંધી, તેથી ઇંગ્લેન્ડને બચ લાગ્યો, માટે હોસ્ત મહમદ સાથે સલાહ કરવાને બંનસને મોકલ્યો. તેનું હોસ્ત મહમદે અપમાન કર્યું. તેથી લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર બનકીન, સેલ, એલફિસ્ટન, મોટ, પોલોક અને બ્લારલ ઇંગ્લાંડ હતા. પરવાન આગળ હોસ્ત મહમદને સેલે હરાવ્યો. છેવટે બંધીવાનને છોડાવી બધું સરકારે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું.

બીજો અધિવાન વિમલ ૧૮૮૦-૧૮૮૧

કારણ—શેરબંધી રૂપીયા સાથે સલાહ કરતો હોમ, એવું જ આપણી ઇમેજ તેની પાસે બકીલ મોકલ્યો, તેનું શેરબંધીએ અપમાન કર્યું અને રૂપ એકસાને માન આપ્યું, તેથી લડાઇ સળગી. અધિવાન સરદાર વાકુળજી, અયુજી, મુશાજી, ગિરજુઆજી અને બન મહમદ હતા. તેઓને ઇમેજ સરદાર રાખડે તથા રદુઆરે નરમ પાડ્યા. છેવટે કેટલાક સરતોએ ઇમેજે અપહુલ રહેવાનું કાલુશની માફી આપી.

શિંષ વિમલ ૧૮૪૨-૧૮૪૩

કારણ—(૧) અમીરોએ કરાચી આગળ ઇમેજ માલની જ કાત લીધી. (૨) સિંધમાં રેસીડેન્ટ રાખવાનો અમીરોએ ના પાડી (૩) મુઆઝના સરદારને અધિવાનીરતાનમાં જતાં અટકાવ્યું તેથી લડાઈ સળગી. ઇમેજ સરદાર સરઆલસ નેપોળરે સિંધના અમીર શેરમહમદ અને શાહમહમદને હિંદાબાદ અને મિયાની આગળ ૧૮૪૩માં હરાવી સિંધ ખાલસા કર્યો.

સિંધીઆ વિમલ—૧૮૪૨-૧૮૪૪

કારણ—ઇમેજે જ કાઠના મામલો પક્ષ સ્વીકાર્યો, માટે તારા બાઈએ ઇમેજના લીમેલા કારબારીને હરકત કરી તેથી લડાઇ સળગી. ઇમેજ સરદાર એલજીન, ગોફ અને એસાહેબે તારા બાઈના સરદારને ૧૮૪૩ માં માહારાજપુર અને પનોયાર આગળ હરાવ્યું, માટે તારાબાઈએ ગ્વાલીયરની સંધી કરી. ૧૮૪૪

પહુલો શીખ વિમલ-૧૮૪૪-૧૮૪૬.

કારણ—શીખ લોકો ગળ વધી પડવાથી તેમણે ફિરોજપુરના ઇમેજ બાબાને હરકત પોહોંચાડી, તેથી લડાઇ સળગી. ૧૮૪૫ માં મુડકી અને ફિરોજપુર આગળ તથા ૧૮૪૬ માં સોલાન અને બાલીવાલ આગળ ઇમેજ સરદાર ગોફ તથા રિમથે ચામસિંહ, ગુલામસિંહ તેજસિંહ અને લાલસિંહને હરાવ્યા. તેથી તેમણે લાહોરની સંધી કરી.

બીજો શીખ વિમલ—૧૮૪૪-૧૮૪૬

કારણ—મુલતાનના સુબા સાલા મુખરાજે ઇમેજ સરદાર મી.

અમન્યુ' અને એન્ડરસનને મરાવ્યા, તેથી લડાઈ સળગી ઇંગ્લેન્ડ સરદાર એડવર્ડ અને જોહ્ન કિનેરી, સડ્ડેન, રામનગર, ત્રિશી-વનવલ્લા અને મુંબરાત આમળ શેરસિંહ અને છત્રસિંહને હરાવ્યા અને દુલીપસિંહને વર્ષાસન બાંધી આપી ૧૮૪૯ માં પંજાબ પ્રાંત ખાલસા કર્યો.

પહેલો ચીનાઈ વિગ્રહ-૧૮૪૦-૧૮૪૨

કારણ—ચીનના રાજાએ પોતાના દેશમાં આવતુ બ્રીટિશ અ-દ્વીષ્ટ અટકાવ્યું માટે લડાઈ સળગી. આકલાડે જોહ્ન સાહેબને લશ્કર આપી ચીનપર મોકલ્યો. તેણે ચીનના રાજાને હરાવી ચીનના બં-દરેમાં વેપાર કરવાની મંજુરી મેળવી.

બીજો ચીનાઈ વિગ્રહ ૧૮૫૭

કારણ—કંતાનના સુબાએ પોતાના દેશમાં વેપાર કરનાર ઇંગ્લેન્ડને હરકત કરી, માટે બીજાવાર ચીન સાથે લડાઈ સળગી. એ-લજીએ કંતાનના સુબાને હરાવી ચીનનાં બંદરેમાં વેપાર કરવાની છુ-ટ મેળવી.

ઘરાન સાથે વિગ્રહ ૧૮૫૭

પોટનર નામના ઇંગ્લેન્ડને હરાતમદ છત્રવામાં ઘરાની શાહે હરકત કરી. તથા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારોનું અપમાન કર્યું માટે લડાઈ સળગી. ઇંગ્લેન્ડ સરદાર ઔટ્રામે ઘરાની શાહને હરાવ્યો તેથી શા-હે પેરીસની સંધી કરી; અને અફઘાનીસ્તાન ઉપરથી પોતાનો દાવો ઉઠાવ્યો.

બુતાન સાથે વિગ્રહ ૧૮૬૪

આસામની તળેટી ખાસે દુવાર નામે પરગણું હતું. તે સેવા માટે ભારેન્સે બુતાનના રાજાને કેટલાક રૂપિયા આપવા માંડ્યા, છ-તાં તેણે માન્યું નહિ. તેથી લડાઈ સળગી. છેવટે ઇંગ્લેન્ડે ૨૫ હજાર રૂપિયા આપી એ પરગણું પોતાને લાખે કર્યું ૧૮૬૪.

(૨) મહમદગીજની અને શાહયુદ્ધીનધારી

(૧) મહમુદે જેમ હિંદપર હુમલા કર્યા, તેમ શાહયુદ્ધીને કર્યા.

(૨) ગીજનીની સ્વારીઓ દ્રવ્યભોજી હતી. અને ધારીની સ્વા-રીઓ રાજ્ય ભોજી હતી.

(૩) જાંતે ધરમાભિમાની હતા; તેમજ પરાક્રમ અને નિર્દયતામાં સરખા હતા.

અલાહિદીન, ખુની અને મહુમદ આંડો.

(૧) માણસોની કતલ કરવામાં ખતોજી સરખા હતા; (૨) ખુની અબજુ ને ગાંડો બજોલો હતો. (૩) ખુનીએ રાજ્યસત્તા વધારી; અને ગાંડાએ થટાડી.

અલાહિદીન ખુની અને ઐરંગઝેબ.

(૧) કુટુંબનું કાસળ કાઢવામાં ખતો સરખા હતા. (૨) હિંદુઓ ઉપર હેર કરવામાં ખતો સરખા હતા. (૩) અલાહિદીનના કાપલ સારા ને ઐરંગઝેબના પુરા. (૪) લડવાની કળામાં ઐરંગઝેબ કરતાં ખુની નામીયો હતો. (૫) રાજ્યની હદ વધારવામાં અલાહિદીન આલોક હતો.

હિરોજશાહ ને શિરશાહ.

(૧) લોકોપયોગી કામ કરવામાં ખતો સરખા હતા. (૨) હિરોજશાહ નખલો, ને શિરશાહ ચરો હતો. (૩) હિરોજશાહે સત્તા ધથટાડી ને શિરશાહે વધારી.

(૫) અકબર અને ઐરંગઝેબ.

(૧) રાજ્યકીય શક્તિ દ્રઢતા અને અંચલાદમાં ખતો સરખા હતા.

(૨) અકબરે હિંદુનો જીજ્ઞાસા વેરો માફ કર્યો, અને તે ઐરંગઝેબે ચાલુ કર્યો.

(૩) અકબરે હિંદુઓને નોકરીમાં કાબલ કર્યો, અને ઐરંગઝેબે કાઠી મુક્યા.

(૪) અકબર ઉદાર, કામવાન, ને પ્રમાણિક હતો, પણ ઐરંગઝેબ કપટી અને પક્ષપાતી હતો.

(૫) અકબરે હિંદુ ધર્મને ઉત્તેજન આપ્યું, ને ઐરંગઝેબે હિંદુ ધર્મ ઉપર જીજ્ઞાસા મુક્યો.

(૬) અકબરે રજપૂતોની જોડે દોસ્તી બાંધી, ને ઐરંગઝેબે દુરુમનાઈ વધારી.

(૭) અકબરે હિંદુઓનું સૌથી વધુ ચાલુ કર્યું, ઐરંગઝેબે મુસલમાનોની દીજરી સત ચાલુ કર્યો.

આજીરાય મહેલો ને આજીરાય બીજો.

(૧) મહેલો હોશિયાર ને બીજો પાયસો હતો. (૨) મહેલાઓ મરેહી અંગે સાથે સંપ સખ્યો ને બીજાઓ કુચ પાઠ્યો. (૩) મહેલાઓ મરેહી સત્તા વધારી, ને બીજાઓ ઘટાડી.

શિવાજી અને જાજીરાય.

(૧) શિવાજી બહાદુર ને શરો હતો. તેના જાજીરાય પણ હતો. (૨) શિવાજીએ મરેહી રાજ્યનો પાયો નાખ્યો, અને જાજીરાયે તે પર રાજ્યના વધારાની કમારત ચણી.

(૩) જાજીરાય કરતાં, શિવાજી મુશકનો બહોળરત રાખવામાં હોશિયાર હતો.

દુપ્લી અને લાલી.

(૧) મહેલોનું જડમળ કાઢવામાં બંને સરખા હતા.

(૨) દુપ્લીએ કેન્દ્ર રાજ્ય મેળવ્યું, પણ લાલીએ તે ગાયું.

(૩) યુદ્ધ દોરાલ્યમાં દુપ્લી કરતાં લાલી ચઢિયાતો ગણતો.

કલાઇવ ને શિવાજી

(૧) કલાઇવે બ્રીટિશ રાજ્યનો પાયો નાખ્યો, તેમ શિવાજીએ મરેહી રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. (૨) બંને નાનપણથી બધા નહિ. (૩) કલાઇવે અગીયંદો દગો દીધો, તેમ શિવાજીએ અગ્યંદો દીધો. (૪) રાજ્ય સાચવી રાખવામાં બંને સરખા હતા. (૫) બંનેમાં સરકરી ગુણ સ્વભાવિક હતા. (૬) નાનપણમાં કલાઇવ છંદાદમાં બગરો લુંટતો, તેમ શિવાજી દક્ષિણમાં લુંટકાર કરતો.

કલાઇવ ને હૈદર.

(૧) કલાઇવે હિંદમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, તેમ હૈદરે મૈસુરમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. (૨) બંને નાનપણથી બધા નહિ. (૩) કલાઇવે અગીયંદો દગો દીધો તેમ હૈદરે કારીકલની વિધવા રાણીને દગો દીધો. (૪) બંનેમાં સરકરી ગુણ સ્વભાવિક હતા.

કલાઇવ અને દુપ્લી.

(૧) દેશી રાજ્યોની ખટપટ માથે બોરવામાં બંને સરખા હતા.

(૨) કલાઇવમાં યુદ્ધ દોરાલ્ય હતું તેવું દુપ્લીમાં નહોતું.

(૬) કલાછવે દેશી સરકરનો પ્યાર મેળવ્યો, તેમ દુષ્કાળ મેળવ્યો નહિ. કલાછવ ને હેરતીગસ.

(૧) કલાછવે ખુટિસે રાજ્યના પાંચો નાખ્યો. તેપર હેરતીગસે રાજ્ય કારખાસનો હમારત ચઢ્યો.

(૨) કલાછવે રાજ્ય મેળવવામાં ખુદિ વાપરી, તેમ હેરતીગસે રાજ્ય ચેલાવવામાં વાપરી (૩) કલાછવે દેશી રાજ્યો બેર મિત્રાચારીથી વર્ત્યો અને હેરતીગસે દેશી રાજ્યો પાસેથી પેસા ચોરાવ્યો.

વેલેસ્લી ને ઉલોઝી

(૧) બનેની રાજ્ય નંતિયા દેશી રાજ્ય ખાસસા થવાં

(૨) વેલેસ્લીએ મુળાખ, મદ્રાસ, વાવ્ય પ્રાંત મેળવી રાજ્ય વધાર્યું. તેવીજ રીતે ઉલોઝીએ પંજાબ, મધ્યપ્રાંત, અને અલ્હદેશ મેળવી રાજ્ય વધાર્યું.

(૩) વેલેસ્લી કરતાં ઉલોઝી દેશ આખાદ કરવામાં અટિયાનો હતો.

(૪) વેલેસ્લીનીની રાજ્યનંતિ શાંતિવાળી હતી. તેવીજ ઉલોઝીની નહોતી, તેથી બળવાનું મુળ રોપાયું.

બેન્ટીક અને અકબર.

(૧) અકબરના વારામાં જેવી શાંતિ હતી, તેવીજ બેન્ટીકના વારામાં હતી. (૨) જંગલી રીયાળે બધે પાડવામાં બને સરખા હતા.

(૩) બને જણે કેળવણી માટે નિશાળો સ્થાપી.

બેન્ટીક ને રીપન

• (૧) બને જણ રૂયતને વહલા હતા. (૨) કેળવણીનો ફેલાવો કરવામાં બનેના વિચાર સરખા હતા.

(૩) દેશી ભોદોને મોટા હોદ્દા આપવામાં બનેનાં મન સરખાં હતાં. (૪) બનેના વખતમાં રૂયત શાંતિમાં હતી.

(૫) વસુક્તાનખાતુ સુધારવાપર બનેનાં મન સરખાં હતાં.

(૬) હિંદને દેવામાંથી હુગાંવામાં બનેની મહેનત સરખી હતી.

લીટન ને ડક્લીન

(૧) હિંદપર અચેનો બોળે નાંખવામાં બનેજણ સરખા હતા.

(૨) લીટને લેસેન્સટેક્સ નાખ્યો, તેમ ડક્લીને ઇન્કમટેક્સ નાખ્યો.

(૩) લીટને કેમરે હિંદ કિસાહ કર્યો, તેમ ડક્લીને જ્યુગીલો

મહોત્સવ થયો.

(૪) બને કાન્ડરવેટીવ પક્ષના હતા.

ઉપયોગી હેવાલ.

કલાપવ — એ ૧૭૨૫માં કંપનીના આ પૈશાચર પ્રમથના મેટિયુન ગામમાં જન્મ્યો હતો. ૧૭૪૪માં કંપનીસાથે દિલ્હીમાં આવ્યો; કંપની એ એને કારકુનની જગા આપી, પણ તે પસંદ ન પડવાથી લશ્કરી ખાતામાં દાખલ થયો. પછી તે ત્રાંચીના પક્ષી, આર્કાટ, અર્નિ-અને કોવરે પાકની બગાઈમાં પકાયો; ૧૭૫૨ માં પહેલીવાર વિલા-ગયો, પછી ૧૭૫૫ માં ગરુરનર થઈ આવ્યો. ૧૭૫૭ માં પ્લાસી આગળ મુરાજીએ હારને હરાવ્યો. ૧૭૬૦ માં બીજીવાર વિલાયત ગયો અને ૧૭૬૬ માં પાછો આવ્યો; ત્યારપછી ૧૭૬૭ માં વિલા-યત ગયો, ત્યાં તેના વેરાએ લાય લીધાનો આરોપ મુકયો; તેમાં તે નિર્દોષ થયો; આ મદાન નરે, બ્રીટિશ રાજ્યને પાયો નાખ્યો, ત્યારથી જ ઇંગ્લેન્ડની ચડતી થઈ; આ નર, ૧૭૭૪ માં આપવા-ત કરી મરણ પામ્યો.

દુષ્ટી — એ ફ્રેન્ચ કંપનીમાં ૧૭૩૧ માં વેપારી હતો. એની હોશીયારી જોઇને ફ્રેન્ચ સરકારે એને પોંદેચેરીનો ગવર્નર બનાવ્યો. એનામાં મુદ્દ કૌશલ્ય કલાપવ જેવું નહોતું; તોપણ ઇંગ્લેન્ડને દિલ્હી-સ્તાનમાં કાઢી મુકવાને મહેનત કરતો હતો. એણે ૧૭૪૬ માં મ-દ્રાસ છત્યું, તેથી ફ્રેન્ચ સરકારે એને માર્કિસનો ખિતાબ આપ્યો. એણે આર્કાટ અને હેરાખાદની ગાદીને માટે ત્યાં હુકાર ઉભા કર્યા. અને આર્કાટના નવાબ અન્વરહીનને ૧૭૫૧ માં અંબુર આ-ગળ હરાવ્યો. એ ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સ ગયો, ત્યાં ફ્રાન્સસરકારે એનું અપમાન કર્યું; માટે આ અફસોસથી ૧૭૬૩ માં મરણ પામ્યો.

લાલી — પાનુ ૧૪૩ મું બુઝો.

બુસી — પાનુ ૧૪૩ મું બુઝો.

મહમદઅલી — એ કબૂલકનો નવાબ હતો, એને અદાસાહેબ કહીને જમાઈ હતો, એ જમાઈએ મરેહાનાં ત્રાંચીના પક્ષી અને ત-નવરનાં છતી લઈ પોતાના ફ્રેન્ચ મીત્ર દુમાસને આપ્યાં, માટે મરેહા સરદાર રાધોજી અને મોરાશીરાવે, મહમદઅલી ઉપર ચડાઈ કરી તેને અંબુર આગળ ૧૭૪૭ માં હરાવ્યો. અને દોસ્તઅલીના ફોરસા સફરઅલીને નવાબ ઠરાવ્યો તથા અદાસાહેબને પકડી સતારે

સહ મયા, અને ત્યાં જાંદીખાને નાંખ્યો.

અંદાસાદેખ—એ દોસ્તઅલીનો જમાઈ હતો. એને મરેહા-
એ જાંદીખાને નાંખ્યો હતો, ત્યાંથી કન્ય સરદાર દુષ્ણએ મરે-
હાને સાત સાબ રૂપિયા આપી છોડાવ્યો. અને તેને કહ્યોટકની ગા-
દી આપવાનું હરાવ્યું. પછી એ ત્રણે જણે કહ્યોટકના નવાળ અ-
ન્યરહીનને ૧૭૫૧ માં અંબુર આગળ મારી નાંખ્યો. અને એના
દોકરા મદમદઅલીને તિઓનાપલીમાં ઘેરો, પણ એ ઘેરો ઇંગ્લેન્ડ
ઉઠાવી પોતાના મીત્ર મદમદઅલીને છોડાવ્યો. અને તેને કહ્યોટકની
ગાદીએ બેસાડ્યો.

નાનાફરનવીસ—એ માધવરાવ પેશ્વાનો કારભારી હતો. જ્યા-
રે પુનાની ગાદી માટે રાધોળાએ ઇંગ્લેન્ડ સાથે સુસ્તની સંધી કરી
હતી. ત્યારે નાનો સવાઈ માધવરાવના તરફ હતો. એણે નિજમને
કુર્દવાની લડાઈમાં હરાવ્યો હતો. એ નામગદો મરેહી રાજ્યનું બ-
ળ અને સ્વતંત્રતા જળવવાની કોશીશ કરતો હતો, એવામાં એનું
મરણ થયું ૬૦ સં ૧૮૦૦

રામનારાયણ—એ મીરકાશમના વખતમાં બંગાળમાં ફા-
જદાર હતો. એણે ઇંગ્લેન્ડને મદદ કરી હતી, તેથી નવાબે એને ગળે
પથરો ખાંધી નદીમાં નાંખ્યો.

નંદકુમાર—એ રાતે બ્રાહ્મણ અને મોટો જાગીરદાર હતો.
તેણે કોંસીલના કેટલાક મેમ્બરની શીખવણીથી ગવર્નર જનરલ વા-
નહેસ્ટીંગસ ઉપર લાંચ લીધાનું તહોમત મુક્યું. પણ એવામાં એના
ઉપર જુદું ખત બનાવ્યાનું તહોમત હતું, અને તેની તપાસથી
સુપ્રીમ કોર્ટમાં થઈ, તેમાં નંદકુમાર ગુન્હેગાર હોયો, માટે ઇંગ્લાંડનાં
કાયદા મુજબ તેને ફાંસીની સિક્કા થઈ.

મુજફ્ફરજી—નિજમ હિલમુસ્કના મોટા હોકરા ગ્યાસુદીને ગા-
દી સેવાની ના પાડી. તેથી તેનો બાઈ નાશીરજાંગ ગાદીએ બેઠો, પણ
તેને તેના બાઈમુજફ્ફરજી દુષ્ણની મદદથી ઉઠાડોમુકીપોતેગાદીએ બેઠો.

નાશીરજાંગ—એ નિમમુસ્કનો હોકરો હતો, એને એના બા-
ઈ મુજફ્ફરજી દુષ્ણની મદદથી ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો.

મેજરલારેન્સ—એ ૧૭૪૮ માં હિંદમાં આવ્યો, અને ૧૭૪૯

માં એને ગદામમાં હાકેમની પ્રદત્તી મળી, એ લડાઈમાં કલાઈવના
જેવો એકો હતો, એણે ૧૭૫૨ માં ફ્રેન્ચોને પાદુર આગળ હરા-
વ્યા, તેમજ ગદાસ અને ત્રિચીનાપલ્લેની ઘેરો લડાવ્યો, તેમાં તેણે
ધણી શર જતાવ્યું હતું. એ ૭૮ વર્ષની વયે ૧૭૫૩માં મુજરી ગયો.

લોર્ડ લેક—ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં એને ફ્રિંગા સેનાપતિની
જગે મળી, પછી દિલ્લી, લાસવારી, અને અસીગદ આગળ
નિધીઆ તથા લેસલાને હરાવ્યા, ગરેહાની કેદમાંથી શાહઆમ
પાદશાહને છોડાવ્યો, વળી ફોગ, અને ફરકાખાદ આગળ જશ-
વંતરાવ હાલકરને હરાવ્યો, તેમજ વારતપુરના અજીત દિલ્લા ૬૫૨
ઘેરો લાદ્યો, પછી જતાયો નહિ તેથી તે પાછો નાઠો એ ૧૮૦૭
માં ઈંગ્લાડ ગયો અને ત્યાં ૧૮૮૮ માં મરણ પામ્યો.

ફુટ—એણે ચંદ્રનાથ અને પાદેચેરીમાં ઘેરો લાદ્યો હતો, તેમજ
વાંદેવામ અને પ્લામીની લડાઈમાં પાદદુરો જતાવી હતી, વળી પ્રાદે-
વાશ, પોલ્લેનોવાસ, પોલીસા અને સોલીંગર આગળ હેદરને બદા-
દુરી જતાવી, પરંતુ હેદરે ત્રિલાખ્યાગ આગળ ૧૭૮૧ માં હરાવ્યો.

લોર્ડગાઈ—એણે ત્રિધીઆને પતિઆર આગળ તથા શીખને
મુઝફ્ફી, ફોરજપુર, સોખાત, રામનગર, ચીલીયનવલા, અને મુજરાત
આગળ બહાદુરી જતાવી શીખ લોકોને તમાવ્યા હતા. એણે ચીનના
જાંઘરોમાં સેપાર કરવાની છુટ ચીન પાસેથી મેળવી હતી.

ફોર્ટસેલ—આ સરદાર અફઘાન લડાઈમાં નાગાઓ મથા-
યો, એણે પર્યાત આગળ દોરતમહમદને નસાડ્યો. તેમજ જલાલા-
ખાદ આગળ અજીરખા સામે ટક્કર લઈ કાબુલ જતું, એની બાઈકે
તથા છોડીએને અફઘાનોએ કેદ કર્યા હતાં, ત્યાંથી એ બહાદુરે છોડા-
વ્યાં, એ મુઝફ્ફીની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

મુશ્કિલકીખા—પાનુ ૧૪૪ મુ. જુઓ.   સુભખા—પાનુ ૧૪૪ મુ. જુઓ.
અલીવર્લીખા—પાનુ ૧૪૪ મુ.   સુરાજચૌહાણ—પા. ૧૪૫
અમીચંદ—પાનુ ૧૪૫ મુ.   હેદર પાનુ ૧૫૧ મુ. જુઓ.
ટીપુ—પાનુ ૧૫૨ મુ.   ચેમતસિદ પાનુ
મિરગઝવ—પાનુ ૧૪૭ મુ.   મિરકશમ પાનુ ૧૪૮ મુ.   ”

પહેલાંના અને હાલના વારામાં રૈયતની હાલત સરખાવો.

મુસલમાનોના અને હાલના વારામાં રૈયતની હાલત

(૧) મુસલમાનોના વખતમાં ગરીબોપર જુદાજુદા ગુનારવામાં આવતો, પણ હાલના વખતમાં વાઘ અને બકરી એક આરે પાછી પીવે છે.

(૨) મુસલમાનોના વખતમાં લડાઈ વખતે ઘરખાર છોડીને નાશી જવું પડતું; પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં લડાઈ વખતે રૈયત પોતાના ધનમાં મચી રહે છે.

(૩) મુસલમાનોના વખતમાં ચોક્કસ કાયદા નહોતા, તેથી રૈયતને પણ દુઃખ વેઠવું પડતું. પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં ચોક્કસ અને પક્ષ કાયદા હોવાથી રૈયત આનંદ છે.

(૪) મુસલમાનોના વખતમાં પાદશાહની રાજ વગર પોતાના મિત્રને જમવાનું આમંત્રણ કરાવું નહોતું, તેમજ રાજ્ય દરખાસ્તમાં છુટથી બોલો શકાતું નહિ; વળી, સરકારી કામની વિશદ બોલનારની જગ્યા કાપી નાખતા, પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં રૈયત રાજ્ય વિશદ ટીકા લખી પોતાના વિચારો દર્શાવી શકે છે.

(૫) આગલા પાદશાહોના વખતમાં હિંદને વેપાર એક કરોડ રૂ. સુધીનો હતો; પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં હિંદને વેપાર ૫૦ કરોડનો છે.

(૬) આગલા પાદશાહોના વખતમાં ખર્ચનો પૈસાથી ખરબચડો અને રૈયત દુઃખી હતી; પણ હાલ હાલ હાલ સરકારને હિંદ ખાતે ૨૩ કરોડ રૂ. દેવું છે. અને હાલ તો રૈયત આનંદ છે.

(૨) મરેઠા અને હાલના વારામાં રૈયતની હાલત સરખાવો.

(૧) મરેઠી રાજ્યશીતી કની હતી, તે એ રાજ્યની કહેવત પર

થી જણાવ્યું આવેછે, — પાસા પડે તેમ દાવ અને રાગ કરે તેમ ન્યાય; એટલે જોમ પાસા પડે તેમ દાવ અને રાગ કરે તે ઇન્સાફ પણ ઇન્સાફ રાજ્ય તે " રાગરાજ " જેવું ગણાયછે.

(૨) કોઇ ધનાઢ્ય પૈસાદારથી પોતાની દોલત જાહેર રીતે વાપરી શકાતિ નહોતી. એવો અટકાવ આ રાજ્યમાં નથી.

(૩) કોઇ ગૃહસ્થપર મરેલા રાગની છતરાણ થાય, ત્યારે ગૃહસ્થની સંબંધી મિત્રસહત લૂંટી લેવામાં આવતી. અને તેના કુટુંબજીવાને મારી નાંખતો. આવો જુલમ આ રાજ્યમાં કદી સંબંધાયો નથી.

(૪) મરેલી ટાળીઓ લૂંટમાંથી પોતાના રાગને ભાગ આપતી હતી; તેથી રાગ તેમનાપર ખુશી રહેતો હતો. અને દુર્ઘાટીનો દાદ સંબંધતો નહોતો. આરાજ્ય લૂંટ અને ધાડનું નામ સંબંધાનું નથી.

(૩) પોર્તુગીઝ અને ઇંગ્લેન્ડની રાજરીતિ સરખાવે.

(૧) જે લોકોએ પોર્તુગીઝનો ધર્મ કબુલ કર્યો નહિ. તે લોકોના ઉપર પોર્તુગીઝ અમલદારોએ તરવારના આરંભલાગ્યો. ઇંગ્લેન્ડ લોકો પોતાનો ધર્મ ખોલથી દેખાવેછે. પણ પોર્તુગીઝની પેઠે કુરતા વાપરતા નથી.

(૩) આ રાજ્યમાં, બ્રાહ્મણો જે જગ્યાએ પહેરે છે, તે જગ્યાએ પોર્તુગીઝના જુલમથી ક્યારે કપેટવી પડતા.

(૩) અસહના વખતમાં હિંદુઓ પોતાના ધરની સામે તુલ્લીનો છાંડ ઉગાડતા હતા; પણ હમણાં એ જાડ ધરની પછવાડેના ભાગમાં જોવામાં આવેછે. કારણકે એ પોર્તુગીઝના જુલમની અસર જણાય છે; તેમ આ રાજ્યમાં નથી.

(૪) પોર્તુગીઝના વખતમાં જાહેર રીતે ગણપતિની પૂજા થતી નહોતી, પણ કેટલાક ગામોમાં જમીનપર ચોખા પાવરીને ગણપતિ

કાલ્યા. હતા. અને જાની રીતે પૂજા કરતા, આ અસર પોતુમીજનો જીવનમાં જણાવે છે.

હલકે હોદ્દેથી ઉચે હોદ્દે ચડનાર પુરૂષો.

(૧) સમકલમીન, અવતમસા, કુલપુદીન અને ખુલખુન ગુલામ-થી પાદશાહ થયા. (૨) કાફૂર ગુલામથી વજીર થયો. (૩) ખાસુદીન તખલખ ગુલામથી પાદશાહ થયો. (૪) શિવાજી જામીરપરથી રાજા થયો (૫) ખામાજી તલાટી હપરથી પ્રધાન થયો (૬) રાજેજી ખાસદાર-પરથી સરદાર. (૭) મલ્હારજી હોલકર, ધોડેસ્વાર પરથી સરદાર. (૮) કલાદવ કારકુનથી ગવરનર. હૈદર સિપાહી પાદશાહ. (૧૦) હૈરતી-ગસ હલકી નોકરીપરથી ગવરનર જનરલ. (૧૧) કાનવાલીસ હલકી નોકરીપરથી ગવરનર જનરલ, (૧૨) લારેન્સ અપસીસ્ટન્ટ કમેન્ડરથી ગવરનર જનરલ.

કાયદા તથા બીલો.

(૧) રેગ્યુમેટીંગ આક્ટ—	વર્નકેરતીગસનું વધુન જીઓ.
(૨) પોંટનું બીલ—	
(૩) કોફસનું બીલ—	
(૪) ગેંગિંગ આક્ટ }	લીટન જીઓ.
(૫) વેપનના આક્ટ }	
(૬) મહુડા બીલ }	રીપન જીઓ.
(૭) મોકલસેલ્ફ }	"
(૮) હલખર્ટ—	"
(૯) રાહવટ બીલ }	સેન્સડાઉન જીઓ.
(૧૦) ફકટરી એક્ટ }	"

રાજકીય પરવાના (પટા)

૧૭૭૩ માં રેગ્યુમેટીંગ એક્ટ થયો, તેથી કંપનીને રાજસત્તા

મળી.

૧૭૮૩ માં ફ્રાન્સનું બીજા રજુ થયું, તેમાં કંપની વેપાર કરે, અને રાજ કારનાર પાર્લામેન્ટ ચલાવે, એ સંબંધી હકીકત હતી, પણ તે નાપાસ થયું.

૧૭૮૪ માં પીટનું બીજા પાસ થયું; તેથી ડારેક્ટરો ઉપર દે ખરેખર રાજભાર મોટું વ્યાજ કટ્ટોલ નામે સભા નીમાઈ.

૧૮૦૩ ના ધારાથી કંપનીને વેપારની જાંધી ફરવામાં આવી. અને હિંદુ તથા ચીનમાં વેપાર કરવાની સર્વે ઇજાજને છુટ મળી.

૧૮૫૮ ના ધારાથી કંપનીનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડની રાજીને હસ્તક આવ્યું.

૧૮૬૧ ના ધારાથી મુખ્યત્વે તથા મદ્રાસની પ્રેસિડેન્સીમાં કાયદા બંધિયા માટે દેશી મદરથ હાખલ કરવામાં આવ્યા.

૧૮૬૧ ના ધારાથી સુપ્રીમ કોર્ટને કામે હાઇકોર્ટ રથપાઈ.

૧૮૮૩ માં ઇલિયટ બીલ પાસ થયું. તેમાં દેશી જડગે ગો-રાઓને છુટાઈ કરે તે સંબંધી બીજા હતી.

રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ

મુગલવંશની ચડતીનાં કારણ

૧ પ્રાચીન હિંદુશાસન પ્રમાણે રાજનીતિ ચલેવી.

૨ હિંદુ અને મુસલમાનોને સરખા ગણતા.

૩ શુરા રજપુતોનાં મન મેળવ્યાં.

૪ મુસલમાની મુલમ અટકાવ્યો.

૫ મુસલમાન બદોખરત સારો રાખતા હતા.

૬ વમુસાત ભેવાની રીત સારી હતી.

મુગલવંશની પડતીનાં કારણ

૧ બૌદ્ધમંત્રીનું ધર્મધર્મણું તથા તેની પછીના બાદશાહ સરહરોના હાથ નીચે પુતળાં જેવા હતા.

૨ મરેડા, રોહિલા, શીખ અને રજપુતોએ જાંડ કર્યા તથા પ્રાંતોમાં સુખા સ્વતંત્ર થયા.

૩ ઔરંગઝેબે વિંનપુર, ગોવળકાંડા અને અહમદનગરના રાજ્યોની સત્તા તોડી પાડી, તેથી શીવાજી મહારાજને પૂરતી મળી.

૪ પાદશાહે બૂઝીબચિયા માપતા નહિ.

૫ જજવાવેરા આમતો રાખવાથી હિંદુ બેકા મુસ્લે થયા.

૬ કુટુંબ અને બાપબેગમાં સંપત્તિ નહોતો તથા પરદેશી કુમલા.

૭ હિંદુઓને મોટી નોકરીમાં દાખલ કર્યા નહિ, અને મુસ્લમાનોને મોટા હોદ્દા આપવા માડયા.

૮ લશ્કરને પગાર આપી રાક્યા નહિ, તથા જેવટના બાગમાં મહેસુલ વસુલ થયું નહિ.

૯ સિપાઈઓ સુન્ન્યા, લાંચીઆ, જ્વબિચારી, એરાઆરામી, અને દારૂડીઆ હતા.

૧૦ લશ્કરની મોડવણુ ટુટી મઈ હતી.

૧૧ લડાઈમાં ઘોડા ઉપર બોજરોખનો પ્રયોગ કરવો માંખતા તેથી ઘોડાને નાસકોમાં અડચણ પડતી.

હિંદુઓની અડતોનાં કારણ

૧ હિંદુ બેકા સંપત્તિને રાખ્ય અભાવતા હતા.

૨ શત્રુ સામે લડવામાં એક જીનને મદદ આપતા.

૩ ખડિયાં રાજ્યોને ખાલસા કરવાનો લોભ રાખતા નહિ.

૪ મુલકનો ખતોખસ્ત રાખવામાં કૌશિયાર હતા.

૫ ઈન્સાફ કરવામાં તથા પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં પોતે દેખરેખ રાખતા.

૬ ધર્મ સંબંધી જોર જુલમ કરતા નહિ.

૭ શાસ્ત્ર પ્રમાણે જેરો ઉપરાવતા હતા.

હિંદુઓની પડતીનાં કારણ

૧ રાજ્ય ભોજ અંગે દખા ભોજથી મુસાફર થયો.

૨ પોતાનો જવાબ કરવામાં આગળથી તૈયારી કરતા નહિ.

૩ સિંધુ નદીને ઓળંગવાના વહેમયા મુસલમાની બળ ભ-
ણ્યું નહિ.

૪ લડવાની ઠળમાં સુધારો ક્યો નહિ.

૫ રાજ દાથી ઉપરથી ઉતરતો ગરાયો એવું સમજી નાશ
નાશ કરતા હતા.

મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણ

૧ એમનું સરકર તથા ઘોડા હસાએલા હતા.

૨ ઘોડા ઉપર ઝાઝો સામાન નાખતા નહિ તેથી નાસવામાં
સુગમતા પડતી.

૩ સરકરની ગોઠવણી કરવામાં આસાક હતા.

૪ પહાડી મુલક તથા ધારોના બોમિયા હતા તેથી હર વખ
તે સંતાઈ જવાની સુગમતા પડતી હતી.

૫ પ્રસંગ આવે ત્યારે નાશી જવામાં મુક્ત નહિ.

૬ રજો કરવામાં બહાદુર હતા. તેમ દેશબિમાની હતા.

૭ તેઓ એશઆરામી, બ્યબિચારી અને દારૂડીઆ નહોતા.

૮ પોતાની રૈયત ઉપર જીલમ ચુલ્લરતા નહિ.

૯ મુલકના બંદોબસ્ત ઉપર તથા રૈયતને ઇન્સાફ આપવામાં
નબર રાખતા.

મરેઠી તથા પેચ્છાઈ રાજ્યની પડતીનાં કારણ

૧ શિવાજી મહારાજ પછીના રાજ દારૂડીઆ તથા બ્યબિ-
ચારી હતા.

૨ પોતાના રાજ્યનો બધો કારબાર પેચ્છાને સોંપી રાજ્ય સત્તા
બદાડી.

૩ સરદારોમાં સંપ નહિ હોવાથી માંહોમાંહે સદયા.

૪ મરેઠી રાજ અબજુ હતા.

૫ પાછળના રાજ્યોમાં દેશબિમાન નહોતું, તથા રાજ્ય સો
બધી ઇંએજને શરણે ગયા.

મુસામ નંસની પડતીનાં કારણ

૧ કુતખુદીના મરજુ પછી સરદારો રવત ન થયા.

૨ પ્રાંતોનો સુખાએએ ખંડ ઉઠાવ્યાં.

૩ પરદેશી ચડાઇએ.

૪ પાછળના રાજાએએ રાજ્ય કારનારમાં લક્ષ આપ્યું નહિ.

૫ રજપૂતો ઉપર ઘણી કુરતા વાપરી.

૬ રાજ્યની દોરી વિશ્વાસ ધાતી વજીરના હાથમાં હતી.

ખિત્તલ વશની પડતીનાં કારણ

૧ કુટુંબમાં કુસ પ થયો.

૨ હિંદુ તથા મુગલો ઉપર કુરતા વાપરી.

૩ નીચ જાતના પ્રધાનોને રાજ્યમાં અછોડા સોંપ્યા.

૪ મુગલોના હુમલા તથા સુખાએનાં ખંડ.

તલ્લખ વશની પડતીનાં કારણ

૧ પાદશાહ અવિચારી, કારડીઆ અને ખાવસા હતા.

૨ સુખાએનાં ખંડ.

૩ હિંદુઓનાં ખંડ.

૪ તૈમુરસિંગની સ્વારી.

૫ પાછળના રાજા નબળા થવાથી રાજ્યની પડતી થઈ.

ખંગાળાના નવાબોની પડતીનાં કારણ

૧ નવાબો જુગોળવિદ્યા બધ્યા નહોતા.

૨ લશ્કરને કવાયત શીખવતા નહિ.

૩ મંત્રેજની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા.

૪ નવાબો મોજસોખીલા અને વ્યભિચારી હતા.

ધંત્રેજી રાજ્યથી થતા ફાયદા

૧ ભોકાના જ્વનમાલનું સારી રીતે રક્ષણ થયું. ઉદાહરણ. વાંચ અને બકરી એક આરે પાણી પાંચે છે.

૨ વિદ્યા વધવાથી રાજામતાના વિચાર પેદા થયા. અને પોતાના હક માગવા તેમને થયા.

૩ દેશ ઉપર ખર્ચ થયો છે. પણ દેશ આગ્રા છે.

૪ રેલવે, તાર અને ટપાલથી વેપારનો ઉત્તેજન મળ્યું.

૫ યાનિક કળા તરફ સેઠોનું વલણ મેલું.

૬ મુસલમાનોના વખતમાં બુદ્ધિ બેહેર મારી મઘ હતી. તે બમૂલ થઈ.

૭ વૈદિક વિધાને હિતેજન મળ્યું.

હિંદમાં થયેલી પ્રસિદ્ધ રાણીઓ.

(૧) રણ્યાબેગમ—એ અલ્તમશની હાકરી હતી. ૫૫૪ ૮૫ જીઓ.

(૨) નરમહા—એ અયાઝ નામે ધરાનીની હાકરી હતી. ૫૫૪ ૧૦૯ જીઓ.

(૩) ચાંદબીબી—એ વિજયપુરના પાદશાહ અલ્લીઆદિલશાહની વિધવા હતી. ૫૪ ૧૦૬ જીઓ.

(૪) જીજીખાન—એ સિવાજી મહારાજની મા હતી ૫૫૪ ૨૦ જીઓ.

(૫) અમલુઆબાઈ—એ ખડેરાવ હોલકરની સ્ત્રી હતી. પ્રકરણ ૧૧ મું જીઓ.

(૬) તુલસીબાઈ—એ જશવંતરાવ હોલકરની સ્ત્રી હતી. પ્રકરણ ૧૧ મું જીઓ.

(૭) તારાબાઈ—એ સિવાજી ખીજની મા હતી. પ્રકરણ ૧૧ મું જીઓ.

(૮) બકામબાઈ—એ હોલકરાત સિંધીઆની સ્ત્રી હતી.

(૯) તારાબાઈ—એ જ કોણ સિંધીઆની સ્ત્રી હતી, ૫૫૪ ૧૭૨ જીઓ.

(૧૦) ચંદાકુંવર—એ દુલિયત્તિહની મા હતી, ૫૫૪ ૧૭૪ જીઓ.

(૧૧) મહારાણી ચિત્રદેવિયા—એ ધંગસાદમાં રહી હાલ આપણાં રાજ્ય ચલાવે છે.

સુર અથવા અક્રમાનવંશ.

સિરસાહ-૧૫૪૦-૧૫૪૫	આદિલશાહ-૧૫૫૩-૧૫૫૫
સલીમશાહ-૧૫૪૫-૧૫૫૩	દયાદામ-૧૫૫૫-૧૫૫૫
દિરોજ-૧૫૫૩-૧૫૫૩	સિકદર-૧૫૫૫-૧૫૫૫

આદાણી વંશના રાજા ૧૭૮ વર્ષ.

દુસેન ગંગુ ઉર્ફે	અલાઉદ્દીન-૧૪૩૫-૧૪૫૭
અલાઉદ્દીન મુળ પુરુષ.	દુમાયુ --- ૧૪૫૭-૧૪૬૧
મહમદ (૧) --- ૧૩૫૮-૧૩૭૫	ગિનામ --- ૧૪૬૧-૧૪૬૩
મુઝહિદ --- ૧૩૭૪-૧૩૭૮	મહમદ (૨) ૧૪૬૩-૧૪૮૨
દાઉદ --- ૧૩૭૮-૧૩૭૮	મહમદ (૨) ૧૪૮૨-૧૫૧૮
મહમદ (૧) --- ૧૩૭૮-૧૩૮૭	અહમદ (૨) ૧૫૧૮-૧૫૨૦
ગામુદીન --- ૧૩૮૭-૧૩૮૭	અલાઉદ્દીન --- ૧૫૨૦-૧૫૨૨
સમમુદીન --- ૧૩૮૭-૧૩૮૭	પાલી --- ૧૫૨૨-૧૫૨૫
દિરોજ --- ૧૩૮૭-૧૪૨૨	
અહમદ --- ૧૪૨૨-૧૪૩૫	

આદાણી દુકદા.

ચિખાપુરમાં આદિલશાહી વંશ ૧૭૯ વર્ષ.

યુસફ	૧૪૮૮-૧૫૧૦	દયાદામ	૧૫૩૫-૧૫૫૭
આદિલશાહ			
દરમાયલ	૧૫૧૦-૧૫૩૪	અલી	૧૫૫૭-૧૬૦૭
		આદિલશાહ	
મહમુદ	૧૫૩૪-૧૫૩૫	દયાદામ (૨)	૧૬૦૭-૧૬૧૮

(૨) ગોવળકાંડામાં કુતબશાહી વંશ ૧૭૧ વર્ષ

કુતબશાહીમાં	૧૫૧૨-૧૫૪૩	સુબાનકુલી	૧૫૫૦-૧૬૦૦
-------------	-----------	-----------	-----------

બુધ પુરુષ ૧૬૪૩-૧૬૫૦ ઈસાહીમ—૧૬૦૦-૧૬૪૪
 રમણિ ૧૬૪૩-૧૬૫૦ મહમદશાહી—૧૬૪૪-૧૬૮૮

(૩) અહમદનગરમાં નિમશાહી વંશ ૧૪૬૬

અહમદશાહ ૧૪૬૦-૧૫૦૮ ઈસામલ—૧૫૮૮-૧૫૯૦

મુરદાન ૧૫૦૮-૧૫૫૩ મુરદાન (૨) ૧૫૯૦-૧૫૯૪

સેન ૧૫૫૩-૧૫૬૫ ઈસાહીમ ૧૫૮૪-૧૫૯૫

કુતિબ ૧૫૬૫-૧૫૮૮

તીલાન ૧૫૮૮-૧૫૯૯ પાદશાહ ૧૫૯૫-૧૬૩૬

(૪) ઇસીયતુરમાં ઇમામશાહી વંશ ૮૮ વર્ષ.

તેહસા ૧૪૮૪-૧૫૦૪ દેરીઆ ૧૫૨૯-૧૫૬૦

મુળપુરુષ ૧૫૦૪-૧૫૨૯ મુરદાન ૧૫૬૦-૧૫૬૫

મલાહીદીન ૧૫૦૪-૧૫૨૯ મહમદ ૧૫૬૫-૧૫૭૨

[૫] બેદરમાં ખરીદશાહી વંશ ૧૫૯ વર્ષ.

સિમ ૧૪૯૮-૧૫૦૪ કાસિમ (૨) ૧૫૬૬-૧૫૭૨

મીર ૧૫૦૪-૧૫૪૯ મિરજામલી ૧૫૭૨-૧૫૯૦

મલી ૧૫૪૯-૧૫૬૫ અમીર ૧૬૧૦-૧૬૫૭

આહીમ ૧૫૬૫-૧૫૬૯ બીજો ૧૬૧૦-૧૬૫૭

(૩) આગિવાના પાદશાહ.

સાવર બેરી ૧૪૦૧-૧૪૦૫ આમુદીન ૧૪૮૨-૧૫૦૦

સેન ૧૪૦૫-૧૪૩૨ નાસરદીન ૧૫૦૦-૧૫૧૨

હમદ ૧૪૩૨-૧૪૩૫ મહમદ (૨) ૧૫૧૨-૧૫૩૧

હમદ ૧૪૩૫-૧૪૮૨

(૪) બુવાનપુરના પાદશાહ.

મુરદાન ૧૩૮૩-૧૩૯૪ મહમદ ૧૪૪૦-૧૪૧૭

ખાખાજીદા ૧૩૬૪-૧૩૮૦ મહામદ ૧૪૫૭-૧૪૫૭

કુખારિક ૧૩૮૮-૧૪૦૧ કુસેન ૧૪૫૭-૧૪૭૮

ધામણીમ ૧૪૦૧-૧૪૪૦

સિંધીઆ સરકારની વંશાવળી.

રાણોજી ૧૭૩૮-૧૭૫૦ નંકોજી (૨) ૧૮૨૭-૧૮૪૩

નંકોજી ૧૭૫૦-૧૭૬૧ ન્યાજીરાવ ૧૮૪૩-૧૮૮૬

મહાદજી ૧૭૬૧-૧૭૬૪ માર્ગવશમ ૧૮૮૬-હાલ ગા-

- હોસતરાવ ૧૭૬૪-૧૮૨૭ કીશરની આદીએ રાજ્ય કરેછે.

હોદકર સરકારની વંશાવળી.

મહારજી ૧૭૨૮-૧૭૬૬ હરિદરરાવ ૧૮૩૩-૧૮૪૩

તુકાજી ૧૭૬૬-૧૭૮૭ તકાજીરાવ ૧૮૪૩-૧૮૮૬

યશવંતરાવ ૧૭૮૭-૧૮૧૧ ગિયાજીરાવ ૧૮૮૬ થી હા-

મહારજીરાવ ૧૮૧૧-૧૮૩૩ લ હદોરમાં રાજ્ય કરેછે.

બોંસડે સરકારની વંશાવળી.

રાધોજી ૧૭૫૪-૧૭૫૫ ચરસાજી ૧૮૧૬-૧૮૧૭

દાનોજી ૧૭૫૫-૧૭૬૫ આપસાહેબ ૧૮૧૭-૧૮૧૮

રાધોજી } ૧૭૮૫-૧૮૩૬ રાધોજી } ૧૮૧૮-૧૮૫૩

બાંજો } બાંજો } ખાલસા

ફેરસ ગવર્નર.

માર્તીન ૧૩૬૪

દુમાસ ૧૭૪૧

ફેલી ૧૭૪૧ ૧૭૫૪ ૧૩

બોંધુ ૧૭૫૪ ૧૭૫૮ ૪

લાંચી ૧૭૫૮ ૧૭૬૧ ૩

કર્ણાટકના [આકાદના] નવાબ સરકાર.

સાદતખા	૧૭૩૨—૧૭૩૫	મહમદઅલી	૧૭૫૨—૧૭૬૫
દોસ્તઅલી	૧૭૩૫—૧૭૪૧	ઓમદત	૧૭૬૫—૧૮૦૧
સફદરઅલી	૧૭૪૧—૧૭૪૬	અલીકુસેન	૧૮૦૧—૧૮૦૧
અનવરુદ્દી	૧૭૪૬—૧૭૫૦	આજમદોલા	૧૮૦૧—ખાલસા
અદાસાહેબ	૧૭૫૦—૧૭૫૨		

હેદાયાતના નિજમ સરકાર.

નિજમ કલમુસ્ક.....	૧૭૨૦.....	૧૭૪૮.....	૨૬
નાશીરજંગ.....	૧૭૪૮.....	૧૭૫૭.....	૨
મુબારકજંગ.....	૧૭૫૦.....	૧૭૫૦.....	૦
સલાબત.....	૧૭૫૦.....		

અમાળાના નવાબો.

મુશીનકુલીખા—	૧૭૦૭—૧૭૨૫	મિરજમદર	૧૭૫૭—૧૭૬૦
સુખખા.	૧૭૨૫—૧૭૪૦	મિરકાસમ	૧૭૬૦—૧૭૬૩
અલીપર્દીખા.	૧૭૪૦—૧૭૫૬	મિરજમદર	} ૧૭૬૩—૧૭૬૫
સુપ્રસાદખા	૧૭૫૬—૧૭૫૭	ખીજવાર.	

અધોધાના નવાબો.

સાદતખા	૧૭૩૨—૧૭૪૩	વજીરઅલી	૧૭૬૭—૧૭૬૭
સફદરજંગ	૧૭૪૩—૧૭૫૬	સાદતઅલી	૧૭૬૭—૧૮૩૭
સુખખાદલા	૧૭૫૬—૧૭૬૫	વાજીરઅલી	૧૮૩૭—૧૮૫૬
અસેફખાદલા	૧૭૬૫—૧૭૬૭		ખાલસા.

કામુલની ગાદીના પાદશાહો.

અહમદુરની	૧૭૪૭—૧૭૭૩	દોસ્તમહમદ	} ૧૮૪૨—૧૮૬૩
અમનશાહ	૧૭૭૩—૧૮૦૬	ખીજવાર	

શાહસુખ	૧૮૦૬—૧૮૦૬	શેરખાંશી	૧૮૧૬—૧૮૧૬
મદમદ	૧૮૦૮—૧૮૨૬	ચાકુચખાં	૧૮૦૭—૧૮૦૭
દોસ્તમદમદ	૧૮૧૬—૧૮૩૬	સુસાખાં	૧૮૧૬—૧૮૧૬
શાહસુખ	૨ ૧૮૦૬—૧૮૪૨	અગદુસદેહમાન	૧૮૧૦થીદાલછે
ખાંજીર	૬		

પાંચમી શિખ શાહી.

રાયજીતસિંહ	.....૧૮૦૦.....૧૮૬૬.....૭૬
કર્કસિંહ	.....૧૮૩૬.....૧૮૩૬.....૦
નિદાલસિંહ	.....૧૮૩૬.....૧૮૩૬.....૦
ગેરસિંહ	.....૧૮૩૬.....૧૮૪૩.....૪
દુલિપસિંહ	.....૧૮૪૩.....૧૮૪૬માં ખાલસા

સુર અથવા અફઘાન વંશ.

શિરશાહ—૧૫૪૦—૧૫૪૫—શિરશાહનું પત્નિ નામ ફરીદ હતું. પણ એણે સિંહને એક જટકાથી માર્યો. મારે બિનું નામ શેરખાં કે શિરશાહ પડ્યું. એણે તિલ્હીના પાદશાહ દુર્ગાકુને ૧૫૩૯માં અફઘર આગળ તથા ૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ હરાવ્યો. વળી, આળવાના રાજા માલદેવને રાયસનના કિલ્લામાં ઘેરો. ને તેને ઉમારવાનું વચન આપ્યું; પણ પાછળથી તેની ફાજને કામી નાંખી. એણે જમીન વેરા ધરાડી નાંખ્યો, અને મુસાફરો માટે કુવા, વાન; તત્તજાવ, ને રસ્તા બંધાવ્યા, એ સિવાય બીજું ઠેકાણું મસીદો બંધાવી, ને દરેક મસીદમાં એક નિમાજ પઢનાર તથા ખાંઝ પોકારનાર ફકીરને રાખ્યો. આ પાદશાહ ફરીજને ઘેરો બાંધ્યો હતો. ત્યાં ફાત્તુ ખીષ દાહવાથી બિનું મોત થયું.

સલીમશાહ-૧૫૪૫-૧૫૫૩-શિરશાહનો મોટો છોકરો આ-
શિરશાહ જન્મગરનો હતો તેથી અમીરોએ એના નાના છોકરા સ-
લીમશાહને માદીએ બેસાડ્યો. એણે દિલ્લીથી પાસે એક મહેલ
બાંધ્યો હતો. તેને ખરબર કે સલીમ ખર કહેછે. એના ગાપતા કરતાં
ઈસાફ ગાપવામાં અધિયાતો હતો. એક વખતે એને બરે મેંદાદ
થયો. તેથી એણે જાણી બુઝાવી એવામાં એક સરદારે બળવો કર્યો;
તેથી તેનાપર જલદી ચડાઇ કરી બળવે સમાવી દીધો.

ફિરોજ-૧૫૫૩-૧૫૫૩-સલીમશાહ મૃત્યો, તેવખતે એનેક
છોકરો ફિરોજશાહ ૧૨ વરસનો હતો. એને એના કાકા આદિલશા-
હે રાજ્ય લેવા માટે મારી નાંખ્યો; ને પોતે આદીનો ધણી થયો.

આદિલશાહ-૧૫૫૩-૧૫૫૫-એ મૃદ હતો, એણે રાજ્ય લે-
ખથી પોતાના બત્રીજને મારી નાંખ્યો. તેવખતે એના રાજ્યમાં હે-
મુ નામે એક હિંદુ હતો. તે નાની સરખી દુકાન કરતો હતો. એ-
ને માદશાહે રાજ્ય કારબાર સોંપ્યો; એવામાં એના સાથાં બાબાદામ
સરે બળવો કરી દિલ્લી તાલે ધડું.

હયાતુલીસ-૧૫૫૫-૧૫૫૫-એણે બળવો કરી રાજ્ય મેળ-
વ્યું; પણ દોઢ માસ બહી એની માસેથી એના પિત્રાઈ બાપ સિકં-
દરસરે રાજ્ય છુટી બીધું.

સિકંદરસર-૧૫૫૫-૧૫૫૬-એણે પિત્રાઈ બાપ પાસેથી
રાજ્ય મેળવ્યું; પણ રાજ્યનો ખરો ધણી હુમાયુ હતો. માટે હુમા-
યુએ બેહરામની મદદથી સિકંદરસરને પાછીપતના મેદાનમાં હરાવ્યો;
ને પોતાણું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું.

હિંદુસ્તાનની રાજ પદ્ધતિ.

હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય કારબાર કરવાની સત્તા મોટેભાગે સોં-

પીછે, અને તેની નીચનોક મહારાણી પોતે કરેછે. અને તે વાહન-
સાય, હિંદના કારખાને માટે જરૂરના હોયછે. અને રાજ્યકારખાનામાં
મદદ કરવા માટે સુપ્રીમ ફાન્સિસ સોંપાછે. એ ફાન્સિસના માંચ આ-
ધારણુ મેન્ચરમે વાહનસાય પસંદ કરેછે. અને તેઓને ફાન્સિસના
મહારાણી નીમેછે. વાહનસાયને મદદ કરવા માટે સાત સેક્ટરી હો-
યછે. અને તે સાત જુદાં જુદાં ખાતાંપર દેખરેખ રાખેછે. રાજ્યકાર-
ખાની સુગમતા માટે બ્રીટિશ હિંદના આઠ પ્રાંત કીધાછે. તેમના ઉપર
ગવર્નરો, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરો અથવા કમિસનરો નિમેલા હોયછે. ચાર
નામના પ્રાંતો સ્થાનિક સરકારના તાબામાં છે. હિંદમાં ૧૫૪ અડિયા
અસ્થાન છે. તે ઉપર પ્રેસીડિંકસ એજન્ટની મદદથી દિંદુ અને મુ-
સલમાન રાજાઓ રાજ્ય કરેછે. મુંગાઇ અને મદ્રાસમાં અડેકો ગવ-
ર્નર છે. પંજાબ, વાયસા પ્રાંત, અને બંગાળા ઉપર લેફ્ટેનન્ટ ગવર્-
નર અમલ ચલાવેછે. મધ્ય, અમોહ્યા, આસામ; અહરેશ, ખરાડ
અને કુચે કમીસનરના તાબામાં છે.

ઇંગ્લાંદનું રાજ્ય બંધારણ.

ઇંગ્લાંદના રાજ્ય બંધારણ ઉપરથી, હિંદુસ્તાનની રાજ પદ-
તિ થકી કદવામાં આવીછે; માટે આપણે ઇંગ્લાંદનું રાજ્ય બંધાર-
ણ જાણવું જોઇએ. મેટ્રિકલન, આયલાંદ અને ઇંગ્લાંદનું રાજ્ય, રા-
જ તથા અમીરો અને આમની સમાને તાર્જે. એ જે સમા મ-
ળીને પાર્લામેન્ટ ગણાયછે.

રાજા—નાણું પાડવું, અમીરનો જલકામ આપવો, લડાઈ કર-
વી, યુદ્ધમારને માફી આપવી, પાર્લામેન્ટ એલાયવી કે બરખાસ્ત
કરવી, જમીન હક્કો સંપાદે છે. કાયદા મંજૂર કરવા કે નહિ, તે રાજ

બનાવવામાં છે, એટલે રાજની સલાહ વગર કોઈપણ નવો કાયદો લાગુ નહિ; પણ હાલના પંચલગાં આ હંફા રાજના નામથી પ્રધાનો લાપરે છે.

પાર્લામેન્ટ—અમીરાની સભા અને રૈયતની સભા મળીને પાર્લામેન્ટ થાય છે. તેમાં અમીર સભાસદો ૪૫૨ અને રૈયત સભાસદો ૬૪૮ હોય છે. કાયદા બહુતાને તથા ખૂટતો પૈસો ઉધરાવાને માત્ર આવે, તે પાર્લામેન્ટનું કામ છે.

આમની (રૈયતની) સભા—છંમેજીમાં એને હાઉસ ઓફ કોમન્સ કહે છે. અને તે સભા પાર્લામેન્ટનો એક ભાગ છે. એમાં રકાટલાંદ, છાંદાંદ, વેલ્સ અને આયર્લેન્ડનાં પ્રજાજાગ્યાં રૈયતના સુટેલા મેમ્બરો બેસે છે. તેઓ દરેક છ કાયદો સુધારીને અમીરાની સભામાં મોકલે છે. આમની સભામાં કુલ ૬૪૮ સભાસદો છે. અને તેમાં બે પક્ષ છે. એક લીબરલ-રૈયતના લાભમાં રહેનાર, અને બીજો કોન્ઝર્વેટીવ-રાજ્ય હકમાં રહેનાર. આ સભાના પ્રમુખને વર્મીસર કહે છે.

ઉમરાવોની સભા—છંમેજીમાં એને હાઉસ ઓફ લોર્ડસ કહે છે; અને તે પાર્લામેન્ટનો એક ભાગ છે. તેમાં બે આર્ય નિશપ, ૨૪ નિશપ, તથા છજાંદ, રકાટલાંદ, અને આયર્લેન્ડના અમીરો બેસે છે. તેઓ, આમની સભાએ પાસ કરેલો કાયદો તપાસે છે; અને રાજાની સભામાં મોકલે છે. અમીરાની સભામાં કુલ ૪૫૨ સભાસદો છે; આ સભાના પ્રમુખને લોર્ડ ચાન્સેલર કહે છે.

કેબીનેટ—કાયદાને અમલમાં લાવવાની સત્તા ફક્ત રાજાને હાય છે. એનું કામકાનું મત છે; છતાં હાલ પહોંચત એવો છે કે પ્રધાનો રાજાના નામથી કાયદાનો અમલ કરે છે. પાર્લામેન્ટની બંને સભામાંથી એ પ્રધાનો સુધી કાદવામાં આવે છે. તેઓ રાજાના

આર અને કાયદાની અપાલતામાં રાખતે, જે સક્ષાદ આપેછે, તેને માટે તેઓ* પાસામેન્દ્રને જવાબદાર છે; જોવા મોટા મોટા પ્રધાનોની રાજા પાસે મંડળી રહેછે; તેને કેબીનેટ કહેછે. એ કેબીનેટમાં ઘણું કરીને ચોદ કે પંદર સભાસદ હોયછે. અમારેની સભાએ પાસ કરીને મેકમેલો* કાયદો એ કેબીનેટ તપાસેછે; અને રાજાની સહી માટે મોકલે છે.

હિંદના વૉઇસરાયની કૉન્સિલ સંબંધી ખીના.

વૉઇસરાયની કૉન્સિલની બે શાખા છે. (૧) વિધાયક એટલે કાયદો કરનારી. (૨) પ્રવર્તક એટલે કાયદાનો અમલ કરનારી. પ્રવર્તક કૉન્સિલમાં વૉઇસરાય ઉપરાંત છ મેમ્બર હોયછે; રાજાના કાયદાની સહી સિદ્ધાવાળી યાદીથી એ મેમ્બરોને નીમવામાં આવેછે. તેમાં અસાધારણ મેમ્બર કમન્ડર ઇન ચીફ ગણાયછે; અને એનો હોદ્દો ગવર્નર જનરલથી ઉપરનો છે. કૉન્સિલ આગળ જે કામ આવ્યું હોય, તે અધિક મતથી પાસ થાયછે. જો કૉન્સિલમાં બે સામસામાં મત સરખા પડે; તો વૉઇસરાયનો મત કાસ્ટીંગ ગણાયછે. જોટમ એના મત પ્રમાણે ફેસલો થાયછે. (૨) વિધાયક કૉન્સિલમાં વધારાના મેમ્બરોને વૉઇસરાય નીમે છે. તેઓની સંખ્યા છ થી ઓછી, અને આરથી વધારે નથી. કૉન્સિલરોના વધુ મતથી જો કાયદો પાસ, તે કાયદાની મંજૂરી માટે વૉઇસરાય, ફેસરેહિંદને લખેછે.

રેવન્યુ ખાતુ—ગામડામાં ઉપજ ઉપરાવનાર પટેલ તલાટી હોયછે; તેમને રાવજીઆ વગરે મદદ આપેછે. પટેલ તલાટીનો ઉપરી તાલુકાનો ગામલતદાર હોયછે; તેને ધરકૂનો વગરે મદદ આપેછે. ગામલતદારનો ઉપરી જિલ્લાનો કલેક્ટર હોય છે તેને આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર,

ડિરેક્ટર કલેક્ટર, અને હજુર ડેપુટી કલેક્ટર મદદ આપે છે. કલેક્ટર સાહેબના ઉપરીને રેવન્યુ કમિશનર કહે છે; તે અવલ દારૂનની, મામલતદારની, અને ડેપુટી કલેક્ટરની જગ્યા આપી શકે છે. પણ ડેપુટી કલેક્ટરની જગ્યા આપવામાં ગવર્નર ઇન કૉન્સિલની મંજૂરી મેળવવી પડે છે. કમીશનરના કામથી નારાજ થઈ અપીલ આપવી હોય, તો ગવર્નર ઇન કૉન્સિલને અપાય છે.

પોલીસખાતું—દરેક થાણામાં સિપાઇનો ઉપરી નાયક હોય છે; અને નાયકનો ઉપરી હવાલદાર હોય છે. હવાલદારનો ઉપરી જમાદાર હોય છે; અને તે ખખાનો ઉપરી તાલુકાનો ફાજદાર ઉદ્દે ચીફ કોન્સ્ટેબલ હોય છે. ચીફ કોન્સ્ટેબલનો ઉપરી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે. અને તેમનો ઉપરી આસીસ્ટન્ટ પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ કે જલ્લાનો પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ હોય છે. પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડન્ટના સાહેબના ઉપરીને પોલીસ કમીશનર સાહેબ કહે છે; તેને ફાજદારની જગ્યા આપવાનો અધિકાર છે. પોલીસ કમીશનરના કામથી નારાજ થઈ અપીલ આપવી હોય. તો ગવર્નર ઇન કૉન્સિલને અપાય છે.

કેળવણી ખાતું--નિશાળનો ઉપરી મહેતાજી હોય છે, તેને મદદ કરવાને, તેના હાથ નીચે આસીસ્ટન્ટ હોય છે. મહેતાજીઓનો ઉપરી રાવસાહેબ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે; તેમને મદદ કરવાને તેમના તાજામાં બે કે ત્રણ આસીસ્ટન્ટ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો સોંપેલા છે. રાવસાહેબ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરનો ઉપરી હેરથાન એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુર હોય છે; તેમના ઉપર મહેરથાન ડિરેક્ટર સાહેબ બહાદુર છે. ડિરેક્ટર સાહેબના ફેસલાઈ નારાજ થઈ અપીલ કરવી હોય, તો ગવર્નર ઇન કૉન્સિલને કરવી.

આથ આનુ-દરેક તાલુકામાં એક મુનસફ હોયછે. તે ૫૦૦૦ રૂ. સુધીના દાવા સાંભળેછે. અને તેમના કરેલા ચુકાદા ઉપર નારા-જ થઇ અપીલ આપવી હોય, તો જડજ સાહેબને અપાય છે. રૂ. ૫૦૦૦ થી વધારેના એટલે ૫૦ હજાર સુધીના દાવા પહેલા વર્ગના સર્જાઈનેટ જડજ સાંભળેછે. તેમના કરેલા ફેસલા ઉપર અપીલ કરવી હોય, તો બારોબાર હાઇકોર્ટમાંજ કરવી. રમાલકાજ કોર્ટના જ-ડજે ફક્ત નાના દાવા સાંભળેછે. પણ તેમના કરેલા ફેસલા ઉપર અપીલ થઇ શકતી નથી. બે વરસની ઉપરાંતની કેદથી માંડી કાળા-પાણીની કે ફાંસીની સજા ફક્ત સેસન જડજ કરેછે; પણ ગુન્હેગારને ફાંસીએ લટકાવતા પહેલાં હાઇકોર્ટના નામદાર જડજની મંજુ-રી માગવી પડેછે.

(૧) મરેઠી સિપાઇઓ અને મુગલાઇ સિપા-ઇઓને સરખાવો.

૧ મરેઠી સિપાઇ કસાયલા હતા, અને મુગલાઇ સિપાઇઓ દારૂડીઓ, વ્યભિચારી, અને એશઆરામી હતા.

૨ મરેઠા ઘોડા ઉપર ઝાઝો સામાન નાંખતા નહિ. અને મુ-ગલો નાંખતા, તેથી ઘોડા નાશી શકતા નહિ.

૩ મરેઠી ઘોડા કસાયલા હતા. તેવા મુગલાઇ નહોતા.

૪ મરેઠાનાં શરીર પહાડી જાતો જેવાં હતાં. તેવાં મુગલાઇ સિપાઇઓનાં નહોતાં.

૫ મરેઠી સિપાઇમાં સંપ હતા, તેથી મુગલ સિપાઇઓમાં નહોતા.

૬ મરેઠી સિપાઇઓની લડવાની રીત ઝાડના ડાળાં જેવી હતી, ને મુગલ સિપાઇની રીત એક આરામી હતી.

૭ મરેહા સીપાઈ બાટમાં સંતાઈ રહેતા, મૂત્રે મુગસ સીપા-
ઈ લાખુમાં પડી રહેતા.

૮ બને સિપાઈઓનાં 'ધર્માભિમાન સરખું' હતું.

૯ મરેહા સીપાઈઓ મુગસાઈ સિપાઈઓ કરતાં દમામાં ચ-
ડીઆતા હતા.

૧૦ મુગસો કરતાં મરેહાઓ લશ્કર ગોહવામાં હોશિયાર હતા.

નડીઆદ—સત્યસાગર પ્રેસ.

“ હિમ્મત ” ની અકસીર દવાઓ !!

ફાયદો ન થાય તો વૈસા ખાજા ?

તાકાતે હિમ્મત—અવરથાએ, પહોંચવાથી, દરતોડોપથી, વ્યવસ્થિતારથી, અને એવાંજ બીજાં કારણોથી વિષેનો તદ્દન નાશ પામીને, બગડીજઈને, પાતળું પડીજઈને, વગર ધારે સરીજઈને, અથવા મુળ દારનો ત્યાગ કરી અન્ય મારે પડીજઈને રાંપડેલાં નાપુસક પચ્છાને દુર કરવામાં હમારી આ દવા અગત્યનીક માલમ પડી છે. સરીરનું ના ફીવત પાંનવું, બરાબર શુષ્ક બા સાગવી, આંખો દીવસ સુસ્તથઈ પડીરહેવું, ઉઘાસ રહેવું, ગેં નાં સરીરની કીકાસા, રૂચરશક્તિ (માદ દારત) ની નબળાઈ, સુવિચાર, હમ્મરની દુખાવો, હાથપગનું ચુસાવું, પાંસાનું દાટવું, છાતી અને હમ્મરનું દુખવું, ચાસતાં ચાસ ચડવો, બોહીનું ઉડીજવું, માથાનું દુખ્યાં કરવું, નિગેરે પાનુદિણ્ણતાથી ઉત્પન્ન થએલાં સપળાં દરતોને દુરકરી શરીરને બાંધો, સુંદર, મજબૂત, અને સક્તિવાન બનાવેછે. એટલું જ નહીં પણ ખગડેલા બોહીને સુધારી નવી જીવાની બહેછે, ગર્ભવતી સ્ત્રીએને પણ અતિ ઉપયોગી છે. કીમત રૂ. ૧-૮-૦

એસર્સ હિમ્મત એન્ડ અપ્રેસીની વૈદિક અમુલ્ય ઔષધિઓની અણુ માટે તથા કમીસનના ખુલાસા માટે આડ્યા આનાની પેટ ટીકીટ મોકલી પ્રુઈસલોઈ વિગેરે મગાવનારને બે ઉપયોગી વાંચવાલાયક પ્રસ્તકો પણ એટ આપવામાં આવેછે. વછી રૂ. ૬) ની દવા અરીફનારને રૂ. ૨૫ ની કીમતનું એક સુંદર ઔષધના બન્નું પડી આજ (ટાઈમ્પીસ) એટ આપવામાં આવેછે. સારવાસું નીમે મુખ્ય.

ખોળેજ જીવં સમજવું. } એસર્સ હિમ્મત એન્ડ અપ્રેસીની વૈદિક અમુલ્ય ઔષધિઓની અણુ માટે તથા કમીસનના ખુલાસા માટે આડ્યા આનાની પેટ ટીકીટ મોકલી પ્રુઈસલોઈ વિગેરે મગાવનારને બે ઉપયોગી વાંચવાલાયક પ્રસ્તકો પણ એટ આપવામાં આવેછે. વછી રૂ. ૬) ની દવા અરીફનારને રૂ. ૨૫ ની કીમતનું એક સુંદર ઔષધના બન્નું પડી આજ (ટાઈમ્પીસ) એટ આપવામાં આવેછે. સારવાસું નીમે મુખ્ય.

